MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY.

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

Ellen Key

VÄSTERVIKS
STADSBIBLIOTEK

375

MINNEN
AV OCH OM
EMIL KEY
III

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

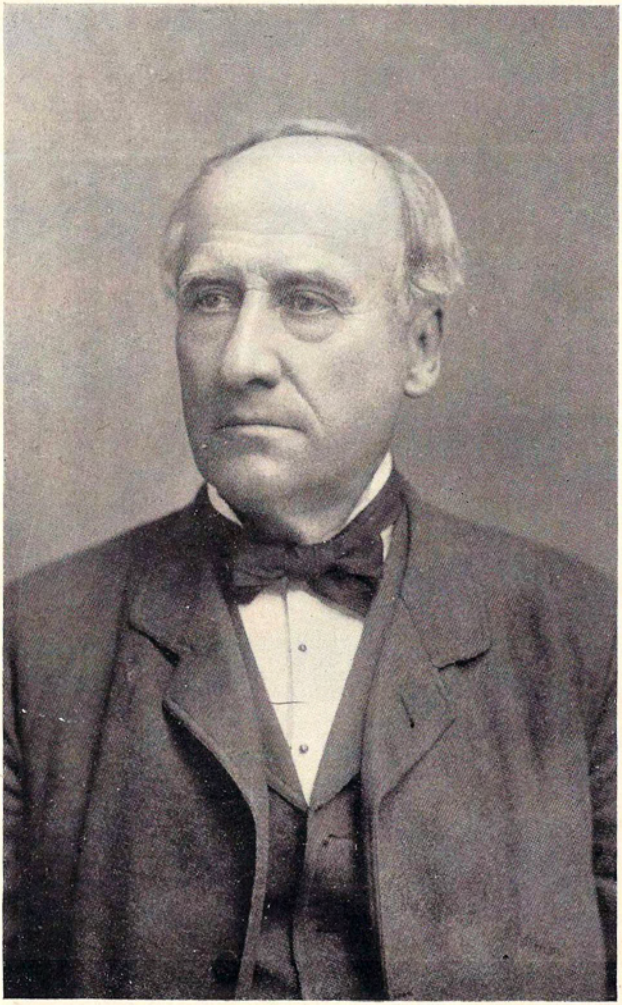

Emil Klee

1885.

MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

ELLEN KEY

III

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Lz Mag. 934.1

Mag. 934.1

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1917

6803 Mag. 934

Denna del ägnas

min älskade syster

ADA

som först ensam, sedan samman med sin make, var den ömma vårdarinnan av vår fars ålderdom.

I.

Riksdagen 1873.

Den tredje valperiod för andra kammaren som började med denna riksdag — den första under konung Oscar II:s regering — innebar nya strider om de gamla frågorna. En motståndare, Karl XV, fanns ej mera. Men ingen kände detta som en lättnad. Alla hade erkänt det tilldragande i konungens enkla väsen och muntra infall och alla beklagat de svaga sidor, dem Karl XV icke ens brydde sig om att dölja.

Under dennes första regeringsår skrev E. K. följande, icke offentliggjorda skämt där Karl XV talar som

Kung Faral.

Skall jag tåla att man skrävlar
i konseljen utan mått?
Att om vishetslön man tävlar
fast man statsrådslön har fått?
Hör ni, gubbar, muntra blott,
eller drag för tusan knävlar!
— — — — — — — — — —
Rikets ständer gå och blänga,
»liberal», kan tro, man är,
fast man inga anslag ger —
fan i dem! De borde hänga.
— — — — — — — — — —
Vad fick pappa med sitt krus?
Kör i vind! Jag är burdus.

»Lag, princip, idé, reformer» --
packen I som Bergensill;
vörden I regeringsformer:
kvinnans blott j a g vörda vill!
— — — — — — — — — —

Ska vi sätta jämt potater
under ständig fred? Fy fan!
Hurlomhej i alla stater;
blixt och dunder hela dan;
rutscha om på krigets ban
passar jordens potentater!
Har min pappa varit douce *
så, min själ, är jag burdus.

Ledsamt att den dumma banken
aldrig nånsin vill förslå;
nej, valutan ger jag fanken!
gott om pengar ska ni få:
sedeltryck i varje vrå.
— — — — — — — — — —

Och till sist, hur går det? Troligt
att det går för fan i våld;
men mitt folk har dock haft roligt
och skall sakna mig otroligt,
när vid republikens trall
sjunges att min dag är all!

Det lilla rimmeriet anger den uppfattning av Karl XV, som jag hörde i min barndom, och flera citat efter honom äro inflätade: riksbekant var det om sedeltrycket. Själva binamnet — kung Faral — kom av hans fråga under ynglingaåren varför man jämt talade om m o r-aler och aldrig om f a r-aler?**

* Douce uttalades dus och brukades då lika flitigt som tusen andra, nu bannlysta franska ord.

** I del I sid. 221 av Emil Key's Minnen framgår ur Robert von Kræmers där meddelade brev en uppfattning om »Kron-Kalle», som stämmer med E. K:s lilla rimmeri.

Senare insåg Emil Key att Karl XV icke innerst var så sorglös, som man trodde. Ett i detta fall belysande drag må här anföras.

Karl XV gästade åtskilliga gånger under sensommarjakterna Ottenby på Öland, där Sophie Key's bror Fredrik då var chef för stuteriet. Hans hustru hade varit vän med den vackra och älskliga Eugenie Montgomery, Karl XV:s ungdoms älskade, senare gift med W. Liljencrantz, en bror till Johan L. En härlig kväll, då det öländska landskapet låg i sensommarmånens vita sken, började Karl XV, ensam med sin värdinna, att tala om sin förlorade, rena och stora ungdomskärlek, om vilken han bland annat sade, att hade den fått förverkligas, då kunde han blivit en hel människa, ej som nu en fläckad och söndersliten: »Eugenie kunde gjort mig god och lycklig.» Här började han gråta så häftigt, att han gick sin väg.

Visserligen äro dylika föreställningar om en älskad kvinnas makt och dylika stämningsutbrott vanliga hos naturer av Karl XV:s typ.* Men under stämningen ligger dock en verklighet: det tragiska öde, som drabbar de flesta kungabornes hjärteliv och som breder en försonande dager över deras förvillelser.

*

Alla väntade av Oscar II ett djupare intresse för regeringsärendena, en större känsla för sin värdighet, men även en bestämdare vilja att mot riksdagen hävda regeringsmakten än Karl XV visat. Oscar II hade en fast

* Se t. ex. V. Rydbergs berättelse om sitt sammanträffande med Karl XV, del II, sid. 106—108 i Warburgs biografi.

tro på kungadömet av Guds nåde. Då han t. ex. vid en slottsmiddag språkade enskilt med Emil Key föll talet på Frankrike, om vilket Emil Key yttrade att det syntes honom vara vår Herres experimentalfält. Konungen svarade, med anledning av detta, att han var beredd på att det måste gå illa för Frankrike, emedan detta under revolutionen burit hand på Herrans Smorde. Emil Key gjorde den närliggande invändningen att England ju haft mycken framgång ehuru man där gjort detsamma med Karl I som Frankrike med Ludvig XVI? Konungen avbröt tvärt samtalet genom att ta fram några då ännu barnsliga teckningar av prins Eugen och fråga om de inte visade anlag? När Emil Key bejakade detta, fortsatte kungen att med varm fadersglädje berätta om Eugen och vilken »snäll pojke» han var — »ja, det äro de för resten allesammans», fortsatte kungen och talade en stund vidare om »pojkarne». E. K. kände sig förvånad över att denna borgerligt hjärtliga familjekärlek visade sig förenlig med en så gammaldags syn på kungligheten.*

*

* Då man i Stockholm 1889 firade minnet av den franska revolutionen — idén till firandet hade uppkommit hos mig, som lade saken i de dåvarande frisinnades händer — visade konung Oscar sitt misshag bl. a. mot den i festen deltagande Richert von Koch, vilken såsom militär icke ansågs ha bort bevista en sådan fest! Och dock var just franska revolutionen orsak till att Bernadotte nådde den ställning, från vilken han blev Sveriges tronföljare, såsom E. Key, efter ovannämnda samtal, betonade. Emil Key påpekade att Oscar II av Boström, sin lärare i Uppsala, tagit djupa intryck, isynnerhet i fråga om statsläran, medan Geijer av honom ej var skattad efter sitt värde; så t. ex. infann kungen sig ej i Uppsala vid Geijermonumentets avtäckning.

Emil Key talade för lantmannapartiets mening, att man vid tronskiftet borde nedsätta första huvudtiteln. Han betonade att inga republikanska rörelser funnos hos andra kammarens majoritet, som tvärtom var monarkiskt sinnad, men då dyrtidens krav och andra stormlöpningar på statens kassa föranledde stora utgifter, borde man söka spara även på denna huvudtitel. Lantmannapartiets mening segrade i andra kammaren, men förslaget föll vid den gemensamma voteringen och saken fick endast den verkan att misstämma konungen mot dem, som fört sakens talan.

Det var uteslutande av sparsamhetsskäl som Emil Key och det övriga lantmannapartiet velat vid tronskiftet nedsätta första huvudtiteln, men sedan lämna den odiskuterad och orubbad för den nye konungens regeringstid. Ty, som E. K. påpekade, det var lika orimligt att riksdagen skulle göra ändringar i konungens en gång bestämda apanage, som om konungen skulle kunna göra ändringar i riksdagsmännens arvoden. När senare kronprinsens apanage förekom (1877), talade E. K. för detsamma, vilket ådrog honom radikalernas misshag. E. K. menade att, har man ett kungadöme, måste man behandla det anständigt. Huvudskälet var dock att man då hoppades på konungens tillmötesgående vid de stora frågornas lösning och således ej ville vålla misstämning genom en sak, som ej föll under de verkliga principfrågornas kategori. Som ett betecknande drag i det politiska schackspelet må nämnas att de ansatser till överskattning av kungamakten, som lantmannapartiet fann hos Oscar II, föranledde till en stum påminnelse om att Karl XV:s popularitet till stor del berodde av hans

konstitutionella handlingssätt, ehuru man visste att sorglöshet, ej grundsatser avgjorde detta. Påminnelsen gavs i och genom beslutet att inköpa och i andra kammarens sal uppsätta Karl XV:s byst.*

Bland annat med anledning av befarade brytningar mellan riksdags- och regeringsmakten förordade Emil Key** förslaget om en statsminister. Han framdrog Englands exempel men påpekade att själva saken icke var ny för vårt land. Ty vid våra stora kungars sida hade stått män som med allt skäl kunde kallas »konseljpresidenter», t. ex. Axel Oxenstjerna.

Emil Key talade även för indragandet av krigshovrätten på samma grunder som han tidigare och senare anförde: att den olika rättskipningen för militära och civila medförde det betraktelsesättet att militären var en särskild kast och att man måste komma från

---

* Huru ömtåliga alla med »Kongl. maj:t» sammanhängande frågor hade blivit, framgår av att inskriften på biblioteket i Humlegården så när framkallat en konstitutionell konflikt. Kommitterade hade föreslagit den lika sanna som vackra inskriften R i k s biblioteket och denna gillades 1877 av andra kammaren. Första kammaren däremot stannade, av hänsyn till konungen, i ett annat beslut och därvid fick saken bero. Därför vanprydes nu byggnaden av det meningslösa och fula »Kongl.».

Ofta anfördes under 1870-talet ett ord, som tillskrevs drottning Josefina: »Karl gjorde allt för att mista sin popularitet men kunde ej bli av med den, Oscar gör allt för att få den och kan ej vinna den.» Likaså berättades att kung Oscar skulle frågat ärkebiskop Sundberg — som ju, menade kungen, hos studenterna, prästerna och riksdagsmännen var lika omtyckt — huru han därvid bar sig åt och fått till svar: Jag bär mig inte åt, Ers Maj:t!

** Se II kam. Pro. del I, sid. 159.

denna åskådning.* Han betonade att ju mer man betraktade soldaten som medborgare, ju mer man på pliktkänslans grund sökte uppfostra till disciplin, ju mer man med moraliska medel nådde likhet inför lagen och lydnad under fanan, dess bättre bleve resultatet. De farhågor för disciplinens upplösning, som alltid frambesvuros för att behålla den gamla kastandan, torde — menade han — visa sig ogrundade om man gick i denna riktning.

Vad försvarsfrågan angick, visste man att kung Oscar icke på samma sätt som Karl XV höll på indelta armén, ehuru även han skattade denna som ett mer pålitligt stöd än andra trupper i fall av inhemska oroligheter.**

Som själv sjöman hade kung Oscar åsikten att de under sista ståndsriksdagen delade flottorna åter borde sammanslås. I denna fråga uppträdde E. K. alltjämt för ett starkt sjöförsvar, men lika bestämt mot en sammanslagning av den stora och lilla flottan, liksom mot utvecklingen av den stora flottan. Vi hade ej råd att öka denna och på samma gång erhålla vad vi behövde: ett starkt kustförsvar. Och i fråga om detta borde man vänta med stora anslag till dess de sakkunnigas mening klarnat i fråga om typen. Vad värnplikten angick sade sig E. K. beredd att rösta för dess utsträckning, men endast i samband med ett klokt förslag, som grundade sig på samverkan med kustförsvaret. Vi

* Vid ett senare tillfälle (1877) beklagade han att man ansåg sig behöva mörk arrest i stället för det borttagna vatten- och brödstraffet.

** Emil Key påpekade senare — med anledning av de olyckliga kraftåtgärderna vid Sundsvall — att hågen att bibehålla indelta hären minskades i samma mån som den befanns olämplig att bruka som polis och gendarmeri.

vilja ha ett starkt försvar, men icke något preussiskt system: vi behöva icke vad Preussen behöver. Det erövringslystna Preussen, omgivet av mäktiga grannar, som det nyss besegrat, väntar nya krig och har inga naturliga gränser, medan vår kust, rätt utnyttjad, ger oss en utmärkt försvarsställning.

Några år senare — 1875, 1876, 1877 — kämpade E. K. mot de föreslagna s. k. ramfartygen.

Vid ett tillfälle frågade han om man menade att Sverige borde vara en stark sjömakt? Han svarade själv genom att påminna om huru just våra stora rikshushållare, Gustav Vasa och Karl XI, båda bejakat den frågan. Vi måste betrakta Östersjön som vår starkaste fästning och tillse att dess »garnison» — flottan — blir effektiv. Men den blev det aldrig så länge man vidhöll typer på fartyg, av vilka vi ej ha råd att skaffa oss många, medan våra fiender kunna göra detta. Snabbhet, manöverfärdighet, bestyckning, detta var vad vi i vår flotta måste fullkomna. Åter och åter framhöll han denna princip och varnade för överilning medan experiment pågingo, vilkas resultat vi borde avvakta.*

När frågan om flottbyggnadstypen 1877 åter kom fram, yttrade han att det syntes nödvändigt att andra kammarens flertal nu sade än kraftigare ifrån så att vederbörande äntligen läto detta vara detta:

Vi vilja ej ha några rammar.

Vi vilja ej ha några stora pansarfartyg.

Är detta — frågade E. K. — tydligt nog? Och, fortsatte han: Vi vilja ha många, men mindre fartyg för kustskyddet. Ty — han valde en lant-

* Se t. ex. II kam. Pro. 1876 n:r 43, sid. 35.

lig men målande bild — vår fiende får svårare att försvara sig mot en hel bisvärm, än mot en enda bålgeting.

Den strid, E. K. i detta som i andra fall kämpade, pågår alltjämt den dag i dag.

*

Det tillstånd, där man befann sig vid Oscar II:s tronbestigning, var att striden om grundskatter och indelningsverk hotade att förlama ej blott utvecklingen men själva riksdagsarbetet. I första kammaren funnos vidsynta män, som verkade för att man måtte komma till någon slags uppgörelse. Dessa män funnos talrikast bland västgötar och skåningar, men till dem hörde även en östgöte. Inom denna grupp hade Emil Key sina vänner i första kammaren.

Under riksdagen 1873 uppmanade två av dessa — Karl Ekman och Jules Stjernblad — Louis De Geer att i spetsen för deras meningsfränder öppna underhandlingar med lantmannapartiets ledare om en sådan grundval för lösningen av försvars- och grundskattefrågorna att man kunde hoppas på båda kamrarnas samarbete. Detta var början till den s. k. kompromissen, som Louis De Geer från sin sida skildrat i sina Minnen.*

Jämte de redan nämnda var F. F. Carlsson en av underhandlarna från första kammaren; från den andra var Emil Key en av de mest verksamma.** Det var under

* Del II, sid. 141—157.

** De övriga voro Arvid Posse, John Ericson och, senast ansluten, Carl Ifvarsson. Emil Key har (i Skattefrågan av Broder Svensk) skildrat kulisserna till kompromissen sålunda:

dessa underhandlingar som Gösta Posse var en mycket tjänstvillig mellanhand.

Louis De Geer antog om honom att han hade ett äregirigt lynne, ehuru han ofta sade sig vara uppledsen på politiken.

Det senare är riktigt och berodde av att hans sinne växlade mellan en inåtvänd religiositet och en nästan pojkaktig glädje över att ha många trådar i sin hand och möjlighet att titta alla i korten. Men om man med äregirig menar lusten att vinna personlig ära och förtroendeuppdrag, att själv bli bemärkt och omtalad, då var han föga ärelysten. Det var tvärtom hans lust att verka i hemlighet, att vara regissör

---

»Statsutskottets plenisal är ett stort, mycket avlångt rum försett med fyra fönster, alla belägna på samma långsida med utsikt åt Riddarholmskyrkan och Riddarhustorget. Inom dessa väggar, där många märkligt beslut under den nya representationen blivit taget innan av riksdagen antaget, äro fästa även andra historiska minnen. Statsutskottets plenisal är nästan oförändrad sådan den var i den gamla goda tiden, då den utgjorde högvördiga prästeståndets sessionsrum. Här finnes till och med kvar ännu den stora, högryggade, med rött saffian beklädda talmansstolen, i vilken ärkebiskoparna C. F. af Wingård och H. Reuterdahl patriarkaliskt ledde prästeståndets förhandlingar, nu begagnad av statsutskottets ordförande och placerad i fonden av salen vid övre gaveln av det oändligt långa utskottsbordet. Här kvarstå ännu kring båda långsidorna av sagda bord och kring väggarna de forna ledamöternas med svart skinn klädda länstolar, alla likaledes högryggade och ypperligt formade för att inbjuda till drömmar om första klassens predikstolar, biskopsstolar och — likstolar. Här var det som den 'svenska kyrkans målsmän' under ståndsrepresentationen motsatte sig efter bästa förmåga tidens aldrig vilande reformarbeten; här är det som det profana statsutskottet, säge vad man vill, under den nya representationen gått i spetsen för desamma.

bakom kulisserna. En av de uppgifter, han särskilt vårdade, var att bringa Louis De Geer och lantmannapartiet i vänlig samverkan med varandra. Bland kompromissens män hade Gösta Posse föga lit till F. F. Carlsson, vars fina uppträdande och smidiga underhandlingsförmåga någon — jag tror Gösta Posse — karaktäriserade genom att »adla» honom till »Gyllenål». Under kompromissens dagar var Gösta Posse glad som en spelorre. Han fick från fienderna till kompromissen namnet »intrigör». I ovannämnda meningen kan ordet brukas, medan däremot varje slags fiske i grumligt vatten var honom främmande. Bland lantmannapartiets ledare var Emil Key — sin natur likmätigt — den mest förhoppningsfulle om kompromissens följder. Han var ofta naivt godtrogen medan hans vän Gösta Posse var långt mer skarpsynt för trådarna, som ledde spelet. Och efteråt måste den förre ofta ge den senare rätt.

Ett tecken, som Emil Key väl förstod, var att Karl Ifvarsson först drog sig tillbaka och sedan rent av reser-

I detta rum och i slutet av april månad 1873 stodo en förmiddag samtalande vid det näst nedersta fönstret åtta män, fyra från vardera kammaren och av dessa icke mindre än sju tillhörande statsutskottet. Denna enskilda överläggning var början till 1873 års kompromiss, som sedermera utsträcktes till alltjämt vidgade kretsar och om vilken blivit så mycket talat och skrivet. Även vi säga: kompromiss, ty, låtom oss icke tveka att kalla den överenskommelse, som då träffades riksdagens båda kamrar emellan, vid det namn under vilket den redan blivit historisk. Mången fiende till densamma, inom och utom representationen, ansåg och begagnade till en början benämningen 'kompromiss' såsom ett öknamn, såsom liktydig med något nedsättande. Men det har gått med denna benämning som med så många andra dylika; vad som i begynnelsen avsågs att vara ett smädeord har i mer än en bemärkelse blivit ett hedersord.»

verade sig mot den, i och genom kompromissen betonade, värnpliktsökningen.

Carl Ifvarsson var icke någon medveten pacifist; ej försvarsvägrare av hat till kriget. Han var vad Emil Key alltid kallade honom »nihilist». För hans klara huvud tedde sig försvaret dyrbart och meningslöst och han ville ej medge att det kunde bli nödvändigt. Endast för skams skull gick han med så långt som han senare gjorde och han var alltid den klippa mot vilken Emil Key's försvarsvilja bröts i svallvågor, vilka ej rubbade klippan ur fläcken. En verklig fredsvän, med bestämd övertygelse — och modet att för den bli beledd — var den menlöse, älsklige Jonas Jonasson i Gullaboås, vars motioner i ämnet skaffade honom namnet »fredsfåret».

Första resultatet av kompromissen var det Statsutskottets betänkande, som skrevs av F. F. Carlsson och nätt och jämnt gick igenom i första kammaren. Men huvudsaken var att kompromissen blev möjlig, d. v. s. att kamrarna kunde ena sig om en skrivelse till regeringen, som innebar att frågorna om indelningsverk och grundskatter skulle lösas gemensamt och att grundskatternas eftergivande skulle bli ersättningen för att bönderna medgåvo utsträckandet av den allmänna värnplikten. Louis De Geer betonar med rätta att man icke har något skäl att här tala om köpslagande. Han skriver i sina Minnen — mot talet att bönderna gjorde sig fria från indelningsverket och kastade bördan på andra — att den utsträckta värnplikten ju kom att drabba bönderna lika mycket som alla andra och att ingen orättvisa kunde ligga i att ålägga allmän värnplikt. Han fortsätter: »Orättvisan skulle således ligga i grundskatternas efterskänkande. I nästan alla europeiska stater hava funnits

grundskatter, vilka lika mycket som de svenska iklätt sig egenskapen av statens räntor, och likväl har man i alla funnit det billigt och riktigt att antingen på ett eller annat sätt utjämna dem eller alldeles borttaga dem. Vid efterskänkandet av skatter får man icke uteslutande fasthålla den grundsatsen, att varje eftergift skall komma alla skattdragande till del. Man får ock se till, huruvida specialskatter och klasskatter trycka alltför ojämnt och huruvida icke eftergiften *medelbart* är nyttig för det hela, om den än mest är till fördel för en särskild näring.»

Erkännes denna synpunkt som en högre än dåtidsstridernas, förvånar det att nutiden ej tillgodogjort sig densamma utan alltjämt ordar om lantmannapartiets egennytta och intressen som det enda, dess politik bestämmande.

Emil Key betonade för sin del ofta liknande synpunkter, som de här ur Louis De Geers *Minnen* anförda. Vid denna riksdag påpekade han t. ex. — i ett anförande om grundskatterna — huru det, som en gång var den största rätt senare kan bli den största orätt.*

Vid diskussionen om nya försvarsanslag betonade E. K. starkt att han uppträdde mot dem av det skälet, att han ej kunde vara med om allt slags plock på det bestående försvarssystemet: det antikverade måste bort och en alldeles ny grund läggas för det hela. Då som senare har man nekat att se annat än tomma ord i en försvarsvilja, som — under yrkande på system — avslår planlösa anslag.

*

* Se II kam. Pro. del V, sid. 365.

Vid denna riksdag förekom en fråga, vilken gav Emil Key anledning till ett principuttalande i samma riktning, som nutiden bedömer sådana frågor. Det gällde riksantikvariens förslag om förbud mot anläggandet av enskilda fornsakssamlingar. Syftet var att allt vetenskapligt material skulle centraliseras i Stockholm. Emil Key påpekade att Köpenhamns storartade Oldnordiske museum blivit skapat på det fria samlandets väg; att inga monopol borde upprättas inom vetenskapen, utan full frihet där råda. Ofta talade E. K. i detta samband om landsbygdens behov av studiematerial; om det orimliga i att huvudstaden ensam skulle uppsluka allt och Sverige småningom bli lidande av engelska sjukan. Senare hade han mot Nordiska Museet samma anmärkning. Numera får man ju runt om i landsorten museer, som genom sitt gagn bekräfta det riktiga i Emil Key's protest mot bildningsmedlens centralisation i och monopoliserande av huvudstaden.

I en annan kultur- och principfråga — den om ändring i mannens rätt över hustruns arbetsförtjänst m. m. — gjorde Emil Key sitt inlägg till kvinnornas förmån.* Saken gick igenom men däri hade intelligensliberaler troligen större del än lantmännen.

* Se II kam. Pro. del II, sid. 275.

II.

Riksdagen 1874.

I början av denna riksdag förekom en annan principfråga, vid vilken Emil Key tog sig den frihet han icke ville avsäga sig, men andra förebrådde honom såsom inkonsekvens. I sina ovan anförda resebrev hade han varmt talat för den idé, som ligger till grund för världsutställningarna. Men när man nu kom och ville ha anslag till en ny världsutställning i Filadelfia 1876 talade han emot detsamma emedan dessa tätt påkommande världsutställningar icke kunde bringa något väsentligt nytt: endast genom en ansenlig mellantid kunde folken komma med lärorika nyheter. Han ville visserligen att man skulle visa Sveriges sympatier för Förenta staternas hundraårsfest och den amerikanska republiken, men finna andra sätt att visa denna sympati.*

Riksdagens stora fråga var statsutskottets förslag att indra ett belopp i kommerskollegiets anslag, som

* Sedan emellertid Sverige redan inlett förbindelser, menade E. K. att hade man sagt a måste man säga b och röstade därför 1875 för anslag till ändamålet. Det fanns hos honom intet av den bondenvishet som — obekymrad om ändrade förhållanden — fortsätter att säga nej emedan man en gång gjort det. Andra gånger var förebråelsen för inkonsekvens mer välgrundad.

motsvarade presidentlönen. Ämbetet hade icke på länge varit tillsatt, man ämnade icke tillsätta det och nedsättningen var icke större än att den motsvarade det dyrtidstillägg, som givits åt de övriga ämbetsmännen i verket. Men frågan vållade en ny strid om riksdagens rätt att indra ordinarie anslag. Debatten i fråga blev mycket häftig; andra kammaren antog utskottets förslag med stor majoritet och indragningen segrade vid den gemensamma voteringen. Oscar II ansåg det som ett upprörande ingrepp i konungamakten och blev avogt stämd mot de därvid medverkande. Karl Ekman ansågs t. ex. ha gjort sig omöjlig som ministerkandidat. Emil Key* uttalade sin visshet att man om femtio år skulle förvånas över att en sådan diskussion kunnat förekomma i en sak, som på intet sätt berörde kungamakten, men obestridligt hörde samman med riksdagens makt.

*

Om mellanrikslagen uttalade Emil Key vissheten att den skulle bli till nytta för båda folken och han försummade inga tillfällen att visa sin sympati för norrmännen.

Under Björnstjerne Björnsons besök i Stockholm 1872—73 hade Emil Key ej endast hört hans föredrag och lärt känna honom personligen utan han hade förverkligat sin tanke att lantmannapartiet medelbart borde visa sin sympati för de strävanden, Björnson även politiskt företrädde genom en fest för honom. Ungefär 100 personer deltogo i festen. Arvid Posse höll talet för Norge, Emil Key för den av honom allt ifrån S y n n ö v e

* Se II kam. Pro. del II, sid. 344.

Solbakken varmt beundrade Björnson och betonade att Björnson i sitt land kämpade för det mål, som var lantmannapartiets högsta: en sund och sann folklig utveckling. C. A. Larsson sjöng verser; N. Larsson i Tullus talade för Norges storting och Björnson svarade med att redogöra för de konstitutionella förhållandena i Norge. Festens innersta syfte var genomskinligt och under de spända förhållandena gjorde detta syfte intryck just på det håll där så var avsett.

Ett annat led i lantmannapartiets Norgesvänliga politik var en resa till Norge 1874, om vilken E. K. själv berättat följande:

Norska resan påsken 1874.

Lantmannapartiet kände sig alltid livligt intresserat av den norska vänsterns strävanden; Johan Sverdrup (stortingspresident) var ännu populär och ansedd som en folkfrihetens banerförare, ehuru hans dåliga affärer redan då gjorde hans ställning oklar. Kung Oscar visade i Sverige föga reformvänliga tendenser och man ansåg, att det skulle bliva honom en hälsosam väckelse, ifall man kunde åstadkomma någon slags »fraternisering» mellan lantmannapartiet och den norska vänstern. När därför Erik Sparre — som därmed blott avsåg att verka för Fredrikshaldsbanan — föreslog mig att jag, jämte andra medlemmar av lantmannapartiet, skulle göra ett påskbesök i Kristiania 1874, var jag villig av ovannämnda skäl. Så mycket mera, som jag samverkat med norrmännen, särskilt O. Løwenskiold (Höieste-retsassessor) i och för sagda bana och således i detta fall delade Erik Sparres intresse av besöket.

Omkring 20 stycken medlemmar av andra kammaren hade jag lyckats samla som — jämte Sparre och mig — begåvo sig åstad. Resan var lyckad med undantag av att Sverdrup (troligen avsiktligt) gjorde sig osynlig, ej tog emot besök eller deltog i fester, möjligen emedan han hyste agg till mig, emedan jag omintetgjort Hjortska militärförslaget, för vilket Hedlund ivrigt arbetade, yrkande på ett möte i Karlstad mellan norska och svenska riksdagsmän, vilket allt jag avböjde. Vi besökte stortinget, och man gjorde i norska stortinget en fest för oss. I denna deltogo bl. a. sagförer Steen, gaardbruger Haugland, professor Aschehoug, Løwenskiold, stadshauptman Schwartz, Jaabæk, L. Daae, Quam, Essendrop (vice president), Ole Richter (vice president) m. fl. Essendrop höll talet för de svenska gästerna, vilket Sparre besvarade. Jag talade för Skandinavien. Sparre, som fruktade att vid »nachspielet» de svenska gästerna, särskilt komminister Törnfelt, icke skulle kunna hålla sig alldeles nyktra — utan göra sig skyldiga till samma fel, som en norsk präst året förut vid kröningen — ville avbryta i tid. Och som det var själva påskafton, tog han på sig sin helighetsmin och sade salvelsefullt: »Nu, mina herrar, har redan sabbatsdagen inbrutit och den fira vi i Sverige i stillhet och andakt!» De svenska riksdagsmännen hade mycket svårt att hålla sig allvarsamma; särskilt jag, som visste motivet, och mindes Sparre i tulubb spelande kort i vagongen på väg till Kristiania. Resan hade inga som helst politiska följder, annat än att Sparre fick sin vilja fram (liksom Løwenskiold) med avseende å Fredrikshaldsbanan. Inga som helst samråd mellan de ledande inom svenska och norska oppositionspartierna ägde rum; festen hade ingen politisk karaktär, något för vilket Sparre varit mycket rädd, och som han

gjorde allt vad han kunde för att undvika. Vi gjorde ett angenämt besök vid Frognersätern och på Drammensjärnvägen i sällskap med flera av stortingsmännen, som visade oss mycken vänlighet. Bland dessa utmärkte sig särskilt Ole Richter, Schwartz, O. Løwenskiold, Heftye, som bjöd oss till Frognersätern och Tryvandshøjden. Oaktat att Sverdrup höll sig undan voro hans meningsfränder mycket öppenhjärtiga. Generaldirektör Troilius hade förmåtts genom E. Sparre — och det järnvägsintresse, som låg bakom det hela — att lämna fribiljetter till riksdagsmännen och därigenom hade jag lyckats få så många som 20 med mig ur andra kammaren. Bland de mera framstående, som följt med, voro Sven Nilsson i Everöd och Carl Anders Larsson samt Ola Boson Olsson. C. A. Larsson gjorde mycken lycka genom det kvicka sätt, på vilket han upptog Sparres ord om »helgdagsfriden» och utlade dem i en avskeds- och tacksamhetsskål. Törnfelt, som i sin egenskap av präst blev mycket artigt bemött, var hela tiden i sitt mest glada lynne, ehuru man omsorgsfullt vaktade honom från att bli så »glad», att han skulle väcka skandal.

Dåvarande statsminister Stang (fader till den senare) bjöd oss på middag; där voro män både av vänstern och högern; bland dessa senare kungens stabschef m. m. nu avlidne general Fleischer. (Vid dessa tillfällen blev Törnfelt placerad till vänster om Fleischer.) Stang vände sig skämtsamt till Essendrop och sade: »Ser ni, sådana äro de svenska riksdagsmännen! Så hyggliga äro de, även när de tillhöra oppositionen; men hurudana äro ni, norska vänstermän?! Ni kunde lära eder av svenskarna!»

Som jag icke ville att man alltför mycket skulle tro oss villiga att vara med om allting — eller alltför *litet*

vänstersinnade — avböjde jag den förnyade bjudningen (inne i staden) till högermannen, konsul Heftye. Bland de stortingsmän, som också deltogo i ovannämnda tillställningar, var sedermera blivande statsministern Selmer. Så, med undantag av Sverdrup, kommo vi under detta besök i beröring med flera av de män, som senare i Norges historia fått en ingripande betydelse: Stang, Selmer, Ole Richter o. a.

*

Under denna riksdag bragtes åter skolfrågan å bane. Emil Key fann tillfälle att betona sitt intresse för folkskolan, genom att tala för en höjning av småskolelärarinnornas löner, varvid han yttrade varma ord om småskolan »såsom folkbildningens lilla, men rena källa».*

Ett stort anförande gällde den av honom åter och åter påyrkade realbildningen.** Ånyo, liksom tidigare, fordrade han att examenskraven skulle sänkas; att latinet, om detta var betydelselöst för det fortsatta studiet, borde bortfalla; att den tekniska högskolebildningen borde främjas, och landet få skaror av realister, som ville lära, icke av det döda utan av det levande livet.***

* Vid en senare riksdag — sedan småskolelärarinnorna två gånger fått sina löner höjda — betonade Emil Key, då ny höjning ifrågasattes, att villkoren för kompetens nu först borde höjas. Då kunde en vanlig tjänarinna efter 8—10 veckors kurs bli lärarinna!

** Se II kam. Pro. del V, sid. 45.

*** Den klassiska bildningens målsmän anklagade Emil Key att se med böndernas ögon, för vilka endast folkskolan fann nåd. Men redan 1847 hade Emil Key — vid en opinionsmiddag för läroverksreformen i Kalmar — i en dikt förhärligat först den klassiska fornvärlden men sedan den nya tiden. Så utropar han:

Några riksdagar senare (1877) påpekade Emil Key att man ej gjort nog genom att ha skurit av skolan nedtill — första klassen var borttagen — utan man måste även skära av den upptill, så att ungdomen kunde komma tidigare ut i livet. Den dåliga hushållningen med ungdomens tid måste upphöra. De flesta äro bäst ägnade för det praktiska livet men för att duga där, måste de tidigare komma ut i detsamma. Samtidigt yrkade han uppehåll tills vidare i begärd ökning av anslaget till kvinnliga läroanstalter, som året förut blivit höjt. Icke, yttrade han, emedan flickorna ej voro lika mänskligt berättigade som gossarna. Men så länge man ej givit kvinnorna tillträde till en del ämbeten, kunde deras högre bildning ej i samma grad

Sök i forntid blott din vila,
men i framtid sök ditt mål!
— — — — — — —
Nya krafter gå som strömmar:
verkliggjorda framtidsdrömmar — — —

och därför borde skolan ej stanna i antikens gravvalv utan flytta ut i livets middagsglans, där dessa nya krafter rörde sig. Vid alla tillfällen betonade han betydelsen av skolans tillgodoseende i demokratisk anda. Så påpekade han det betecknande i att Amerikas Förenade stater hade flera lärare än soldater. Aldrig kunde en nutidens demokrati byggas på den klassiska i stället för den reala bildningen.

Bland andra elakheter, som cirkulerade om E. K., var även den att han själv hämtat sina insikter — i konversationslexikon! Det fanns ej ens ett sådant i hans bibliotek tills han 1878 ärvde ett. Däremot var ett helt rum på Sundsholm från golv till tak fyllt av böcker — mest den yppersta världslitteraturen, historia, teologi och filosofi — och hans ungdomsstudiers latin satt fast i Emil Keys huvud, men han beklagade att han ej fått lära engelska i stället.

anses vara statsangelägenhet som gossarnas, vilka sedan blevo statens ämbetsmän.*

Mot det då ofta ljudande talet att en grundlig bildning nödvändigt måste vara klassisk, brukade han betona att skillnaden mellan bildad och halvbildad icke får dragas mellan klassisk och real bildning utan i båda fallen mellan tillägnad och otillägnad bildning.

*

Med anledning av de stora frågorna pågingo utredningar och det var med stort intresse, Emil Key hösten 1874 mottog en sändning, ledsagad av följande brev från dåvarande finansministern, Gustaf Åkerhielm:

Stockholm 14 Okt. 74.

Högädle Herr Key!

Då »omständigheternas magt» sätta mig i tillfälle att före andra ega ett exemplar af n. v. Expeditionschefen Andersson's förtjenstfulla arbete ang. Grundskatternas och Roteringstungans afskrifning, är verkligen min första tanke den att genast afsända ett exemplar till Herr Key, viss om att det intresserar Herr Key och glad om det behagar lika mycket Herr Key som mig.

Att jag med nöje söker detta tillfälle att göra mig påmindt erkänner jag villigt, ty jag tror förvisso att jag ej skall missförstås. Jag blir aldrig sökande till något, om än det vänligaste, öfverseende från den stränge Riksdagsmannen, såsom sådan, och jag tviflar ej på att ju mina

* Härvid bör ihågkommas, att Emil Key ville ge kvinnorna rätt till alla ämbeten. Men han menade att staten ej hade råd att, innan så skett, öka anslagen till läroverk av vilkas lärjungar den — tills vidare — ej fick omedelbart gagn.

ärliga bemödanden för hvad vi båda högst älska, vårt fosterland, skola af min ridderlige vän och gynnare på Smålandsbänken erkännas då de det förtjena och sådant behöfves.

Tack nu för många kära prof på förtroende, välvilja och vänfasthet under sex Riksdagar! Det kostar på mig att blifva kastad in i striden ur min lugna goda ställning, men jag har, när jag lemnade den, tänkt lika litet på mig sjelf, som när jag röstade för vårt nuvarande statsskick och i medvetandet häraf hemtar jag mod och lugn (åtminstone är det meningen) till dagar som komma.

Tillåt mig nu få teckna mig med upprigtig högaktning och tillgifvenhet

ödmjukast
G. S. Åkerhielm.

Emil Key visste att Åkerhielm — som var utomordentligt lycklig i sitt hemliv och på sitt ståtliga Margrethelund kände sig fri och nöjd — i detta brev talade sanning. Han var ej av hela sin själ politiker; kunde ej ta politiken såsom livets högsta angelägenhet och det var kanske detta, som innerst orsakade sympatin mellan honom och Emil Key.

*

Efter mottagandet av Åkerhielms sändning lades alla »roliga» böcker å sido och Emil Key fördjupade sig i expeditionschefen Anderssons, som han menade, ypperliga arbete, ur vilket han även läste högt långa stycken. Han påpekade även det orimliga i att, medan mycket måttliga verk föra en skönlitterär författare till Svenska akademien och ryktbarheten, så förblir det arbete, som en sådan utredning innebär — och som i

sitt slag utgör en nationell kulturbragd — så gott som okänt utom riksdags- och regeringskretsen.*

*

Emil Key kom biskop Sundberg nära genom sammanträffanden hos dennes svåger, lantmannapartisten friherre John Ericson, och så var även fallet med Gustaf Åkerhielm, som Emil Key råkade enskilt hos Åkerhielms kusin och Emil Key's vän, Gustaf Sparre.

Åkerhielms och Sparres mödrar voro systrar och av den norska släkten Anker. Emil Key menade att det frisinne, den enkelhet, frimodighet och uttalsamhet, som betecknade båda kusinerna, var ett arv från den norska släkten.** Baron Åkerhielm var dessutom känd för sina kvickheter och många gånger lättade han för Emil Key långtrådigheten i kammaren genom sina »avsides» roligheter. Bland Åkerhielms många infall, dem Emil Key sedan berättade, var följande, som föranleddes av ett bland den alltid oberäknelige S. A. Hedins överlägsna och ofina angrepp mot någon honom

* Svenska akademien hörde ej till de av Emil Key högt skattade institutionerna. Han brukade peka på de där aldrig insläppta — Bellman, Thorild, Lidner, Ehrensvärd, Stagnelius, Almqvist, Nicander, Vitalis, Wetterbergh, Blanche — och »varför ej fru Lenngren, Fredrika Bremer o. a. damer» — för att bevisa akademiens olust för snillen och dess osäkerhet i smak.

** Då jag 1860 var med mina morföräldrar i Strömstad roade sig den därvarande friherrinnan Åkerhielm-Anker med att ta den tioåriga flickan med på sina vandringar. Jag följde med hänryckning, ty den strålande livfulla damen svärmade varmt för Garibaldi och vi hyste för honom och frihetskriget samma hänförelse.

misshaglig riksdagskamrat. »Om man inte hade reda på Hedins börd,» sade Åkerhielm, »kunde man tro honom vara bastard av en greve och en symamsell!»

Friherre Ericson, vars uppträdande bland lantmannapartiet ej behagade hans mor — född friherrinna von Schwerin — gav anledning till ett annat i kammaren

John Ericson.

cirkulerande yttrande. Den frimodige och ärlige John Ericson hade i ett anförande, som hans mor åhörde, med skärpa klandrat någon regeringshandling. Detta föranledde den aristokratiska och högt förfinade friherrinnan Ericson att ta avstånd från vad hon ansåg vara en sonens taktlöshet, genom följande anspelning på dennes fädernehärkomst: »Jag ser att bonden inte måtte gå ur förrän i fjärde led.»

För de båda bröderna John och Carl Ericson* hyste Emil Key lika mycket förtroende som tillgivenhet. Sådana voro även hans känslor för Carl Ekman, som Emil Key stundom gästade på Finspång.

Carl Ekmans älskliga hustru var vän med Emil Key's hustru, sedan de i Karlsbad tillbragt en sommar samman. Detta bidrog i sin mån till det vänliga förhållandet männen emellan. Ty sålunda bereddes å ömse sidor den sympati gentemot den enskilda människan, som hade gått före den politiska meningsfrändskapen. Såväl Ekman som Åkerhielm delade kung Adolf Fredriks mening att »de voro stållar, som satte så högt värde på en taburett, då de kunde sitta i länstol hemma». Detsamma var fallet med Gustaf Sparre, som nekade att inträda i någon statens tjänst och alltid var vad han själv förklarat sig ämna förbli: »den oberoende, självsvåldige Sparre».

* Kapten John Ericson — sedermera landshövding i Jämtland — var endast riksdagsman 1866—75 och 1882—86. Detta är orsaken att han i Minnena ej omtalas mellan 1875—1882. Vid angreppen på lantmannapartiet under dess första år hånas det bland annat för att dess chefer voro »en greve, en friherre och en nästan adelsman» (A. Posse, J. Ericson, E. Key).

III.

Riksdagen 1875.

Vid denna riksdag förekom åter frågan om kommersekollegium. Statsrådet hade avstyrkt Kungl. Maj:ts bifall till den föregående riksdagens beslut. Detta föranledde att konstitutionsutskottet — under åberopande av 107 § regeringsformen — anmälde i dechargebetänkandet, som föranledde långa överläggningar innan det lades till handlingarna. Men andra kammaren beslöt, med 99 röster mot 76, att göra detta med *gillande av de åsikter utskottet uttalat*.

Emil Key deltog i debatten, vilken varit så förbittrad att man mot majoriteten riktat ord sådana som taburettjägare m. m. E. K. tillbakavisade dessa tillmälen och hävdade att majoriteten icke förväxlade personer med åsikter och att de senare för majoriteten betydde allt. Hellre ville man se den nuvarande ministären med nya åsikter än en ny ministär med den nuvarandes åsikter! Det var ej personombyte utan systemombyte man önskade och en regering, vilken visade en fast, följdriktig och aktningsbjudande hållning, den skyddades bäst genom att säga ett och därvid bliva. Allra minst stärktes kungamakten genom att man gång på gång flyttade striden in på det område, där representationen ej *kan* ge vika och måste

segra: riksdagens självbeskattningsrätt. Man talade om att andra kammarens majoritet ville bli en regerande riksdag, man varnade med frihetstidens exempel o. s. v. — förutsägelser dem man kunde besvara med Thomanders replik: »om en borgare i Lund går ut genom norra stadsporten och alltjämt går vidare då kommer han till Ishavet och således bör han aldrig gå ut genom norra stadsporten!» Ha vi gjort oss skyldiga till samma överdrifter och personliga förföljelser som frihetstiden; ha vi som den gynnat den ena klassen på den andras bekostnad? Ställ kyrkan mitt i byn; gör förhållandet mellan rättigheter och skyldigheter lika för alla! Kom inte med den anklagelsen att vi, som beviljat millioner till fästningar, kanoner och gevär, vilja lämna landet försvarslöst. Ha vi ej genom anslag till samfärdsel, undervisning, löneregleringar, vetenskap, konst visat oss även i andra fall villiga att ta hänsyn till landets behov och regeringens framställningar? Men när den vill undandra riksdagen dess prövning av anslagen till försvarsväsendet,* då söker man komma till ett lagligt 1772. Vi måste hävda det svenska folkets självbeskattningsrätt, annars vore vi ej värda att sitta i denna kammare! Med hänsyftning på regeringens ställning till kommerskollegiefrågan yttrade E. K. att det icke var genom små medel, man kunde hindra segern för den stora sanningen: att svenska folket äger att sig själv beskatta. Han påpekade att grundlagen icke förutsatt att den ena kammaren skulle avslå en gemen-

* I den kungliga propositionen om försvarsväsendets ordnande var som villkor uppställt ett tillägg till 80 § regeringsformen, enligt vilken icke blott själva grunderna för försvaret utan även de för detta oundgängliga anslagen skulle fastställas i grundlagen.

sam voteringsproposition. Då vore hela riksdagsarbetet fastlåst och inte är det vi, som vilja framkalla den konflikten.

Den ministerkris, som vid denna riksdag inträdde — och som man kallat »bergsprängningen», efter statsråden Berg, Bergström och Wennerberg, som avgingo — föranledde Emil Key till följande tidningsartiklar, men denna gång i Svenska Medborgaren. De meddelas här nedan i något förkortad form.*

Civila konungar.

Lyckligt det land, vars konung, begåvad med ett gott hjärta och ett gott huvud, tillika vore puckelryggig och låghalt.

— Varför så? frågar säkerligen mången.

Vi svara: emedan det landet först då måhända skulle ha en verkligt civil konung till styresman.

Om erkännas måste att fred människor och länder emellan bör anses för det naturliga och allmänt giltiga, men krigen vara undantagsfall och sjukliga samhällskriser; om sinne och håg för vetenskapens, konstens, industriens, jordbrukets och handelns utveckling bör hava försteget framför krigisk förstörelselust och uppövad förmåga att tillfredsställa denna — kunde då icke furstar och konungar snarare kläda sig i sina vetenskapsakademiers, än i sina generalers uniform? Vem ärver väl skaldegåva och konstnärskap, politiskt eller mekaniskt snille?

När man gör sig dessa frågor, bör även tilläggas: vem blir härförare — genom födseln? Ingen erhåller någon förmåga av »Guds Nåde», utan av Guds nåd.

I de länder, där konungen är kyrkans liksom arméns högste chef, varför uppträder han aldrig i biskopsdräkt? Är det icke lika oegentligt att öppna järnvägar i generals-

* Den första var undertecknad Homo och stod redan 20 februari; den är riktad mot vissa hos Oscar II framträdande tendenser; den andra behandlar ministären.

och amiralsuniform, som det skulle vara att i biskopsskrud anföra fältmanövrer?

Djupt förgripliga tankar hava i det ovanstående blivit uttalade. Detta blir nog omdömet hos var och en, som i vår tid — av fruktan för republik och socialism — blivit mer och mer släpphänt, att icke säga reaktionär, i fråga om sant konstitutionellt-monarkisk utveckling.

Betraktom likväl Europas samtliga länder, huruledes militarismen hotar att taga överhand; huru en feberaktig själsspänning råder under avvaktan på fientliga anfall; hur man utmattar sig med vakande och omgärdar sig med försvarsmedel; med ett ord, huruledes man håller på att »försvara ihjäl sig»!

Är det månne från folken själva allt detta utgår? Är det icke långt mera från furstarna, vilkas maktbegär och fåfänga sätta folken i harnesk mot varandra? Först efter att hava hetsats att ömsesidigt göra varandra så mycket ont som t. ex. Tyskland och Frankrike nu senast, har återigen ett gammalt nationalhat uppstått.

Men ett dylikt k a n icke bestå folken emellan — utan att tid efter annan genom nya krig erhålla ny näring — så välsignat stor är fredens, sanningens och frihetens helande förmåga.

Må vi blott anföra de nu förändrade tänkesätten i Sverige och Ryssland, i England och Frankrike, under det nationalhatet åter uppflammat mellan Frankrike och Tyskland efter ett krig, företaget till följd av ifrågasatt tronbestigning av en hohenzollersk prins i ett tredje, både för Tyskland och Frankrike främmande, land nämligen Spanien. Lägga vi så till den senaste kampen mellan Preussen och Österrike, dessa båda länders förenade härtåg mot Danmark — ursprungligen föranlett genom Augustenburgska furstehusets åtrå att bli regerande i Schleswig-Holstein — så finna vi att det ännu i våra dagar är r e g e n t e r n a, s o m v ä p n a f o l k e n m o t v a r a n d r a.

Vi äro dock fast övertygade att dessa vapen förr eller senare skola vändas mot dem själva, ifall furstarna fortfarande, på sätt som nu sker, ävlas att framför allt vara militärchefer.

Om över huvud monarkerna i framtidens historia skola äga något längre bestånd, så måste det bliva såsom civila statschefer, ärftliga presidenter, vilkas intressen sammanfalla med deras folks, sett ur ren folklig synpunkt, icke ur ensidigt dynastisk.

Ju mera härarna ökas och regenterna — sedan de tillfredsställt fåfängan att kunna skryta över och visa sina militära »tillgångar» för furstliga bröder och kusiner — giva vika för frestelsen att, när en gång dessa tillgångar finnas, också använda dem mot varandra; ju mera en stigande upplysning lyfter människan uppåt, medan onyttigt ökade skattebördor trycka henne nedåt, desto hastigare skall spörsmålet framställa sig: icke om större eller mindre regeringsmakt utan om konungadöme eller republik.

Tillkommer så att regenten personligen gör anspråk på att själv veta allt, förstå allt och styra allt, fordrande att detta erkännes såsom både ett personligt och ett kungligt prerogativ, för att icke säga såsom en Guds nåd och en kunglig nåd; är han tillika nervöst känslig för och nogräknad om yttringar av »undersåtlig vördnad och tillgivenhet» — så sprider sig detta naturligen från regenten till hans omgivning och »statstjänarna» i allmänhet. Och dessa — som under en till äventyrs alltför »toujour» företrädare tyckte att allting gick an — skola snart slå om och i stället yttra en alltjämt stegrad fasa för varje förment uraktlåtenhet i bemälda avseende och för varje anmärkning i enlighet med vad som nyss blivit sagt.

Härigenom måste spänningen mellan olika tänkande bliva starkare, samhällsskiljaktigheterna skarpare, och ansvaret slutligen samla sig omkring, efterräkningar riktas mera uteslutande mot en sådan regent personligen, vilken dock under den mera enkla och anspråkslösa rollen av en civil konung kunde förvärva sig samtidens kärlek och eftervärldens erkännande.

Europas furstar befinna sig sannerligen för närvarande vid en skiljoväg. Vilja de icke följa med folken i den fredliga riktning, som alltmer blir en följd av en framskridande upplysning, så skola dessa folk mer och mer frånvänjas att i furstarna se sina anförare. De skola i dem se

ett hinder, alltmera bräckligt i samma mån som utvecklingens ström känner sig mäktig att själv bestämma sitt lopp.

Ur rent monarkisk synpunkt måste det därför vara hög tid att furstarna »förändra signalerna». Låt vara att en och annan av dem, gynnad av tillfälliga omständigheter, lyckas att på erövringens bana göra s i t t folk segerrikt. Men för visso skall, när bifallsruset fördunstat, när kostnaderna för detta skola betalas, och de tillfälliga söndringarna folken emellan blivit utjämnade, en efterräkning, för varje gång alltmera genomgripande, göras med själva den p r i n c i p, i vars namn och för vars räkning, folken lockats till avsteg från den väg, vilken deras sedliga behov och alla högre samfundsidéer mana dem att beträda.

Den andra artikeln kallades:

Ytterligare ljus över ministerkrisen, den s. k. Bergsprängningskrisen. 1875.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Då man till förment gagn för vissa partisyften sökt giva denna kris en färg, som skulle ställa åtskilliga för det byråkratiska lägret misshagliga personer i stark skugga — till vars förstärkande man ej ens föraktat att breda på med giftiga insinuationer eller tydliga smädelser — och då denna kris i sig själv är tillräckligt märklig att förtjäna en så fullständig utredning som tillgängliga fakta tillåta, må följande meddelas:

Beträffande frågan v a r första och huvudsakliga krisen skall sökas, så lär ingen med de inre politiska förhållandena någorlunda förtrogen numera vara villrådig om svaret. Det var konungen själv, som ville ha ett ombyte av den anledningen, antaga vi, att den politiska ställningen inom riksdagen genom fyllnadsvalen blivit mer bestämd, till följd varav en liten ändring av signalerna — åtminstone en s k e n b a r — även ansågs v i k t i g, om icke n ö d v ä n d i g. Lantmannapartiets tillväxt innebar nämligen icke blott en fara för framgången av vissa planer, beroende av statsanslag, utan jämväl möjligheten att dechargefrågan kunde få en alltför bitter karaktär och giva anledning till obehagligt skarpa vidräknin-

gar. Härtill kom, att de under eftersommaren förestående valen väckte åtskilliga bekymmer, då det ej var möjligt att tillsluta ögonen för deras sannolika utgång.

Allt detta var tillräckligt för den, med vilkens sanna intresse det omöjligen kan vara förenligt att vresigt sätta sig på tvären mot den växande folkmeningens ström; att söka vända stäven i en annan, i avseende på vindens riktning behagligare, kurs än den, som förutsatte en nästan hopplös kryssning, än åt den ena, än åt den andra sidan. Det kan ej väcka någon undran att man dock ej genast ville falla fullt undan och börja gå för förlig vind, ty förhållandena hade ännu icke utvecklat sig därhän.

En annan anledning till krisen var den meningsskiljaktighet, som i viktiga frågor yppade sig inom själva rådkammaren. Denna skiljaktighet i åsikter kunde visserligen hava sin fulla förklaring i de tvistuppväckande frågornas beskaffenhet. Men icke dess mindre är det tämligen givet, att statschefens, om än hemligt närda avsikt, att byta om rådgivarepersonal och omfatta ett mera handelskraftigt — det vill här säga, ett med den upplysta folkmeningen mer överensstämmande — regeringssystem bidrog att störa harmonien i konseljen.

Den osynliga orsaken till krisens utbrott är känd. Justitiestatsministern Carleson begagnade första lämpliga tillfälle att lämna en befattning för vars mottagande han, säges det, hyst stor motvilja, den han aldrig bort låtit besegras. Hans statsministerskap blev fullkomligt ofruktbart.

Finansministern, friherre Åkerhielm, som inom rådkammaren väl stod lantmannapartiet närmast — ehuru hans politiska ståndpunkt hittills ej utmärkt sig för någon synnerlig klarhet och bestämdhet, åtminstone icke i önskvärd grad — var i regeringen som en sparv i tranedansen, som en Saul bland de byråkratiska profeterna och därför måste hans ställning bli ohållbar. Han vågade ju i statsrådsprotokollet uttala den hädiska mening, att landet ej skulle förmå bära den försvarsbörda, som de övriga statsråden jämte konungen ville lägga på dess skuldror. Och han vågade hysa den åsikten, att riksdagen äger rätt att indraga ordinarie anslag, d. v. s. ha suverän makt över budgeten. Under en tid, då Kungl.

Maj:t icke drog i betänkande att av byråkratiskt rätthaveri framkalla en konstitutionell konflikt genom att disputera denna grundlagsenliga makt — av riksdagens flertal upprepade gånger hävdad — kunde ej en man med friherre Åkerhielms ovan antydda åsikter vara lämplig regeringsledamot.

Vad som föranledde statsrådet Bergs avgång är ej fullt klart. Det var kanske lika mycket trötthet som en återstående känsla av solidaritet; kanske lika mycket förnimmelsen av att hava blivit överflödig som en därav, eller av andra orsaker, framkallad känsla av otrevnad.

Det har blivit utspritt, upprepat och slutligen trott, att landshövding Wennerbergs avgång var beroende av statsrådet Bergs, d. v. s. att den förre avgick därför att den senare tog avsked. Ingenting kan vara mera grundfalskt än detta rykte. Förhållandet var att statsrådet Wennerberg inte ville taga avsked, något som han själv icke gjort någon hemlighet av. Man kan ock lätt förstå detta, i betraktande av att han såsom ecklesiastikminister — och för detta sitt viktiga ämbete intresserad — hade åtskilliga påbörjade arbeten ofullbordade. I alla händelser bör det icke vara lockande för en man i herr Wennerbergs ställning och ålder att helt och hållet byta om verkningskrets och sätta sig in i nya förhållanden. För rådkammarens ledamöter kunde det naturligtvis ej länge bli en hemlighet, att konungen önskade få besätta deras platser med andra personer. Men de av dem för vilkas avlägsnande ej förelåg någon av riksdagen framkallad anledning, kunde lika naturligt endast med största obehag erfara denna konungens avsikt, vilken ock med rätta blivit offentligt klandrad. Ty i detta förfaringssätt röjde sig ett begär att göra rådkammarens sammansättning mer beroende av konungens personliga vilja än av det lands förtroende vars angelägenheter skola förvaltas. Denna uppfattning tog sig ett livligt uttryck i en uppseendeväckande artikel i Nya Dagligt Allehanda under rubrik »Antingen — Eller», vilken artikel, som dessutom innehöll åtskilligt annat än en skarp föreläsning för regenten, tillskrevs statsrådet Wennerberg.* Detta för-

* Artikelns författare var Curry Treffenberg. (Utg. anm.)

nekades visserligen sedermera, men dock ej tillräckligt bestämt, att icke rum fanns kvar för en misstanke åtminstone om en släktskap vilket av andra omständigheter dessutom bestyrktes, bland annat av något, som lär ha förefallit på en avskedsmiddag för statsrådet Wærn. I vad fall som helst tro vi oss icke göra oss skyldiga till något misstag då vi påstå, att denna artikel icke var främmande för herr Wennerbergs avgång ur konseljen. Därtill verkade som bekant, icke något av riksdagen givet skäl, utan rent personliga förhållanden mellan konungen och herr Wennerberg, vartill kanske kom en tredje persons livliga åtrå att »platsen måtte sopas ren».

Anledningen till statsrådet Bergströms avgång är känd. Han hade i en tvär vändning och med tillhjälp av huvudliggaren i statskontoret, framkallat början till den konstitutionella konflikten. När huvudliggarens betydelse visade sig lika med noll, föll konflikten samman till stoft, och det rätthaveri, som velat ge politisk betydelse åt ett förfluget, övermodigt och utmanande påstående, måste naturnödvändigt kräva sitt offer. Även vi beklaga att en så lumpen sak skulle bli så dyrköpt, ty ehuru i många fall av annan uppfattning än herr Bergström, erkänna vi villigt hans förtjänster. Vi beklaga att till dessa icke alltid kunnat räknas den lugna besinning och den kritiska prövning, som fordras av en offentlig man och som omöjliggöra komprometterande förlöpningar. Herr Bergström är mest »svårhanterlig» mot sig själv. Denna svårhanterlighet, som flera gånger försatt honom i obehagliga trångmål, har huvudsakligen yttrat sig i raska påståenden, vilka ej alltid återtagits efter »närmare besinnande».

Efter denna återblick på de förhållanden, som stodo i sammanhang med eller föranledde krisen, övergå vi till redogörelsen för de mått och steg, som togos till krisens hävande.

II.

Nästa steg till underhandling mellan Kungl. Maj:t och greve Posse togs av en regeringsledamot hösten 1874, i det denne tillskrev greve P. och frågade om han före

riksdagen ämnade sig till huvudstaden? Därpå svarades nej. Kort därefter blev känt (vi tro genom någon av Ystads tidningar) att greve P. haft besök av en framstående medlem av hovuppvaktningen (Ankarcrona på Thureholm?). Denne lärer ock under vistandet på Charlottenlund givit sin värd anledning förklara att han ej tänkte på någon Stockholmsresa.

Nästa steg i denna något mystiskt började underhandling togs av den ovan antydda regeringsledamoten,* vilken skriftligen frågade om greve P. — med uppgivande av sin ställning till den »konstitutionella konflikten» — ville mottaga talmansbefattningen i andra kammaren vid årets riksdag? Svaret härpå, som lärer ha upplästs i statsrådsberedningen, innehöll ett avböjande av anbudet med, som det säges, den förklaring att det ej kunde antagas så länge spillrorna av 1871 års ministär funnes kvar i rådkammaren. Vilka känslor detta svar väckte hava vi oss naturligtvis icke bekant, men antaga att de ej voro av det angenämaste slag.

Emellertid hade detta svar till följd att greve Posse officiellt anmodades att ofördröjligen infinna sig i Stockholm. Här erbjöds han *utan något som helst villkor* talmansbefattningen, vilket anbud lärer ställts tillsammans med en antydan att konungens mening vore att snart därefter få påräkna hans insikter och erfarenhet för sina rådslag om landets väl. Greve Posse hade dock samma skäl nu som förut att avböja det hedrande anbudet, varunder det ej var svårt skönja spåren av politisk list.

Då sålunda denna ej oävet lagda plan gick om intet, lär konungen hava uttalat sin önskan vara att i alla händelser få påräkna greve Posse vid det snart förestående ministerskiftet; en framställning vartill greve P. avgav ett jakande svar med villkor att ett *ministerskifte* då också skulle bli ett *systemskifte*.

Huruvida konungen lämnade någon förklaring i anledning av detta villkor veta vi icke. Men känt är, att konungen, sedan ministerkrisen utbrutit, efterskickade greve

---

* Utrikesministern, general Björnstjerna.

Posse med uppmaning till honom att nu uppfylla sitt löfte. I det styrelseprogram, som konungen vid samma tillfälle lämnade skriftligen, fanns visserligen mycket stort svängrum men allt lär ha erhållit en muntlig förklaring, tillfredsställande för de strävanden, lantmannapartiet representerar.

Det var konungens idé, att greve Posse och frih. De Geer skulle förena sig. Mellan dem började i anledning därav underhandlingar, därvid det snart uppstod stridiga meningar, enär frih. De Geer önskade att några av de gamla statsråden skulle kvarstanna. Skiljaktigheterna växte, och stridsfrågan blev snart huruvida det skulle bli en De Geer-Posse eller en Posse-De Geerministär d. v. s. vilken av dessa herrar, som skulle bestämma den nya rådkammarens sammansättning och följaktligen dess uppfattning av vissa frågor.

Uppenbart blev snart, att någon överenskommelse dem emellan ej kunde komma till stånd, och att det sålunda måste bli endera »en ministär Posse» eller »en ministär De Geer». Konungen hade att här utöva sin valrätt. Han ville bestämma sig inom åtta dagar.

Under tiden förföll den bekanta voteringen om dyrtidstillägg åt de svagast avlönade av universiteternas professorer. Det var utgången av denna votering, som lär ha bestämt konungens val. Frih. De Geer ingick i rådkammaren och beredde landet icke ringa överraskning genom sitt val av kamrater, mest genom valet av finansminister, vilken dock lär ha att för sin upphöjelse mest tacka den man, som nu åtagit sig att antingen bära kommerskollegium på starka skuldror eller ock med egna armar ruska sönder dess skröpliga byggnad.

Den antydda voteringen om professorslönerna har sin särskilda märkvärdighet. Intelligenspartiet, som ganska väl kände till vad som var i görningen, ville naturligtvis hindra greve Posses utnämning till statsråd. Samma strävan hade även den del av lantmannapartiet, som mera långsynt bedömde den politiska ställningen. För dessa var det uppenbart, vad vi ock flera gånger under denna tid uttalade, att frågan om greve Posses inträde i konseljen — såvida detta

inträde skulle hava sin grund i hans ställning inom riksdagen och till lantmannapartiet — var för tidigt väckt.*

Under april skrev Emil Key några kortare artiklar** varav den ena anspelar på Treffenbergs ljungande artikel — Antingen-Eller i N. D. A. — som huvudsakligen var riktad mot tanken på en ministär Posse. Tonen i dessa artiklar som här — oväsentligt förkortade — med-

* I Louis De Geers Minnen (del II, sid. 178—186) finnes hans framställning av »Bergsprängningen». Emil Key har skildrat sakläget efter Arvid Posses meddelanden. Man förstod ej, yttrade Emil Key muntligt, att lantmannapartiet endast ville och kunde följa Posse ifall dennes villkor fylldes: att hans inträde i konseljen måste betyda systemändring. När »man» en gång frågade Carl Ifvarsson om lantmannapartiet skulle följa Posse, ifall denne fick uppdrag att bilda ministär, gav Carl Ifvarsson det bekanta svaret: »Ja, till dörren, Ers Majestät,» ett yttrande, som blivit lika missförstått som bekant. Ty det innebar vissheten, att både Posse då inträtt i ministären, kunde detta icke betytt att ministären skulle komma att kämpa för lantmannapartiets åsikter. De, som ansågo att lantmännen under inga villkor ville följa honom längre än till dörren, voro — som man ser av det föregående — illa underrättade. Posse ville icke ens motta talmansklubban »så länge en trasa av 1870 års ministär fanns kvar i byken». Men dessa och liknande yttranden hade den enkla orsaken att han under striderna börjat inse att lantmannapartiets riktlinjer måste bli de för en framgångsrik politik bestämmande. Man berättade även att en lantmannapartist 1875 blev tillfrågad varför partiet icke ville stödja en ministär Posse och om man icke fruktade att förlora honom i partiet? Lantmannen skulle ha svarat: »visst icke, han stannar ändå kvar hos oss; var skulle han annars ta vägen?» Det är möjligt att uttrycket blivit fällt, men den som fällde det talade då utan djupare insikt i sakläget.
(Utg. anm.)

** I Dagens Nyheter och Svenska Medborgaren.

delas, visar bäst hur föga lantmannapartiet kämpade vare sig för eller emot en ministär Posse, som vid denna tidpunkt icke syntes dem bebåda någon principförändring. Man ordade om att partiet då »svek» Posse. Partiet hade lika litet försvurit sig till honom som han till partiet. Detta ville alltjämt helst att De Geer skulle göra de stora frågorna till sina. Följande E. K:s artikel vittnar härom:

Den stora aktning, vi hysa för friherre Louis De Geer, gör det ganska oangenämt för oss att offentligt klandra hans åtgärd att avsäga sig det förtroende majoriteten i första kammaren i lördags lämnade honom att vara ledamot (och i följd därav även ordförande) i det särskilda utskottet för militärfrågans behandling. Det skäl han för avsägelsen androg — att han ej kunde på samma gång hinna arbeta i utskottet och vara ordförande i lagberedningen — medgiva vi visserligen icke vara utan all betydelse. Men det ser dock mera ut som en behändig förevändning än som ett verkligt skäl. Vad första kammarens majoritet fordrade och väntade av friherre De Geer var att han skulle lämnat auktoriteten av sitt namn och sitt personliga anseende åt de principiella beslut, utskottet möjligen kan komma att fatta; men det är detta, som friherre De Geer genom sin avsägelse har undandragit sig.

Då friherre De Geer i fjol av konungen erbjöds att bilda en ministär, drog han sig undan. Då han i år av representationen erbjöds den viktigaste plats, den för närvarande hade att förfoga över, drog han sig också undan. Han har sålunda inför båda statsmakterna förklarat att han ej vidare vill föra sitt lands runor. Då man — för att begagna ordalagen i alla officiella förklaringar från fjolåret — tager i betraktande friherrens »särskilda ställning till representationen», kan det ej nekas att det ser ut som skulle »onda tungor» verkligen ha rätt, då de påstå att herr friherren börjar bli rädd för sitt eget verk. Vi ha i det längsta betvivlat detta påstående och ansett det endast som förtal av dem, som aldrig kunna tillgiva friherre De Geer

att han infört vårt nya statsskick. Men efter dessa förnyade avsägelser måste det medgivas att saken ser högst besynnerlig ut.

Vare det långt ifrån oss att fälla något bestämt omdöme på grund av förmodanden om motiver; men så mycket måtte kunna sägas, att *om* friherre De Geer verkligen skyggar tillbaka för de verkningar, som äro eller bliva nödvändiga följder av det nya statsskicket, då är detta ett ytterst beklagligt förhållande. Ingen är nämligen närmare än han till att åtaga sig både det ansvar och det arbete, som blivit en oundviklig konsekvens därav att 1865 års statsformer givit folket makt att taga itu med sina föråldrade inrättningar. Ja, vi våga påstå att det rent av är hans *plikt* att, då sådant erbjudes honom och såvida han kan lita på sitt parti, ställa sig i bräschen, där det gäller. I annat fall råkar han ut för misstanken att likt många andra ha ansett 1865 års representationsreform som *ändamål* och ej *medel*.

Då friherre De Geer vid 1872 och 1873 års riksdagar uppträdde och bröt staven över såväl grundskatter som indelningsverk, föreställde man sig att han skulle samla omkring sig reformens alla splittrade elementer. Dessa förhoppningar bliva betänkligt svikna genom dessa itererade avsägelser; och det måste i sanning djupt beklagas om herr friherren skulle fortfarande ställa sig på ståndpunkten *non possumus*. Det är en ståndpunkt, som minst anstår den, vilken en gång »tänkte högt om svenska folket».

Under den långa krisen skrev E. K. — i förbigående omnämnande uppdraget till Posse att bilda ministär — följande artikel om den orimliga tidsutdräkten vid bildandet av den nya ministären:

Det är nu snart sex veckor sedan man började att med någon grad av visshet förspörja att konungen beslutat ändra sammansättningen av sin regering. Sedan dess har det ena ryktet med snabb fart avlöst det andra. — — —

I detta kaos av rykten och gissningar är ytterligare en sak klar, nämligen att den närvarande ministären befinner sig i upplösningstillstånd och att någon ny ministär ännu

icke är tillsatt. Eller, med andra ord, att riket i själva verket befinner sig utan regering. Vi ha icke lust att, likt Dagligt Allehanda, vädja till major Furumark för att få reda på »Hvems är felet?» Men vi neka icke att det förefaller oss minst sagt besynnerligt att i en tidpunkt som denna, då det ansetts så nödigt att upprätthålla konungamakten gentemot folket, regeringen kan fortfarande tillåtas befinna sig i ett tillstånd, vilket på längden måste bli mer skadligt för regeringsmakten än själva »den konstitutionella konflikten».

Då grundlagen lagt i den högsta Viljans makt att avgöra vilka som skola sitta vid rådsbordet, måste ett sådant provisorium som det närvarande, då det »varken bär eller brister», icke undgå att förr eller senare bli tillskrivet obeslutsamhet och villrådighet hos denna Vilja. Och detta är så mycket mer betänkligt, som svenskarna, själva i grunden ett kraftigt folk, ha en övervägande lust att på högsta ort finna klarhet i vilja och beslutsamhet i handling. Vi våga således med bestämdhet påstå att landet fordrar att det skall finnas en stadgad regering och framför allt att få slut på det interimistiska i chefskapet för justitiedepartementet, varifrån initiativet till och vården om lag- och rättsväsendets uppehållande och förbättring böra utgå. Vi kunna också ej föreställa oss annat än att ett slut på provisoriet snart skall göras av den, som har i sin makt att vilken stund som helst komplettera den nuvarande ministären.

»Ave Cæsar, morituri te salutant!» Med dessa ord lät Dagligt Allehanda nyligen ministären sjunga sin svanesång på toner, som ofrivilligt förde tanken hän till de djärva ordvändningar, med vilka Gunnar Wennerberg en gång manade ynglingaskaran vid Fyrisån att »tänka på refrängen». — — —

Dagligt Allehanda sade sig veta »att konungen är djupt gripen av känslan av ansvar för utövningen av sitt höga kall». Vi betvivla ingalunda att detta är förhållandet. Men just därför finna vi det obegripligt att denna ansvarighetskänsla ännu icke alstrat ett avgörande slut på det oefterrättlighetstillstånd, vars längre fortvaro ovillkorligen måste göra ansvaret större för varje

ny dag av dröjsmål. Då man därjämte i sagda artikel får ytterligare bekräftelse på vad som redan är känt, nämligen att den höga Viljan är »utrustad med rik begåvning» — vadan densamma ej bör ha svårt att inse det betänkliga i att låta vårt hittills så lugna statsliv utveckla sig till snart sagt »spanska förhållanden» — så ledes man lätt till den förmodan att »känslan av det stora ansvaret» stegrats ända till en stark tveksamhet i utövningen av det höga kallet.

Som emellertid detta ännu blott är en förmodan, skulle man sannerligen bliva Dagligt Allehanda synnerligen förbunden om det ur sina »tillförlitliga källor» ville skaffa sig och andra nödiga upplysningar, så att man måtte få fullkomligt reda på orsaken till det abnorma förhållandet att ministären varken synes kunna kompletteras eller ombildas, utan är en levande bild av det ryktbara kommerskollegium, vilket varken får leva eller dö eller hava en president.

Talet om A. Posses »Catilinariska hat till den De Geerska ministären» har redan fått en vederläggning i Louis De Geers egna Minnen. Och, ehuru Emil Key ej omedelbart skrivit något i detta ämne, hörde jag alltför många samtal mellan honom, Arvid Posse och Gösta Posse för att ej veta att detta hat tillhör legendbildningen. Det vilar delvis på ett rent yttre faktum.

Arvid Posse hade nämligen ovanligt vassa bruna ögon, som sutto på ett sådant sätt, att blicken ytterligare skärptes. Hela gestalten var ovanligt lång och mager, med ett litet huvud; dragen så skarpa att de verkade hårda. När han så talade och spände ögonen i folk — helst i en motståndare — kunde man verkligen tro att anletet blixtrade av hat.*

* Posses utseende föranledde någon i II kam. att ge honom binamnet »prärivargen», medan F. F. Carlssons skaplynne föranledde någon i den I kam. att ge denne binamnet den »oljade räven».

Vid sådant tal om Arvid Posse betonade Emil Key att denne hade ett alltför lätt lynne att kunna hata. Men Arvid Posse var kampglad så att han gnuggade händerna av nöje vid utsikten till en dust. Ett nederlag väckte hos honom en pojkaktig revanschlust. »Vänta mig du, min gubbe lilla,» hördes han vid sådana till-

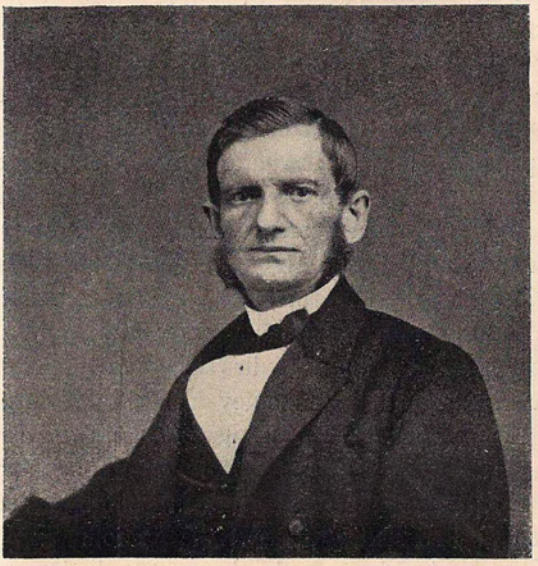

Arvid Posse.

fällen säga men utan all hätskhet. »Ge igen» kunde han också låta bli, om klokheten så bjöd, men han gjorde sig enskilt lustig över sin motståndare, vilket hans bror Gösta betecknade så att »Arvid fulade ur sig». Men de fula orden ägde intet gift; de voro — som biskop Sundbergs svordomar — endast ett nöje för åhörarna. I Possesläkten sades om de medlemmar, som hade bruna ögon och hetsigt lynne, att detta kom från von Ottrarna,

som voro av tyskt ursprung. Sina vassa, bruna ögon kunde Arvid Posse ej ändra, men det hetsiga lynnet hade han med åren fått i sin makt och förlöpningar från hans sida förekommo sällan eller aldrig.

*

Det av regeringen till riksdagen avlåtna nya härordningsförslaget hade icke ens enat regeringen själv. Sex av dess medlemmar hade uttalat sig mot att framlägga förslaget utan övergångsförslag och finansministern Gustaf Åkerhielm, med sin förståelse för lantmannapartiets synpunkter, hade avstyrkt hela propositionen emedan han — som ovan sades — ansåg att landet icke kunde bära så stora ekonomiska uppoffringar. Samma synpunkt gjorde sig gällande i det särskilda utskottet, som avstyrkte förslaget. Under dessa förhållanden var det naturligt att överläggningen i andra kammaren icke längre kunde fyllas av anklagelser ensamt mot lantmannapartiet. Emil Key kunde i sitt anförande med glädje fastställa att diskussionen nu blivit mera human och fosterländsk.* Han framhöll åter den etiska synpunkten på värnplikten, nämligen att det var genom personliga offer, icke genom penningar, landet borde skyddas. Andra kammaren hade med 107 röster mot 72 beslutat att hos regeringen anhålla om ett nytt härordningsförslag och Emil Key uttryckte hoppet att om detta kunde bilda den nödiga bryggan till ett kommande och bättre, då torde det ej ha varit förgäves utan det måste uppleva i en annan, bättre form.

*

* Se II kam. Pro. n:r 50, sid. 23. (Från och med denna riksdag erhöllo kamrarnas protokoll en annan uppställning.)

Denna riksdag var Emil Key ännu endast ledamot av statsutskottet och således ej så ofta tvungen att tala som senare, då han som vice och ordinarie talman i ny och nedan måste upp för att »försvara utskottet». Här är sålunda rätta platsen att nämna något om Emil Key som talare, ty vid denna tid torde han som sådan ha nått sin höjdpunkt.

Även hans bästa tal äro svagare i tryck än då de hördes. De skrevos aldrig. Han hade endast en liten anteckningsbok för siffror, uppgifter o. d., annars talade han fritt. Det var värmen och övertygelsens patos, som i och under talet gjorde verkan, medan andras skrivna och utantill lärda tal lämnade åhörarna kallare vid deras utförande men i tryck ofta verka bättre än Emil Key's mer impulsiva.

E. K:s hustru varnade honom ofta för vanan att söka bevisa genom citat, anekdoter och bilder, som, stundom lyckade, oftast dock verkade till försvagande i stället för stärkande av argumenten.

Även bröderna Posse — som ingendera hade Emil Key's sinne för konst och litteratur — ville gärna stävjat hans »flykt» vid tillfällen, då han borde hållit sig till den jämna landsvägen. Men Gösta, som var en verkligt förstående vän, medgav att Björnstjerne Björnson hade rätt då denne talade om huru »Emil Key's diktarpanna för honom genast uppenbarat vad slags människa den mångförtalade Emil Key i sitt väsens grund var». Gösta Posse insåg att man måste taga honom så som E. K. själv vid sin dom om andra, enligt ett franskt ordstäv, brukade säga: med »sina förtjänsters fel och med sina fels förtjänster».

En av dessa förtjänster var det adelssinne med vilket Emil Key mötte forna vänners köld eller angrepp och

städse lät »detta vare detta». Aldrig bestämdes hans uppträdande av någon slags lust att vedergälla.*

Det var denna förmåga att se *andras* tankegång med dessa andras ögon, som kallades svaghet hos partichefen. En sådan går säkrast med skygglappar.

Emil Key handlade städse efter en av honom ofta anförd psalmvers:

»Vad vännen lämnat kvar i vänskapens förvar,
må han som trätobror där ännu finna kvar.»

Ofta återhöll han i diskussionen en kvickhet, som kunde varit av god verkan men givit en motståndare ett onödigt hugg.

Att på grund av gjorda tjänster ställa krav på återtjänster skulle varit honom omöjligt. Det ord, som Åkerhielm i ovan anförda brev brukar — ridderlig — var betecknande för talarn som människan.**

---

* I barnaåren förefalla oss våra föräldrar såsom orubbliga, allt behärskande verkligheter, hos vilka det aldrig faller barnen in att något kunde vara annorlunda. De ögonblick, då denna självklarhet först rubbas, då man börjar jämföra, bli därför oförglömliga. Min första upptäckt att min far var olik andra skedde i tolvårsåldern. Statfolket på Sundsholm var missnöjt med den detta år dåliga säden och ville ha ersättning i kvantitet eller på annat sätt. Några av de vid sakens behandling närvarande påpekade att i Emil Key's eget hushåll åt man ju det dåliga mjölet. Men *han* tog statfolkets parti; framhöll att för dem — med deras ringare omväxling i föda — betydde brödet så mycket mera och att deras ersättningsanspråk därför voro fullt berättigade. Det gick då upp för mig att så tänkte och handlade kanske bara *vår* far. Respekten för »pappa» värmdes från den stunden av beundran för *människan*.

** Det ovannämnda anfallet på Gripenstedt och några ord till Stockholms förste semitiske representant utgöra

Här förbigås de många tal Emil Key höll med anledning av enskildas böner. I fråga om pensioner hade han en stark känsla av det orättvisa i att, när en ämbetsman länge tjänat med hög lön, som han väl kunde sparat på, ansågos dock alltid han som hans änka berättigade till pension. Men om en annan arbetat lika länge och väl för det allmänna, då ansågs varken han eller hans änka ha denna rätt. Många vädjade även till Emil Key för att han skulle främja någon idé, något företag. Han var hjärteglad om hans ord någon gång kunnat hjälpa en behövande till en pension; om hans övertygelse samstämde med — eller t. o. m. omstämdes genom — någon redogörelse från den, som en sak gällde. Han var nästan dagligen utsatt för sådana böner och redogörelser, men alla dylika brev har han förstört. Besöken kunde han ju för sin familj ej förtiga men ofta deras orsak.

Om Emil Key's politiska tal — som om hans politiska handlingar — kan man säga att han var för mycket poet för att vara en rätt politiker, liksom han var för mycket politiker att bli en rätt poet.

I hans politiska bana upprepades fabeln om den ädelt danade lervasen, som reste samman med bronsvasen: denna förblev hel i sin form medan lervasen krossades.

---

i detta fall undantag. Denne representant uppträdde mot lantmannapartiet på ett i sak som form lika fränt sätt. Detta föranledde Emil Key till anmärkningen: att intet bättre visat honom huru djupt rotat den personliga frihetens begrepp var i svenska sinnen, än det tålamod varmed lantmännen tålt denna Stockholmsrepresentants bruk av sina nyvunna politiska rättigheter. Emil Key ångrade hugget innan vilket han dock själv av Rubenson blivit sårad.

IV.

Demokrati, aristokrati och autokrati.

För Emil Key var den innersta frågan i lantmannapartiets strider den om allenastyrandet å ena sidan och om folkviljan å den andra. Det dittills följda systemet, som stöddes av regeringens organ och ämbetsmännen, stred i hans mening mot konsekvenserna av den nya representationen, vilken såsom folkvald krävde ett på folkmedvetandet stött regeringssystem. När folkviljan sammandrabbade med det gamla systemet, skylldes lantmannapartiet för maktlystnad, egennytta och samhällsomstörtning. Ehuru partiets program som dess uppträdande var hovsamt, så kände det s. k. intelligenspartiet — som till en stor del bestod av ämbetsmän — att de oberoende männen från landet företrädde den demokratiska samhällsutvecklingens princip. Målsmännen för autokratien ansågo sig föra samhällsförfattningens talan när de ville »nedslå bondeväldet». Att de besutna bönderna — genom att själva i allmänhet vara kroppsarbetare, genom att leva och verka samman med de övriga kroppsarbetarna — då verkligen kunde sägas representera folkmeningen, detta ville man icke inse. Man skapade från början slagordet om »böndernas intressen» såsom en motsats till folkets och man blundade för att lantmannapartiet ihär-

digt höll på vissa principer. Så t. ex. den 72 § i regeringsformen, genom vilken riksbanken skyddades; så avslog lantmannapartiet en inskränkning i tryckfrihetslagen, och dess kamp i försvarsfrågan gällde innerst att åstadkomma en härordning, som endast skulle vara avsedd till rikets försvar. Detta, liksom partiets krav på sparsamhet i statsanslag, enkelhet i förvaltning, skyndsamhet i lagskipning, voro inga enbara »bondeintressen». Men dock yttrade en av partiets motståndare redan i början av 1870-talet »att i blotta namnet lantmannapartiet låg en förklarad strid, icke blott mot städerna utan mot kapitalet, bildningen och tjänstemännen». Andra klagade att partiets mål var att försvaga konungamakten på folkmaktens bekostnad.

I vad mån det övriga lantmannapartiet insåg stridens djupaste innebörd, tillhör icke mig att här utreda. Emil Key insåg den till fullo och därom vittna ej blott hans anföranden utan särskilt följande, under dessa år skrivna, uppsats.*

*

Om konstitutionalismen.

Varje folkkaraktär är en produkt av den omgivande naturen, av den uppfostran folket erhållit och det liv det levat. Alla dessa förutsättningar göra svensken till aristokrat. Han äger ett lysande förflutet och ett storartat landområde. Han liknar en fattig arvinge till ett urgammalt herresäte. Detta låg länge ensligt och otill-

* Det är möjligt att den delvis ingått i någon tidningsartikel, men den bör här meddelas sådan den ur skilda konceptlappar kunnat återställas.

(Utg. anm.)

gängligt och själv vandrade han av och an i det gamla slottets förfallna salar, vars väggar pryddes av förfädrens porträtt, av vapen och troféer, som vittnade om de djärva bragder hans lysande ätt utfört. Intet under att svensken dragits tillbaka mot det förflutna, ja, mången gång försjunkit i ett sysslolöst grubblande, en ändamålslös åskådning av detta förflutna, dess segrar, dess storhet, dess ansträngningar, dess lidanden. Intet under att den minskade makten till en början följdes av minskad handlingskraft. Intet under att svensken, genom minnen som livsvanor, blev aristokrat i tänkesätt och seder. Detta gäller t. o. m. bonden, som även han varit stolt över vårt förflutna, på samma gång han haft gott minne för de oförrätter, han under detta förflutna fått lida.

Det gamla herresätet Sverige sköttes länge så som fordom många av de herresäten det innehåller: stora delar av det vidsträckta området var för husbonden obekant; dess tillgångar obegagnade; dragarna blevo ofta nog utmätta; bordsilvret förpantat och en talrik betjäning i trådslitna livréer serverade — sill och potatis!

Nödvändigheten tvingade slutligen svenskarna att bli närande i stället för tärande. Svensken blev dels industriidkare, dels, som jordbrukare, började han förstå sin tid och bliva »rationell».

Sveriges folkliv och nationallynne befinna sig nu i en vändpunkt, en övergång. Det praktiska liv det nu lever, de fredliga försvarsintressen, åt vilka det nu ägnar sig, torde — efter ett eller annat århundrade — verka omskapande på nationallynnet. Aristokrat kommer svensken nog alltid att förbli. Ja, det torde ligga adelsstolthet i botten av svenskens nutida materiella kraftutveckling: vi vilja icke längre stå med ett stort namn

och små tillgångar inom Europas statssamfund. Inför statsparvenyer som Ryssland och Preussen känner sig svensken som den franske adelsmannen från l'ancien regime, vilken som ruinerad högtidligt avlade sitt adelskap, for till Amerika, där han blev köpman och rik, varefter han återvände och begärde att — återfå sin värja! Så torde Sverige en gång återfordra sin ställning som en adelsman bland nationerna.

Det egendomliga i vår äldre historia är att såväl våra adelsmän som våra kungar utgingo ur folket; att detta, adeln och konungen hade samma rot. Sedan kommo tider av adelsvälde mot det övriga »folket» eller av kungavälde mot h e l a det övriga folket. Men genom dessa tider går en oförtydbar strävan från de andra klassernas sida att »göra folk av» både adel och konungar. Detta betyder icke att svenskarna visat otack mot sina stora män eller att de icke erkänna behovet av ädla mönster. Månne något folk förhärligat dessa i så många »äreminnen»? Det skulle då vara det franska. Men vid närmare jämförelse finner man att skillnaden mellan den svenska och den franska vältaligheten inte är den att svensken skulle ha mindre lust att upphöja de stora minnena, utan den ligger i arten: den franska vältaligheten liknar en färgstark akvarell, medan den svenska har den aristokratiska svalkan hos en gravyr eller, när den är som bäst, hos ett kopparstick.

Nej, det ovannämnda draget hänger samman med den egenskap i det svenska lynnet, som vi uppskatta när vi möta det i Torgny Lagmans tal eller biskop Tomas' frihetssång, men alldeles icke när det tar det vardagliga uttrycket av — ett nekat anslag till kommerskollegium!

Det är naturligt, ehuru beklagligt, att de män, som

vuxit upp och verkat inom de fyra ståndens gamla historiska former, skola finna det nya parlamentariska livet i dess nuvarande jäsningstillstånd enbart oroande eller retsamt. Den gamla representationen hade ett ryktbart namn, den var ett stort historiskt minne. Den nya representationen har icke några minnen, den måste själv förvärva sig ett namn. Detta »uppkomlingens» drag gör att de aristokratiska elementen se ned på riksdagens bemödanden att växa in i nya politiska rättigheter och arbetsvillkor.

I främsta rummet har den nya representationen måst söka sig fram till jämvikt mellan folkmakt och regeringsmakt. I vår tid, mer än någonsin, har Ludvig Börnes ord blivit sanning: »regenterna likna rädda och klena ryttare, vilka alltför tvärt draga åt sig tyglarna och sporrhugga en eldig häst, som därigenom blir så mycket oregerligare. Så går det även med folken.» Och Börne tillägger: »ödet gör aldrig en konung matt innan det förut tillsagt honom: schack!»

I en konstitutionell monarki kan kungen lätt göras »matt» ifall han icke väl garderas av andra pjäser, d. v. s. sina ministrar eller ifall han icke i tid flyttar »Kongl. Maj:t» i ett annat läge!

Vår monarki måste bli verkligt konstitutionell. Först och främst måste ministären tagas ur flertalets meningskrets och i enlighet med dess åsikter. Sedan inträder de nya rådgivarnas plikt att tillämpa eller genomföra de grundsatser, vilka i och genom deras val gjort sig gällande. De stilla i landen och minoriteterna må klaga över olyckan av partier. Men dessa måste dock uppstå överallt där människor finnas *som* vilja och där något finnes *att* vilja: olyckligt det land där så ej vore fallet. Därför bör en regering vid sitt tillträde

ej blott ha tagit sitt parti utan hålla i därmed. Rent spel är första villkoret för regeringsskicklighet. Det är ingen sann statsmannavishet då regeringen behandlar riksdagen som en manége, där den balanserar som en akrobat stående på tvenne hästar. Ju mer vårt folk växer in i det parlamentariska livet, ju mer detta utvecklar sig — och detta måste ske, ty våra politiska former äro danade härför — dess mer måste regeringen, om den vill uträtta något, vara hel vän med den majoritet, som framgått ur de samfällda valen. Den får ej vara halvljum i fråga om de reformer riksdagens flertal önskar. Det må vara sant att vår folkkaraktär är lugn och sansad; att vi sitta i efterhand och godan ro och se på de politiska växlingarna i utlandet; att idéerna hinna svalna under den långa vägen över Östersjön, så att vi icke ha några eldsvådor att befara. Men de tankar, vårt folk gör till sina egna, dessa växa till på v å r t sätt och komma i framtiden att bära sina bittra eller söta frukter.

Ingen ministär bör glömma Geijers ord:

»Tänkvärdigt och alltid sig likt i historien är deras uppförande hvilka utan sjelfständighet dock söka en stödjepunkt i en ytlig jemvikt mellan motsatser, som, utan egen öfvertygelse, lefva i konsten att pruta på öfvertygelser, taga grundsatser från ett håll och slutsatser från ett annat, och då ett sådant förfarande saknar all inre halt, fylla bristen med en stor tanke om sin personliga vikt. För öfrigt är deras handlingssätt i sig sjelf så osammanhängande som en falsk ställning nödvändigt bjuder, och låter sig innefattas i få ord: vackra medel med dåliga ändamål eller vackra ändamål med dåliga medel. Det är ett släkte, som mognar revolutioner — och förvånas öfver dem.»

Anser sig en ministär böra utmana representationen, då måste den göra det i förlitan på att nationens egen ande i och genom nya val skall fälla utslaget. Men den får icke uppmana representationen att slå till och samtidigt söka skydd bakom den oansvarige konungen. Ministären måste orubbligt stå på sin plats tills regenten visar parlamentärflagg: då det är dess plikt att icke stå i vägen för efterträdarna.

Vad riksdagen angår kan man väl inse att så länge det allmänna politiska uppfattningssättet anser riksdagens uppgift vara att begära reformer och regeringens att begära löner — och att den senare bör begära så mycket som möjligt men de förra bevilja så litet som möjligt — då kommer man slutligen därhän att de frisinnade och fosterländska varit de, som ljudeligast ropat nej. Detta kommer sig åter av den mångåriga erfarenheten att, för att tala med gamle Lagerbrings historia, »vid alla tillfällen då det varit mödan värt att gifva har nästan aldrig fattats tagare, fast Rikets sannskyldiga väl stundom fått så länge stå i förmaket till dessa sådana förtroendens budbärare blifvit affärdade».

I samma stund det parlamentariska styrelsesättet är betryggat i sin fulla, helt omfattande och oavbrutna tillämpning, blir det obetingat en orimlighet att anse sig skyldig att i ny och nedan, utan skäl som med skäl, säga nej. Det statsråd, som flertalet skapat skall flertalet understödja, så länge detta statsråd icke blivit sitt ursprung otroget eller till dess ur nya val framgått ett nytt flertal med andra åsikter. Är man viss att regenten tänker som Ludvig XII i Frankrike: »Det är bättre att hovherrarna bele min snålhet, än att folket begråter mitt slöseri,» då kan riksdagen lägga bort att pruta och statsvisheten kommer icke att bestå däri att

man — som vid en entreprenadauktion — stannar vid de lägsta buden. Detta betyder icke att riksdagen skall avsäga sig sin beskattnings- och prövningsrätt, men det betyder att ett sådant samförstånd finnes mellan representationen och regeringen att icke endast ärendena gå undan, utan även reformerna gå framåt; att riksdagen kan hävda *sin* mening utan att man strax talar om »en regerande riksdag» liksom att regeringen skall kunna hävda *sin* mening utan att beskyllas för maktfullkomlighet.

Det är sant att den konstitutionella monarkien blott är en övergångsform mellan envälde och republik, men det beror på regenterna själva om denna övergångsform skall bli långvarig eller icke. För folken betyder det föga om man har en monarki med en kung till president eller en republik med en president till kung. Men det betyder allt huru kungen eller presidenten uppfattar sin ställning.

En konstitutionell kung, som utgör ett helt med sina ministrar, är ett Kungl. maj:t med tillräcklig makt och myndighet för sin uppgift att vara verkställare för ett vaket folks, genom riksdagen uttryckta, vilja. Å andra sidan bör Kungl. maj:t äga makt och myndighet att genom sitt veto eller sin rätt att upplösa riksdagen kunna utröna i vad mån folkviljan är stadgad eller tillfällig. En av de svagaste punkterna i det parlamentariska styrelsesättet är icke att regenten blir en skuggkonung, utan att det hos honom förutsätter och fordrar mycket stora, personliga egenskaper. Tyvärr är en oavbruten fortsättning av sådana egenskaper svår att finna hos en ärftlig dynasti. Viktor Emanuel i Italien och Leopold I i Belgien hava varit typiska såsom sant konstitutionella regenter. Det parlamentariska styrelse-

sättet kräver mer karaktär, större själsegenskaper, högre kunskaper än enväldet, eftersom det i förra fallet gäller att styra genom övertygandet, i det senare endast genom maktspråket. I våra dagar torde endast det förra styrelsesättet kunna bli varaktigt. Visserligen har man även i konstitutionellt styrda land sett personer vinna monarkens öra och bruka hans skenbart mäktiga vilja till att befordra ofta egennyttiga, alltid ensidiga syften. Dessa osynliga och oansvariga, dessa krokryggiga, på tå smygande viskare lyckas stundom bemäktiga sig regenten så att han i deras händer blir ett långt mer viljelöst redskap än den monark som — likt regenten i Italien, Belgien och England — på fullt allvar underkastat sig konsekvenserna av ett parlamentariskt styrelsesätt. Härskar kamarillan, då blir det statschefens person till vilken allt hänföres och mot vilken allt missnöje riktas. I senare fallet får ministären ensam uthärda angreppen och bära ansvaret.

Folkets missnöje kan visserligen länge nog föras på villospår. Men ju mer omedelbart det politiska arbetet är mellan riksdag och regering, dess säkrare finner detta missnöje de skyldiga. Ju oftare man söker vända ut och in på ett sant parlamentariskt styrelsesätt, ju längre detta låter vänta på sig, desto större måste fordringarna på ett dylikt varda; desto svårare skall det bli att fylla dessa fordringar; ja, kanske skall den slutliga ärligvordna viljan till parlamentarism då mötas av det ödesdigra, i historien så ofta upprepade ordet »försent». Hos oss i norden kommer visserligen icke — som hos söderns folk — ett dylikt svar för fort. Men det är i stället oåterkalleligt när det kommer.

Enväldets tider äro räknade; så även den mystiska läran om »Herrans smorde». Det är förbi med all sär-

skild »Guds nåde» och endast Guds stora, enkla, för alla gällande nåd är kvar. Intet allena styrande — icke ens någon hybrid art av allenastyrande bredvid riksdagen — har utsikt att bibehålla sig, lika litet några kamarillor. Varje sann vän av den konstitutionella monarkien bör för den skull önska konungen ej blott med den svenska, s. k. folksången »gör kronan på hans hjässa lätt», utan även »sätt kronan på hans hjässa rätt».

*

Som ett senare tillägg skrev E. K.:

Jag förstod aldrig, under de förra striderna om kommerskollegium, att regeringsmakten gagnades genom omåttligt starka anlopp och svaga återtåg, braskande ord och handlingar i smyg. Jag förstår inte att regeringsmakten stärkes genom att den framkallar en strid, där representationen icke kan ge efter.

Mången torde häpna om jag frågar: är Sverige en konstitutionell stat eller icke? Har Sverige en ansvarig eller en oansvarig regering? Grundlagen stadgar när, var och huru en regering göres ansvarig. Men ligger ej ansvarigheten död i några paragrafer i stället för att vara levande i verkligheten?

Är den stora apparaten riksrätt av något värde, sammansatt som den är av till flertalet oavsättliga ämbetsmän?

Har icke någon konungens rådgivare suttit kvar, oaktat riksdagen givit honom det ena misstroendevotum efter det andra? Ja, suttit kvar i flera år blott på grund av konungens »så vill och så befaller jag»!

Kunna statsrevisorernas anmärkningar något uträtta när konstitutionsutskottet — på grund av knapp-

händiga statsrådsprotokoll — meddelat decharge i förväg?

Konungen utnämner kamrarnas talmän; konungen kan upplösa riksdagen och har således maktmedel men riksdagens och därmed folkets självbeskattningsrätt bestrides! Ty kan man kalla denna rätt en verklighet så länge man ännu bestrider riksdagens rätt även över de ordinarie anslagen och så länge hela den viktiga ekonomiska lagstiftningen de jure ensamt ligger i regeringens hand? Är det land konstitutionellt och den regering ansvarig, som under loppet av mer än en mansålder slagit dövörat till för riksdagens upprepade gånger uttalade önskningar om kommerskollegii indragning? (Eller om det anses ohövligt påstå att regeringen är döv på det öra, som vetter åt riksdagen, så kunna vi säga att när riksdagen skriver »korpen är svart» så tror regeringen att den sagt »korpen är vit» och riksdagen beskylles att ej ha uttryckt sig tydligt nog.) Om mina frågor måste besvaras dels tvekande, dels nekande, månne man då ej har rätt att spörja huruvida vi äga en ansvarig regering eller med andra ord, om Sverige verkligen är ett i anda och sanning konstitutionellt land?

*

Bland Emil Key's efterlämnade papper lågo — bredvid det anförda — följande citat. Ett var av den under E. K:s ungdom som ålderdom lika varmt beundrade Richert. (Orden äro från 1840 men blevo först under E. K:s senare år av honom kända.) De gällde Richerts ifrågasatta inträde i statsrådet:

»När man till framskridandet känner ingen annan drift än fruktan för vådorna af ett allt för ihärdigt

stillastående, vådor dem man söker väja genom ett halft steg framåt och ett helt åt sidan, men helst genom tidsutdrägt, så anser jag det vara bättre för folk med mina tänkesätt att hålla sig på afstånd, såsom jag ock hittills sorgfälligt gjort. Jag är en människa, oduglig för allt slags jemknings- och uppskofsväsende. Med min ohjälpliga radikalism tål jag inga krumbugter i saker som äro mig heliga. Ännu mer: Europas regenter hafva intagit en falsk position allt sedan 1815. Den blir mer och mer äfventyrlig för dem sjelfva och med detsamma mer och mer slipprig för deras ministrar. Derifrån dessa ideliga ombyten, af hvilka vi, frusna fransoser, hittills ej vetat, men som också en gång måste komma till vår bredd. Det ligger en fiktion på bottnen af det konstitutionella statsskicket, och det är endast genom en stor klokhet och moderation, som den ännu kan gå och gälla för sanning.»

Sammaledes lågo där dessa ord ur domarreglorna: Then menige mans bästa är then yppersta laghen; och therföre thet som finnes then menige man til nytta vara thet bör kallas för lagh ändock at beskrifven lagh effter orden synas annorlunda lyda.

Och dessa ord av Sully, som Emil Key mycket uppskattade: »Ce ne sont jamais les bons sujets, qui manquent au Roi: c'est le Roi qui manque au bons sujets.»

Slutligen ett (ur Martensens Sociale Etik) där det heter att »det sannaste, mäktigaste, mest varaktiga och mest älskade kungadöme är den sociala reformens kungadöme; att konungadömet bör, mot den härskande klassens vilja, uppträda för att höja den lägre, hittills i socialt och politiskt hänseende förtryckta klassen; att det för konungadömet icke finnes någon gudomligare mission på jorden; att allt

slags konungadöme skall i framtiden antingen bliva en tom skugga eller despoti eller gå under i republik om det icke har det sedliga modet att bliva den sociala reformens konungadöme». (Orden äro ej Martensens egna utan den preussiske ministern Steins men anföres av honom med instämmande.)

V.

Riksdagen 1876.

Vid början av denna riksdag hade lantmannapartiet — för att klara sin ställning till De Geer — enats om att Carl Ifvarsson skulle framställa en interpellation om regeringens uppfattning var att benämningen ordinarie eller extra anslag inverkade på riksdagens rätt att ensam bestämma beloppen? De Geers svar förklarades av Carl Ifvarsson tillfredsställande. Det innebar tre nödvändiga förbehåll för att skydda anslag, som voro behövliga för lagstadgade institutioner eller sådana som tillkommit genom regeringens och riksdagens gemensamma beslut eller som ej kunde indragas utan att rubba enskild rätt.

Som bekant var det den s. k. bergsprängningen, vilken medfört Louis De Geers återinträde som statsminister. Denne har i sina Minnen* talat om sin oro för den tendens han hos Bergström funnit att föra den konstitutionella utvecklingen tillbaka, hävda statsrådens frihet från politiskt ansvar och lägga ansvaret på konungen.

Talet om att Bergström ställt sitt breda bröst i bräschen — han hade ju fällt de bevingade orden

* Del II, sid. 179—180.

»gagnar det staten, så slå till» — avvisar De Geer med den anmärkningen: att det i själva verket var konungen, som blivit ställd i bräschen.

Denna synpunkt var även Emil Key's. Vid riksdagen 1876 fastställdes den ändringen i regeringsformen att bland statsrådets ledamöter en skulle utväljas till statsminister eller — som man under diskussionen uttryckte sig — konseljpresident. Det var framför allt den under den föregående krisen hävdade, av De Geer här ovan underkända, ståndpunkten — att varje statsråd endast har att svara för sin egen mening — som i diskussionen uppkallade Emil Key. Även nu målade anhängarna av den »monarkiska pensonlighetsprincipen» skräckbilder av frihetstiden. Emil Key invände mot dessa bilder att de lyten, man förebrådde frihetstiden, voro allmänna i hela det dåvarande Europa. När man nu sedan 9 år tillbaka, under jeremiaderna över andra kammarens ingrepp i konungamakten, framdrog frihetstidens faror, då glömde man enväldets faror liksom man glömde att historieskildrarna under Gustav III och Gustav IV tjänat dessa kungars intressen i och genom svartmålningar av frihetstiden, som dock även ägt många ljussidor.

Vad Sverige behövde, fortsatte E. K., det var en stark folkmakt och en person inom regeringen, som folkmakten kan taga för huvudet, så att den ej endast jagar ett flertal skuggor: »Då en utmaningshandske kastas åt oppositionen och man tillropar denna: 'gagnar det staten så slå till' — då skall den sålunda ropande stå skyddande framför konungen och ej bakom honom.»

Lantmannapartiet hade enats om att denna fråga stod utanför partiprogrammet och envar röstade som

han fann för gott. Att det vilande förslaget antogs med mycket stort flertal, berodde dels av partiets vördnad för De Geer, som ju var självskriven till statsminister, dels på partiets drift att reagera mot intelligensens vresiga behandling av De Geer — Bergströms stickord om De Geers »smekmånad med lantmannapartiet» hade retat bönderna — dels slutligen på Emil Key's inlägg. Ty just i sådana, utom partiets ram stående frågor, fick han efter ett varmt anförande ofta lantmännen med sig. Helt annorlunda var det i anslagsfrågor, där han ofta vid partimötena förordat något, som bönderna dock fortforo att finna onödigt. På denna punkt var det, som Carl Ifvarssons inflytande alltmer steg på bekostnad av Emil Key's. Denne fann ej sällan anledning att för partiet påpeka att »moderation är makt». Men Jöns Pehrson och andra kallade E. K:s tal om sparsamhet »endast fraser» och man började lovorda Carl Ifvarssons »kraftiga realpolitik». E. K. svarade med påminnelsen att, skruvade man till muttrarna på »statsvagnen» alltför hårt, då kom man ej ur fläcken; att just emedan lantmannapartiet hittills visat moderation, hade det nått så pass långt, som nu var fallet. Men denna meningsskiljaktighet sträckte sig ännu blott till enskilda frågor. Då det vid ett tillfälle åter gällde försvaret, frågade E. K. om man kunde påstå att det endast var lantmännen, som förblandade sitt väl med fosterlandets? Funnos ej i städerna de, som ansågo allt väl endast man där fick köpa och sälja i fred? Funnos ej tjänstemän, vilka ansågo sina löneregleringar som det mest »fosterländska» ämnet? Funnos ej kosmopolitiskt sinnade vetenskapsmän, som talade om avväpning? Med andra ord: inom varje parti, grupp och levnadsläge fann man såväl skilda intressen som skilda åsikter. Därför

borde man helst spara på tillvitelser och med ödmjukhet och förenade krafter se att man på rättaste och klokaste sätt kunde lösa försvarsfrågan. De, som ordade om tidsutdräkten, borde minnas att den nya representationen endast sammanträdde för tionde gången och vad äro väl tio år i statens liv?!

Emil Key förstod själv att lantmännen ofta funno honom inkonsekvent, när han ena gången yrkade avslag på grund av att vi voro ett litet och fattigt folk; den andra gången yrkade bifall till en utgift, som de funno onödig, men ej han. Så t. ex. hade E. K:s älsklige ungdomskamrat i Lund, senare biskopen i Linköping E. G. Bring — även vår biskop i Tjust, som hör till Linköpings stift — i några hjärtliga brev lagt domkyrkans återställande på Emil Key's hjärta. Här gällde, som E. K. påpekade, »att ådagalägga om vi älska och ära, fatta och förstå våra stora minnen. Det begärda anslaget bleve en borgen — och en sådan behövs i våra dagar — för den framtid, vi gå till mötes, ej endast i materiellt utan även i andligt avseende.»

Frågan om metersystemets införande föranledde även ett principuttalande.* Emil Key ville obetingat det nya systemet. Han påpekade huru utvecklingen gått i enhetlighetens tecken allt från hans barndom, då man t. ex. brukat 5 olika slags viktsystem och 3 olika slags tunnor! Vi måste komma till enhet i mynt, mått, mål och vikt i hela den bildade världen och Sverige kunde endast hava gagn av att i detta avseende följa med tidsriktningen.**

* Se II kam. Pro. 1876 n:r 53, sid. 35.

** Denna åsikt föranledde även E. K. att tala för franc'en som myntenhet, när man genomförde den svenska, norska och danska kronan. Och som man därvid spelade

Vi lagstifta, yttrade han, för samtidens behov, uppfattning och rättsbegrepp. Men vi böra ej glömma att vad vi kalla samtid, ögonblicket förut var framtid, i nästa ögonblick åter är ett förgånget. Vetenskapsmannen, skalden, publicisten har företrädesrätten att leva endast för en närmare eller fjärmare framtid. Men lagstiftaren måste verka så, att han aldrig lämnar samtiden ur sikte. Denna fara inträder dels genom att gå så fort framåt att samtiden ej hinner följa med eller så långsamt, att lagstiftaren själv blir efter.* Ur den senare synpunkten föreslog han metersystemets antagande men ur den förra tio års övergång. Farhågan att svenska folkets intelligens skulle sättas på för hårt prov, ansåg han alldeles obefogad och som avskräckande exempel pekade han på det engelska högmodet att behålla ett för hela den övriga världen tidsspillande och obekvämt system.

För Emil Key var det självklart att det sunt nationella bestod i att lära allt för oss gott och lämpligt av utlandet, men avvisa åberopade utländska mönster, om dessa vore för oss otjänliga. En lag, en sed, en åtgärd, en idé var ej god emedan den var svensk och ej heller dålig emedan den var utländsk eller omvänt. Det, som alltjämt var gott ehuru gammalt, det som

på den skandinaviska strängen betraktades åter E. K. såsom »otrogen» skandinavismen — emedan han ansåg det klokast att alla tre landen med ens togo ut steget och gjorde den skandinaviska kronan lika med den redan i andra land gällande franc'en.

* Att långsamhet snarare än förhastande låg för svenska lynnet, betonade E. K. ofta. Så yttrade han t. ex. att så långsamt hade tempot varit i fråga om kommerskollegii ombildning, att om man ämnade fortsätta i samma lunk, då borde man börjat i Gustav Vasas tid för att de nu levande skulle hinna se frågan löst.

ännu hade djupa rötter i folkets liv borde bevaras. Med denna motivering höll t. ex. E. K. en senare riksdag ett anförande om nämndemannainrättningen, vilken han ansåg äga stor del i den oväld och det allvar, som vår svenska rättskipning företer och således ej bör utdömas såsom otidsenlig.

*

I breven från Stockholm hade allt emellanåt talats om Emil Key's hälsa. Intill 1876 hade sjukdom nästan varit honom okänd men det året hade han fått en envis frossa förenad med andra krämpor. Läkarna ansågo sjukdomen dels som överansträngning, dels som nikotinförgiftning. De förbjödo cigarrer men ordinerade patienten — som aldrig till vardags brukat sprit — en konjak på maten, daglig middagssömn och en vistelse vid västkusten. Som Emil Key's svägerska, Henriette Posse, även var föreskriven västkusten, gjorde de sällskap till Strömstad och sedan företogo de en kortare tur in i Telemarken.

Emil Key hemkom friskare. Men alla hans strider och mödor i riksdagen, jämte tärande egna bekymmer, gjorde detta år till en vändpunkt, efter vilken — som han skrivit till Hedlund — han började känna sig gammal.

*

Telemarksturen skildrade han senare.* Norgesresor då ovanliga, äro nu så vanliga att den såväl mot naturen som folk mycket sympatiskt hållna skissen här

* Se Ny Ill. Tidn. 1 och 8 sept. 1877.

endast meddelas i den del, som berör de politiska förhållandena.

Emil Key förstod norrmännens, i Sverige förlöjligade självkänsla. Han kunde visserligen berätta en och annan rolig historia om denna* men han visste väl, genom sina erfarenheter i lantmannapartiet, vad som *svider bakom* en sådan »morskhet». Och i slutet av nyssnämnda skiss uttalade han sig i den redan då ömtåliga frågan om det svensk-norska samförståndet på följande sätt:

Förf. minnes livligt ett intryck från Paris 1844. Han bevistade då en middag hos vår minister excellensen Löwenhielm, till vilken, utom svenskar, alla i Paris varande norrmän inbjudits. Dessa voro var för sig angenäma personligheter, men här liksom samlade »en corps» och vid bordet »sidoordnade» med den svenska nationalitetens representanter, nödgade de oss att iakttaga den ängsligaste varsamhet; våra, liksom deras ord, vägdes på guldvikt för att ej föranleda misstankar om något som helst angrepp på »ligeberettigelsen», och sålunda blev, trots den livlige värden, middagen allt igenom stel och tråkig. Några dagar senare hade förf. ett samtal med en av dessa norrmän, och uttryckte då sin ledsnad över att ett dylikt »kurra gömma» skulle äga rum våra nationer emellan, samt påpekade huru mycket underligare detta framstod genom svenskarnas otvungna umgänge med danskar, gentemot vilka man kände sig obesvärad som med gamla vänner och bekanta, vilka ej voro på långt när så nogräknade. Under det härav föranledda meningsutbytet rörande det norska och svenska folkets inbördes ställning, utbrast norrmannen helt naivt: »De svenske er ganske vist

* Så t. ex. om den norske diplomat, som klagade för den svenske diplomaten Hochschild att norrmännen voro utan likaberättigande även i den småsaken att lejonet i norska riksvapnet bara hade »en Hale men den svenske Løve to» — varpå Hochschild inföll: det betyder bara att det norska lejonet ännu är kvar i naturtillståndet!

langt mer dannede end vi — men det er netop d e t t e, som ärgrer os!» Härmed uttryckte han i själva verket den känsla av social underlägsenhet, som hos norrmännen länge gick i bredd med deras fruktan för, dels verkliga, dels inbillade försök till politiska övergrepp från svensk sida.

Norge har, vad Sverige angår, isynnerhet haft tvenne farhågor: den ena att vi genom rakt på sak gående maktmissbruk skulle träda »grundloven» för nära; den andra att Sverige medelbart, genom sina stora minnen, sina under lång tid stadgade samhällsformer, och sin mer omfångsrika odling, skulle söka utöva ett tryck på den norska självkänslan. Ur dessa båda farhågor hava framgått det motstånd, som varje unionellt närmande mött från Norges sida, och det misstroende varmed norrmännen gentemot svensken stått på sin »ligeberettigelse» allt ifrån föreningsaktens paragrafer ända till — de riksbekanta »begavede idioterne»!

För att oväldigt uppfatta detta ihärdiga motstånd bör man gå tillbaka till Norges närmaste forntid före föreningen, och erinra sig att Norge under århundraden icke ägt något hov; att dess, efter inbördesstriderna fåtaliga adel för den skull dragit sig till hovet i Danmark — för att där på övligt sätt kretsa som planeter kring solen — och slutligen att allt det bästa av snille och lärdom, som Norge ägde, sökte det andliga liv för vilket Köpenhamns universitet var medelpunkten och, jämte ämbetsverken, även verkningskretsen. Man förstår då att en borgerlighet i seder, umgänge, tankegång och förhållanden hade alstrats, som utgjorde en ypperlig beredelse till den fria konstitution, Norge gav sig i Eidsvold — där granris på enkelt nordiskt vis klädde de nakna väggarna i riksdagssalen, under det att riksdagsombuden bodde i bondgårdarna runt omkring. Men på samma gång är tydligt att just denna motsats i medborgerliga förhållanden och åskådningssätt gentemot den tidens aristokratisk-byråkratiska Sverige — i politiskt avseende med en fyrdelt ståndsrepresentation, i socialt med ett samfunds- och umgängesliv överfullt av ceremoni och etikett — skulle stöta från sig de enklare norrmännen, samt komma dem att känna sig främmande för de påtrugade bröderna. Besinnar man huru detta måste försvåra och fördröja den, i bredd med den inre

utvecklingen gående, unionella, har man redan en förklaringsgrund till det kyliga förhållandet länderna emellan. En ännu större anledning finnes däri att Norge — från att under århundraden hava varit ett lydrike och sedan, likaledes under århundraden, en försummad provins — ur ett långvarigt politiskt intet plötsligt går framom sin samtid till politisk frihet, och från ett länge tålt envälde med ens inträder i det demokratiska samhällsskicket. Klart är att Norge, på samma gång det kände sig stolt över sin unga, nyvaknade livskraft, skulle äga ungdomens vanliga önskan att på egen hand pröva sina krafter, och att på samma gång det erfor ynglingens kärlek till sitt nya statsskick, det ock skulle känna ynglingens svartsjuka om detsamma.

Varken den demokratiska grundvalen eller den varma frihetsglöden kunna emellertid fullt förklara att Norge ej blott *reste sig* utan *fortgick* på den nya banan, under en tid av allmän reaktion i det övriga Europa, samt under föreningen med ett mäktigare folk, vars institutioner voro på en gång vida mer ofria och mycket djupare rotade. Ej ens om man tager med i räkningen de utmärkta mäns fosterlandskärlek och kraft, vilka genom stortinget styrde Norges nya öden — och åt deras överlägsenhet ger ett obetingat erkännande — har man en tillräcklig grund härför. Man måste söka ännu en faktor, nämligen regeringsmakten, och långt mer än hittills varit vanligt, inrymma åt Karl Johan en andel i sättet varpå denna tillkommit.

Denne unionens grundläggare må i sin franska härkomst, sitt sydländska skaplynne, sin obekantskap med språket o. s. v. under årens lopp både hava gjort sig skyldig till missgrepp och blivit utsatt för misstydning, samt vid mera framskriden ålder — och, genom denna, ökad konservatism i tankesättet — knappast hava känts vid den frihet han medverkat att grunda. Men till hans ovanskliga ära bör på samma gång erkännas vad han i det rätta ögonblicket gjort för norden genom föreningen, vilken — från början otydligt skymtad av Wedel-Jarlsberg, Platen och Adlersparre — först genom Karl Johan, och då *mot* den allmänna meningen i Sverige, antog verklighet och form. Historien har ännu långt ifrån härom sagt sitt sista ord, och

framtida hävdatecknare skola otvivelaktigt framhålla att det fordrades just ett främmande snille — *men* ett snille — för att med blicken oförvillad av forntida och samtida förvecklingar, i ett stort helt kunna se den skandinaviska halvöns *enhet*, som den skandinaviska halvöns *framtid*. Det fordrades än vidare en oskymd fjärrblick för att inse att en varaktig grundval för denna enhet i vår tid icke kunde läggas med tvång, utan måste beredas genom frihet; icke kunde påbjudas med maktspråk, utan måste vinnas genom kärlek.

Denna *stora* åsikt om Skandinaviens framtid tillägnade Karl Johan sig, främst av alla, vid unionens stiftande; detta kommer att göra hans bästa storhet i hävderna och växa över det myckna han i detaljutförandet felat och förbisett.

Några årtionden, om än en stor del av ett människoliv, äro blott ett par ögonblick i en stats. Och om man därför besinnar huru, efter historiskt tidsmått, nyligen, den ännu levande generationen bevittnat, ej blott ståthållarfrågans misshälligheter och de fruktlösa försöken att på författningsväg närmare sammanknyta unionen, utan även Karl Johans tvister med stortinget, men att samma generation *nu* vid umgänge med norrmän erfar en alldeles motsatt stämning, då har man sannerligen skäl till förundran. Ehuru i rättsligt hänseende intet är förändrat; ehuru med undantag av ståthållarskapet inga gamla paragrafer äro borttagna i unionsakten och inga nya tillagda, så äro »föreningen», stämningen, förhållandena på denna korta tid så gott som omskapade. Orsakerna äro emellertid ej långsökta. De ligga först och främst i den tid som förflutit under vilken norrmännen funnit att de befarade svenska angreppen uteblivit, samt i en ökad tillit till egen styrka; vidare finnas de i svenskarnas beundran för Norges kraftiga uppblomstring i vetenskap, konst och poesi, och i vårt erkännande av den nationalitets berättigande, som så vetat hävda sin tillvaro; även, och icke minst, finnas de i norrmannens känsla av djupare »fælleskap» med svenskarna, efter vårt förändrade statsskick. Sist, men det oaktat kanske främst, sätta vi dock den orsak, som föranlett denna återblick och varit dess utgångspunkt, nämligen den ökade samfärdseln mellan folken. Den enskilde svensken och norrmannen gör vid besök i broderlandet den

för mången överraskande erfarenheten, att han sympatiskt drages till dess folk; svensken finner att Sverige och unionen omfattas med vänskap och förtroende av norrmännen; dessa att Sverige, i samma mån det tillåtes vara vän med Norge, även är det uppriktigt och utan bitankar. Insikten härom skall ökas och utsikten härför vidgas med varje ny järnväg, som spränger den stängande klippväggen och utfyller de hindrande bråddjupen, för att mångdubbla umgänget folken emellan, under form av förtroliga vänskapsförhållanden, ett friskt samliv turister emellan, ökade handelsförbindelser och möten mellan ländernas representanter på de politiska, vetenskapliga och konstnärliga områdena. Ur allt detta framgår med varje dag allt klarare, att de båda folken genom sin karaktär ej mindre än genom sina länders geografiska läge, äro ägnade att förstå varandra och bidraga till varandras lycka, om än, efter vad mången menar, ett ännu saknas: genom en bilaga till unionsakten skriven med blod, gemensamhet i faror och ansträngningar, gemensamhet i lidanden och seger.

När, vid slutet av Emil Key's liv krigstankar uppdöko i samband med unionskonflikten, fann han dessa så orimliga att han kallade dem enbart löjliga, ej farliga.

VI.

Riksdagen 1877.

Vid denna riksdag som vid de föregående och de följande nödgades Emil Key att yrka på sparsamhet även för kulturändamål, särskilt vid de dessa år ofta kommande anslagen till universiteten. Själv ville han ha fyra sådana och helst bevilja allt, som behövdes för att Sverige skulle bli en andlig stormakt. Men han måste betona att man ej kan få överallt och allt på en gång och han blev alltmer trött på den otacksamma uppgiften att lotsa sig fram mellan böndernas sparsamhet och kulturkraven. Dessa detaljfrågor togo dessutom tid från den stora uppgift åt vilken han ville ägna sin egentliga kraft: lantmannapartiets positiva insats i försvarsfrågan.

*

Alltjämt hoppades han att första kammaren genom åsikts- eller personändringar* skulle komma den andra

* Att Emil Key och hans vänner i första kammaren med mycken spänning följde nyval till denna kammare faller av sig själv. Några verser, med en mig okänd handstil, som skildra ett sådant val, lågo bland E. K:s papper. De innehöllo ett skämt med Gösta Posse i anledning av ett val i Värmland:

närmare, liksom att lantmannapartiet skulle komma till klarare insikt om försvarsfrågans allvar.

Ej blott Emil Key utan även hans meningsvänner i båda kamrarna hade hösten 1876 gått i stor spänning angående det till 1877 väntade regeringsförslaget i försvarsfrågan. Så t. ex. skriver Jules Stjernblad ($^{9}/_{11}$ 1876) till Emil Key:

»Man har sagt mig att Wederbörande ämna framkomma med ett förslag om förlängd öfning af beväringen och en motsvarande lindring (ersättning i pengar åt Rust- och Rotehållet). Möjligt är att man på den vägen äfven kan vinna målet och derom vill jag nu ej yttra mig. Men deremot fruktar jag att man ej vågar taga ett tillräckligt stort steg i den tilltänkta riktningen»... Han berättar att man tänkt

---

Gösta sitter stolt på ting
i Vestgötars ädla ring;
ögat lyser, munnen ler
då han råd åt Sparre ger.
Men på Vermlands fria jord
gäller ej den rödes ord.

Och så kommer följande bud om valet i Värmland:

Ett r o s e n s v ä r d med klinga god
nog stuka skall de rödes mod.
För honom darre
så Posse som Sparre!

Men dessa tro ej den telegraferande utan svara:

Nej, Falk,
din skalk!
Vi ej tro Ditt telegram,
som kommit fram,
att Ni ha valt
så skralt:
Landshöfdingar och Direktörer
ju Kammarn rent förstörer!

En förslagslista till val i I kam. meddelas som bilaga.

föreslå 60 dagar men menar att det vore klokare med ens begära 90. Han fortsätter:

»Om jag ej oriktigt uppfattat stämningen vid 1875 års riksdag hade man då lefvat sig in i föreställningen 90 dagar, hvarför det ej är omöjligt erhålla denna siffra och klokt är det otvifvelaktigt att taga så mycket man kan, ty osäkert är hvad man sedan får. Jag förblef dig tacksam om Du ville säga mig din åsikt om saken och hvad Du tror, att man skulle kunna uppnå» . . .

Vad Emil Key svarade är mig obekant men att det icke har varit med hans vanliga optimism är osäkert. Han har själv rörande de senare händelserna — vid 1877 års riksdag — nedskrivit följande redogörelse (från slutet av 1880-talet).

Att där intet nämnes om Arvid Posse beror på att denne nu var talman i andra kammaren. Av detta skäl höll han sig mycket ifrån lantmannapartiet, och sålunda blev E. Key mer ensam vid nappatagen med partiets »nihilister».*

Lantmannapartiets skrivelseförslag. 1877.

Då många misstag och många osanningar blivit spridda, ej blott rörande lantmannapartiets skrivelse-

* Louis De Geer säger i sina Minnen:

»Herr Emil Key, som var en av lantmannapartiets koryféer och munvigaste talare, sade åtta dagar före föredragningen sig vara benägen att rösta för utskottets förslag och själve Carl Ifvarsson syntes icke alldeles omöjlig att med en modifikation gå in härpå. Men de skånska bönderna voro absoluta motståndare, och slutligen fingo de överhand på lantmannapartiets enskilda sammankomst, där partiets hållning bestämdes.»

Att friherre De Geer fått dessa underrättelser av en illa underrättad person framgår ur det följande.

förslag, utan även om mitt åtgörande vid detsamma, hava dessa rader blivit i all enkelhet upptecknade, och i vilka — såvitt minnet kunnat förslå — endast sanningen, hela sanningen och intet annat än sanningen meddelas.

1875 års härordningsförslag hade fallit och jag, som icke kunde godkänna detsamma; som röstade för Ola Jönsons i sista stund framlagda skrivelseförslag, dolde icke mitt missnöje med den seger det Tollska förslaget, understött av nihilisterna, hade vunnit. Detta föranledde att åtskilliga män av »intelligenspartiet», när regeringen vid riksdagen 1877 framlagt sitt förslag, frågade mig om icke ett samarbete skulle vara möjligt mellan de medlemmar av »lantmannapartiet», som verkligen ville kraftiga åtgöranden i försvarsfrågan — till vilka lantmannapartister även jag räknades — samt »de medlemmar av intelligenspartiet, som önskade försvaret byggt på annan grund än indelningsverkets»?

Jag var så mycket mera villig att härtill lova min medverkan, efter måttet av mina krafter, som jag däri såg en ljusning i fråga om hittills skilda stads- och lantintressens slutliga samarbete till lösning av de stora frågorna om försvarets och beskattningsväsendets ordnande, och därmed även en möjlighet till ett upphörande av den hittills rådande partisplittringen till följd av dessa skilda intressen. Men detta löfte om min medverkan gavs med uttryckligt förbehåll av betydande medgifter å båda hållen; medgifter genom vilka kampen icke längre skulle stå mellan andra än de mest konservativa indelningsverksvännerna och de rena nihilisterna, vare sig i ena eller andra partiet. Denna underhandling fördes huvudsakligen mellan Stockholmsrepresentanten herr Rubenson och mig; närmaste resultatet blev en samman-

komst i herr Rubensons bostad vid Saltmätargatan, där vi i slutet av februari samlades, efter att å vardera sidan hava överenskommit om de partivänner, som borde tillkallas. Från intelligenspartiets sida voro, om icke mitt minne alltför mycket sviker, utom herr Rubenson själv, friherre Lagerfelt, S. A. Hedin, redaktör Herslow, bruks-patron E. G. Boström, löjtnant Sigge Ljunggren samt, från lantmannapartiets sida, utom jag, Ola Andersson i Burlöv, Sven Nilsson i Everöd, Ola Boson Olsson och möjligen ytterligare en à två, vilka jag dock icke erinrar mig. Vid detta aftonsammanträde samtalades blott i allmänhet om försvarsfrågan och man överenskom att åter mötas vid ett blivande sammanträde, dit ännu några flera från vardera sidan skulle sammankallas, sedan något mera hunnit spörjas om riktningen av det särskilda utskottets arbeten.

Ett nytt aftonsammanträde beramades i min bostad 39 Mästersamuelsgatan. Vid detta tillstädesvoro, utom de från förra sammankomsten nämnda: C. A. Larsson, Per Nilson i Espö, Gustaf Jonsson i Skeppnetorp, Fosser, löjtnant Ljunggren, kapten Carl Ericson, P. O. Hörnfeldt, Jonas Andersson i Häckenäs, W. Farup m. fl. vilka jag nu icke erinrar mig; tillsammans omkring 20 personer. Även nu hade man sig icke något annat bekant om särskilda utskottets åtgöranden, än att stora meningsskiljaktigheter inom utskottet voro rådande, och att man därför kunde emotse en mängd reservationer.

Då inom intelligensen utspritt blivit att jag vid ett sammanträde *förbundit* mig att godkänna utskottets förslag, hurudant detta än bleve, är detta så mycket mera osanning, som det enda *beslut*, vilket vid sistnämnda sammanträde fattades, var att *uppskjuta* alla överenskommelser om samarbetet — och om dettas rikt-

ning — tills utskottets utlåtande blivit känt. Utskottets utlåtande lät icke heller länge vänta på sig: det ankom till riksdagskansliet den 5 april.

Dagarna efteråt var ett sammanträde, där jag och flera medlemmar av lantmannapartiet av doktor Charles Dickson voro inbjudna i hans bostad på Hôtel Rydberg, där intet annat än fredligt samspråk och fromma önskningar om försvarsfrågans lyckliga lösning utbyttes.

Strax efter att utskottsbetänkandet utdelats, erhöll jag del av detsamma sådant det ursprungligen blivit uppsatt, tryckt och bland utskottets ledamöter utdelat. Vid jämförelse mellan detta och det sedermera justerade och bordlagda betänkandet fann jag en väsentlig skillnad. Regeringens förslag innebar redan det minsta möjliga inrymmande åt och erkännande av 1873 års kompromiss. Ju mera förslaget hann att genomtänkas och bliva bekant, dess mindre blev därför lantmannapartiet benäget att antaga detsamma; utskottets *först* tryckta, makulerade betänkande innebar väsentliga inskränkningar, men erkände ännu åtskilligt av allt det för vilket lantmannapartiet så länge kämpat. Utskottets *sista* förslag var däremot dikterat av indelningsverksvännerna och rakt stridande mot allt vad lantmannapartiet allt ifrån sin uppkomst kämpat för. Emellertid hindrade icke detta hela intelligensen — icke minst de ibland densamma, som voro ledamöter i sällskapet »Värnpliktens vänner» — att biträda indelningsverksvännernas reaktionära opus!

Detta framgick redan mer eller mindre tydligt vid ett sammanträde som doktor Charles Dickson anordnat i den mindre matsalen på Hôtel Rydberg. Det var bevistat av ett större antal av andra kammarens ledamöter och bland dem även jag, som där var en fullkomligt tyst åhörare. Det intryck, som mer och mer hos mig rot-

fästades, var en djup förstämning. Regeringens förslag hade den själv, det trodde man sig veta, kastat över bord; utskottets förslag var några benknotor av det 1871 dödade Abelinska förslaget; intelligensens samtalsvisgjorda ansträngningar: allt sade mig att detta var en »råttfälla» — för att begagna herr Casparssons, i annan mening, d. v. s. om den s. k. kompromissen, gjorda liknelse — ehuru målad i fosterländska blå och gula färger för att lysa så mycket bättre i ögonen på alla dem, som tagit vår försvarsfråga på fullt allvar. Jag kände mig nedstämd och ensam; jag var icke nöjd med något av vad som förelåg och djupt missnöjd ifall intet skulle framgå ur striden, eller med andra ord om nihilismen, negationen, skulle bliva det enda slutresultatet. Några dagar innan frågan skulle förekomma till avgörande i kamrarna, erhöll jag en morgon besök av min, i flera fall liktänkande, ungdomsvän Gösta Posse. Denne sade sig hava uppdrag att berätta det några få bland allmogemännen inom lantmannapartiet haft en enskild sammankomst vid vilken man som motförslag framställt 1873 års kompromiss; att man tänkt sig en kommitté för vidare bearbetning i samma syfte, och att man önskade min medverkan i densamma. Detta var det uppslag, jag förgäves grubblat på, men dittills utan utsikt till framgång, enär jag, som förut är nämnt, icke ville medverka till ett bleklagt, enbart nej, och icke heller kunde förneka mina åsikter och hela mitt föregående. (Jag hade ju själv varit med bland 1873 års kompromissarier.) Således lovade jag mitt biträde efter bästa förmåga, under förbehåll att ett skrivelseförslag kom till stånd på grundvalen av 1873 års kompromiss, och otvetydigt innebärande att man allvarligt ville frågornas lösning och snarast möjligt. En första sammankomst ägde rum,

varvid, utom Gösta Posse och jag, voro närvarande Carl Ifvarsson, Nils Larsson i Tullus, Ola Andersson i Burlöv och Sven Nilsson i Everöd, samt Liss Olof Larsson. Sedermera, på en lantmannapartiets allmänna sammankomst, blevo dessa samma utsedda till lantmannapartiets kommitterade, vilka sedan förstärktes med C. A. Larsson, Johanson i Forneby m. fl. Gösta Posse kunde — som medlem av första kammaren — endast enskilt samverka.

Striden om det tilltänkta skrivelseförslaget blev nu inom denna kommitté mycket häftig. Striden stod mellan dem, som — i likhet med mig — ville att ur lantmannapartiets avslag på utskottets förslag, skulle framgå tydliga bevis på lantmannapartiets redobogenhet och önskan att föra frågan framåt, samt dem, som i lantmannapartiets skrivelseförslag och avslag på utskottets hemställan, sökte en form för uppskov och undanskjutande av hela frågan. Jag yrkade ovillkorligen på tvenne punkter i skrivelseförslaget, nämligen att det skulle innehålla: att erforderliga medel för stamtruppernas avlöning garanteras genom lag; samt att riksdagen, vid anmälan härav, skulle anhålla att Kungl. maj:t i överensstämmelse med dessa grunder, vid nästa riksdag måtte framställa förslag till försvarets ordnande i sammanhang med indelningsverkets och grundskatternas fullständiga avskaffande.

Men detta var som salt i surt öga på nihilisterna. Striden blev allt häftigare de få återstående dagarna — och nätterna — under vilka sammankomster höllos nästan alla tider på dygnet. Med mig voro nästan alla skåningar,* några östgötar, bland dem C. A. Larsson och Jonas

* Se De Geers, ovan gjorda, misstag.

Andersson i Häckenäs, samt åtskilliga smålänningar: Samuel Jonsson, Gustaf Jonsson i Skeppnetorp och i övrigt liktänkande från andra bygder av Sveriges provinser. I spetsen för motpartiet var Carl Ifvarsson, understödd av hallänningar, en del smålänningar och västgötar, samt Liss Olof Larsson och Nils Larsson i Tullus, som stodo mitt emellan med åtskilliga, företrädesvis norrlänningar, bakom sig. Den enbart negativa sidan tycktes under ett av dessa händelserika, mångskiftande dygn hava överhand till den grad, att även de mest djärva (av den sida till vilken jag hörde) förlorat hoppet och bådo mig ge vika. Många voro de försök, som i denna riktning gjordes, men som detta enligt min uppfattning gällde icke blott min egen utan hela lantmannapartiets heder och ära, fann jag däruti styrka och stöd att icke ge vika.

Bifogade biljett från Gösta Posse målar ställningen:

Min k. bror!

Wid min hemkomst måste jag gå och lägga mig och för att kunna vara med i morgon vågar jag mig ej ut i afton. Jag skrifver derföre dessa ord till dig och b e d e r dig acceptera Carl Ifvarssons förslag: att d u lemnar fram förslaget och framför allt: låt det ej blifva någon splittring. Kom ihåg att vi då risquera 1871 års (ordet oläsligt) förslag och det vore ju fasligt om d u skulle skilja dig från Landtmannapartiet i det ögonblick då man vore färdig för andra gången knäcka detta förslag. Låt a l l a considerationer falla blott ni få enighet denna v e c k a.

Din ende vän G.

Ännu en gång: Bryt ej isönder utan kom i spetsen för hela massan så betyder du mer än du någonsin betydt. I »intelligensen» skulle du ej betyda mer än bröderna A. och J. Rundbeck.

Låt mig få ett par ord med budet hur det låter.

Anledningen hvarföre de vilja att d u skall lemna fram förslaget kan ej vara någon annan än att de dermed vilja

b i n d a dig vid partiets beslut. De sade mig att de trodde anledningen hvarföre du gjorde svårigheter var den att du s ö k t e anledning att lemna partiet liksom Rundbeck. De sade att du i afseende å »rusthästars och persedlars» öfverlämnande gjort likn. svårigheter och de trodde att om du nu fick in »nästa riksdag» * så skulle du komma med en annan svårighet för att få anledning »gå ut». Låt mig nu se du handlar l u g n t och klokt. Jag är mycket orolig öfver utgången i afton.»

(Gösta Posse — som en gång berättat mig ett av Hochschilds infall att »Emil Key's äldsta dotter styrde lantmannapartiet, ty hon styrde sin far» — hade tillsammans med far och mig skrattat åt infallet, som Gösta Posse väl visste sakna all grund. Men vid detta tillfälle sökte han, som yttersta utväg, att få mig på sin sida. Jag stod emellertid som ståndaktig tennsoldat på min fars. Min hållning kunde emellertid varit alldeles motsatt utan att detta skulle flyttat min far en linje ur hans ställning mot »nihilisterna» inom partiet.)

Emil Key skriver vidare:

Torsdagen den 19 april, dagen före debattens början i kamrarna, hade Gösta Posse ännu en gång besökt mig och upprepat förklaringen att Carl Ifvarsson skulle ge efter i de ovannämnda tvistiga punkterna, eller med andra ord, vilja ett skrivelseförslag på allvar och icke på narri, men detta med det villkor, att jag själv skulle framlägga det skrivelseförslag, jag fått efter min önskan förstärka. Efter någon betänklighet gick jag in härpå och anslog kallelse till lantmannasammanträde på aftonen i statsutskottets lokal. Där ledde jag såsom ordförande förhandlingarna; kommitterades förslag — med de tvenne av mig gjorda tilläggen — föredrogs och godkändes av samtliga. Efter avtal föreslogo Carl Ifvarsson och Nils Larsson i Tullus mig att påföljande dag framföra för-

* Se ovan ordalydelsen i skrivelseförslaget.

slaget i kammaren. I enlighet med det träffade avtalet samtyckte jag härtill, dock med förbehåll, att vid framläggandet få förklara att jag för min enskilda del önskat gå ännu längre än vad detsamma innehöll. Skrivelseförslaget litograferades därefter om natten mellan den 19 och 20 april och utdelades i kammaren före sammanträdets början kl. 10. Kl. halv 10 den 20 april gick jag upp till excellensen De Geer, med underrättelsen att jag vid pleni början å lantmannapartiets vägnar kom att framlägga förslaget. Detta ansåg jag vara dels »fair play», dels klokt för att om möjligt kunna stämma regeringen gynnsamt därför, eller åtminstone övertyga densamma — lantmannavänlig som den för övrigt givit sig min av att vara — att detta var lantmannapartiets beslut, så att regeringen icke behövde kompromettera sig med att resultatlöst bekämpa detsamma, under det att den kunde förlita sig på att lantmannapartiet verkligen skulle stå kvar vid ett förslag grundat på detsamma. Statsministerns svar innebar ett visst vänligt erkännande till förmån för skrivelseförslaget men parat med åtskillig »tvekan huruvida man kunde tro på lantmannapartiets sammanhållning, när det gällde att genomföra detsamma, i detalj utarbetat». Och slutet av samtalet var ett beklagande att våra vägar skildes, ty statsministern ville stå för regeringsförslaget.*

* Louis De Geer säger i sina Minnen att lantmannapartiet skickade upp Key med uppdrag att säga att man var ledsen att nödgas göra honom emot och på samma gång be honom ej göra avslag till avgångsfråga. Det var emellertid ej på partiets uppdrag utan av eget initiativ, som Emil Key besökte statsministern ehuru han ju — sedan partiet enats — kunde tala å dess vägnar, liksom även uppge den siffra — 110 — med vilken förslaget torde komma att i andra kammaren förkastas.

Diskussionen i kammaren varade från fredagen 20 april t. o. m. måndagen 23 april.

Det dramatiska förloppet var — i något förkortad form — följande.

På f. m. den 20 april uppträdde Emil Key sålunda:*

Då jag nu går att vördsamt anhålla om avslag å såväl K. M:ts proposition som utskottets betänkande och att i stället framlägga ett förslag till underdånig skrivelse i ämnet till K. M:t, ber jag att få beledsaga detta förslag med några ord.

Det är i en ganska säregen ställning jag och mången med mig befinner sig i detta ögonblick. Vi önska alla uppriktigt en möjligast snar lösning av den stora fråga, som så länge stått på dagordningen och på vars lyckliga utgång hela vårt land utgör insatsen. Men detta oaktat se vi oss förhindrade att biträda något av de förslag, som föreligga. De många olikartade meningarna i utskottsbetänkandet, visa bäst huru delade åsikterna fortfarande äro om sättet för åstadkommande av det betryggande försvar för vårt land, som vi alla vilja. Flera av oss ha velat gå vida längre. Bland dem är även jag. Många uttalanden vid föregående riksdagar bära ett ojävaktigt vittnesbörd om sanningen av detta mitt påstående. Andra åter ha icke velat gå ens så långt som i vårt skrivelseförslag begäres. Detta är därför produkten av sammanjämkade meningsskiljaktigheter; det utgör resultatet av många och långa överläggningar, det innebär allas eftergifter för alla. Och om detta förslag också icke fullt tillfredsställer någon enda med starka åsikter och med stark vilja att göra dem gällande, så har det dock åtminstone en stor positiv förtjänst, den att vara byggt på det första villkoret för varje sant fosterländsk grund: på underordnandet av allt enskilt tycke för önskan att göra något verkligt för vårt försvar och göra det snart. Lantmannapartiet — ty varför icke uttala ett ord, som så ofta varit på allas läppar — lantmannapartiet har där-

* Se II kam. Pro. n:r 41, sid. 7.

jämte det medvetandet, att vad det sålunda slutligen enats om, därom är ock en stor del av svenska folket enigt. Att partiet ej blott skall »ett säga» utan även »därvid bliva», därom är jag fullt förvissad. Var och en av dem, som deltagit i förslaget, har förbundit sig att stå för detsamma, att försvara detsamma och att söka genomföra detsamma. Jag vädjar till dem, som deltagit i detta förslag: de skola själva bekräfta detta.

Mången har vid denna riksdags början och under dess fortgång hyst en känsla av trötthet vid allt vad som är förgäves i saken åtgjort: alla dessa k. förslag, som blivit förgäves avgivna, alla dessa utskottsbetänkanden, som blivit förgäves uppsatta, alla dessa långa debatter, som år efter år i kamrarna förgäves försiggått. Ingen kan undra på denna trötthet. Mången har missströstande utropat: låtom oss taga det första förslag, som erbjudes, låtom oss taga vad som helst, blott det blir något!

Då vi däremot icke kunnat ansluta oss till en dylik åsikt, anhåller jag att därför få anföra några skäl.

K. M:ts proposition och utskottets utlåtande hava båda ett företräde framför skrivelseförslaget, det nämligen att de innehålla något positivt. K. M:ts proposition har åter det företräde framför utskottets förslag, att den lämnar den definitiva organisationsfrågan öppen. Det är ett övergångsförslag, en brygga mellan ett föråldrat bestående och ett kraftigare framtida försvar. Men försvarsfrågan lämnar icke den gamla stranden; den lämnar bryggan obegagnad, med utsikt för oss att alltjämt fortsätta striden på den gamla indelningsverksgrunden.

K. M:ts förslag skiljer ävenledes frågorna om indelningsverket och grundskatterna, frågor som, i verkligheten sammanbundna, även blivit sammanbundna uti riksdagens skrivelse år 1873.

Utskottets betänkande slår däremot icke ens någon brygga över till framtiden. Det vill icke detta; det proklamerar att vi skola stanna kvar på den gamla stranden, samt bibehålla både indelningsverket och grundskatterna och fortfarande bygga vårt försvar på det förra, åtminstone intill en längre, obestämdare framtid.

Vi hava fått 1871 års k. proposition, vi hava fått 1875 års, och nu slutligen 1877 års. Men vi ha ännu icke fått ett härordningsförslag verkligen byggt på 1873 års skrivelse, ty 1875 års förslag gick långt utöver de grunder, som denna skrivelse innehåller. Då man som jag — vilket jag nu efter 4 års tystnad i detta avseende öppet förklarar — varit med om att formulera 1873 års skrivelse och i denna skrivelse icke haft någon så alldeles obetydlig andel, tillstår jag, att det för mig enskilt fallit sig särdeles svårt att nu frånträda de grunder, varpå 1873 års skrivelseförslag är byggt, grunder som i utskottets betänkande alldeles kastas över bord. Denna svårighet för mig att frångå 1873 års åsikter, i förening med en varm önskan att få något bättre och ett hopp att kunna genomföra vad man önskade, dikterade min reservation mot 1875 års särskilda utskottsbetänkande. Även nu — såsom jag nyss tog mig friheten nämna — är det förslag, som jag kommer att framlägga — och i ännu högre grad — en produkt av allas eftergifter för alla. Men det är på samma gång ett ärligt arbete, och en ärlig protest mot all reaktion.

Det torde nu tillåtas mig att uppläsa förslaget:

Att riksdagen, som icke kunnat antaga K. M:ts nu föreliggande nådiga förslag, förklarar sig vidhålla de i underdånig skrivelse den 24 maj 1873, angående försvarsväsendets ordnande i sammanhang med indelningsverkets och grundskatternas avskrivande, uttalade grunder; vilka här närmare bestämmas och sammanfattas sålunda:

att krigsmakten skall bestå av:

en genom frivilligt åtagande bildad, av statsverket avlönad stam, bestående av befäl och trupp, uppgående till ungefär den nuvarande stammens styrka, vilken, till så stor del som möjligt, förlägges och fördelas på landsbygden, samt

av värnpliktige;

att varje svensk man är värnpliktig från och med det kalenderår under vilket han fyller tjuguett år till och med det, under vilket han fyller fyrtio år;

att övningstiden för värnpliktige må, från nuvarande 30 dagar, under loppet av 15 år, småningom ökas till högst 90 dagar, vilken övning bör försiggå i barackläger;

att, samtidigt med inträdandet av ökad övningstid för de värnpliktiga och värnpliktslagens tillämpning, statens rekryteringsskyldighet vidtager i mån av indelta manskapets avgång;

att, vid karls avgång, rote- och rusthåll sättes på vakans, det senare med överlämnande till statsverket av persedlar och häst i mönstergillt skick utan ersättning, varefter vakansavgift erlägges, å vilken minskning äger rum i enlighet med den i förut åberopade skrivelse antagna måttstock;

att rote- och rusthåll, vilka under övergångstiden fullgöra sin skyldighet in natura, skola årligen av statsmedel uppbära en ersättning, som motsvarar vad under samma år, med tillägg av föregående avskrivningar, skolat dem tillgodokomma om vakans från början inträtt;

att, i sammanhang med den ökade värnpliktens inträdande, en lika avskrivning av alla grundskatter jämväl tager sin början, och åsättes jordbruksfastighet enahanda bevillning, som annan fastighet, varjämte förändring i kommunalförfattningarna torde böra försiggå, allt i enlighet med meranämnda skrivelse;

att erforderliga medel för stamtruppens avlöning garanteras genom lag; samt

att riksdagen, vid anmälan härav, i underdånighet anhåller det täcktes K. M:t i överensstämmelse med dessa grunder, till nästa riksdag framställa förslag till försvarets ordnande i sammanhang med indelningsverkets och grundskatternas fullständiga avskaffande.*

Nu kan man göra den invändningen emot detta skrivelseförslag — och jag är förvissad om att vi skola med ens få höra den uttalas av mängen: — I viljen blott skriva, men I viljen icke handla. Men, må man bygga ett förslag på dessa grunder! Må man komma till nästa riksdag, vare sig den bliver lagtima eller, om världshändelserna kräva det, urtima, och jag är förvissad att vi då skola stå vid vårt ord och inlösa vår förbindelse. Sverige skall då äga vad

* De kursiverade satserna voro de, av Emil Key intvingade.

det nu saknar, ett kraftigt försvar; k r a f t i g t icke minst därför att det är frivilligt — fritt åtaget, fritt både från inre och yttre tryck — k r a f t i g t därför att det trycker inseglet på och är tillämpningen av det nya representationsskickets genomförande; k r a f t i g t även därför, att det är tre gånger så starkt som vårt närvarande försvar.

Jag ställer nu den uppmaningen till var och en av eder, mina herrar, I som hysen olika åsikter med oss: Låtom oss enas om detta stora fosterländska mål! Ty på d e n n a väg kan det nås. Och på den vägen hava vi flertalet av det politiskt medvetna svenska folket med oss.

Omedelbart efter Emil Key uppträdde statsministern friherre De Geer med sitt försvar för regeringsförslaget. Han gjorde först en historik av försvarsfrågan. Han talade sedan för regeringens förslag och efter att ha motiverat detta, yttrade han med avseende å lantmannapartiets förslag:

»Jag tror mig vidare se ett bevis på att den enighet, varom jag förut antytt, angående det framtida målet, ännu icke blivit vunnen i det förslag, som en aktad ledamot av denna kammare i dag framställt och vilket en stor del av kammarens ledamöter skyndat sig att biträda. Jag vill alldeles icke uttala mig, huruvida detta förslag skulle kunna av regeringen godkännas eller icke, i händelse detsamma bleve riksdagens beslut; icke heller, huruvida samma förslag står närmare de i 1873 års underdåniga skrivelseförslag uttalade grunder, än 1875 års förslag; icke heller huruvida de med dess genomförande förenade kostnader må komma att överstiga våra krafter, utan att alltför betydligt höja vår beskattning. Jag vill endast fästa uppmärksamheten på osannolikheten av att ovannämnda förslag kan bliva riksdagens beslut, även om detsamma tillvinner sig majoritetens i d e n n a kammare bifall. Jag kan icke heller, oaktat det förtroende jag sätter till den värde talaren på Kalmarbänken, helt och hållet värja mig från den farhågan, att, då detta skrivelseförslag enligt talarens egen förklaring är en produkt av motsatta åsikter och eftergifter, detsamma icke skulle

komma att av riksdagen definitivt antagas. En och annan, som funnit sig nu kunna deltaga i skrivelseförslaget, därför att det går i den riktning, som han anser vara den rätta, skulle likväl måhända rygga tillbaka, om det bleve fråga om att taga steget oåterkalleligt.»

Under den följande diskussionen yttrades även skarpa ord om det ovissa i att lantmannapartiets löften komme att infrias.

Emil Key uppträdde för andra gången, ånyo betonande att hans personliga önskemål var mindre stam och mera värnplikt. Men varken med honom eller andra var det skäl att hålla efterräkningar i fråga om vad man ömsesidigt sagt. Regeringen själv har sagt mycket motstridande i fem olika härordningsförslag och å ena som å andra sidan hade mer än en underordnat sina tankar om vad han en gång trodde vara det rätta för en bättre insikt. Å båda sidor hade detta skett av fosterlandskärlek. En gång ansågs ju indelningsverket som det bästa, Gud skapat. Nu är en annan tid kommen. Kan man begära att stora krafter, som man själv satt i stark rörelse, efter behov skola kunna ledas i motsatt riktning? Man har då alltför litet besinnat fördomarnas styrka och icke tagit i betraktande att hävdvunna begrepp utrotas lika långsamt som vattendroppen urholkar graniten. Genom att nu avslå en halv åtgärd, vinner man tid för en definitiv lösning.

Slutligen uppträdde Emil Key med följande svar:*

Då man, såsom jag, redan två gånger deltagit i denna stora strid och nu för tredje gången tager till ordet, så behöver man sannerligen förutskicka en bön om överseende. Men, mina herrar, jag har ett ord att säga icke

* Se II kam. Pro. n:r 44, sid. 35.

blott till eder, utan även till dem, som efter oss en gång skola bedöma våra handlingar på det rum, då ögonblickets svallvågor hunnit lägga sig och förhållandena med mera lugn än nu kunna bedömas.

Hans excellens herr statsministern yttrade i dag på förmiddagen några mycket tänkvärda ord. Han ställde till lantmannapartiet en direkt uppmaning att frångå sin mening och ansluta sig till en annan, och han vädjade för det ändamålet till fosterlandskänslan, övertygad som han var att, om lantmannapartiet så handlade, detta skulle bliva till landets sanna båtnad. En sådan uppmaning kräver vördnad icke blott därför att dessa ord uttalades av ämbetsmannen med den höga samhällsställningen, utan även därför att det uttalades av vad som mera är, av en m a n och av en stor historisk personlighet. Då emellertid, med all vördnad och all aktning, jag för min del icke vågar och icke kan ställa mig denna uppmaning till efterrättelse, så skall jag bedja att därför i korthet få giva några skäl; jag vill låta erfarenheten tala.

Herrarna minnas alla året 1871. Vad talades, skrevs och sades icke då om lantmannapartiet och dess avslag å 1871 års härordningsförslag? Herrarna minnas alla den upphetsade stämning, som då var rådande i landet. Själv fick jag den tiden dussintals anonyma brev med hotelser och okvädinsord; i går och i dag började detta omigen; jag har redan ånyo fått flera anonyma skrivelser för mitt uppträdande nu i denna fråga. Med ett ord: stämningen var då som nu särdeles upprörd. Men om jag nu frågar herrarna, så skolen I bliva tveksamma i svaret — och mången kanske bliver mig det skyldig — när jag frågar: Var det verkligen en olycka att 1871 års härordningsförslag icke blev antaget? Jag kan försäkra eder, att många ganska framstående militärer hava förklarat, att det v a r v ä l a t t d e t i c k e b l e v a n t a g e t!

Jag skall vidare be att få framkalla ett annat, ett äldre minne. Herr Adlersparre erinrade oss på förmiddagen om tilldragelserna 1810 och 1812. Jag ville friska upp mitt minne om dem och gick därför i eftermiddag ned i riksdagsbiblioteket och studerade där ett par timmar. Jag

genomgick då — bland andra riksdagshandlingar för urtima riksdagen 1812 då beväringsinstitutionen infördes — ett beslut av bondeståndet, daterat den 13 juni 1812. I detta beslut begärde detta samma bondestånd — som vid sagda riksdag ingått på beväringsinstitutionens införande — att all jord måtte lika beskattas; att skyldigheten att bygga kyrkor, prästgårdar och boställen m. m. måtte fördelas genom all jords lika beskattning, samt att skjutsskyldigheten ävensom skyldigheten att underhålla vägar och broar likaledes skulle bliva ett alla åliggande onus. Nåväl, mina herrar, vi hålla på härmed ännu, oaktat 65 år förflutit! Men icke nog med detta. I samma 1812 års skrivelse anhöll bondeståndet om rättighet att antaga behövliga hantverkare för deras egna förnödenheter; att undfå frihet att avsätta egna och grannars avel och handaslöjder överallt inom riket. Vidare önskade bondeståndet att fritt få köpa och sälja sina viktualievaror och ladugårdsprodukter m. m. såväl i stad som på landet. Alla dessa saker äro ju rent mänskliga rättigheter, som det icke kan falla någon in att n u förneka. Men d å måste man besluta därom och bedja därom. Skrivelsen blev också föremål för behandling hos riddarskapet och adeln, hos prästeståndet och hos borgarna. Men bönderna avspisades dels med löften att dessa saker framdeles skulle komma under övervägande och dels med hänvisning till privilegierna, som lade hinder i vägen för de framställda önskningarnas uppfyllande; de förmentes erfordra betydliga omvägar. Och många av dessa, alla i skrivelsen uttryckta, önskningar äro ännu efter 65 år ouppfyllda!

Nu säger man till oss: gören endast d e t t a, allt det övriga skall sedan komma av sig själv! — för 65 år sedan l o v a d e man detsamma!

Man har sagt om o s s: »vi kunna icke tro att I haven allvar med eder skrivelse». Visst är det i politiken vanligt att man tvivlar; om man också icke vågar tvivla på en mans personliga heder, på hans p o l i t i s k a heder anser man sig alltid hava rätt att tvivla.

Man har sagt att vår skrivelse är svag. Jag sade i går att jag skulle önskat den mera stark, jag upprepar det nu och jag ställer mig under framtidens dom i detta hän-

seende, ty jag vet mig hava kämpat efter yttersta förmåga, en hård kamp. Pröva oss, mina herrar — och jag ställer särskilt den uppmaningen, den vördsamma uppmaningen till vår regering: pröva oss! Sammankalla oss till urtima riksdag i höst och lägg då fram ett förslag, byggt på de grunder, vi nu föreslagit. Om vi då icke infria vårt ord, om vi även då säga nej — då, mina herrar, skall jag avgiva ett löfte till dem, som nu så mycket klandra mig, ett löfte som är lätt att uppfylla, emedan det rörer endast mig själv personligen: jag skall aldrig mer komma på detta rum; jag skall draga mig tillbaka till min vrå bland bergen och sörja — sörja icke över 10 års i god avsikt förspillt arbete, utan över ett fosterland, som djärves fresta Försynen och över vilket jag då måste se dess straffande hand lyftas.

Ännu en gång deltog Emil Key i debatten då den rörde sig om värnpliktslagen.

Han yttrade:

Jag erkänner den stora vikten och det stora behovet av en lag, som så ordnar våra förhållanden med avseende å beväringen att densamma kan i farans stund snabbt mobiliseras och snabbt tillgodogöras. Allt detta erkänner jag villigt och, efter måttet av min förmåga, så kraftigt som möjligt.

Sedan han motiverat sin ståndpunkt att man dock ej borde antaga någon värnpliktslag förrän i samband med en hel ny härordning, vände han sig till några av de mest hetsiga under den föregående debatten:

Må man därför icke kasta sten på dem, som nu vilja avslå lagen. Må man icke, likt talaren från Uppsala, förevita dessa, att de mera tänka på penninginkomsten än på värnplikten, och likt denne talare utropa: »Jag vill icke med trettio silverpenningar lösa mig fri från fosterlandets försvar.» Detta utrop skulle på mig utövat en vida större effekt, om han själv icke vore vida över 40 år och således egentligen ingenting riskerar, även om värnpliktslagen antoges. — — —

Varav kommer nu allt detta myckna talet, mina herrar, att vi just nu måste antaga värnpliktslagen? Jag vill säga det: det kommer sig av den gamla förolämpande misstron till oss. Man säger alltjämt: Se där igen! I viljen ingenting göra! Jag säger: viljen I, mina herrar, verkligen lösa försvarsfrågan, nåväl! antagen då en ny härordning efter de grunder vi erbjudit, och vi hava lovat att vi skola infria våra löften, om så erfordras, på en urtima riksdag; icke, således om *ett år*, utan om några månader; viljen I lösa frågan på de grunder vi framlagt, då bör denna lag nu avslås. Men viljen I det icke, viljen I, med misstro till allt vad vi sagt och lovat, och av kärlek till grundskatter och indelningsverk, uppskjuta hela frågans avgörande till en oviss framtid, då först vore det olyckligt att nu avslå denna lag. Men just därför att *vi* vilja lösa frågan så snart som möjligt, just därför se vi icke heller någon nödvändighet i att nu antaga lagen.

Statsministern betonade behovet av beväringsinstitutionens ordnande.

Hans slutord voro de följande:

Man har visserligen hört talas om politiska partier, som hava velat såsom medel för att genomdriva sina avsikter använda en sak, som kallas *skattevägran*, ehuru jag icke alls anser detta såsom något önskvärt sätt att gå till väga, men jag har aldrig hört talas om, att ett parti upptagit på sin fana ett sådant ord som *försvarsvägran*, och jag önskar att lantmannapartiet icke skriver ett sådant ord på sin. Jag har emellertid redan trott mig erfara, att min stämma icke förmår att göra sig hörd hos majoriteten i denna kammare, sådan den var i lördags, och jag skall därför icke nu onödigtvis upptaga kammarens tid.

Omedelbart efter dessa ord lämnade statsministern kammaren.

Den slutliga voteringen motsågs med stor spänning, ehuru man kan säga att den redan försiggått under

diskussionen, dels genom uttalanden, dels genom instämmanden. De 110 beräknade rösterna minskades med 6 men med 104 röster mot 86 antogs lantmannapartiets skrivelseförslag. Tidningarna meddelade namnlistor på röstfördelningen; pressen och allmänheten voro upprörda och Emil Key's dagar voro icke ljusa. Så mycket mera gott gjorde honom nedanstående brev från en ur alla synpunkter framstående och aktningsvärd vän från hans ungdom, prosten Carl Bergman.

Vinslöfs jernvägsstation d. 26 Apr. 1877.

Ärade och Käre broder Key!

Tillåt en 77-årig gubbe, att i Ditt minne återkalla några glada och trefliga dagar för 20, eller närmare 30 år sedan på Ryssbylund, — då jag ock erhöll tillåtelsen att kalla Dig och Jolin för bröder.

I dag, då jag hör och ser Dig i riksdag och i tidningar öfvergjutas med den ena vredesskålen bittrare än den andra, kände jag ett behof att sända Dig dessa rader, för att å mångas vägnar säga Dig, att vårt folk, och isynnerhet vårt fattiga folk, tackar Dig varmt för Ditt fosterländska sinne, och Ditt mod att öppet uttala hvad vårt folk tänker. Herren styrke Dig att stå trofast i striden!

När vi höra, att i det preussiska kavalleriet hvarenda officer är adelsman, och ingen ofrälse deribland får inrymmas, samt att hälften af officerarne vid infanteriet äro adelsmän; och vi dermed jemföra de i viss mån liknande förhållanden i Sverige, så börja vi ana, hvarifrån ropet på den öfverdrifvet dyra beväpningen, med lång dressering i kaserner, samt den dermed ökade faran för krig, har sin egentliga utgångspunkt. — Den starkt väpnade mannen tåler icke den minsta förolämpning, förrän han slår till och vill hämnas (1 Mos. 4, 24); — men Herren säger: »Hämnens eder icke sjelfva; min är hämnden: jag skall vedergälla't.»

Med tillgifvenhet, Din
Carl Bergman
i Vinslöf.

P. S. Detta utesluter dock icke mod och sjelfuppoffring för ett älskadt fosterland, när det verkligen gäller (1 Joh. 3, 16), och nöd är å färde. Då tro vi ock, att Herren hjelper!

Den upprörda stämningen föranledde inom lantmannapartiet den tanken att på ett mer omedelbart sätt betyga regeringen sina goda avsikter. Emil Key hade den 24 april ett nytt samtal med Louis De Geer, som sedan även skriftligt avfattade sitt vid detta tillfälle givna svar:*

Med anledning af den muntliga förfrågan, som till mig i dag framställdes, och då Herr Key sade sig angelägen att exakt uppfatta mitt svar, beder jag att skriftligen få upprepa mina ord, som voro, att jag anser de under diskussionen i Andra Kammaren i Landtmannapartiets namn afgifna försäkringar om allvaret i deras önskningar om en härordning, bygd på de grunder, som i Herr Key's förslag framställdes, vara så oförtydbara, att något vidare konstaterande deraf icke syntes mig behöfligt, och att jag derföre skulle afstyrkt såväl den ifrågasatta deputationen till Konungen för detta ändamål, som aflemnandet till mig af en petition i ämnet, äfven om jag icke ansåge en sådan åtgärd af Andra Kammarens majoritet jemväl ur andra synpunkter olämplig.

Med största högaktning

Louis De Geer.

Stm d. 24 April 1877.

*

Med anledning av Louis De Geers snäva omnämnande av Emil Key i samband med 1877 års strid, må här ett annat vittnesbörd anföras, Sigfrid Wieselgrens. Denne tillhörde Emil Key's politiska motståndare men mellan dem föllo aldrig förbittrande hugg. Emil

* »Till Ledamoten af Andra Kammaren Herr Emil Key.»

Key's vördnad för Wieselgrens far, hans vänskap för W:s bror Harald föranledde tvärtom vänliga personliga närmanden till den betydligt yngre S. Wieselgren, för vilken Emil Key hyste en aktningsfull sympati.*

Efter Emil Key's död sade S. Wieselgren — då generaldirektör — till Emil Key's ene måg — då fängelsedirektör — att han, i de Minnen han ämnade skriva, hade för avsikt att ge Emil Key upprättelse i fråga om det förtal och den orätt, E. K. fick lida i fråga om sin riksdagsmannaverksamhet. Men, alldeles som Emil Key, hann Sigfrid Wieselgren aldrig skriva sina Minnen färdiga. Vad jag här nämner vilar således på uppgift av S. Wieselgrens son, doktor Oskar Wieselgren.

När S. Wieselgren efter slutat plenum en sen natt gått hem ensam från Riddarholmen gingo före honom — och så nära att han måste höra det högröstade samtalet — Emil Key och två av lantmannapartiets bönder. Wieselgren hörde såväl deras häftiga angrepp på Emil Key — samtalet gällde försvarsfrågan, kompromissen av 1873 och dennas konsekvenser — som Emil Key's hävdande av sina högre och mer fosterländska synpunkter. »Från den stunden,» yttrade Wieselgren, »insåg jag svårigheten i Emil Key's ställning, liksom vad den mannen haft att bära.» Wieselgrens aktning och med-

* Redan innan de kände varandra personligt skrev S. Wieselgren ett skämtsamt brev till Emil Key, emedan Harald W. utmålat den yngre brodern som så glupsk på kött att han »åt bönder». S. W. medgav att han av innersta hjärta önskade livet ur lantmannapartiet men dock var mera böjd för människokärlek än för människokött! Den yngste av domprosten Wieselgrens söner, Magnus, gifte sig med Sophie Key's kusindotter, Hanna Posse från Bergkvara, men denna släktskap inträdde först senare.

känsla för E. K. förblevo orubbade, såsom framgår av hans avsikt att i sina Minnen göra honom rättvisa. När nämnda nattliga vandring gav Wieselgren denna inblick i Emil Key's svårigheter inom det parti, han icke ville lämna, men väcka till en högre uppfattning av de fosterländska frågorna, visste min sagesman icke. Enligt min sannolikhetsberäkning måste det varit just under den här ovan skildrade kampen om formuleringen av lantmannapartiets skrivelseförslag.

Som kamrarna förenat sig i uttalandet att ingen avskrivning av grundskatterna borde ske annat än i samband med en ny härordning, var 1873 års kompromiss på nytt fastslagen, till belåtenhet för Emil Key. Denne fick anledning att ytterligare betona sin allvarliga värnpliktsvilja under yrkande på borttagandet av disciplinkompaniet, som gav anledning till militäriskt godtycke. Att undanröja allt sådant var, menade han, ett villkor för att värnplikten skulle kunna omfattas med förtroende.

*

Under återstoden av riksdagen uppträdde Emil Key med klar framtidsblick mot det redan då avhandlade bebyggandet av Helgeandsholmen med riksbank och riksdagshus. Likaledes uppträdde han mot en föreslagen hög lönestat vid musikaliska akademien, varigenom man hoppades kunna få som lärare behålla de stora konstnärerna. Emil Key påpekade huru detta hopp slagit fel i fråga om Wilhelmina Neruda och på samma sätt torde det framdeles gå. Långt bättre än genom stora löner till lärare kunde man gagna konsten genom rikliga stipendier, som möjliggjorde studier i utlandet. Icke genom att — i brist på stipendier — tvinga de

unga konstadepterna att studera i Sverige hos högt lönade professorer utan genom att ge dem stipendier, som möjliggjorde val av studieplats, gagnade man verkligen deras utbildning. Och vid invändningen, att Sverige ju sålunda ej finge behålla dem, frågade E. K., om man trodde att man kunde stäcka vingarna på den, som kan flyga genom världen? Där konstnärens konst blir högst skattad och bäst betalad, dit går han. Kan ej fosterlandskänslan hålla honom kvar, ej kan något slags prohibitism göra det.

*

Några brev från Emil Key till S. A. Hedlund, må här anföras såsom betecknande för hans stämning vid riksdagens slut:

$^{16}/_{5}$ 1877 klagar E. K. över att hans gamla kropp, alltför hårt anlitad, icke längre håller jämbredd med själen, att han varit rent av sjuk av fysisk trötthet.

E. K. meddelar sedan att ministären De Geer förtjänar allt pris; att denna dag neutralitetskreditivet skulle beviljas såsom ett förtroendevotum åt ministären De Geer; att byråkraterna, med Bergström och Wennerberg i spetsen, äro ursinniga. Han påpekar tvenne beslut av första kammaren, genom vilka denna närmat sig den lantmannapartiets skrivelse som stödde sig på 1873 års skrivelse och kompromissen.* — —

»Jag skall söka övertyga ex. De Geer om nödvändigheten att regeringen, icke vi lantmannapublikaner, lägger fram det nya förslaget. Fariséerna behöva förevändning att slå reträtt med ära. Förslaget får ej hetas vara vårt.»

* Dessa beslut voro godkännande av sammansatta stats- och bevillningsutskottets utlåtande mot en partiell avskrivning av grundskatterna samt beslutet om bergsverkstiondens avskrivning.

16/5 1877. Helsa vännen Viktor Rydberg och lyckönska — samtiden som visat sig förstå honom, det är en heder för den.

Anders Persson i Mörarp.

I ett senare brev skriver E. K.:

Ännu en gång helsa Viktor Rydberg och säg att jag innerligen gläder mig åt att en sådan stjerna som han tindrar och lyser genom och uppöfver vår tid — det är en morgonstjerna, bådar dag.*

* V. Rydberg hade, så snart Sista Athenaren utkom, skickat den med en vänlig tillägnan till den honom då endast genom S. A. Hedlund bekante Emil Key. När de sedan råkades personligen vållade en tillfällig misstämning mellan Key och Hedlund också hos Rydberg tillbakadragenhet. Men fnurran jämnades snart å alla håll och sedan V. Rydberg varmt tackat E. K. för dennes tal om främmande

Det är betecknande att Viktor Rydberg berättar att han särskilt fäst sig vid en ung bonde från Skåne, Ola Andersson i Nordanå (Burlöv). Han kallar honom

Ola Boson Olsson.

en »i alla hänseenden ovanlig företeelse — grundläggare av en folkhögskola, tänkande, vältalig och blygsam».

Just honom hade även Emil Key allra mest fäst sig vid, och jämte honom skåningarna Sven Nilsson i

trosbekännares rättigheter, var isen bruten. Viktor Rydberg visade sig äga förståelse för den politiska striden mellan herremän och bönder liksom för Emil Key's säregna och svåra ställning i denna strid. Under Rydbergs riksdagstid (1870, 1871, 1872) slöt han sig 1871 till lantmannapartiet och blev av detta behandlad med stor aktning, av E. K. omfattad med stor sympati.

Everöd, Anders Persson i Mörarp och Ola Boson Olsson. Dessa utgjorde just den av Viktor Rydberg här nedan skildrade kretsen:

»Jag har som riksdagsman under mitt umgänge med Sveriges bönder påträffat — bredvid en ur omständigheterna väl förklarlig och naivt framträdande realism och affärsmässig uppfattning af världen — en så högstämd andlig folknatur, en så afgjord benägenhet att väga och afgöra allt med moraliska vikter, en så fin blick för det tomma i vissa 'bildningsformer' och så mycken vördnad för den verkliga bildningen samt därtill så mycken hängifvenhet för fosterlandet, att jag alltid kommer att betrakta detta som hufvudvinsten af mitt offentliga lif. Jag hade mina bekanta och skötevänner i det andra lägret, men jag fick mina hjärtevänner inom en liten krets af yngre allmogemän. Jag spelade ingen roll bland dessa senare, var icke det centrum, kring hvilket de samlades. Oftast teg jag och åhörde deras samtal, men gick dock med större tillfredsställelse från deras samkväm än från ämbetsmännens, bland hvilka jag ofta, trots olika politiska meningar, var en 'firad' vän.» *

$^{27}/_{6}$—77 tackar E. K. S. A. Hedlund för »manligt, frisinnat och klokt deltagande i försvaret för folkrätt och folkfrihet». Vidare säger han: »Under allt pöbelovett på vers och prosa, som direkt och indirekt kommit mig till del, har småningom vaknat håg att svara i koncentrerad form. Därtill lämpar sig poesi bäst. På gamla dagar finner du mig därför som versmakare — hågen grep mig på midsommardagen...»

Dikten var avsedd som svar på den av Edvard Bäckström skrivna »förrädarsången»: »Vad jag skrivit är

* För skildringen av Viktor Rydbergs ställning till lantmannapartiet hänvisas till Karl Warburgs biografi av Viktor Rydberg, del II, sid. 95—139.

hrr Bäckström, Wirsén, Hallbäck och Fjalar (Östergren) tilldrucket,»* säger Emil Key.

Emil Key's, av honom själv senare retuscherade, dikt följer här i den sista fattning han gav den i G. H. S. T. tryckta dikten.

Till Sveriges unga skalder.

(Av en lantmannapartist.)

I.

Nybyggare?

Hur lycklig den, vars öde det har blivit
att lyda blott vad skönhetskänslan vill;
som till sin lott har fått — och fått för livet —
att sång och saga le och lyssna till!

Som får i ro, i själens solskensstunder,
det sanna skörda och det sköna så,

* Den 1914 åter framgrävda sången skrevs 1877 av d. v. redaktören av »Posttidningen», Edvard Bäckström. Dikten heter »Förräderi» och riktar sig närmast mot ett yttrande av lantmannapartisten Sjöö i andra kammaren med innebörd, att det inte fanns någon anledning för bönderna att gå med på större rustningar, då en inkräktare i alla fall icke kunde ta ifrån dem deras jord. Uttrycket var ej så illa menat som det tedde sig på grund av talarens bristande förmåga att klart säga sin mening. Bäckströms sång slutade med dessa ord:

»Då gisslas ej förrädarn nog med ord.
Då bör han piskas från sin fosterjord,
och såsom farlig vräkas över bord,
förrn stormens stund kan låta honom gälla.
Giv hit hans namn! Åt vårt förakt det giv;
hans anletsdrag, fort måla dem! Beskriv!
Så att var svensk med heder och saliv
kan veta, huru han sin dom bör fälla.»

se frihet mogna och se diktens lunder
i doftfylld blom med färg och fägring stå.

Men när i statens liv, i tankens gårdar
man giva vill en allmängiltig norm
för länge just åt det, man ömmast vårdar,
oss kvavt blir skyddet och för trång dess form.

Se tiden själv, den lyfter då på vingen,
ut vill han, vidga gränsen gång på gång,
han äskar plats, rum för de nya tingen,
och nya fält för ungdomsliv och sång.

Men de hans barn — som närmast stå — han sänder
kring berg och dal. Att spana gå de hän,
de odla nya rymder, men med händer
som ej strö blommor, nej, som bryta sten!

II.

Giv akt!

Och du, som lyssnar till havets brus
med starka känslor, med ungdoms drömmar,
som gläds åt blomdoft och skogens sus,
som vandrar ensam vid stjärnors ljus
och älskar sorlet av strida strömmar:

Du, som i hjärtat till skald är född,
som öra har för naturens sånger,
låt ej din diktning snart bli förströdd!
Låt den av livet bli säkert stödd,
den sviktar annars mångtusen gånger.

Du framför andra skall djupt förstå,
vid tidens bröst skall du räkna slagen;
låt ej blott skönhet din hyllning få,
det sanna även tillmötesgå
och giv en bild av de höga dragen!

Ditt kall är biets: du skall med fröjd
ur nuet suga och — bygga kupa.
Se ej blott uppåt mot minnets höjd;
sitt icke inne mot boken böjd,
se klart i tiden det tankfullt djupa!

Låt även livet din kärlek få,
och håna icke hur än det larmar;
i framtidskampen skall in du gå,
har icke rätt att så håglös stå
med knäppta händer, med sänkta armar.

III.

Framåt!

I seklets morgon — vad sångers mängd,
vad ljus och välljud, hur rik var prakten!
Hur, hänryckt själv, tog ej sångarmakten
allt annat med sig, av intet stängd!

Förtrycket bävar och folket lyss,
och frihet växer vid ljud av toner,
då skakas, falla de våldets troner,
dem segern reste orubbligt nyss.

Och skalden nämndes alltmera stor
dess mer han skattat sin gärd åt livet;
för folket sjöng han: allt blev det givet,
till folket sjöng han — på det han tror!

Den skaldetiden må ärad bli.
Sitt värv den fullgjort sen länge redan,
och nya sånger vi väntat sedan.
Men nutidsskalden går skygg förbi.

Till folket? Stundom; med folket? Nej!
Hans fina nerver det kunde plåga,
sin höghetsställning vill han ej våga,
att »folk» är folket — det ser han ej.

Han ser en springflod och hör dess dån,
men att all rätt skall all bildning öka,
att mera vinnes ju fler som söka,
att frihet växer blott nedifrån:

Det ser han icke, och hör ej dom,
som redan skrives till eftervärlden:
hur på den nya folkvandringsfärden
han stannat efter, hans plats blev tom.

Den sång han sjungit — säg var den bor?
I stormen ohörd skall den förklinga,
ty siaranden hos den är ringa,
och närmsta framtid är den för stor!

VII.

Inblickar i riksdagen 1877, genom brev till Sophie Key.

Till riksdagen 1877 hade jag, som ovan nämndes, ensam följt vår far till Stockholm, där vi bodde vägg om vägg med hans bror Hugo Raab. En del av vår egen våning hyrdes ut åt en av E. K:s partikamrater, brukspatron Farup från Härjedalen. Brevväxlingen med hemmet sköttes flitigt och ur mina många brev meddelas följande — för stämningen under riksdagen 1877 — belysande utdrag. Breven äro annars fulla av husliga och personliga enskildheter samt meddelanden om den på båda sidor stora släkten, inom vilken Hugo Raabs hälsotillstånd redan väckte djup oro. På uppresan till Stockholm hade Emil Key besökt den nya folkhögskolan i Frödinge och från detta besök berättades strax vid ankomsten följande:*

»Eleverna ha flitiga diskussionsövningar och en mycket het strid har stått om försvarsfrågan. Fjorton ville ha stam och en övad beväring, tolv värnplikt med 6 månaders garnisonstjänst — med vilken anekdot vi i dag glatt farbror Hugo.»

* Som jag — ur svenskhetens synpunkt — började säga far, har jag överallt, där jag i breven haft pappa, nu satt far. Detta, jämte nystavningen, är nästan den enda änd-

Brevet skrives samma dag vi på morgonen ankommit och där berättas »att Robert von Kræmer och Arvid Posse redan varit här».

Med vilka känslor jag hälsade Stockholmslivet framgår av det följande:

»Ingen dag kommer att gå, som ej skall påminna mig om Eder och jag skall söka göra minnet till en styrka vid bemödandet för vår käre fars trevnad och ej till vad det är benäget att bli: en svaghet. När jag susade in genom södra tunneln i dag var det som om hela Söder lagt sig på mitt hjärta, så tungt kändes det. — — —

Jag hade lämnat denna sidan åt far, men som han försvarar landet inne hos farbrors hinner han väl ej skriva. — — —

Säg flickorna att de kunna vara glada att sitta på Sundsholm, den lilla pärlan av renhet, frid och lycka. Här är smutsigt, bullersamt, otäckt. Dansmusik slamras ovanpå! Men 4 månader gå snart!»

---

ringen mot originalen. Uteslutningar ha av hänsynsskäl måst äga rum här och där, liksom rättelser av fel i ordföljd och skiljetecken.

Jag hade fattat den föresatsen att aldrig gå bort då min far var hemma — om jag då var bjuden till mina vänner låtsade jag aldrig om det — och som våra måltider och andra hemstunder voro fyllda av riksdagssamtal var det mig lätt att hålla hemmet med färska underrättelser. Jag var nästan alltid med då det talades politik i en trängre krets; vid politiska sammankomster var jag naturligtvis ej närvarande, men som jag ej hade någonstädes att vara annat än i rummet bredvid, hörde jag mycket av dem också. Jag hade således möjlighet att erfara huru på en gång försynt och öppet, vänligt och ärligt min fars sätt var med lantmännen. En grundlig övning i tystlåtenhet följde med min inblick i de politiska händelserna och det var endast — och på fars önskan — till mor, som breven voro oförbehållsamma, ja, ofta omedelbart nedskrivna under hans meddelanden.

I nästa brev lugnas Sophie Key med att den skrivande alls ej känner sig övergiven eller sur; att det tvärtom »är en hjärtlig och uppfriskande glädje att kunna vara någon mån verksam för vår käre fars trevnad» och att han är »så vänlig och nöjd».

»Av politiskt nytt är intet annat 'bakom kulisserna' än att far den 15 överraskades med att lantmannapartimöte var utlyst, men han ej underrättad. Han gick dit ändå, men förlorade vid valet in i niomannarådet (för utskottsvalens ordnande) en 20 röster. Det hela var således ett bemödande att mota ut honom och Carl Ifvarsson och Nils Larsson stodo i spetsen därför. De äro, som du vet, än sämre än du i försvarsfrågan* och frukta far som försvarsgalen. Men emellertid gick allt som far ville vid niomannarådets sammankomst i går och utskottsvalen i dag blevo lysande. Det blir ett försvarsutskott också och far vill ej in i det, men Gösta Posse anser att han måste, ty annars tros att han ej fått komma in för bönderna. Bönderna, som nu kommit underfund med de båda nämndas påhitt, voro ej med därpå, utan hava visat en ångerfull uppsyn.

Den enda anekdot av uddig art, som hittills cirkulerat, är att då Bergström häromdagen sade: 'Vi böra hålla vår sköld ren,' inföll G. Åkerhielm: 'Skylt menar du väl?' (Bergströms far var värdshusvärd, som du vet.)»

— — —

»Gösta Posse var här i dag till middag — — — Han säger sig ämna vara fredlig i år och ej bråka om försvaret, men det är naturligtvis lika omöjligt för honom som för en fisk att leva på land. — — — Farbror Hugo är sig också lik i vänlighet; farbror och jag bli alltmera 'sams' genom försvarsfrågan. Du vet ju att 'övergångsförslaget'

* Sophie Key's ståndpunkt i försvarsfrågan var redan då den nu erkända: att ju mer man bereder sig för kriget, dess säkrare kommer det. Hon nekade att gå in i Värnpliktens vänner medan jag — i samma tro som min far: att värnplikten var en väg att minska krigen — lät Hugo Raab, som ville ha kvinnorna med, inskriva mig i föreningen.

(allmän värnplikt införd som vår enda härordning om 15 år och därunder gradvis minskning av indelningsverkets tunga) är hans verk?

I dag skiner solen och himlen är blå — — — Ehuru jag vet huru härligt det är hemma i dag är jag ändå ej så ledsen utan gläder mig att vara hos vår käre farsgubbe. — — —

I dag har jag med far varit på visiter men vi ha blott funnit Fryxells hemma. De voro genomsnälla som vanligt och farbror läste upp en utmärkt bra uppsats, som jag skall skicka dig då den kommer ut; den handlar om 'nutidsaristokratien' i Sverige.»

$^{23}/_{1}$. Vad far hittills sagt om övergångsförslaget är ej mycket; »Lunkentus» (som Gösta Posse lär kallas i stan) fick det ej ens ur honom och jag tror ej far stadgat sin åsikt ännu. Du frågar om kronprinsen. — — — Vad anslaget 72,000 kronor angår så tros att han får det. Det har visserligen sagts att bönderna skulle vilja hävda den grundsatsen att civillistan under regentens tid skall vara oförändrad och därför låta kungen nu behålla änkedrottningens pengar, liksom framdeles, då prinsessorna Eugenie och Therese »upphöra att vara dödliga» — som Dagbladet så nätt sade om drottning Josefina — även deras anslag, men däremot varken nu eller framdeles ge prinsarna extra. Far finner denna idé god, men tror att den kommer att stranda — — —

$^{28}/_{1}$. Far hälsar att utskottsvalen i år äro mindre ensidiga än i fjol. — — — Vidare är han nöjd med regeringens förslag i det stora hela, men anser att de begått en dumhet i att ej begära 90 dagars övning i st. f. 62; det förra hade gått lika bra. Han anser att hans vilja med indelningsverk och grundskatter i sak kommer att segra. Att formen blir något olika är ej ett ont, ty det lockar reformernas motståndare med, under tron att lantmannapartiet ej får sin vilja fram. Far går ej in i försvarsutskottet, men dess sammansättning gör honom stort huvudbry. Gösta Posse vill ha dit honom för att ha sällskap, ty första kammaren tros sätta dit Gösta för att ha håll på

honom. Gösta har lovat far att gå in med goda avsikter, att *främja* och ej *sönderbryta* frågans avgörande. Henning Hamiltons talmanskap har far ej spillt mycken tanke på. G. Åkerhielm ville gärna ha fått det och far samt Gösta Posse kommo häromdagen överens om att denna plats är den enda, Åkerhielm passar för. När han var statsråd lär hans mor ha sagt: »Han kommer snart att falla från taburetten, men jag skall laga att han faller mjukt.»

Far var ej på slottsbalen, men uppvaktade — jämte G. Maechel — kungen för att tacka för järnvägen. Kungen sade sig ej ett ögonblick ha varit tveksam om upphovet och arten av skriket, samt menade att »det var förbannat bra att ni slutit ut Svensén ur statsutskottet, ty där har en karl, som överklagar sitt eget beslut, icke sin plats».*

Till De Geer har far och Ekman en kväll varit kallade; han ville höra deras tankar om utsikterna för K. M:ts förslag. Rammar lär von Otter ej heller i år få. Carlson får mycket ovett därför att den listige fuskat bort riksdagens beslut om universitetens omorganisation och Montan m. fl. hålla på att trycka jämmerrop i långa banor.**

Ch. Dickson hade bett far vara med om *en* lista för försvarsutskottet. Far gick dit, men lovade intet. Han tänker bemöda sig att få in värnpliktsvännen Ola Anders-

* Järnvägen i fråga var Norsholm—Västervik—Hultsfredsbanan. Kungens yttrande står i samband med de i det föregående nämnda klagomålen från orten, särskilt Vimmerby. Arvid Posses son Fredrik, då nybliven ingenjör, fick arbete vid den och Emil Key bjöd honom att bo i sitt hus i Västervik. Sålunda föranleddes ett besök av Arvid Posse i Tjust. Detta var, som jag tror, dennes enda besök på Sundsholm, medan Emil Key några gånger gästade Charlottenlund.

** E. Montan, sedermera redaktör av *Stockholms Dagblad*, var för denna fråga flera gånger i veckan uppe hos Emil Key, vilken delade hans intresse för saken och var road av Montans energi, ehuru E. K. skämtsamt sade denne att han »plågade honom som fan plågade Job». Montan skrattade och förblev lika outtröttlig.

son i Nordanå i utskottet. — — — Två gånger i denna veckan har far varit på middag hos Ekman.*

$^{11}/_{2}$ berättas:

»Far är än hos De Geer, än på sammankomster, i går på middag hos farbror Arvid med Stjernblad och Ehrensvärd — allt för försvarsfrågan. I nästa vecka skola vi visst ha en sammankomst med sexa h ä r. Far säger att en del av centern nu nått den ståndpunkt att de gå med om a l l t, blott n å g o t kommer till stånd, och att Abelin t. o. m. börjar ge med sig något.»

Den $^{17}/_{2}$ omtalades att en ny plan var under utarbetande för Svenska Medborgaren, som då ämnade göras till daglig tidning. — — — Vidare berättas:

$^{25}/_{2}$. »Carl Ifvarsson pöser icke; det har varit fredligt i lantmannapartiet alltsedan valet, och Carl Ifvarsson är, som deltagare i statsutskottsbesluten, hindrad att ställa till krångel i partiet för far. Denne är ej missnöjd med riksdagen eller sin ställning och utom den nämnda motgången vid valet, så har han inga dylika haft av någon som helst betydelse.»

Vidare berättas att Carl Ekman haft en stor middag och som han ej hade sin fru i Stockholm hade Emil Key tjänstgjort som värdinna. »I går var far på vardagsmiddag hos farbror Arvid. Far har ibland haft sin huvudvärk, men är glad, rask och pigg annars,» så slutar redogörelsen. — — —

$^{4}/_{3}$. »Björlin och farbror Hugo skola äta middag här i dag för att ge sina hjärtan luft i försvarsfrågan.» Senare beskrives middagen och det heter:

»Avväpningsvännerna m. m. bry de sig föga om, men vad som har gjort ett fasansfullt väsen är den av Mankell i andra

* Alla middagar, om vilka berättas, betydde lika många överläggningar om försvarsfrågan. De nästan dagliga mötena mellan bröderna Emil Key och Hugo Raab, som endast hade att gå över förstun till varandra, rörde sig alltid om samma ämne.

kammaren utdelade skriften Soldatlif. — — — Farbror Hugo har varit rasande på den och från Danmark väntas en offentlig vederläggning av densamma. Far var i går på sexa hos Ch. Dickson, tillställd för att åvägabringa 'enighet' i försvarsfrågan. Bönder och intelligens voro där om varandra, och sexan var fin ('det bästa Dickson gör är sexor', viskade en bonde till far) samt talen många, men någon enighet tror far inte på. I försvarsutskottet har Åkerhielm framlagt ett förslag, som han från 39 Mästersamuelsgatan fått klaven till: om rust- och roteringshjälp åt dem, som hålla soldater, samt utsträckt övning för beväringen. — — — Far är så god som gull och glad och snäll.»

$^{15}/_{3}$. Har jag talat om att professor Ljunggren i Lund genom farbror Arvid hälsat och tackat för fars »utmärkta poem över Talis Qualis»?*

Bland andra släktingar omtalas allt emellanåt en, som var god vän till Sophie Key: Aurore Pallin, en syster till Emil Key's svåger, Anders Koskull. Hennes man, kapten R. Pallin, var ägare av det s. k. Pallinska huset; sedan detta nedbrunnit flyttade familjen till sitt andra vackra hus vid Nybrogatan. Aurore Pallin var mycket spirituell i samma anda som fransyskornas under l'ancien regime och i hennes salong råkade man vid visittiden många intressanta personligheter, särskilt utlänningar. Hennes mans syster var gift med don José de Moreno och syskonen Pallin hade själva utländska anor. Om ett besök hos friherrinnan Pallin berättar ett av mina brev: »Medan jag var hos tant Aurore kom hennes gode vän, den franske ministern Gobineau, för att ta avsked; han lämnade Stockholm samma afton till stor saknad för alla: han lär vara den kvickaste människa, hon känt, påstod tant Aurore; därtill mycket vitter och lärd, bildhuggare och poet.»

$^{18}/_{3}$. »I kväll må du tro att dina bekymmer för fars ställning i försvarsfrågan kunde fått näring: den märkliga sexan för 20 personer av intelligensen och lantmannapartiet blir hos oss i dag kl. 7. — — — Det förslag, jag skrev

* Se del I, sid. 112 av dessa Minnen.

om, är ett övergångsförslag, tills man alldeles kan upphöra med indelningsverket, som ju ej kan släppas förrän en ny stam är bildad, och den lindringen, som skulle komma rust- och rothållare till del, äro blott som lindringar tills vidare i rotebördan, vilken ju måste lättas nu genast, eftersom ökad övning för beväringen pålägges. Far går aldrig in på något förslag, som ej i sig bär fröet till indelningsverkets död och värnpliktsidéns liv. Något annat vill heller aldrig i evighet farbror Hugo godkänna. Således kan du vara alldeles lugn. Till oss komma i kväll Hedin, Rubenson, Lagerfelt, Farup, Ola Andersson, Sven Nilsson i Everöd m. fl.»

*

Under påsken gjorde Emil Key en resa till Norrgård och Sundsholm och nästa brev berättar att »det är nu mycket ödsligt efter den käre, vänlige, älskade lilla farsgubben». Brevet innehåller vidare som de föregående och följande meddelanden om den stora basaren för A. Hazelii livsverk. Vår släkting, Axel Key's älskliga hustru Selma, hade anmodat mig att vara med henne i bokståndet men mitt samtycke hade berott av att slippa klä ut mig, vilket jag ansåg vara bristande idealism, ty saken borde tala för sig själv. Nu berättas i brevet: »Det är nu avgjort att de, som ej vilja klä ut sig på Etnografiska basaren, få ha svart siden samt en blå och gul kokard; jag är således slagen till en slant att vara med om härligheten. 14 klä inte ut sig och 41 klä ut sig — en nätt proportion och bra gradmätare för den kvinnliga fåfängans temperatur — — —»

Så fort Emil Key återkommit till Stockholm berättas:

8/4. I går var morbror Gösta här — — — Herrarna voro över sig sälla över huru väl de gemensamma voteringarna gått och Gösta fann det vara »en sann vällust» att på ett bräde ta 1½ million från sjöministern — d. v. s. kungen, ty von Otter* är blott hans adjutant. Detta

* Gösta Posse liksom Sophie Key voro båda på mödernet släkt med von Ottrarna. På Björnö hade man

blev en ovälkommen hälsning till vår »dyre» kung. I sina hjärtans glädje gingo herrarna sedan i går e. m. till farbror Arvid för att, som Gösta uttryckte sig, ha honom att »fula ur sig» om förenade vänstern i Danmark.

12/4. Far var både på måndagen och i går hos farbror Arvid; i förrgår till frukosten hade vi farbror Hugo och Gustaf Sparre, naturligtvis för att tala om arméförslaget. — — — Gösta Posse föreslår som det enda m ö j l i g a att få något avgjort, att man skulle låsa in Abelin och farbror Hugo samt kammarrådet Andersson och icke släppa ut dem förrän förslaget, som de kommit överens om, är färdigt.

15/4. Far är i dag hos Forsell på middag; i fredags var han ihop med farbror Arvid på Rörstrand hos Ståle; i dag är han igen bjuden till farbror Arvid, som i vinter är mycket vänlig mot far; nästan särskilt, tycker jag. I morgon var han bedd till Kræmers men måste säga nej ty från 4 på e. m. har han sammankomster, allt i försvarsfrågan, som nu står alldeles oavgjord och ingen kan ana huru den kommer att lösas. — — —

22/4. Att jag ej haft mycket intresse för basaren då försvarsfrågan debatterats, kan du veta. Jag har alls ej kunnat vara med, vet dock genom andra att far talat mycket bra. V a d han sade och gjorde vet du genom tidningarna. Efter 5 dagars oerhört heta strider lyckades han få det förslag, han framlade, så pass förbättrat av lantmannapartiet* att det slöt sig samman därom; och nu tror far att n i h i l i s m e n är bruten i denna fråga. Att far skulle framlägga förslaget var ett av villkoren inom partiet och han gick in därpå sedan C. Ifvarsson och N. Larsson i Tullus m. fl. gått in på att ärligt kämpa med de övriga. Att det innebar en stor självförsakelse för far att komma med ett förslag, som han visst icke i allt god-

alltid haft mycket roligt när de otvungna, glada fränderna och sjömännen von Otter i ungdomen hälsat på där.

* Se ovan.

känner, är självklart. Men han gjorde det, viss om sin plikt att sammanhålla lantmannapartiet så länge det ännu var någon möjlighet. Det, som underlättade ofantligt för honom, var att utskottets förslag ej gillas av någon men de, som talade för detsamma, gjorde det emedan de ville att redan nu något skulle göras; en del gjorde det av ren nihilism på det att det minsta möjliga skulle åstadkommas. Far var i fredags morgse kallad enskilt till De Geer* och sökte då visa honom att detta skrivelseförslag var det klokaste; men han ville ej antaga detta och genom att förorda utskottet (som går ut på att i lång tid låsa fast indelningsverket) har regeringen svikit 1873 års grundsatser. Far får nu naturligtvis ovettskurar av dem, som ej vilja tro att ärlighet och heder, ej nihilism och falskhet lett hans handlingar; av dem, som ej ha blick nog att inse att frågans förhastade lösning vore ett baksteg och ej ett framsteg. Men själva debatten i andra kammaren var mycket hovsam — — — och far hade ej ett enda personligt utfall mot någon. Han uppmanade regeringen att redan i höst kalla urtima riksdag och om då ej lantmannapartiet stod vid det ord, han gav i dess namn — att anta en härordning byggd på hans skrivelseförslag — så kom han aldrig åter till riksdagen. Och detta är jag av hjärtat glad åt: ty om nu ett arméförslag, byggt på fars skrivelse, faller, blir hans ställning omöjlig i lantmannapartiet och utan anseende ifall han ginge ur detsamma. Gösta Posse är förtjust: det var han, som först bragte skrivelseförslaget i fars tankar och han anser att far skött sig utmärkt. — — —

29/4. Han är ej alldeles fri ifrån frossan, stackars far, som dessa veckor varit så andligt och kroppsligt överansträngd, att jag mer undrat på huru rask han varit, än att han nu mattat av. — — —

* Detta är den tredje uppgiften om samma sak: L. De Geer säger i sina Minnen, att Key kom skickad av partiet, E. K. i sina Minnen, att han själv gick dit; jag berättar här omedelbart och samtidigt att han var »kallad». De båda senare uppgifterna kunna dock stämma sålunda att E. K. hade begärt företräde och fick kallelse till detta.

Trots all ilska från intelligensen, trots ovettiga anonyma brev, trots tidningarnas oerhörda tjut är far nu lika lugn och säker på sin sak som 1871, av vilken strid denna blott är en efterdyning, under fosterlandskärlekens fältrop. Man hade — från Abelinarnas och städernas håll — hoppats att med utskottsbetänkandet låsa fast det dyra indelningsverket och göra försvarsbördan fast på jordägarnas axlar. Att detta ej lyckades är ilskans g r u n d. — — — Vad f ö r s v a r e t angår, så hava t. o. m. de sant värnpliktsvänliga g e n e r a l e r n a enskilt sagt far att de äro mycket vissare om att få ett dugligt försvar byggt på skrivelseförslagets grund, än på utskottets. — — — Tidningarna, eggade av f. d. ministären, vilja med all makt ha bort denna ministär och få en annan, som »agar de oförskämda bönderna med skorpioner». Det torde emellertid icke lyckas. — — — Far har varit hos De Geer, som är vänlig ehuru nedstämd, och som alls ej låtsar om några kraftåtgärder. Forsell var hos oss härom e. m. och överraskades av farbror Arvid, som genast ropade: »är det statsråder h ä r — då är det inte farligt»! Fars hela strävan är att få urtima riksdag: n u är han viss på lantmannapartiet, men vad tid och intriger kunna verka vet man icke. Farbror Hugo anser s k r i v e l s e f ö r s l a g e t s grunder bättre att bygga på än u t s k o t t e t s; han ville gärna att de nu skulle tagit åtminstone värnpliktslagen, men insåg omöjligheten att få den igenom. Att han är ledsen är naturligt, isynnerhet nu, sedan kriget börjat. Men han är lika ond på regeringen — som ej sade a v s k r i v n i n g i stället för l i n d r i n g — på första kammaren och utskottet för deras dumheter som på lantmannapartiet. Gödecke är en opolitisk entusiast; men hans harm är så ädel och så utan biavsikter, att man måste överse med den; Allehanda däremot är i ilska och gemenhet värre än någonsin. Bergström är v i s s t i c k e uppgången i regeringen; han vill störta regeringen: — — — han skulle dött av harm, om ministären De Geer segrat i och med utskottet. — — — Kungen lär (lyckligtvis) vara hågad visa att han, som bror Kristian i Danmark, behåller sina statsråd m o t riksdagens

mening; och lantmannapartiet begär ej bättre än denna ministär, som nog tar reson så småningom.

Fars tal voro alla b r a, och bara han öppnade munnen ropade lantmannapartiet »bravo» så att det brakade. De stå som en man för honom, och Gösta säger att hans ställning bland dem aldrig varit så stark som nu. »Vi skriva under vår dödsdom bara vi få Key med oss,» sade C. A. Larsson sista kvällen före striden. Far är naturligtvis belåten, ehuru han ej kan känna sig s e g e r g l a d, förrän lantmannapartiet infriat sitt, genom honom givna, ord. Glad är han ock att hava sagt ifrån att o m lantmannapartiet sviker honom, avsäger han sig riksdagsmannaskapet: hans ställning i lantmannapartiet bleve ju omöjlig och som »vilde» olidlig. — Gödecke är ivrig värnpliktsvän och därför är både han m. fl. tokiga, som antingen ej begripa halten av utskottets förslag, eller som trots detta vilja brådstörta en oduglig lösning av frågan.

$^6/_5$ — — — Far blir för var dag gladare åt sin ställning i försvarsfrågan; han och Gösta berömma varandra i kapp. Alla de små bra artiklarna i D. Nyheter äro av Gösta. Däremot har far ej skrivit ett ord i Medborgaren i vintern.* G. Åkerhielm har förklarat att fars och Göstas uppträdande i försvarsfrågan hos båda härrörde av b r o d e r s k ä r l e k: från far till den blivande krigsministern (farbror Hugo) från Gösta till den blivande statsministern (farbror Arvid)! Men ingendera delen blir av; nu isynnerhet icke sedan arméns pensionsfråga fick sådan framgång. Far — »böndernas lekboll», som ilskan kallar honom — vann där mot Karl Ifvarsson och Nils Larsson (vilkas »betjänt» han sagts vara) en lysande seger, och både farbror Hugo och Weidenhielm äro nu något tröstade. Ministären sitter kvar och Bergström och Wennerberg äro arga.** — — —

---

* I vissa dess artiklar — t. ex. en kallad D e t t a ä r d e t t a — hade Emil Key medelbar del, ty de tillkommo efter samtal med redaktören Edenberg.

** Jämför De Geers M i n n e n.

Kungen har hela vintern sökt vinna bönderna, än i ena, än i andra frågan. — — — Så sade han en gång till en bonde (som själv sagt det till far): »Varför tar ni inte den avskrivning jag bjudit er?» »Det står intet om avskrivning i Kungl. prop. utan om lindring,» sade bonden. »Jo,» sa kungen. »Nej,» sa bonden. »Jaså,» sa kungen, »nog var det min mening där skulle stå avskrivning, men vem kan se allt vad ens rådgivare lägger för en!»* En mycket rolig historia berättas om Karl XV då Bergström blev minister. Den, som föreslog, sade blott: »vill Ers M:t ha Bergström»? »Körsnären,» sade kungen, »ja, varför inte? Det är en duktig karl, som jag köpt många pälsar av.» »Nej, inte körsnären, utan assessorn.» »Jaså: det där bondfodralet, det tål att tänka på!» — Om kung Oscar berättas att han ville pumpa Carl Ifvarsson om huru denne röstat i en fråga och fått till svar: »Jag röstade med sluten sedel.» — — — Gösta, som två gånger denna vecka ätit middag hos oss, sade i går om kungen: »Han beundrar Bonaparterna men följer Orleanserna!» — — —

Far har på Hazelii basar för 25 kr. köpt en mycket bra porträttmedaljong av farbror Fryxell, som fröken Olivecrona gjort. (Fryxell är bland dem, som berömma far, och han har redan från åtskilliga andra håll fått vänliga erkännanden för sitt uppträdande i denna fråga, som de stora tidningarna — utom Handelstidningen — äta upp honom för.)

---

* Några kraftord äro här uteslutna. De ha avseende på den då rådande föreställningen att Karl XV var öppen, enkel och fri från lust till allenastyrande, medan hans efterträdare var motsatsen. Numera vet man — särskilt genom De Geers och Ehrenheims Minnen — att Karl XV i än högre grad visade böjelse för allenastyrande. Båda bröderna voro oberäkneliga och älskvärda stämningsmänniskor, med sydlänningens behov att utbreda solsken omkring sig och att leva i solsken; med vilket följer lättheten att lova, utan motsvarande kraft att hålla. Den äldre brodern var ej så uppriktig som han genom sitt väsen föreföll; den yngre visade sig vara en mycket mjukare ögonblicksmänniska än man under 1870—80-talet trodde honom vara.

Vidare var en bildhuggare Andersson uppe häromdagen, för att visa far en porträttmedaljong av farbror Arvid, och han bad att nästa vinter få göra fars. — — — 1:sta maj voro far och Gösta hos Kræmer; flertalet andra riksdagsgubbar »festade» på Hasselbacken.

9/5. I dag och i går har lantmannapartiet segrat lysande över indelningskarlarna i första och andra kammaren!! D e l s ha m o t dessa herrar 87,000 kr. — utskottets förslag var 65,000 — beviljats: i första utan votering, i andra dito — — — och ehuru far ej hann hava lantmannapartimöte förut, begrepo bönderna det fina i det högre anslaget. Vidare har Abelinska m. fl. funter om Blekinge-Gottlandsregementena blivit grundstukade; debatten har varit mycket h e t — — — Hela tanken blottad: att indelningskarlarna äro själen i hela utskottseländet. Men detta är ändå smått mot vad som sedan hände i första kammaren: med 55 röster mot 38 antog den statsutskottets och bevillningsutskottets förslag att indelningsverket och grundskatternas avskrivning skall vara s a m t i d i g. Således 14 dagar efter lantmannapartiets seger, fattar första kammaren ett beslut, som står i nära samband med skrivelsen i andra kammaren: på ett mer glänsande sätt kunde det n u icke ske att få rättvisa! Den grundsats, för vilken andra kammarens majoritet kallats förrädare — emedan de hade mod att hävda den m o t skriket — har nu första kammaren ånyo godkänt, sedan de icke längre stodo i kvalet och valet mellan att jaka n å g o t o m f ö r s v a r e t samtidigt. — — — För var dag komma nya ovettiga brev till far, men för var dag bli stämningen lugnare och far har ofta talat med Forsell, som — jämte de andra statsråden — lugna sig. X. är — till statsrådernas stora glädje — demaskerad i sina hemliga intriger mot regeringen: han var inne och sökte morska upp bönderna mot arméns pensionering. Detta sade Gösta Posse till De Geer, denne till X., som sade att det var inte s a n t och blev tvungen att tala f ö r saken! Hörnfeldt, som berättat det, har två vittnen på saken, och det vet De Geer samt hela riksdagen. Hedin har lovat att vid tillfälle spotta honom i synen samt frågat Rydin om det skulle kosta honom — Hedin — mycket att kalla X. skurk? Och vid svaret att det kunde bli två års

fästning, menade Hedin att han gärna skulle riskera det, för detta nöje* — — — Jag sitter och skriver vid fars bord medan far, Gösta Posse och farbror Hugo sitta och diskutera dagens stora händelse i första kammaren: Där voro »kanonerna framme», som Gösta sade, d. v. s. de, som ville uppriva 1873 års kompromiss. Ehrenheim hoppades att den av hemmansägarintresset kränkta rättskänslan ej nu skulle såras, sedan regeringen — genom att acceptera utskottet — kastat kompromissen över bord, utan att kammaren nu skulle krossa kompromissen. Och så gick dennas fastslående med 55 mot 38!! Far och Gösta jubla men stämningen i första kammaren är nu så omslagen att det ej var underligt. De börja förstå att striden gällt, icke försvarsvägran och försvar, utan värnplikt eller indelningsverk.

Den, som jämför dessa mina samtida brev med Emil Key's tio år senare skrivna redogörelse (se ovan Lantmannapartiets skrivelseförslag), skall finna en fullkomlig överensstämmelse.

*

Detta var det sista brevet från Stockholm. Sophie Key till mötes gick nämligen de ideliga bönerna att komma upp på våren och låta sin hemlängtande dotter komma ned till den.**

*

* Den, vars namn jag bytt mot X., är död men har anhöriga, som skulle såras. Saken meddelas för det S. A. Hedin så betecknande yttrandet.

** Ur ett brev, dagtecknat Hemma! annandag pingst må det följande anföras: »När jag svänger upp framför den bruna Tolehattsgrinden känner jag mig som en salig ande måste känna framför paradisets port. Och om jag en gång kommer att stå framför den, ber jag att i förväg få veta om himlen har något Sundsholm — annars vill jag inte dit!»

Det var detta av oss alla så älskade hem vi nu dagligen darrade för att mista.

Under sommaren — som Sophie Key för sin hälsa sedan flera år delvis tillbringade i Borgholm — fanns ingen orsak till politiska brev. Betecknande är att breven från Sundsholm alltid innehöllo besked om väderleken, av vilken det i hög grad berodde om Emil Key's bekymmer skulle lättna eller tätna.

Hans ovan anförda verser gåvo anledning till en vänlig hälsning från familjen Fryxell: »Eva skriver: verserna gjorde oss en verklig glädje, dels genom de tankar och åsikter, som i dem erhöllo ett uttryck, men kanske än mer genom det lugna och kärleksfulla sätt, varpå dessa idéer uttalades.» Inunder hade Anders Fryxell själv skrivit: »I ovanstående omdöme och tacksägelser instämmer jag av allt hjärta. Jag har både i livet och historien sett huru de, som plocka rosor, sällan erkänna och värdera deras arbete, som bryta stenar och bereda rum och jordmån för en kommande tids rosor.

VIII.

Lantmannapartiets s. k. »förriksdag» 1877.

Den stormiga riksdagen 1877 hade hos Emil Key kvarlämnat ett brinnande beslut att redan nästa riksdag kunna bevisa den lantmannapartiets goda vilja, som han på ett så högtidligt sätt gått i borgen för. Under sommaren avhandlade han saken med S. A. Hedlund, vilken kraftigt understött lantmannapartiet och först framkastat den idé, som sedan förverkligades.

Den 10 juli 1877 svarar E. K. på brev i ämnet från S. A. Hedlund:

»Hvad du föreslår om sammanträde, utarbetande af förslag, motion till nästa riksdag — är mycket tänkvärdt och blir alldeles nödvändigt i sista hand. Först, synes mig, böra alla förhoppningar om initiativ (i skrifvelsens syfte) från Regeringen hafva gått förlorade. Du liksom jag vet att intet förslag — t. o. m. om erkeengeln Mikael anonymt framlade ett sådant — hade utsigt att accepteras af embetsmän, 'fackmän', samt regeringsmän i kamrarna. Deremot, om regeringen lägger fram och kungen är med om det nya förslaget, skall deri plötsligen upptäckas egenskaper och förtjenster (vore de än mikroskopiska) af beskaffenhet att — med vårt bistånd — föra frågan igenom.

Det är derför af stor vigt och väl värdt ett försök, att pigga upp Vederbörande — antingen till mod eller skrämsel, det är detsamma — blott att det blir något af och i vår riktning. Först om och när det visar sig att allt hopp är ute, då — och då med fart — tagom initiativet så att det dånar i arken från Haparanda till Ystad! Interpellera du Regeringen!»

21 juli 1877 sände E. K. nedanstående artikel, som författaren gärna vill ha sänd till De Geer, Carlson och Forsell samt kungen, ty »slutmeningen kan göra gott för nervöse Guds Nåder». E. K. påminner om interpellationen till regeringen och ber Hedlund besinna fördelen av att regeringen lade fram ett härordningsförslag utan chauvinism, militarism (m. m. på »ism») men ordentligt, starkt, folkligt! »Optimist, svärmare, fantast,» tänker du? Nej, har regeringen väl lagt fram ett förslag enligt vår åsikt, så skola vi sedan taga det om hand och »göra folk av det — och regeringen skall hava svårt att förskjuta sitt eget barn».

E. K. instämmer i Hedlunds förslag att samlas, ej för många och ej för få; berättar att Gösta Posse också skrivväxlat om samma sak och föreslår som mötesplats Stockholm i slutet av augusti, då många ändå ämna sig till jubelfesten i Uppsala. När Hedlund föreslår slutet av september vidhåller E. K. i ett nytt brev (27 juli) ånyo nämnda tid, som bl. a. hade det goda med sig, att statsrevisorerna då voro samlade i Stockholm och att man samtidigt kunde dirigera valen till första kammaren samt i Stockholm lättare hålla saken hemlig än i Jönköping, som Hedlund föreslagit. Lokal för sammankomsterna fanns i E. Key's våning, som stod ledig och de personer, som borde tillkallas voro, utom S. A. Hedlund och han själv, de följande: Carl Ifvarsson, Ola

Andersson i Nordanå, Sven Nilsson i Everöd, A. P. Danielsson, Liss Olof Larsson, Samuel Jonsson, Johansson i Forneby, P. Hörnfeldt, C. A. Larsson (Maspelösa), Jonas Andersson (Häckenäs), Carl Isak Bengtsson, Carl Johansson, statsrevisorer, Gösta Posse, kapten Braun, Hugo Hamilton på Bo.*

Den medsända artikeln, som infördes i G. H. S. T., hade överskriften från Treffenbergs ryktbara artikel i N. D. A.

Antingen — Eller?

(vördsamt spörsmål).

Vi hava lånat denna överskrift emedan det närvarande allvarliga ögonblicket i flera hänseenden väl ägnar sig att framställa just ett dylikt spörsmål.

Så t. ex. i fråga om försvarsväsendet.

Antingen kommer regeringen att till nästa riksdag lägga fram ett härordningsförslag, i väsentliga delar byggt på den skrivelse andra kammarens flertal vid sistlidna riksdag beslutat, eller kommer regeringen icke att göra det?

I förra fallet torde visserligen kunna hända att nämnda förslag — synnerligen om det innehåller en och annan utöver skrivelsen sträckt fordran, tillsatt av våra generaler och militära yrkesmän, mindre kanske för att ytterligare »stärka» försvaret än för att icke lantmannapartiet må synas alltför uppenbart hava fått rätt — icke blir i alla dess enskildheter av sagda flertal godkänt. Det är t. o. m. möjligt att något medlingsförsök emellan dem, som anse sig alltid böra vilja mera och dem, som alltid vilja mindre än vad som föreslås, skall komma att föranleda en och annan ändring. Men icke vore väl detta något så förskräckligt, ty mänskligt att döma är ändock all utsikt för handen att både de som

* Kallade voro även Gustav Sparre, Jan Andersson i Jönvik och kapten Carl Ericson, men de voro upptagna i vägkommittén, som samlats i Lysekil, och kunde därför ej komma.

ingenting vilja, nihilisterna, och de som ihärdigt vilja vidbliva det gamla, skola bliva besegrade, och att ett dylikt härordningsförslag verkligen skulle bliva antaget. Sker detta, skall — på samma gång sekelgamla orättvisor i fråga om beskattningen utjämnas samt enhet och likställighet härutinnan vinnas — vårt land erhålla ett tidsenligt betryggande, om än mindre »paraderande» försvar, och våra politiska förhållanden sålunda fredligare och mera hastigt ordna sig än de båda andra skandinaviska ländernas, enligt vad därstädes pågående meningsstrider nu antyda.

I senare fallet — om regeringen avsäger sig att ingripa — och begränsar sig till en handlingslös förbidan, skall representationen, eller åtminstone andra kammarens flertal, sannolikt självt taga härordningsfrågan i sin hand, samt redan till nästa riksdag därom framställa förslag.

Och därmed påträffa vi ett nytt antingen — eller?

Antingen ingår regeringen på detta lantmannapartiets förslag, eller gör den det icke?

I förra fallet skall striden likväl bliva hårdare och mera tvivelaktig, emedan alla de, som vanligen rösta för regeringens förslag, skola anse sig hava friare händer att följa sin egen böjelse till motstånd mot reformerna. Och detta motstånd skall, isynnerhet hos ämbetsmännen inom riksdagen, vinna ökad styrka i samma mån regeringen med sur uppsyn underkastar sig sin underordnade roll.

I senare fallet, om regeringen icke antager förslaget, skall lantmannapartiet visserligen stå fredat inför landet för beskyllningen att »icke hava velat något», men antagligen på samma gång se sitt förslag förkastat av ett, likt det närvarande konservativa förbundet i Frankrike, sinsemellan oenigt flertal. Mot detta, liksom mot den därmed förbundna regeringen, skall lantmannapartiet därefter tvivelsutan uppträda med ett långt mera på livet gående motstånd än någonsin, och naturligtvis förr eller senare segra.

Skulle regeringen visserligen antaga lantmannapartiets förslag, men med uttryckligt villkor av en del »förstärkningar» däri, så skola dessa senare hava vida mindre utsikt att vinna framgång och att, jämte förslaget i övrigt, antagas, än det skulle lyckas att bibehålla vissa tillökningar i ett

förslag, som, grundat på nämnda skrivelse, av regeringen själv blivit framlagt. Uti deras intresse, som önska det minsta möjliga, torde därför måhända vara önskligt, att andra kammarens flertal snarare än regeringen framlägger det nya förslaget.

Skulle regeringen åter, på grund av att hon icke lyckades erhålla några tillökningar i det förslag lantmannapartiet framlade, bidraga till dettas förkastande, så skulle ansvaret därför läggas av landets omdöme på regeringen, då däremot — om lantmannapartiet bleve alltför omedgörligt i fråga om eftergifter åt regeringens tillägg i dess för övrigt på lantmannapartiets skrivelse byggda förslag — det bleve detta parti, som inför landet komme att uppbära ansvaret.

Här möter ånyo ett antingen — eller?

Antingen tvekar regeringen att tillägna sig lantmannapartiets skrivelse av det skäl, att hon anser sagda skrivelse icke duga som grund för en ny härordning, eller är denna tvekan en följd av misströstan om att få en ny härordning, byggd på denna skrivelse, antagen?

I förra fallet vore svårt att förklara, varifrån samma regering — som vid senaste riksdag ansåg sig icke kunna hoppas på något annat än en slags övergående nödfallsåtgärd vid försvarsväsendets ordnande och slutligen underkastade sig försvarsutskottets tillbakagående strävan — under mellantiden skulle hämtat stöd för ett ratande av ett så mycket mera, som det skrivelseförslaget bereder, och för ett vidhållande av vad den 1875 fordrade?

I senare fallet — om orsaken blott vore misströstan att kunna genomföra en härordning för vilken regeringen hade att påräkna stödet av andra kammarens flertal och ett mindretal i den första — vore detta en alltför anspråkslös uppfattning om makten av sitt eget inflytande. Månne regeringen verkligen kan tvivla om en snabb tillväxt i första kammaren av sagda mindretal, dels genom den påtryckning som regeringens bestämda och verksamma hållning skulle utöva på denna kammares många ämbetsmän vilka, säga vad man vill, dock äro av regeringen mer eller mindre beroende, och dels genom de många icke

ämbetsmän, vilka anse det vara rent av »comme il faut» att dela samma mening som riksdag och regering. Nej! utgången skulle icke ens bliva tvivelaktig om konung Oscar, i likhet med Karl den XV vid representationsförändringen, verkligen lade sitt personliga inflytande i vågskålen.

Skulle åter denna regeringens tvekan härflyta av en oövervinnlig misstro till andra kammarens flertal och dess förmåga av sammanhållning, så skulle ju, om denna misstro ägde verklig grund, inget enda förslag, vare sig av ena eller andra halten, äga utsikt att vinna framgång? Men, om man icke rent av vill göra sig blind för sakförhållanden, då skall man finna att lantmannapartiet, även i fråga om vårt försvar, visat sig äga förmåga av sammanhållning till ej endast negativa utan även positiva åtgärder. Vi behöva blott erinra om de ofantliga summor den nya representationen anslagit till krigsmaterial, befästningar och artilleri, till organisation av generalstab, arméns löner och pensioner, krigshögskola m. m.

Skulle emellertid en dylik misstro bliva den övervägande drivkraften för regeringens handlingssätt, måste den tidpunkt komma, när denna misstro lägges öppen i dagen. Och då stå vi vid ett nytt och ett ödesdigert antingen — eller?

Men innan detta framställes måste vi kasta en återblick på vårt nya statsskicks utveckling.

Under striden för representationsförändringen höllo borgar- och bondestånden vanligen samman och det var det förra, som oftast gav uppslaget till de strategiska rörelserna, samt utkastade fälttågsplaner. Medvetandet härom — och förhoppningen hos det ofrälse ämbetsmannaståndet att få uteslutande ärva den makt, som borgare och bönder förut måst dela med adel och präster — kom stads- och ämbetsmannaintresset att kraftigt medverka till representationsförändringen. Efter dennas genomförande hoppades man lätt nog kunna komma till rätta med de lantliga bundsförvanterna i striden. De tolv riksdagar, som hållits under det nya statsskicket, hava visat å ena sidan missräkningen häri och missnöjet häröver, å den andra sidan strid för verkligheter och icke blott för liberala ord. I denna strid hava de liberala hos oss, liksom de nationalliberala i Dan-

mark, mer och mer råkat i den skeva ställningen att de, från att vara framåtgåendets män i det gamla statsskicket, förvandlats till stillaståendets män i det nya. Denna förändring har ej blott ägt rum inom riksdagen utan ock inom pressen, varav mången medlem gjort sig skyldig till samma bitterhet i uttrycken om och samma oemottaglighet för intrycken av det stora, tiden bär i sitt sköte inom alla tre de nordiska länderna. Under det en stor del av den skandinaviska pressen varit outtröttlig i att förtala de ledande personerna inom de olika folkpartierna i Sverige, Norge och Danmark, har den icke ägnat synnerlig skarpsinnighet åt att uppspåra de ledande tankarna inom partien; ej heller ägt nog objektivitet för att inse det partiernas sammanhållning mindre berodde på »partidisciplinens» band än på gemensamhet i ett arbete och ett mål, högre än de personliga fördelarnas: nämligen hävdande av rättvisa åt stora samhällsintressen.

Under första hälften av vårt århundrade har i Europas samhällen »det tredje ståndet» eller medelklassen ihärdigt kämpat för erkännande av sina, vid franska revolutionen 1789 först uttalade, rättigheter. Denna strid har länge segrande förts gentemot adel och präster, mot vilka denna medelklass varit de frisinnade idéernas målsman. Men härunder ha stridens art och stridsfältet småningom ändrats, så att med det nittonde århundradets senare hälft samma »tredje stånd» uppträtt som de konservativa intressenas målsman gentemot det fjärde stånd, som med mera skäl kan på sig tillämpa det Sieyèska uttrycket. Det tredje ståndet bekräftar härunder ånyo den gamla erfarenheten att en dyrt förvärvad rätt gärna behålles odelad.

Detta fjärde stånd är i det övriga Europa arbetarna, och huru dessa en gång komma att uppträda i historien, i vad mån socialister och socialdemokrater skola bidraga att omgestalta samfundsliv och samhällsskick, hör icke till omfånget för denna uppsats att utreda. I den skandinaviska norden är fjärde ståndet, är arbetaren huvudsakligen bonden i vidsträcktaste mening; ej blott hemmansägarna — än mindre enbart rot- och rusthållare, genom vilken inskränkning man stundom söker förringa dess betydelse —

utan det är lyckligtvis jordbrukaren. Detta bondestånd har hos oss en tydlig och oavbruten historia; och det är just ur denna som grundade förutsättningar kunna göras om fjärde ståndets förmåga att hos oss utveckla sig på en fastare grund och i en sundare ande än man i Europas övriga länder av samma stånd har anledning vänta.

Vi stå nu vid vårt sista antingen — eller?

Antingen skall man förstå detta eller skall man det icke?

I förra fallet skola vi, utan alltför stora och oförsonliga meningsbrytningar, åt framtidens historia ge ett alldeles egendomligt nytt uppslag, nämligen det fjärde ståndets konungadöme. Men, om så skall ske, måste man också med glatt mod besluta sig att taga alla följderna av denna tingens nya ordning.

Eller också skall man icke förstå detta, utan »det ena ordet taga det andra», den ena striden taga i den andra, ända därhän att gemensamhet i kamp skall framkalla gemensamhet i åtgärder till sammanslutning mellan de tre nordiska länderna, där vi då säkerligen, i en mer eller mindre avlägsen framtid, skola finna fjärde ståndet på sin plats — men icke konungen.

Riksdagsman.

En livlig brevväxling pågick nu mellan Emil Key och de av lantmannapartiets medlemmar, som voro påtänkta för den ifrågavarande sammankomsten. Ur dessa mycket betecknande brev meddelas det väsentliga.

De nedanstående båda breven äro från en av de för Emil Key käraste och som personlighet värdefullaste av lantmannapartiets medlemmar, Jonas Andersson i Häckenäs, inom Rogslösa församling i Östergötland.*

* Jonas Andersson ådagalade sin, den tiden ovanliga, vidsyn genom att låta sin dotter Sofie studera i Stockholm, där hon dels som ogift, dels som gift med överlärare Nilsson, intagit en bemärkt ställning inom Stockholms folk-

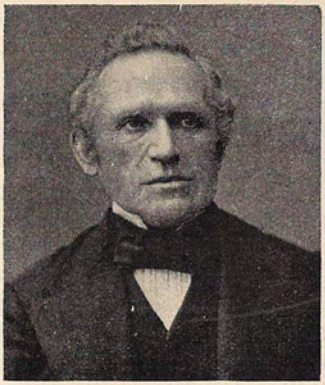

Jonas Andersson i Häckenäs.

I.

Rogslösa & Häckenäs den 11 augusti 1877.

Heders Broder!

Tack för vänskapsf. skrifvelsen af den 6 dennes, hvilken kom mig tillhanda i går afton!

Mötet i Linköping lyckades öfver all vår förväntan. Minst 400 landtbrukare jemte ett mindre fåtal andra yrkesidkare och stadsboar från provinsens skilda delar voro härvid församlade, och, ehuru vi på förhand gaf tillkänna, att vi med detta möte blott afsågo att för våra kommitenter få redogöra för vår i förening med 2:dra kammarens flertal, behandling af försvarsfrågan vid sista riksdagen, utan att begära uttryck af hvarken bifall eller klander för vår ställning till den vigtiga frågan, uttrycktes, efter slutad redogörelse, det oaktadt ett allmänt och högljudt bifall utan

skollärarekår. Hon och jag voro kamrater i den av Jenny Rossander stiftade Lärokursen för unga fruntimmer och detta gjorde att jag blev närmare bekant med Jonas Andersson, vilken lever i mitt minne som en till det yttre och inre sällsynt ädel typ ur bondeståndet.

(Utg. anm.)

att fördunklas af någon enda röst eller ens af någon åtbörd af ogillande. Det gjorde mig särskildt så innerligen godt att vid detta tillfälle få offent. mera fullständigt skildra en del af tidningspressens ensidiga och hänsynslösa samt förvillande behandling af försvarsfrågan och särskildt hvad angick dess skandalartade sätt att tyda och misstyda landtmannapartiets vidtagna åtgärd uti frågan; efter hvilken skildring ett stormande bifall gaf sig tillkänna. Största delen af Stockholmstidningarna samt alla Östergötl. tidningar voro vid mötet representerade af refferenter, som då fingo afhöra den allmänna opinionens, inom denna provins, dom öfver deras sätt att behandla en af landets vitalfrågor. Om en dylik opinion inom flera landets öfriga provinser gåfve sig tillkänna, hvilket jag tror skulle kunna ske genom ett förståndigt tillvägagående, så skulle sådant ovillkorligt ganska kraftigt inverka både på regeringen och tidningspressen till förmån för våra åsigter i frågan.

Äfven jag tviflar på att regeringen kommer att framlägga n å g o t härordningsförslag till nästa riksdag, åtminstone var hon ännu vid slutet af sista riksdag odissiderad i fråga härom, för så vidt jag kunde märka af finans Ministern, som vid samtal härom tycktes utlåta sig temligen oförbehållsamt. Jag för min del tror att regeringen ämnar afvakta utgången af valen till 2:dra kammaren för nästa 3 årsperiod, liksom för att utröna huru fyllnadsvalen till första kammaren under tiden artar sig. Kommer dessa val att utfalla i landtmannapartistisk rigtning, hoppas jag regeringen ej skall undgå att framlägga ett förslag, som åtminstone i hufvudsak står i öfverensstämmelse med 1873 års riksdagsskrifvelse och sålunda äfven i harmoni med Ditt, af 2:dra kammarens flertal vid sista riksdagen framställda och gillade, hufvuddrag i frågan. Då detta emellertid är blott ett antydande, men icke någon verklighet, så måste jag fullkomligt gilla Dina i skrifvelsen framställda skäl för ett sammanträde i Stockholm med några få personer från landets olika delar och som man vet äro af rätta slaget, för att rådgöra och besluta om hvilka åtgärder, som å vår sida anses klokast att vidtaga före och vid nästa riksdag. Då vi hafva sagt a så böra vi väl också säga b, och det vore önskligt

om litet hvar af vårt parti ville under tiden vara verksamma för framkallande af stöd för våra åtgärder i den allmänna opinionen.

Så vidt det är mig möjligt skall jag infinna mig i Stockholm den 28 dennes, men får då ej qvarstanna längre än ett par dagar emedan min tid de sednaste dagarna af månaden är upptagen af andra angelägenheter och den 1 Sept. måste jag nödvändigt vara närvarande på ett sammanträde i Wadstena. Emellertid tackar jag Dig uppriktigt för det nit och intresse för den stora fosterländska frågans befrämjande, som Du genom nu vidtagna åtgärd liksom tillförne lagt i dagen, och jag hoppas att detta nit skall i sinom tid vinna ett allmännare och berättigadt erkännande.

Med sann vänskap och högaktning tecknar

J. Andersson.

II.

Heders Broder!

Till följd af mellankomna hinder nödgas jag uteblifva från mötet i Stockholm nästa Tisdag, och är det med största ledsnad jag måste försaka detta möte, som för mig skulle i mer än ett afseende ha varit af stort intresse. Vår Landshöfding som är ordförande i Styrelsen för Östergötlands Folkhögskola, har näml. utfärdat kallelse till sammanträde i Linköping den 29 dns med denna skolas samtl. föreningsledamöter samt aktietecknare för inköp af en egendom för skolans räkning, och har Hr Landshöfdingen dessutom på enskildt väg uppmanat mig att entl. vid detta sammanträde komma närvarande, helst som skolans vara eller icke vara är i högsta grad beroende på det beslut, som vid sammanträdet kommer att fattas. Såsom ledamot i Styrelsen, och i anseende till den ställning jag i öfrigt står till denna läroanstalt, kan jag svårligen uteblifva vid ifrågavarande sammanträde och på så sätt lemna frågan om skolans fortvaro eller upphörande åt sitt öde, synnerligast som denna skola allt jemt legat mig ömt om hjertat och jag på visst sätt varit en orsak till densammas första uppkomst. Tiden för sammanträdet i Linköping var mig icke bekant då jag

besvarade Din vänliga kallelse till mötet i Stockholm. — Då jag nu emellertid nödgas försaka det sistnämnda mötet för att kunna närvara vid det förstnämnda, så, ehuru valet skedt efter mycken strid med mig sjelf, kan jag endast försona mig med mitt beslut i den öfvertygelsen, att mötesdeltagarna i Stockholm med Dig i spetsen ganska godt mig förutan till landets fromma och landtmannapartiets tillfredsställelse utreder den fråga, som utgör föremålet för detta möte, hvaremot min närvaro i Linköping möjligen kan vara till något gagn.

Skulle jag emellertid tillåta mig, såsom frånvarande, något uttalande i försvarsfrågan, så vore det blott den önskan, att, hvad åtgärder som än må synas lämpliga att för tillfället vidtaga, inga väsentliga afvikelser från de uti vårt vid sista riksdagen framställda, till sina hufvudpunkter på 1873 års riksdagsskrifvelse i ämnet grundade förslag måtte vidtagas. Jag anser näml. att vi, med vidhållande af dessa hufvudgrunder, blott något mera utvecklade och närmare förtydligade, stå på så fast grund så väl i afseende på konseqvens, som med hänsyn till rättvisa och billighet vid utförandet, att våra motståndare, de må nu heta regering, inteligenser eller tidningsskrifvare, skall få svårt att med giltiga skäl kunna vederlägga oss. Huruvida det nu kan vara rådligt att utarbeta och för nästa riksdag framlägga ett i detalj gående fullständigt härordningsförslag eller om man lämpligare bör inskränka sig till sjelfva hufvudpunkterna, och öfverlemna åt regeringen att på dessa grunder utarbeta detaljerna, är en fråga, uti hvilken jag ej vågar fälla något omdöme; säkert är dock, att i förra fallet våra motståndare skola finna flera, om än sökta skäl till anmärkningar, än i det sednare. Men äfven om man inskränker sig till hufvuddragen, är dock nödigt att i vissa delar något närmare och tydligare uttalar sig, på det man må undgå beskylningen för sväfvande ordställning. Fullt öfvertygad derom, att Edra beslut och vidtagna åtgärder i den vigtiga frågan skola blifva tillfredsställande så väl för mig som öfriga uppriktiga vänner af vårt parti, önskar jag af själ och hjerta att Edra bemödanden må krönas med framgång samt lända till fosterlandets sanna båtnad! — War god framför min hjertliga helsning

till samtl. kamrater och vänner vid mötet; och framlefver jag städse med sann vänskap och högaktning.

Din tillgifne *J. Andersson.*

Carl Anders Larsson i Maspelösa.

En annan östgöte, Carl Anders Larsson i Maspelösa, skriver på följande sätt:

I.

Redlige vän och Broder!

Mycken och hjertlig tack! för ditt vänskapsfulla bref som jag i går bekom. Det gladde mig serskildt att du gillade wårt Linköpingsmöte som warit så swårt belackadt af wåra motståndare.

Anseende mig skylldig att för Dig uppdaga skälet hwarföre wi icke ställde till en formlig diskussion, der wår gamle gemensamme wän Rdt* fått tillfelle urladda sig sin wredes skålar mot oss, will jag nämna:

* Rdt = Ridderstad.

att jag, kort före riksdagens slut, erhöll en skrifvelse från en af baron Koskull medtäflare vid riksdagsvalen af innehåll det han, på »Fämötet» i Maji, bland en större samling landtmän väckt det förslag att wi skulle wid hemkomsten mottagas på ett festligt och högtidligt sätt för hvilket ändamål teckningslistor skulle af honom och en bland mina komitenter, hvilken dock alldrig rösta på mig enligt sin egen utsago derför att jag icke hyllar brenvinsbrännarna, skulle befrämjas till påskrift. — Redan den dag frågan väckts tecknades 70 namn på den provisionella listan och man ernade bringa antalet till minst 100.

Efter rådplägning med mina kamrater funno vi omöjligheten att kunna bestämma dagen för allas hemresa så tidigt att vi bjudna kunde hinna sammankalla alla deltagarne från 5 stora valdistrikt.

Derjemte ansågo wi att en sådan tillställning inom Koskulls valdistrikt skulle blifva ansedt som en demonstration mot h o n o m, som dock är en bland de moderataste inteligensare.

Jag swarade då att wi i stället skulle sjelfva utlysa ett redogörelsemöte der wi finge tillfelle klargöra skälen för wårt handlingssätt utan att såra någon. Detta förslag gillade wåra wänner och vid hemkomsten mötte oss några få som med oss öfverenskommo om tiden och sättet för mötets hållande.

Det war detta som Aftonbladsreferenten fått en dunkel aning om då han skref att en tillernad teckning misslyckats. Mötet blef, öfver förwäntan, talrikt besökt och belåtenheten war så stor att omkring 150 personer offrade åtta kronor för att få deltaga i den efteråt rangerade sexan till hvilken wi blefvo som hedersgäster inbjudna. Åhörarne voro minst ett tusen ty de stodo som packade sillar i den stora salongen der endast ett hundratal hade sittplats. Dessutom stodo fullt vid alla dörrar och fönster. En större orkester illustrerade sexan och antalet skålar woro oräkneliga, alla andande tacksamhet mot de 104.

Den enda skålen, som nedhyssjades var Ridderstadts — i trots mot mitt påstående att ålderdomen borde hedras — hvilken framställdes af en bland wåra anhängare.

Gubben aflägsnade sig efter föredragenas slut swärjande öfwer att wi warit så beskedliga att ingen kunde komma åt oss.

Mitt långrandiga men uppmärksamt åhörda föredrag intog han fullständigt i det tidningsnummer som jag under korsband sänder dig. Tack för werserna!! Låt sångmön icke dö beder Wännen

C. A. Larsson.

P. S. Helsningarna skola framföras.

Den 12 Juli 1877.

II.

Redlige Broder!

Tack för brefwet och för underrättelserna om sammankomsten i Stockholm den 28:de dennes!

Om Gud will skall jag försöka att inställa mig i rättan tid, såwida mitt onda ben icke satt p derför. — Nämnde ledamot brukar wanligtwis wid omskifte på wäder, göra sig så istadig att jag icke på ett par dagar kan lemna sängen, men brukar dock snart nog återgå till sitt normala tillstånd. — Konsten wore dock att få qvarter i närheten af din bostad, så att jag kunde gå deremellan till de dagliga sammankomster, som jag förutser att wi måste hålla för att komma till något önskwärdt resultat. — I fall du icke redan kallat Kapten Carl Eriksson, så wille jag föreslå att detta skeddc emedan han under Riksdagen förklarade sig hysa starka sympatier för min Reserwation. Jag har serskildt skrifvit till wännen Hedlund härom. — Serskildt trodde jag Adlersparre skulle vilja samarbeta med oss i denna wiktiga fråga, men i sitt svar afböjer han detta under förmälan att detta skulle werka, till hinder på högre ort, för det förslag, wi möjligen komma att framlägga. Han will dock icke undandraga sig att bispringa oss med goda råd och upplysningar.

Din sanne wän

C. A. Larsson.

Maspelösa och Berg den 15 Aug. 1877.*

* Carl Anders Larsson infann sig ej allenast själv i Stockholm, utan tog även med sig sin dotter, som under

Carl Ifvarsson.

Från Carl Ifvarsson kom följande svar:

Broder Key!

Tack både för sist, vi woro tillsammans, och för ditt bref af den 8 dennes; men ursäkta att jag icke tror mig kunna efterkomma din inbjudning till sammanträde i hufvudstaden i höst.

Sannolikt kommer det angelägnaste höstarbetet, inbergningen af wårsäden m. m., att ega rum just vid den tid Du föreslår för mötet, och wid samma tid förestår rågsåningen

sammankomsten i Stockholm tjänstgjorde såsom »gubbarnes» renskriverska. Under denna tid blev hon bekant med sin senare man, Ivar Månsson i Trää, en av lantmannapartiets medlemmar och den förste lärjunge från en folkhögskola, som gjort sitt inträde i andra kammaren.

här i orten. Jag kan svårligen vara borta från någotdera af desse arbeten, och då dertill kommer, att jag, i anseende till mer och mer försvagade krafter och vacklande helsa, ännu icke bestämt mig om jag skall afsäga mig riksdagsmansbefattningen i år eller ej, så finner Du att jag har skäl för mitt uteblifvande.

Då jag, såsom jag redan antydt, måhända icke kommer att framdeles deltaga i riksdagsgöromålen, så kan det wäl också wara detsamma hvad jag will rörande både den omskrifna frågan och maktställningen wid riksdagen. Jag hemställer dock till Dig sjelf, att taga i öfvervägande, om icke den sednare under närvarande förhållande är af större vigt än den förra. Förlorar Landtmannapartiet den lilla sammanhållning det haft, så torde det med detsamma äfven förlora sitt hittills hafda, visserligen ringa, men dock icke alldeles wärdelösa, inflytande på riksdagsärendena. Huru sammanhållning skall kunna winnas genom och med ett posetivt arméförslag från Landtmannapartiets sida, kan jag lika litet förstå, som hurudant detta förslag skulle wara för att på en gång uppfylla wederbörandes öfverdrifne fordringar och motsvara hvad landets sanna wäl kräfver. Ännu swårare måtte det blifva, att uppgöra ett förslag, som icke allt för mycket strider emot allmänna meningen hos landets allmoge, och dock måste äfven denna mening tagas med i räkningen, ty i annat fall saknar partiet sitt naturliga stöd och måste förr eller sednare falla. Den som varit med att bilda partiet skall väl icke gerna se att detsamma förlorar folkets förtroende eller spränger sig sjelf, äfven sedan han sjelf slutat sin offentliga verksamhet. Det vore en skam och sannolik skada för partiet och landet. Warsamhet är derföre icke mindre af nöden nu än förr, så framt partiet skall lefva. Måhända har Du dig icke ännu bekant, hvad jag och ett par andra vid sistlidne riksdags början just i yttersta stunden fingo weta för att förekomma en sprängning, som således icke lyckades; men att den war nära att gå för sig, kan jag försäkra, likasom jag antager att försök göras i enahanda hänseende flera gånger.

I afseende på försvarsfrågan, kan jag nämna, att jag, så wäl wid hemresan som sedermera, icke hört annat än belåtenhet bland allmogen med andra kammarens beslut vid sista riksdag, likvist icke med det wi bjudit, hvilket ansetts vara förmycket men ej ogillats så mycket då det betraktats som en nödfalls utväg gent emot något wärre, utan för det wi afslagit och för tillfället dödat frågan. Jag har sjelf fått mycken tack af enskilda personer för det jag bidragit till afslag; men af samma personer har jag deremot fått höra missnöje uttalas när jag sagt dem det jag anser att något bör göras för försvaret och att jag, om det vidare kommer i fråga medan jag är med vid riksdagen, ämnar att rösta för ditt sednaste förslag i detta ämne. Sådan synes sinnesstämningen wara på flera håll bland dem som bruka deltaga i politiska öfverläggningar, och månne den icke är sådan bland det långt öfvervägande flertalet inom hela landet? — Under sådana förhållanden hade jag trott det warit lämpligast att endast satt ditt sednaste, af andra kammaren antagna förslag, gent emot hvarje annat förslag i ämnet, till dess de gifva med sig från andra håll och antaga ditt i dess helhet, hvilket borde anses såsom landtmannapartiets sista ord i frågan. Ett förslag om militäre strafflagarnes omarbetning till mera likställighet inom armén, tror jag dock wore nyttigt, såsom en vigtig förberedande åtgärd.

Jag har nu i korthet och med som Du ser, mycket darrande hand och dåligt skriftyg, sammanrafsat detta svar på ditt bref. Det wore nu godt Du kunde läsa och förstå det; delade Du min mening, wore det desto kärare; men i annat fall wore det väl att mina farhågor icke besannades. War emellertid hälsad från

Sanne wännen
Carl Ifwarsson.

Wärestorp den 13 Aug. 1877.

En helt annan anda talar ur ett brev från Ola Andersson i Nordanå:

Ola Andersson i Nordanå.

I.

Malmö den 20 Juli 1877.

Högt värderade Broder!

Långt, långt ifrån att jag glömt mitt löfte;* jag hade tvärtom så alldeles bestämdt föresatt mig infria det under min upp- eller nedresa, att intet annat än familjeangelägenheter derifrån kunde hindra mig. Jag reste upp till kommetéarbetet den 6:te och hem den 18 Juli. Båda gångerna måste jag sätta familjpligterna framför det allmänna med afseende på resan; jag har en af oss mycket värderad svägerska, min hustrus ogifta syster, som ligger i Säfsjö för en mycket svår bröstsjukdom, och då jag nu så behändigt kunde fröjda henne med ett besök och spara oss andra en särskild kostnad med en resa, så lär du lätt inse hvad jag under sådana förhållanden måste göra.

Måhända har Du bättre och säkrare underrättelser om hvad komma skall än jag, men dock ville jag, nu försöka

* Emil Key hade bett honom besöka sig på Sundsholm.

få någon vidare underrättelse till grund för våra öfverläggningar, om det är möjligt, och då kommer jag alldeles afgjordt så vidt jag blott vet att Du ej är stadd på längre resa, och alltid skall jag med ett par rader underrätta om min ankomst.

I Sthlm talte jag med en af vederbörande, hvilken yttrade att Reg. ej förrän i Augusti skulle bestämma sig hvad de skulle göra. Jag vet att de inte gerna vilja ha oss att komma med något, men jag sade rent ut att vi inte tänkte oupphörligt stå på den punkten att vi inte hade annat att göra än afslå; vi hade kanske lust försöka de andre i omvänd ordning en gång, likasom jag trodde att om Reg. verkl. stode något på vår sida, den då måtte ha mod att visa det och att den då icke borde gå och dölja för oss hvad den förehade. Klarare måste ställningen blifva. Jag är ej alldeles utan hopp att snart få höra något vidare, och om så sker, skall jag nog delgifva dig det. Frågan är (dock) den: Om vi skola komma att framlägga förslag, hvilken militär skola vi anlita och huru fort kan det med förhanden varande materialier vara färdigt? Besluta vi oss härför, tror jag vi göra lika klokt uti att hålla detta tyst. Hvad deremot möten beträffar, så är jag nu inte synnerl. glad för att hålla något, enär jag ej rätt gerna kan välja annan plats än Lund; jag måste då vara väl beredd, ty der blir tag att taga, och jag ser mig knappt istånd att få tid dertill, hvarjemte jag helst ville först sett den bebådade broschyren.

För öfrigt tyckes förnuftet ändå här börja taga ut sin rätt, man finner att försv. utsk:s förslag var ett dåligt förslag. Landtborna till allra största delen gilla vårt åtgörande och tacka oss för att vi ej nappade på kroken. En och annan fanatiker kan man träffa på ännu som är rent galen nästan, och jag har vanl. en gång i veckan i någon jernvägskupé, eller dyl. en dust med någon sådan.

Det är alldeles inte osannolikt att någon motionär föreslår ökadt anslag till beväringsöfningarne. Nå ja — må det blifva en väckelse för dem, som slumra; vi böra inte sörja för det, ty att det kan genomdrifvas och således vårt sträfvande för skatteregl. omintetgöras, det kan jag ändå inte tro.

Skulle vi i denna strid duka under, den tid skall då komma att man får ångra att man ej lyssnat till berättigade och tidsenliga fodringar. Jag är lika viss derom som att framtiden, då våra arbeten oveldigt granskas, skall förvåna sig över våra motståndares kortsynthet och skall anse att våra fodringar äro grundade på rättvisa, de äro nödvändiga för att vårt gamla Sverige skall bebos af ett genom enighet starkt folk. — — — Mera muntligen, hoppas och önskar

Med aktning och vänskap

Ola Andersson.

Tack för versarna! De äro goda, ty de tåla vid att läsas och läsas omigen och vinna derpå.*

II.

Malmö den 26 Juli 1877.

Broder!

Härigenom vill jag endast nämna att jag i dessa dagar åter reser upp till Sthlm till följe af en ny Kgl. Remiss till döfstummekommitéen, som erfodrar skyndsamt afgörande, samt reser derifrån omkring den 5 eller 6 Aug. då jag hoppas kunna helsa på hos kra bror, hvarom jag naturl. vidare underrättar, liksom jag anhåller om besked, om hinder möter.

Redan nu vill jag omförmäla, att i går gjordes en hemställan till mig huruvida jag önskade att våra liktänkande, i en petition till K. m:t, uttryckte sitt gillande af vårt beslut sistl. R. d. i försv. frågan och sin önskan att den i sådan riktning blefve löst, i hvilket fall de ville samla underskrifter i mängd och trodde de att ett allmännare gemensamt uppträdande på detta sätt inom landet skulle vara för saken nyttigt. Jag finner förslaget mycket beaktansvärdt — ja kanske t. o. m. bättre än möten denna gång och K. m:t har ju gifvit oss exempel på att han fäst afseende vid petitioner (i bränvinsfrågan), men jag tror

* Har avseende på de här ovan meddelade, i G. H. S. T. tryckta, verserna.

nog att om det skall ske, det dels bör ske så snart som möjligt, på det Reg. innan den bestämmer sig för hvad den skall göra, derom får kännedom, och dels mycket allmänt ty annars skulle det kunna hända att städerna samt fabriksidk. o. d. fr. landet komme med motadresser, talrikare underskrifna. Vi ha dock den stora fördelen att våra kunna säga mera bestämdt hvad de vilja, hvilket sannolikt blir mycket svårare för dem andre att i talrikt undertecknade petitioner enas om. Om det är möjligt så säg mig genast din tanke härom; jag är hemma till den 1 Aug. N. D. A. har sagt sig skola börja kriget mot oss på allvar, och det har vunnit en seger uti Hörnfeldt uteslutande från L. T. — Mera i den riktningen väntas. D. N. har svarat nästan ovanligt bra derpå.

Med sann vänskap

Ola Andersson.

P. S. Skulle du finna förslaget om petitionen godt, och om jag får samma besked af Sv. Nilsson och Liss Olof med hvilka jag skall samråda så tänkte jag mig att jag genast vände mig till alla de våra i Skåne, Liss Olof tog hela Norrland och om du ville, på hvad sätt du fann lämpligt meddela åt det öfriga Sveriges repr. vårt förslag, så att det, ehuru till formen naturl. ej utgående från repr. likväl af dem skyndsamt omhändertogs. Någon variation i ordalagen, men likhet, och, så långt möjligt är, bestämdhet i sak, anser jag önskvärd.

D. S.

På detta brev svarade Emil Key följande:

I.

Westervik, Sundsholm d. 29 Juli 1877.

Min k. Bror!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Mot den af dig omnämnda petitionen, hvarom framställning, af med oss liktänkande, hos Dig blifvit gjord, hyser jag fortfarande samma betänklighet som Du sjelf

och flere hade vid riksdagens slut (när frågan om petitionen bland oss ventilerades), den nemligen att städernas innevånare lättare få ihop namn på en motpetition än vi på vår. Åsyftad verkan blefve derigenom alldeles förfelad.

Deremot är och blir en sammankomst rörande en motion i härordningfrågan, ett beslut om hvad man bjuder, vida kraftigare. Jag har korresponderat med Gösta Posse och Hedlund samt föreslagit mötesplats i Stockholm, tid: kring den 25 augusti. Både Posse och Hedlund anse att vi böra framlägga ett förslag och äro villiga för ändamålet möta. Afskrift af min korrespondens med Hedlund följer. Då Du nu i Stockholm råkar flere af vännerna (t. ex. Liss Olof) så vore godt om I viljen noga betänka sakerna. Tro mig, det är ugglor i mossen, och vi måste handla med kraft och skyndsamhet. Beväringsexercis och — reaktion spökar ännu hos våra motståndare, som vilja att Regeringen (svag och vacklande) skall definitivt ansluta sig till dem, hvartill den nog kunde hafva böjelse om den »tordes». Att den ej må töras derom böra vi draga försorg genom att — röra på oss.

Jag har börjat skrifva igen. Uti Gbgs handelstidning stod den 25:te en artikel af mig med öfverskrift: »Antingen — eller.» Läs densamma. Den är egnad Regeringen.

Bra ledsamt att, sedan jag nu varit hemma nära två månader; jag nödgas resa i affärer till Kalmar om onsdag den 1:ste aug. och stanna der, samt i grannskapet på landet, c:a 14 dagar minst! Det är mig alltså omöjligt stanna qvar här. Månne vi icke skulle på Din nedresa kunna råkas i Kalmar? Skulle Du ej kunna resa pr ångbåt från Sthlm sagda väg och telegrafera dag samt fartyg? — Råkas måste vi — jag hade gladt mig mycket åt att få se Dig här, men tyvärr tycks detta ej kunna förverkligas; åtminstone icke denna gången! — — —

Sammankomst och beslut i frågan, sedan möten öfverallt i landet der beslutet godkändes. Motion till riksdagen af de 104 minst — kanske när Regeringen får reda på detta att den skyndar sig. När kungen i början af aug. inträffar i Stockholm och konseljen då skall

vara till mötes, torde möjligen ett och annat funderas på, som vi — genom ofvannämnda tillvägagående — skola »göra om».

Med sann vänskap

E. Key.

Den vidare utvecklingen visar följande brev av Ola Andersson:

III.

Malmö den 22 Aug. 1877.

Broder!

På det du må veta att, som jag hoppas, de fleste af de till mötet i Sthlm kallade, infinna sig, bör jag nämna att Sven Nilsson kommer enl. till mig ingånget svar, samt att han, som skulle råka Lasse Jönsson, hemställt om vi hade något emot att denne, såsom en af det förträffliga utskottets ledamöter, af honom anmodades att jemväl tillstädeskomma, hvilket han ju gerna må göra. Wår första stötesten var således den att Carl Ifvarsson ej ville vara med. Jag kan förstå att han, som ju obestridligen varit en oegennyttig representant, ser sin skefva ställning i denna frågan och grämer sig öfver om detta skall vara slutet på en så inflytelserik politisk bana; men att han nu slutar, så vidt han ej tänker sedan återkomma om han derom vore säker, det har jag svårt att tro. I alla händelser lära vi allt från det hållet hafva att befara svårigheter för vår enighet och vårt förslag.

Är det möjligt, så gör upp något till grund för våra förhandlingar, eller åtminstone ett förslag till fördelning af frågan på de närvarande och derefter allmänt möte. Vidare vill jag påminna om den stora vigten utaf att vi kunde få någon reda på det der uppgjorda förslaget i Generalstaben, enär vi deraf och utaf någon öfverensstämmelse dermed skulle ha mycket gagn.

I hast af sanne vännen

Ola Andersson.

På Ola Anderssons i Nordanå förslag kallades även de avgjorda försvarsnihilisterna Jöns Pehrsson och Nils Larsson i Tullus.

I ett brev till S. A. Hedlund — av 6 augusti 1877 — skriver E. K. att regeringen ämnade utföra den gamla leken »ska? ska inte?»; att Weidenhielm, enligt ryktet, hade ett nytt förslag och ämnade avgå om det ej blev antaget av regeringen. Ryktet bekräftades och general Rosensvärd blev hans efterträdare. Som S. A. Hedlund ansåg att denna utnämning innebar ett närmande till lantmannapartiets åsikter och förslag, påyrkade E. K. kraftiga påstötningar genom G. H. S. T. Dessa påstötningar borde träffa hela ministären men särskilt borde statsrådet Carlson utpekas såsom den farligaste motståndaren i konseljen i vilken således Carlson borde lämna sin plats. »Förslaget sista riksdagen var h a n s — det v e t jag, visste det redan då — och nu motarbetar han allt, vare sig av depit eller på det att ett annat, varom h a n ej varit med, så snart efter icke skall gå.» Vidare berättar E. Key att det lär flyga i luften funderingar inom militära kretsar på nya grunder för härordningen. »Ett förslag byggt på k o n s k r i p t i o n s s y s t e m e t med längre och kortare tjänstgöring, kort tjänstetid (2 à 3 år) för den längre och i sammanhang därmed utlottning av c: a 9 à 10,000 man årligen, men på samma gång tillåtelse given till b y t e mellan den längre och kortare tiden, friköpning!! Kommer ett dylikt förslag fram kan det bli farligt nog, dels enär det blir mycket b i l l i g a r e än vårt (med 5 à 6 millioner minst) samt lämnar möjlighet för de bemedlade klassernas söner att s l i p p a i f r å n med pengar till de mindre bemedlades. Jag tror icke att det skulle vinna framgång, därtill tror jag för mycket på det godas makt i livet och i historien, men det kan bliva ett farligt sprängämne och såsom sådant, vålla ny förvirring. Tänk vilken skön 'militarism' som skulle uppblomstra, vilken

'humanitet' som skulle bli en följd av ett dylikt förslag om det ginge igenom att tillämpas! Det bör kvävas i sin linda och oskadliggöras ännu såsom huggormsunge — eller hur? — Gör det omöjligt för all del, och bed dem bita i det sura äpplet, surt för deras fåfänga, egennytta och högfärd, det att bygga på vårt förslag.»

Den 8 augusti utsändes kallelsen, som var av följande lydelse:

Då mycket ovisst lär vara om regeringen kan besluta sig att till nästa riksdag komma med något nytt härordningsförslag och vi icke böra möta sagda riksdag utan något dylikt, enär vi, annars, förutom övriga skäl, hava att under densammas lopp befara försök av motståndare att utsträcka beväringsövningen på gemensamma voteringarnas väg och denna eller andra våldsamma åtgärder ju längre det dröjer med försvarsfrågan, desto mera hava utsikt att lyckas, så har jag ansett önskvärt, om vi uti en mindre krets av cirka 20 vänner ur lantmannapartiet skulle avhandla detta och vi själva uppgöra ett härordningsförslag att på motionsvägen framläggas nästa riksdag och har ansett tiden mellan den 28 aug. och 4 sept. såsom lämpligast härför. Statsrevisionen är då samlad. Nya val till första kammaren kunna omordas och åtskilliga av våra skola i allt fall resa till Uppsala till festen den 5 sept. Av alla dessa anledningar och om de härför i kallelsen anförda skäl skulle gillas, beder jag få anmoda H. H. att möta i min bostad i Stockholm, Mästersamuelsgatan 39 den 28 aug. kl. 12 middagen. Åtskilliga hava redan härtill lämnat jakande svar och hoppas jag att frågans stora vikt även skall förmå H. H. till denna jämförelsevis obetydliga uppoffring av kostnad och tid. Var vänlig svara såvitt möjligt med omgående postadress: Kalmar.

Högaktningsfullt
Emil Key.

Sedan kallelsen utgått erhöll E. Key följande svar från A. P. Danielsson:

A. P. Danielsson.

Dyestad den 10 aug. 1877.

Högt ärade Heders Broder!

Hjertligt tack för sednast vid Riksdagen och för vänliga skrifvelsen af den 6 dennes som jag bekommit.

Willigt erkännande det pligten bjuder att i min ringa mån bidraga till den stora frågans lösning när och hvar tillfälle dertill gifves, får jag dock nämna att det, såvidt jag nu kan bedöma mina göromål, synes blifva mig omöjligt att kunna möta i Stockholm redan den 28 dennes. Men med anledning af Din ärade skrifvelse skall jag försöka företaga min resa till Uppsala några dagar förr än jag annars ämnat.

Skulle vår regering icke behaga att till nästa Riksdag framkomma med ett nytt härordningsförslag bygdt på de grunder Ditt förslag innehåller, så gillar jag i allo Din åsikt att ett sådant förslag bör framkomma som motion och om möjligt bifallas i Andra Kammaren på det vi må inför våra motståndare kunna tydligt ådagalägga att vi handlar, som

oss egnar, alvarligt och med kännedom om vår plikt som svenske män.

Jag föreställer mig att med stöd af det förarbete denna fråga varit egnad, det icke skall blifva så synnerligen svårt att få meningarna samlade kring en motion i det syfte vi önska. Jag föreställer mig äfven att det af årets försvarsutskott uppgjorda förslag till värnepliktslag kan, nästan oförändrat, antagas, och att det hufvudsakligen är öfningslagen och vilkoren för indelningsverket och grundskatternas afskrifning som bör tydliggöras genom, så vidt möjligt är, fullständigt förslag. Att detta icke har sig så lätt inser jag för väl, men med kännedom om Dina djupa insigter och din stora förmåga att forma Riksdagsarbete är jag fullt öfvertygad att saken för närvarande utan mitt ringa bidrag omhuldas med verksamma händer. Så snart det blir mig möjligt skall jag tacksamt deltaga i dina och öfrigas bemödanden för saken.

Hvad beträffar det väntade försöket att genom gemensamma voteringar utsträcka beväringens öfningar så tror jag att flertalet af Riksdagens ledamöter icke äro villige att så förfara, och om detta skulle tyckas så är ju mobiliseringen densamma som förr enär trumfen i frågan — värnpliktslagen — ändock är, vill jag hoppas, i våra händer.

Jag hoppas Du min Ärade broder är öfvertygad att det är verkligen angelägna verf för min enskilda del som kan förmå mig att uteblifva vid början af Ditt utsatta möte. Tack! och åter tack! för Ditt nu som alltid osparda bemödande för det allmänna.

Med sann vänskap och högaktning

A. P. Danielsson.

Från den redlige norrlänningen Hörnfeldt kom detta svar:

Hornäs den 15 Augusti 1877.

Högtärade Broder!

Mången hjertlig tack ej alenast för godt samarbete och visad trofasthet under många Riksdagar, utan ock för Din sednaste vänskapsfulla skrifvelse af den 6:te dennes.

Om det varit mig möjligt att slippa från hemmet så skulle jag så mycket heldre hafwa infunnit mig i Stockholm den 28:de denne månad, som jag fullkomligt delar den uppfattning, hvilken Du medfl. synes hysa, att vi till nästa Riksdag böra framlägga ett förslag i försvarsfrågan, jag kan och bör så mycket heldre gjöra detta, som jag i mitt korta anförande i vintras, då försvarsfrågan debaterades

P. O. Hörnfeldt.

i Andra kammaren, just påpekade att äfwen om Regeringen uraktlät att till nästa Riksdag framlägga ett förslag, ett sådant i allafall borde vara att emotse från vår sida; nu vill emellertid olyckan det jag, som redan nämnts, icke kan lämna hemmet, dels emedan min gumma är dålig och dels emedan en hel hop arbetare fodrar tillsyn, men om ni kunna enas om ett förslag gående i den riktning, som 1873 års skrifvelse och Andra kammarens beslut i ämnet vid sistlidna Riksdag anger, så har Du mitt hedersord derpå att jag icke blått ansluter mig till ett sådant förslag, utan jag vill och skall allt hvad i min ringa förmåga står understödja det samma.

Väl vet jag att åtskilliga af våra vänner hälst vilja ingenting, men Du kan lungt utesluta mig från deras antal, ty min bestämda tro är, att med de resurser vi hafva, i afseende på tillsättande af Riksdagsmän i första kammaren, vi icke böra ställa oss allt för skarpt i oposition emot en så vacklande Regering som den närvarande emedan vi då sanolikt komma att draga det kortaste strået, nej bätre då ställa Regeringen och våra motståndare på det hala, genom framläggande af ett förslag; äfven om ett sådant förslag faller, hafva vi åtminstone visat landet det vi menat allvar, vill då Regeringen det oaktadt lägga armarna i kors, må det blifva hennes, icke vår sak.

Utan att vidare utveckla mina tankar hoppas jag att Du begriper mig och att Du, som i allafall blir den, som får hålla i skaftet på Landtmannapartiets yxa, i samråd med våra vänner ställer allt till det bästa.

Skulle Du efter Edert sammanträde med en någrarader vilja gifva mig en kort sammanfattning af hvad som beslutats, är jag Dig derför mycket tacksam.

Mit uteslutande ur Landstinget bekymrar mig föga, hälst jag tror att det snarare kommer att gagna än skada vår sak. Äran af att få mig utesluten tillkommer på vist sätt Mo och Domsjö Aktie Bolag, hvilka med sin röstöfvervikt, denna gång ensamt tillsatte Elektorer från här i Själavad och i Mo; att impulsen gifvits från annat håll är icke någon hemlighet emedan glädjen öfver den s. k. segern otvetydigt framlyst, emellertid tänker jag som Jakob Ärlig »bätre lycka nästa gång».

Framför min hälsning till bundsförvanterna från Din sanne

vän
P. O. Hörnfeldt.

Från kapten Carl Ericson kom även ett instämmande svar. Han finner det oförklarligt att regeringen ej synes vilja komma med ett förslag, ehuru Emil Key ju genom sin bror Hugo Raab kunnat få fram de varmaste uppmaningar? — — —

*

Den 28 augusti kl. 12 förmiddagen samlades de kallade. En hade ej kunnat kallas, en som annars skulle fått sin stora del i rådslagen, den s. k. »generalen», ty han var nu död. Carl Ifvarsson och A. P. Danielsson hade som synes ej kunnat komma; Jonas Andersson i Häckenäs och Hörnfeldt hade ej heller kunnat komma

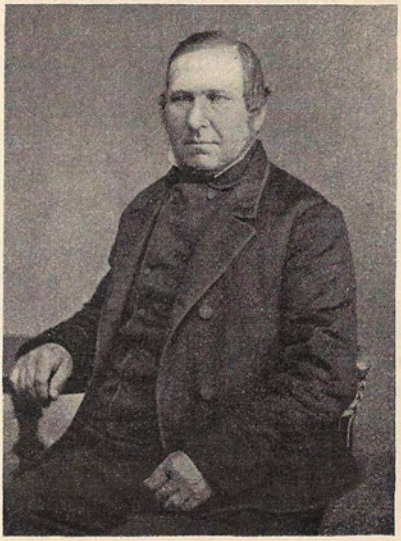

Sven Nilsson i Österslöv (»generalen»),
† 1877.

men på förhand instämt. Av övriga kallade voro Dufva i riksbanken och Johansson i Forneby hindrade av andra ärenden, Carl Johansson sjuk och från Malmin hade svar uteblivit. De närvarande — utom E. Key — voro: Sven Nilsson i Everöd, Ola Andersson i Nordanå, Jöns Pehrsson, S. A. Hedlund, Gösta Posse, C. A. Larsson, Nils Larsson i Tullus, Ivar Månsson, Samuel Jonsson, C. J. Bengtsson, Liss Olof Larsson, Carl Aron Jönsson,

Kristen Assarsson, R. v. Kræmer, I. N. Biesert och som sekreterare Julius Mankell.*

I utkastet till förslaget betonas såsom viktiga grundsatser: att lagtvungen är endast den personliga skyldighet, som är för alla lika, medan åtaganden och åliggande därutöver skulle ersättas av staten; att stamtruppen endast fick anskaffas på frivillighetens väg — andra metoder hade under de sista tio åren varit föreslagna — och att krigslagarna borde revideras i mer tidsenlig och medborgerlig anda.

Kort efter sammanträdet i Stockholm erhöll Emil Key från Gustaf Sparre följande brev:

Heders Broder!

Ett af det svåraste här i verlden är att hålla sig på marginalen, att ej missbruka den vänskap man fått glädja sig åt, ej fordra för mycket när man blifvit bortskämd. Jag står nu i ett dyligt fall. Din vänskap har jag som ett af mina käraste riksdagsminnen och ditt öppna förtroende för mig har gjort det möjligt för mig att lotsa mig fram under en mången gång svår seglats.

Men gör man ej orätt att när man fått mycket begära mera? Ibland kanske. Kanske oftast men någon gång ser ej vännen illa derpå att man avancerar väl långt emot den.

För öfrigt när vännen är en väl begåfvad personlighet vet den mer än väl att lemna svaret så att han ej svarar mer än han vill svara och detta bygger jag på nu.

Under det jag låg i Lysekil, för att söka i någon mån få en sundare lagstiftning för vägunderhållet, låg Du i Stockholm för att bygga där om ej en kungsväg en dock

* Möjligt är att några av de nämnda voro kallade men ej närvarande: den lista, jag haft till ledning, är något otydlig. Att Hugo Hamilton från Bo var med, tror jag mig med säkerhet minnas; om ledamoten i I kam. kapten Braun (från Västergötland) infann sig är ovisst.

(Utg. anm.)

fullt farbar väg på hvilken vi kunde färdas fram till det stora mål, som sedan flera år legat till grund för Riksdagens arbeten, dess lynne och hållning för öfrigt.

Vill Du delgifva mig något af Edert resultat?

Vill Du meddela mig Regeringens hållning? Du vet jag ej skall missbruka hvad Du meddelar.

Gustaf Sparre.

Vill eller får Du ej meddela mig något så — hurudant bergningsväder har Ni i Kalmar Län?

Anse ej G.-S. för indiscret. Se blott i honom en god enskild vän och en politisk äfven. En vän kan man ju lätt svara utan att han såras. Nu frågade Du för mycket!

Vännen
G. Sparre.

Hjo, Almnäs 11 Sept. 1877.

Är det möjligt att Abelin varit erbjuden att blifva Krigsminister? *

* På sina frågor erhöll vännen helt visst ett uppriktigt svar, men som Gustaf Sparre icke bevarade sin politiska korrespondens, kan det här icke meddelas.

Såsom belysande för Emil Key's uppträdande under mötet i Stockholm, liksom för det mycket oklara sakläget under hösten 1877, meddelas följande brev från S. A. Hedlund.*

Göteborg den 16 sept. 1877.

Min gode broder Key!

Redan långt före detta hade jag velat skrifva till dig: Det låg mig om hjertat att få uttala till dig ännu en gång min synnerliga högaktning för ditt nit och för det förträffliga sätt, hvarpå du ordnade och ledde vårt möte. Jag känner detta ännu djupare nu än då, enär jag icke visste, när jag var i Stockholm, att du bar på sådana bekymmer, som Forsete-affären till min grämelse vållat dig.

Du förekom mig med ditt vänskapsfulla bref af gårdagen.

Jag har nog gått ämnet närmare på lifvet. (Se gårdagens H. T.) Det hvilar öfver mig en viss oro att ej kunna alltid framställa saken så som klokt vore, och derför gör du mig en riktig glädje, likasom du lättar mitt hjerta, när du såsom nu skett gillar mitt förfarande. Säg mig också upprigtigt, när du får något att anmärka, ty jag är lika tacksam derför.

Om Rosensvärd ingått, med Exl. De Geers begifvande, utan att upptaga vårt program, så ställer detta den senare för mig i en dager, hvari jag önskade icke se honom. Det finnes ju intet val, derest man verkligen vill saken. Och jag är lifligt öfvertygad derom, att vårt förslag är sådant, att det ur militärisk synpunkt kan och bör antagas, hvaremot jag vidblifver min gamla mening, att det är fruktansvärdt att vi skola onödigtvis drifvas till sådana offer. Men dessa offer kunna i någon mån försonas dermed, att krigs-

* Om det i brevet omnämnda utbytet av den lantmannapartiet bevågne krigsministern Weidenhielm mot Rosensvärd se De Geers Minnen del II, sid. 211—212.

skolorna varda goda, så att de bringa frukter äfven för det borgerliga lifvet.*

Konskriptionssystem med utlottning — det är helt enkelt galenskap!

Det var bra att du lät mig veta något om statsrådet Carlson. Kanske skrifver jag till honom i ämnet. Då skall han — i höfliga ord — få veta besked. Jag vill göra det, innan jag offentligen uppträder mot honom, något som är min vana i fråga om män, till hvilka jag står i ett vänskapligt förhållande.

Tack ännu en gång för vår samvaro och för ditt bref! Håll mig, så vidt möjligt, i kännedom om förhållandena.

Din gamle vän

Hedlund.

I sitt svar — av 3 oktober — ingår Emil Key på den fråga, som S. A. Hedlund framkallat genom sina deltagande ord om det stora bekymmer, som E. K. tigande burit under den ovannämnda viktiga politiska sammankomsten, nämligen aktiebolaget Forsetes sammanstörtande och dess verkställande direktör A. Kjellbergs avvikande. Emil Key skriver: »Dennes beteende under sista halvåret kan blott förklaras därav att han fattat ett rent av vansinnigt tycke för en aktris och för detta försummat allt och hopblandat allt. Ja, jag hade i Stockholm att bära på Forsete, men det var ju något e n s k i l t och det var m i t t bekymmer; därmed skulle icke våra arbeten störas.»

Han tackar S. A. Hedlund för dennes varma, kraftiga, lugna ingripande och säger:

* Hedlund uttrycker i ett par andra brev sin ledsnad över att man bjudit för mycket, liksom sin aning att Carlson—Hamilton småningom komme att peta De Geer. Då blir situationen klar; 1879 kan då bli en lantmannapartiets samlingsriksdag och den reaktionära vind, som nu blåste, hade då kanske vänt sig; således borde man ej brådska.

»Min tro är att Rosensvärdska utnämningen betyder fullständig passivitet. Regeringen kommer (såsom det heter om Drottningar och Prinsessor att de 'behaga låta sig föras' i dansen) att acceptera vårt förslag, sedan valen till I Kam. utfallit såsom de gjort, och om landet ävenledes ger sitt bifall till känna, och om, vid riksdagen, de 104 skriva under motionen. Då, men först då, kommer Carlson (möjligen med Brasks insaga i största hemlighet) och med Carlson ministären att förklara sig belåtna. Den nuvarande ministären är ministären Carlson, inte De Geer — glöm aldrig detta. Den måste man imponera på — ingenting verkar så på Carlson som makten; för den böjer han sig och i den vill han dö. — — — Därför tror jag att det vore mycket nyttigt med argumentum ad hominem. Jag misstager mig icke; Carlson är på samma gång vår farligaste och vår räddaste motståndare. Farlig, om han tror sig oåtkomlig och gömd, lättskrämd om han direkt angripes. Att den stele, hederlige, doktrinäre Rosensvärd är krigsminister, det är Carlsons verk...»

Från Ola Andersson kommer följande brev:

IV.

Malmö den 8 Oktober 1877.

Heders Broder!

Från den 29 Sept. till den 7 Okt. har jag varit i Sthlm uti Ultunakomitén; skyndar nu att genast svara på ditt bref af den 3 dennes. Genom nära nog alla Landstingsvalen d. v. s. till F. K. går en enda ton, som ej kan missförstås, det är en yttring af tidens oafvisliga kraf: ett skattesystem som gör Svenska folket till ett folk, i st. f. alla de förhatliga qvarlefvorna af klass- eller ståndsstriderna. Den, som vill att vår nya representation skall lyckligt och lugnt utveckla vårt samhällsarbete, lyckligt och lugnt genomgå

först allt det länge försummade och så komma in i normala förhållanden, den skall arbeta med oss såvida han kan se dessa frågor från en högre synpunkt än egennyttans. Tiden närmar sig och hvad jag alldrig har betviflat, framtiden skall ge oss rätt.

Hvad Regeringen tänker göra, var det mig omöjligt få reda på. Ett samtal med Expeditionschefen i Landtf. dep. tycktes vittna om en ganska god stämning mot vårt förslag.

Wåra Skåningar i F. K. med hvilka jag sammanträffade vid L. T. trodde sig veta att endast beväringslagen skulle från Reg. framläggas, och sådant kan ju ha någon förklaring äfven ifråga om personalförändringen, enär Wejdenhielm knappast kunde göra detta med vilkor att ej genom anslag öka öfningen enär han ju motsatte sig detta samma förslag som af mig i sista stunden framställdes.

Innan jag fått ditt bref om att göra allvar af motion från vår sida, hade ju H. M:t, vid ett besök af mig på Sofiero, frågat om utsigterna för ett sådant steg. Tydligt är att, om vi framlägga förslag till lösning af frågan i sin helhet, jag icke tager en del, såvidt våra egna ej lyda nihilisterna.

Emellertid synes mig att ett framläggande af beväringslagen just skulle kunna blifva ett godt medel att tvinga de 104 till sammanhållning.

Några små oegentligheter, som ej rätt passade in med 1875 års förslag, hade Mankell stött på, men jag tror att de äro lätta att öfverwinna, och han har snart alla beräkningar och tabeller färdiga. Sedan vore det bra om du ville åtaga dig besväret att få någon god militär att kontrollera det och så få vi ju framdeles se till om det blir en eller flera motioner, samt om vi skola pressa på att få alla underskrifter eller blott ett mindre antal. Naturligtvis skulle det vara en stor och vacker enighet om det förra skedde, men nog verkat derför att en del skall behålla fria händer och om vi känna detta, så få vi noga akta oss att ej genom att fattas ett tjogtal namn, röja bristande enighet eller stöta någon bort. — — —

Ännu en gång skall jag till Sthlm i komitéerna på en veckas tid. Sv. Nilsson i Efveröd är der. Wi skola

talas vid om mötena och tiden för dessa. Wi blifva i Sthlm under nästa vecka.

Jag ser mig ej i stånd att få någon tid att derpå på mötena vara en liten smula beredd förr än medlet af November men då skall jag villigt och gerna taga del uti 2 à 3 af dem.

Om andra möten började förut, vore det ju inte ondt i det, men bra vore det nog om de komme teml. straxt på hvarandra, och derefter skall åtminstone jag för egen del ha ett litet samspråk med mina egne kommittenter.

Lyckas det nu, som vi hoppas, med utarbetandet, så att det går ihop i alla delar i militäriskt hänseende, då må vi stå som en man, då ha vi på ett lyckligt sätt samlat stamvänner och värnpligtsvänner till ett förslag, som går i en god riktning och som ej skrämmer folket.

Med sann vänskap

Ola Andersson.

Sven Nilsson i Everöd berättar i brev den $^{27}/_{10}$ 1877, att han kommit från Skaraborgs län, där han råkat Gustaf Sparre och Gösta Posse, som tillsammans med honom överenskommit att hos Mankell begära exemplar av det litograferade förslaget, för att sända Carl Ekman och baron Klinckowström, vilken i första kammaren tillhörde den minoritet, som var vänligt sinnad mot lantmannapartiet. Tillsändandet skedde under samma reservation, som ägde rum för lantmannariksdagens medlemmar: att det icke fick användas utom vissa gränser.

Sven Nilsson slutar sitt brev på följande sätt:

»Många här, t. o. m. framstående militärer, vilka förut fördömt och utdömt Key och hans förslag i försvarsfrågan vid förliden riksdag, börja nu få helt andra tankar om såväl personen som saken ifråga. Jag kan ej annat än glädjas över dylika företeelser, som jag hoppas mer och mer skola läggas i dagen för vårt förslag. Kom-

mer det blott ej från lantmannapartiet, vore det säkert mer än fullkomnat i våra motståndares ögon.»

Från en annan av lantmannapartiets medlemmar, Joh. Johnsson i Fröstorp, Skaraborgs län, får Emil Key — oktober 1877 — veta »att det av lantmanna-

Sven Nilsson i Everöd.

partiet vid riksdagen antagna skrivelseförslaget allmänt gillades av nästan hela lantbefolkningen i länet och t. o. m. av en del i våra småstäder. De som ha mest att anmärka är de flesta prästerna, som numera icke ha något särdeles inflytande i politiska frågor, lyckligtvis.» Han berättar vidare att såväl många av hans egna kommittenter som andra kommit och tackat för lantmannapartiets ståndaktighet under så starka påtryckningar. »Det

enda de anmärka, är att de tycka öfningstiderna för beväringen äro väl långa. Jag har deremot erinrat dem att det är omöjligt hafva några grundade förhoppningar att kunna genomföra denna stora skattereform, utan på Basen af ett bättre ordnadt försvarsväsende, som också de flesta medgifva är nödvändigt i alla fall och att detta mål ej kan winnas genom att lappa på det gamla och orättwisa indelningsverket. De flesta anse också att om regeringen icke framkommer med lämpligt förslag i försvarsfrågan att tiden nu bör vara inne för L. P. att taga initiativ i den stora och viktiga frågan för det kära och dyra fosterlandets trygghet och försvar.»

Återstoden av brevet handlar om de beramade folkmötena.

Uppmanad att yttra sina anmärkningar om det honom tillsända förslaget, är en av dessa anmärkningar riktad mot att beväringens övningar redan andra året skulle ökas med icke mindre än 20 dagar på en gång. Men, slutar han, som icke fackman, kan han ej bedöma vad som fordras för en god krigsbildning. Han, som en del andra av partiets bästa män, voro anmodade att samlas hos Emil Key redan 12 januari 1878 och han lovar att inställa sig och gläder sig »att återse vänner och kamrater, som vill offra tid och krafter för vårt älskade fosterlands sanna väl».

Ola Andersson, jämte Sven Nilsson i Everöd och Liss Olof Larsson, stodo i Stockholm i nära växelverkan med Julius Mankell, som utarbetade förslaget. De överlägga även sinsemellan om de påtänkta folkmötena och — enligt vad Ola Andersson meddelar Emil Key i brev av 20 oktober — voro de eniga om att de svårligen skulle kunna åstadkomma möten av den omfattning att man genom dem kunde få någon »att tro att

de uttryck, som där komme till stånd, vore flertalets av folket. I Eslöv t. ex. tvivlar jag ej alls att man skulle få många, men så kanske att man funderade på och gjorde det till en skånsk fråga.» Sven Nilsson, berättar Ola Andersson vidare, hade tillfrågat sina kommittenter om de önskade ett möte, men dessa svarade honom: »vi ha givit dig vårt förtroende, må du handla som dig synes bäst».

Ola Andersson instämmer i Emil Key's åsikt »att landets mening måste ej blott vara, utan även synas vara med oss». Men han, som Sven Nilsson, fruktade att mötena i detta fall ej skulle bli fullt bevisande och han fortsätter:

»En sak, som äfven ingifver respekt och kanske icke minst, det är att handla tyst, men energiskt och konsekvent och säkert är att vårt uppträdande i september har gjort mäktigt intryck. Många tungor hafva förstummats. Må vi blott arbeta på att hålla samman så många som möjligt, så skola vi segra. Ty vår sak är rättvis. Vi ha enskildt att kämpa mot våra nihilister och offentl. såväl mot 'intelligenta' nihilister som svärmare. Mot de senare reda vi oss nog, ty andan är god.

Regeringens ställning har du nog riktigt bedömdt, det är verkligen två strömningar och de nämnda personerna äro hufvudrepresentanterna för dem. Den främste är dock förste man, och han värderar bestämdt mycket vårt arbete.*

* De Geer är den här åsyftade. Se hans Minnen del II, sid. 212—213, där han berättar att delegerade av lantmannapartiet utarbetade med tillkallade »sakkunniga biträden samt icke utan kostnader ett snart sagt fullständigt och ingalunda förkastligt arméförslag» på de grunder som voro framställda i partiets skrivelseförslag vid den förflutna riksdagen.

Säkerligen kommer ej Rg. förrän under Riksdagens lopp att göra något och då möjligen sådant som kan jemka och befrämja. Så kändes åtminstone nu tonen.»

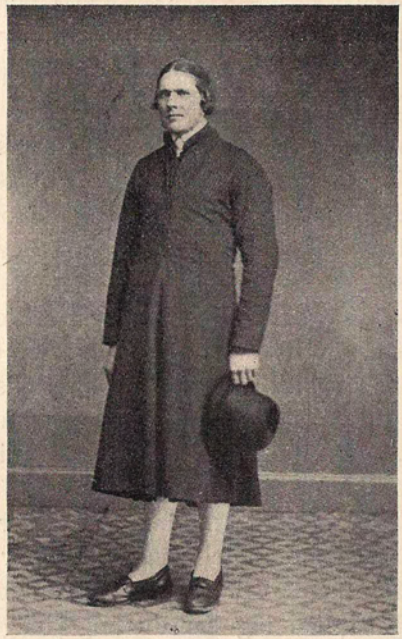

Liss Olof Larsson.

Sedan Ola Andersson sålunda meddelat sitt eget, Sven Nilssons och Liss Olof Larssons mening om mötena framförde han deras försäkringar att av alla krafter kämpa för saken och meddelar att de ämna sända ett exemplar av förslaget till en ledamot i varje län och »anhålla att han underrättade dem han funne lämpligt att sammanträda hos Emil Key den 12 januari kl. 12 middagen».

Den 18 december skriver Ola Andersson:

»Broder!

Vi få nog en rätt kinkig Riksdag, först och främst med våra egna partivänner, d. v. s. de som intet vilja och de, som ej se längre än för stunden. Går bara detta bra, då försvara vi oss nog mot de andra, och om vi äro enige, då kan ej Reg. vara rent overksam.

Nu har emellertid en af våra presenterat mig en statistik, enl. hvilken vi endast skulle ha att påräkna 75 underskrifter å motionen, de andra skulle af ett eller annat skäl ej vilja underskrifva. —

Jag frågar: om ock våra svårigheter nu blifva rätt stora, blir vår ställning bättre om vi vänta på andras förslag? Skola vi då åter igen afslå, med eller utan skrifvelseförslag? Nej, tiden är nog inne, jag kan ej se annat, och någon gång skola vi väl vara skyldiga att visa, emot våra motståndare, att våra grunder kunna duga till ett försvar och att vi vilja det; någon annan lär väl inte åtaga sig att bevisa det.»

I samma brev bifogas ett av Ola Andersson, på E. Key's begäran, utarbetat förslag till lag om upprätthållande av arméns stamtrupp, för att därmed fylla en lucka i förslaget.

Emil Key's brev till Ola Andersson äro icke bevarade. Men de till S. A. Hedlund visa hans meningar:

28 oktober 1877 påpekar E. K. att Göteborgsposten antytt att regeringen vore sinnad att komma med ett förslag i vilket den skulle uppta »antagliga» delar av vårt. Detta vore det värsta som kunde hända oss. Regeringen och första kammaren hetas gå oss till mötes och vi ändå nödgas än en gång avslå! Frågan ytterligare uppskjutas och skriket dubbelt ettrigt, eller — taga vad militarismen inlurendrejat, läsande vårt förslag som Hin tolkar bibeln!

Regeringen har numer blott rent ja eller rent nej att säga. Fusk, finurlighet, fanstyg: Frans Ferdinand Carlson!

— — — Må regeringen n u vänta, se tiden an, och först sedan vår motion fått sina 104 underskrifter, sedan situationen blivit fullt klar vid riksdagens början, fatta sitt beslut om ja eller nej!»

I brev under december om försvarsfrågan heter det: »Gösta Posse spår oväder och fiasko; detta sednare tror jag dock kommer att bero på oss sjelfva; ty om v i skulle svigta och darra på manchetten, då kunna nihilisterna lätt få öfvertag, och allt slutas med månsken i vatten. Regeringen dröjer till 1880 med ett nytt förslag, ny upplaga af 1875 års förslag, med några tillsatser af cesarism och yrkesmilitarism och — d e t g å r, skall du få se, med pukor och trumpeter. Lantmannapartiet har icke makt att än en gång afslå ett regeringsförslag, derför låtom oss icke lemna initiativet ifrån oss, utan slåss för det både mot hela och halfva fiender! — — — Jag väntar dig med all visshet; gör dig färdig till strid och ledig under minst 8 dagar till dess motionen är undertecknad; det är vår frihets, vår framtids, vår utvecklings öde det gäller!»

Med Mankell stod Emil Key i brevväxling medan denne utarbetade förslaget; när han erhöll det skrev han en lång inlaga med erinringar och anmärkningar. Mankell vidtog vissa ändringar i det vid lantmannapartiets riksdag uppgjorda förslaget i samråd med de i Stockholm varande medlemmarna av nämnda »riksdag» — Ola Andersson, Sven Nilsson och Liss Olof Larsson — och han skriver:

»Om allt det bråk jag haft att få det hela gå ihop enligt edra grunder, om alla jämkningar och beräk-

ningar, vill jag ej tala. Allt detta synes icke, då jag gjort till min uppgift att få det hela så kort och enkelt som möjligt. Men nog vet jag vad jag slitit.»*

På grund av sin brors, Hugo Raabs, förtroende till kapten Gustaf Björlin hade Emil Key sökt erhålla hans hjälp för utarbetandet. Efter samråd med sin förman Hugo Raab — som denna sommar bodde på sin egendom Sickla — hade dock Björlin avsagt sig uppdraget. Sedermera, när förslaget var färdigt, blev det underkastat Björlins kritik, som blev underkännande. Slutet av hans yttrande blev som följer:

»Som ett allmänt omdöme, kan jag icke annat än berömma arbetet som sådant, men uppriktigt sagt har jag sällan läst något som mera otvetydigt påminner om åsigterna inom vår armé för tjugu år sedan, då man ännu var rigtigt hemmasvensk, och trodde att tyskarna och alla andra skulle springa sin kos så snart de starka och storväxta svenskarna närmade sig. Ty den garanti, som ett någorlunda planmessigt ordnat arbete bör skänka, hvar finns den? Nästan oöfvad beväring,

* Enligt överenskommelsen var Mankell färdig att 1 november kringsända förslaget till de invigda med bifogade skrivelse:

Med anledning av det beslut, som fattades av de sistlidne september månad i Stockholm sammanträdande riksdagsmän av andra kammaren, har undertecknad, på angivna grunder, utarbetat ett förslag till ny härordning. Detsamma medföljer härhos till påseende och granskning; och torde alla väsentligare anmärkningar, som däremot kunna göras, benäget meddelas undertecknad före den 15 nästkommande december. Som detta förslag blott utgör ett utkast, som kan komma att ändras, torde detsamma ej böra delgivas åt andra personer än de riksdagsmän som vid sist förflutna riksdag tillhörde andra kammarens majoritet.

och, hvad värre är, oöfvad befälskader (ty ett regementes militäriska lif vidmakthålles icke genom en liten rekrytskola, som blott kräfver 5 officerares tjenst) se der allt! Men gifve Gud att det kunde blifva en öfvergång eller ett uppslag till något bättre. I så fall får man väl förlika sig med sofisterierna.» (Brevet är från $^{6}/_{12}$ 1877.)

*

Då Emil Key under skildringen av lantmannapartiet (se del II första avdeln. sid. 242) hänvisar till ett brev från Nils Larsson i Tullus, menar han ett av den $^{21}/_{12}$ 1877 där denne redogör för sitt uppdrag i och för den blivande aktionen, nämligen utarbetandet av en motion om de ändringar i bevillningen, som 1873 års skrivelse och II kam. 1877 hade satt i samband med avskrivningen av grundskatter och indelningsverk samt uppsatt ett projekt till den lag, som skulle garantera upprätthållandet av stamtrupper i en ny arméorganisation. Han gjorde sålunda en positiv insats i arbetet för försvarsfrågans lösning och det var detta Emil Key menade när han skrev att Nils Larsson försonade sina ord om Sverige som storfurstendöme.

Till denna episod av sina Minnen hade Emil Key samlat det rikaste stoffet men den har här endast en liten del av det omfång, han tillämnat den, eftersom hans egen skildring aldrig blev skriven. Vad som meddelas borde dock kunna skingra vissa som »historiska» redan fastslagna förfalskningar av sanningen. Framför allt den att lantmannapartiet endast sattes i rörelse av sina intressen. Vidare den att Arvid Posse i »bönderna» hade idel villiga verktyg, medan vi, vid detta viktiga skede i partiets historia, finna att Arvid Posse stod all-

Nils Larsson i Tullus.
Bondeståndets siste talman.

deles utanför det hela liksom att Karl Ifvarsson var den befarade motståndaren. Slutligen får talet om att Emil Key endast var en blindpipa i bondorgeln en kraftig vederläggning.

*

Emil Key's verksamhet vid detta tillfälle hör till hans tysta bragder. Ty han var personligen djupt nedtryckt genom Forsetehistorien, som gav en grundstöt åt hans redan osäkra ekonomi och det vitsord, som S. A. Hedlund gav honom i ovan anförda brev, var således ett väl förtjänt. Den förlust, E. K. nu gjorde, hade som medelbar orsak politiken. Ty då några lantmannapartister i andra och första kamrarna beslutat upparbeta S v e n s k a

Medborgaren till partiets tidning, hade Emil Key iklätt sig borgensförbindelser för tryckeribolaget Forsete, som uppgingo till omkring 90,000 kronor. Under avvecklingen återfick han en del, men 60,000 förblev ren förlust. Det var således både med stora enskilda orosämnen och djupa farhågor i fråga om partiets sammanhållning, som Emil Key begav sig till riksdagen 1878.*

* Resorna skedde på landsväg de fem milen till Hultsfred och därifrån med järnväg till Nässjö. Om denna resa berättas i brev till hemmet att allt gått bra, ehuru E. K. måst köra större delen av de fem milen själv, emedan den bakpå släden sittande kusken icke kunde reda sig med den kullriga, spegelblanka isgatan.

IX.

Riksdagen 1878.

Under denna riksdag voro mina brev till hemmet så många och så fullständiga uttryck för Emil Key's ställning att de här meddelas samman med dagshändelserna. Emil Key försäkrade sin hustru att han berättade mig allt hon ej kunde se i tidningarna, och att jag sedan nedskrev det i breven så utförligt som möjligt. Dessa ersätta således delvis de »minnen» Emil Key senare aldrig hann att nedskriva.

Vi ankommo på aftonen den 8 januari och redan vid stationen möttes Emil Key av Liss Olof Larsson och Nils Larsson i Tullus, ivriga att få ett samtal om försvarsfrågan, som icke blott samlade lantmännen till den beramade sammankomsten den 12 januari, utan även till många andra.

Att betänkligheter skulle komma att uppstå mot förslagen även av mot lantmannapartiet vänligt sinnade militärer, det hade Emil Key insett, bland annat genom följande brev från kapten Carl Ericson, efter dennes granskning av lantmannapartiets förslag:

Rånnum d. $^{2}/_{1}$ 78.

»Min gode Broder!

När det nya året nu ingått vill jag med dessa få rader helsa dig »Ett godt nytt år». Det återstår endast några

veckor innan vi i Stockholm träffas och få då se hvad denna riksdag kan medföra — Det förslag som efter vissa instruktioner af Mankell utarbetats har jag mottagit och tackar dig för du var så vänlig och lät öfversända mig det. — Skall jag vara uppriktig måste jag bekänna att jag ej tror att Första Kammaren och regeringen kunna antaga det. Det egentliga hindret härför synes mig vara stammens organiserande; jag anser det vara i hög grad beklagligt att Ni ej låtit densamma organiseras på ett militäriskt tillfredsställande sätt; det hade kostat endast någon million mera än det Ni nu föreslå och af hvad betydelse hade väl det varit mot att en gång kunna hoppas att få dessa efterhängsna frågor afgjorda? Med en bättre organiserad stam hade förslaget otvifvelaktigt samlat en mängd militärer omkring sig.»

Han förklarade som sin mening att stamtruppens styrka borde vara 30,000 man, dess tjänstetid högst 6 år, utbildningen fullt tillfredsställande och garantien för stammens rekrytering fullt betryggande. Ökningen av beväringens övningar till 90 dagar borde ske inom 6 år, icke inom 15, som lantmannapartiets förslag gick ut på. Slutligen säger han sig vara tveksam om icke den indelta stammen var att föredra framför den här föreslagna.

Naturligtvis var Hugo Raab livligt intresserad av vad som förehades i fråga om försvaret. Han hade varit illa sjuk på hösten och var redan märkt av den död, som några år senare nådde honom. Han hade återtagit sitt arbete, men måste föra en sjuklings tillbakadragna och varsamma liv.

Breven till Sophie Key berätta att dagen efter den stora sammankomsten hos Emil Key skulle vi äta middag inne hos Raabs, där otåligheten var stor att få veta utgången. Om denna heter det:

»Sammankomsten, vilken var talrikt besökt, avlöpte bra. Morbror Gösta har inga sönderbrytande planer. Hans förslag * är att man bör interpellera ministären och fråga om den intet ämnar göra i lantmannasyfte, innan man väcker motion. Men alla bönderna vilja nödvändigt ha motion, och far tror att t. o. m. Carl Ifvarsson går med om den. Han är uppkommen och bevistade sammankomsten i går, samt blev invald i det utskott, som sedan i går afton avhandlade saken hos Carl A. Larsson. I dag är d ä r möte, i morgon f. m. hos oss, och så kommer det väl att fortgå var dag. Far hoppas det bästa av sina gubbar, vilka äro morska som lejon och åtminstone alla hittills visat sig ärliga. Ämbetsmännen i Sthlm, lära, sade Stråle,** vara så rasande på lantmannapartiet att de skära tänder vid blotta namnet.»

Den 19 jan. berättas:

I fredags hade vi morbror Gösta till middag och i går var far hos honom. De båda herrarna äro förtjusta åt sitt arbete och »intelligensen», som hoppats på lantmannapartiets splittring, skär tänderna.

Vidare omtalas Arvid Posses mycket uppseendeväckande tal på rikssalen, i vilket han gjort sig till lantmannapartiets talman och sålunda väckt bifall hos detta parti, men motsatsen hos »intelligensen», som med

* Redan före riksdagen hade Gösta Posse skriftligt varnat Emil Key emedan denne ville ge sig o b e v ä p n a d mot fienden medan han — Gösta Posse — ville göra v a p n e n i ordning. Han har en plan, som han är viss att Emil Key skall gilla. »Gustaf Sparre gillar den fullkomligt, och dennes kända nykterhet (trots att han är brännvinsbrännare) är en god garanti för det praktiska i planen.»

** I samma brev berättas att Emil Key varit ute hos sin vän Stråle på Rörstrand i avsikt att vinna denne för s i n plan till nytt riksdagshus. (Se ovan E. K:s inlägg mot Helgeandsholmsbygget.)

stor ilska uppträdde mot detta tal.* I första kammaren hade Sundberg blivit talman och man berättade i staden att när Sundberg svor talmanseden till kungen skedde detta så kraftigt att Henning Hamilton viskade: »vår ärkebiskop svär som en borstbindare»! En av Åkerhielms

* Jag insände då, min far ovetande, denna lilla bit till Dag. Nyh.

Slutsatser (den 24 Jan.)

Andra kammarens talman har begagnat det enda tillfälle grundlagen lämnar till ett omedelbart närmande mellan konung och riksdag, för att av detta närmande göra något mer än en av de många betydelselösa ceremonier, som med fraser och omsvep maskera vårt fria samhällsskick.

Mot denna greve Posses fullt tidsenliga och berättigade uppfattning funno som bekant anförarna av andra kammarens intelligensparti sig skyldiga att inlägga en protest, något som man av detta parti, fordom mera konungskt än konungen själv, kunnat vänta. Men det skäl till protesten, som partiets ledande man frambar, var däremot av den art att man måste tro det intelligensen själv glömt sin logik, eller ock hoppats att all förmåga av logisk slutledning vilar hos intelligensen själv. Man måste nämligen med nödvändighet ur sagda protest mot greve Posses tal draga några lika självklara som överraskande slutsatser. Greve Posses tal innehöll följande, i andra kammarens namn uttalade, önskningar:

Om kammarens samverkan med regeringen.

Om skattebördornas rättvisa fördelning.

Om försvarsväsendets ordnande på ett sätt, som motsvarar både landets behov och förmåga.

När nu ett mindretal i kammaren protesterar mot dessa yttranden, som varande uttryck för endast flertalets önskningar, framgår däraV tydligt:

För det första att andra kammarens minoritet icke vill samverka med regeringen och således utgör opposition mot regeringen.

kvickheter cirkulerade även: Någon hade undrat om det var med v i l j a, som Bergström vid en röstning 1877 lagt in en voteringssedel m o t ministären? Åkerhielm inföll: »nej, det var med *o*vilja».

I samma brev berättas:

»Varje dag sedan den 12 hava möten hållits, vid vilka visserligen Carl Ifvarsson och ett par till försökt en liten försiktig motsträvan — och icke ringa försök i den vägen lära enskilt varit gjorda — men Carl Ifvarsson har nu resignerat sig *

För det andra, att samma parti icke vill skattebördornas rättvisa fördelning och således gör sig till målsman för orättvisan.

För det tredje att partiet antingen vill ett försvar som icke motsvarar »landets behov och tillgångar» — vilket ju vore en orimlighet — eller också icke vill något försvar alls.

Intelligensen har sålunda med sin protest gjort till s i n a de tre grundsatser, som den med bitterhet förut kallat lantmannapartiets dödssynder: regeringsopposition, självviska intressens främjande och försvarsvägran!

Man kan i sanning icke förvåna sig över att greve Posse — som vid sitt tals hållande ännu icke kände detta märkliga omslag hos intelligensen — omöjligt kunde drömma om att han i detta tal ej gjort sig till tolk för d e n del inom kammaren, vilken, enligt sina ord åtminstone, städse gjort sig till inkarnationen av regeringsvänliga, rättvisa och fosterlandsälskande grundsatser. I f a l l greve Posse, otroligt nog, hyst några betänkligheter i att ej hava uttryckt hela kammarens mening, var det därför — innan den märkliga protestens avgivande — säkerligen icke mot mindretalet han riktade sitt tvivel. Om regeringens känslor vid intelligensens plötsliga krigsförklaring tillåta vi oss intet omdöme.

Vi ana att de kommit nära ett »även du, Brutus»!

* Han t. o. m. yrkade uppskov med motionernas framlämnande emedan han trodde att man genom dröjsmål borde kunna samla 104—106 namn; han yrkade även att inga redan givna namn skulle få utstrykas, sålunda visade han sin goda vilja.

och med de i dag och i morgon skedda och skeende underskrifterna på de 7 motionerna blir det mellan 101 och 106 namn. Far är segerglad och lycklig att ha hunnit så långt efter detta års alla ansträngningar.»

Den $^{26}/_{10}$ berättas om »intelligensen» att partiet gjorde dumhet på dumhet:

Också påstår far, som råkade flera »intelligenser» på middag hos Wijk i går, att så där privat tävla de om att »skälla» på varandra för alla dumheter, den ene eller andre begår, men i kammaren »skälla» de på lantmannapartiet. »Det är riktigt synd om er så dumma äro ni,» sade Ola Andersson till en av dem efter »protesten» mot farbror Arvid. Och i går, sedan far replikerat landshövding Bergström, sade en annan bonde: »Det tog, för Bergström sätter ut underläppen så den är så lång som tre halvsulor.» — — —

General Rosensvärd har av far begärt ett exemplar av förslaget och — utan att varken klandra eller prisa eller lova något — talade han länge vänligt om saken. Om regeringens hållning har man platt ingen aning ännu. I första kammaren beräknas redan 50 röster för förslaget. — — —

Jöns Pehrsson (som under hela »för-riksdagen» varit en riktig stödjepelare för saken) tycker att herrarna i första kammaren äro så fasligt ovettiga, ej mot honom men mot varandra, så han tycker mycket bättre om tonen i andra kammaren.*

Redan vid förpostfäktningen i försvarsfrågan — d. v. s. på tal om det särskilda utskott, som skulle behandla den — fick Emil Key anledning att vända sig mot ordandet om »sakkunskapen». Det finnes, yttrade han, hos försvarsmotionernas undertecknare en större sakkännedom än hos några andra inom representationen, nämligen i fråga om huru långt folket vill och kan gå i offervillighet. »Om den nya försvarsorganisationen skall

* Jöns Pehrsson, radikalen, hade nu inkommit i första kammaren.

bli älskad av folket och uppburen av den allmänna meningen, får den icke påtrugas landet; den måste tvärtom bli sådan, att folket gärna och villigt bär de bördor, som med dem äro förenade.» Han påminde om att lantbefolkningen är folkets ojämförligt största del. Kunde ej land och stad mötas, ville städerna ej avsäga sig något av sina privilegier, fortsatte de att betrakta striden som en »kamp mellan land och stad», mellan en »övermäktig och övermodig majoritet och en minoritet, som numera knappast har rätt att yttra sig här i kammaren»* — ja, då fruktade han att intet kunde uppnås.

Senare — på tal om en föreslagen artilleribyrå — betonade Emil Key »det svenska folkets beskedlighet, dess stora vördnad för auktoriteter, dess svaghet för det storartade». Men vi ha ej råd till försök, som kanske sedan förkastas. De rika landen må göra försöken men vi hålla oss till det prövade och godtagna och framför allt icke bestämma oss under febril anslagsiver och uppstyltad auktoritetstro.

*

Efter utskottsvalen berättas $^{24}/_{2}$:

»Lantmannapartiets lista gick glänsande i andra kammaren ('intelligensen' har konvulsioner!) men däremot blev första kammarens val just inte så värst bra, ej heller så värst illa. Hugo Hamilton är ren nihilist, Mannerskantz och kammarrådet Andersson stå lantmannapartiet nära; Wijkander är ej omöjlig — för att vara general förstås. Morbror Gösta kom ej ens på deras lista.** Och han är nu mycket ledsen; reser till Vreten och kommer aldrig mer igen(!) — —

* Uttrycket var doktor Ch. Dicksons.

** Förut är berättat att Emil Key »arbetat som en häst» för att få in Gösta Posse i försvarsutskottet, men att det satt

Han åt med G. Sparre middag hos oss i går och alla voro ledsna för Göstas skull, men de andra två sökte bevisa honom att han icke har rätt att draga sig undan för det att första kammaren söker mota bort honom. Gösta påstår att han är gubbe redan och ej har arbetskrafter längre för ett så otacksamt arbetsfält. — — —

Han har hela denna tid burit sig värdigt och väl åt, säga både Sparre och pappa.

Trots Björlins ovan anförda skarpa kritik av lantmannapartiets härordningsförslag berättas att både Emil Key och bönderna ville ha honom till sekreterare i försvarsutskottet. Ett litet drag, som bevisar huru allvarligt de ville främja saken, med åsidosättande av sådana små hänsyn, som ofta spela in i stora frågor.

*

När den stora frågan hade hunnit så långt — och försvarsutskottet just skulle börja sina arbeten — erhöll Emil Key de första dagarna i februari det telegrafiska budet att hans hustru låg döende i lunginflammation. Jag, som aldrig sett min far gråta blev så förfärad över det våldsamma sorgeutbrott, jag bevittnade, att jag knappt fattade huru han vann självbehärskning för de brådskande anordningar, som möjliggjorde att vi samma afton kunde resa ned. Vid Hultsfred mötte oss budet att liv ännu fanns kvar men föga hopp. Då vi — efter att ha tillryggalagt de då ändlösa fem landsvägsmilen — slutligen voro vid hemmet hade krisen fått ett gynnsamt förlopp och läkaren tillskrev denna utgång den sjukas egen brinnande vilja att ännu en gång se den

alldeles rysligt hårt. I övrigt visade första kammaren en vänlig hållning, som kom E. K. att hoppas det bästa i politiken.

älskade maken, åt vilken hon sålunda blev räddad. Efter tolv lyckliga dagar i hemmet kunde Emil Key utan oro återvända till arbetet i Stockholm.

Under sin hemmavaro på Sundsholm hade Emil Key fått ett brev från Gösta Posse, som ville försäkra sig om att deras ståndpunkt i de stora frågorna alltjämt var lika. Han skrev:

»Före din avresa hade jag ingen anledning till fruktan i den vägen, men sedan dess har jag fått reda på vilka medel motståndarna ämna begagna för att besegra de båda motyrkandena: lottning och fastighetsskatt. Så att jag erkänner att jag är något orolig huruvida du verkligen skall motstå detta t r y c k. Planen är att skilja Carl Anders Larsson, Nordanå och dig ifrån de övriga och förmå eder att gå in på 'om icke just lottning, så någon annan mera tillfredsställande garanti än den som ligger i penningegarantien sådan som den blivit föreslagen i garantilagen'. Kunde man då blott få in 'en aldrig så liten kil' bland de 102 så skulle man sedermera låta tiden verka. Detta är planen och Gustaf Ugglas skall begagnas som m e d v e t e n maskinist och Mannerskantz som duperad bulvan. Jag skyndar mig att underrätta dig om planen och b e s v ä r dig därför att s t å s o m e t t b e r g i avseende å garantilagen, så att de ej få den ringaste kil in i densamma. — — — Jag gjorde orätt om jag dolde för dig att jag är ganska orolig att du ej skall kunna stå emot deras maskinationer.»

Han ger vidare Emil Key det rådet att vara fullkomligt avvaktande i fråga om de stora järnvägslånen, ty genom att kompromettera sig i denna fråga, kunde han lätt förlora sin ställning i försvarsfrågan.

Redan den 18 februari berättas — efter återkomsten till Stockholm — att Emil Key fått detta lugnande brev från Ola Andersson, som låg honom till möte, i den vänliga avsikten att genast sätta honom in i sakläget inom utskottet:

»Vad det huvudsakliga i vår militärorganisation angår, så är det märkvärdigt vad det både i och utom utskottet, såvitt jag kan döma, nu råder en mycket god ton därom. Egentliga skillnaden i meningar på utskt. 1:a avdelning är naturligtvis om den ytterligare garanti, utöver penningen, som vederbörande vilja hava. Det är klart att både K. M:t och hans rådgivare kunna vara brydda; att antaga en härordning utan en sådan garanti — tvånguttagning eller dyl. — Det skall av en del anses för ett svårt fel att icke antaga vad som nu, möjl. med några förbättringar, kan komma att föreligga, medför också ett stort ansvar. Noga räknat, har dock K. M:t nu ingen annan garanti för en fulltalig armé, än den, som kan ligga i rust- och rothållarnas börs, vad beträffar indelta stammen, och i övrigt årliga anslag, icke förslagsanslag.

Jag har ej hört någon i utskottet just hyst farhåga för att ej folk skall fås för goda villkor och god behandling.»

Efter några upplysningar om huru långt man hunnit i utskottet, yttras slutligen på tal om avskrivningsfrågan:

»Vi få naturligtvis för vår egen del gå härvid mycket försiktigt till väga, så att vi å ena sidan icke binda oss till mera än vi kunna stå vid, och å andra ej i förtid få någon opinion emot oss bland våra egna. Vi skola ha N. L. (Nils Larsson i Tullus) och C. I. (Carl Ifvarsson) före oss.

Vad rätt och skäligt är vilja vi ju, inte mer.»

Vi kunde således lugna Sophie Key's oro — att makens nedresa till hennes sjukbädd på något sätt skulle skadat hans arbete för de stora frågorna — med det beskedet att dessa vilat i väntan på Emil Key; den avdelning av utskottet, han tillhörde hade icke ens på åtta dagar haft något sammanträde och att

»Inget galet är gjort — — — och ställningen är oförändrad, som då far for.

— — —

Motsidan börjar allt mer och mer övergå till erkännande av och tycke för lantmannapartiets arméförslag.»

Den 22 berättas att kungen förklarat att, om riksdagen åt sitt beslut i härordningsfrågan gav formen av skrivelse, skulle han anta denna och till nästa riksdag komma med förslag byggt på den: att ta lantmannapartiets n u skulle strida mot hans värdighet. Däremot ämnade »intelligensen» i båda kamrarna rota ihop sig för att »kväsa lantmannapartiet».

Efter några meddelanden, som äro likalydande med E. K:s till S. A. Hedlund, fortsätter brevet sålunda:

»Far säger att han tror mycket litet på framgången av motionerna, men att han icke ångrar det besvär, han på dem nedlagt, ty de leva nog upp igen och ha åt lantmannapartiet givit en livskraft, som det förut icke ägt: givit det en positiv i st. f. blott negativ hållning.»

Emil Key var under denna vinter, som han själv skrev, ofta trött, därav trög och tyst. Utom sina enskilda affärer, Fröbergska stiftelsen, m. m., hade han två utskott*, kammarplena och lantmannasammanträden, därtill ibland besök, ibland den svåra huvudvärken, som han med skäl kallade sin »största svårighet i riksdagslivet», och som av den dåliga luften — särskilt under nattplena — i det dåvarande riksdagshuset, ofta framkallades.

3/3. »Det ser nu bättre ut igen i utskottet, sade far i går, och om kungen blott v i l l e — och av den orsaken lade sitt inflytandes solsken på första kammaren — så kunde sakerna lösas vid denna riksdag. Gösta Posse har, till sin heder, ej länge kunnat hålla sin föresats att ge politiken på båten, utan återkom 1 mars för att ge sig in i striden. — — —

* Statsutskottet och försvarsutskottet.

Två lustiga historier, varav den ena är sann och den andra troligen inte, har jag att berätta. Den förra gällde far, till vilken statsrådet Carlson nyss sänt en person — som ville ha något på åttonde huvudtiteln — med de orden: »Skynda Er upp till Key att begära det nu, ty hans fru är bättre och således hans humör utmärkt.»*

Den andra rör kungen, som på en slottsbjudning skulle sagt till Carl Ifvarsson: »Ännu kunna vi väl göra något med Gud och Sveriges allmoge,» varpå Carl Ifvarsson, med en snegling åt »intelligenserna», skulle svarat: »De där få väl vara med på ett hörn också?»

Den 10 mars berättas:

»Far är nu igen mycket glad över ställningen i utskottet, som han finner båda gott; och hans ställning i kammaren har aldrig varit bättre än nu; när han talar, då lyssna alla med spänd iver, väl vetande att partiet följer honom troget och en frågas utgång sålunda är given. Deras (böndernas) tillgivenhet för honom visade sig riktigt rörande i deras oro och sedan glädje under Mammas sjukdom; fars nedresa väckte det största deltagande i alla kretsar och i riksdagen klagade vänner och fiender, »att allt låg nere när Key var borta». — I dag har far förberedande möte med alla sina gubbar i försvars- och statsutskottet, och går till Mankell med 1,100 kr. från lantmannapartiet för hans arbete. Dessa penningar äro samlade på listor där 113 tecknat sig; detta är således 11 mera, som kommit till, sedan motionens 102, och vid röstningen hoppas far på 115—120.»

Den $^{17}/_{3}$ berättas:

»Sedan fjärde huvudtiteln varit före och Rosensvärd mycket matt försvarat sig, hava bönderna i andra kammaren hittat på skälet varför kungen ej kom med ett arméförslag till denna riksdag: Han visste att Rosensvärd aldrig skulle mäktat försvara det!»

---

* Supplikanten berättade själv Carlsons ord för Emil Key.

Såsom utfyllnad av mina här ovan meddelade brevutdrag böra även några utdrag av Emil Key's egna brev till S. A. Hedlund* bifogas.

Den 18 januari 1878 meddelar E. K. att lantmannapartiets överläggningar bl. a. medfört att, i deras blivande förslag, underbefälet fått nödig lönetillökning, medan gardet blev slopat — betecknande för den demokratisering av försvaret, som var lantmannapartiets mål — och vidare att alla motionerna voro sammanbundna med varandra: allt eller intet var nu lösen.**

$^5/_9$ meddelar E. K.:

»Allt har gått öfver förväntan bra hittills, och det moraliska intrycket af de 102:s uppträdande har varit hos fienderna nästan öfverväldigande. Kungen lärer — för att börja med början — vara mycket obeslutsam, för sig upprepande, i det han bladar i motionerna, 'ska? ska inte?' Regeringens åsigter delade. Ex. De Geer gynnsamt stämd, Ex. Björnstjerna fiendtligt. Carlson sötsur, böjd för motstånd så mycket hans böjliga natur medgifver. Forsell — 'efter omständigheterna väl'. Rosensvärd välsinnad så mycket 'honnören' tillåter. v. Otter vill hvad kungen vill. De konsultativa samt Thyselius vacklande. Uti Första

* S. A. Hedlund, som ju själv tagit del i den s. k. förriksdagen i september, var med hela sin livliga själ intresserad av lantmannapartiets stora fråga och hade bett Emil Key ge sig de upplysningar och vinkar, som kunde vara av gagn för S. A. Hedlunds ledande artiklar.

** De motioner, som framlämnades — undertecknade av 102 medlemmar i andra kammaren — voro:

1) Motion om ny härordning.
2) Om grundskatteavskrivning.
3) Om ändring i bevillningsförordningen.
4) Om ändring i kommunallagarna.
5) Lag om försvarsanslaget.
6) Ändringar i krigslagarna.

kammaren ligger icke det mesta motståndet uti härordningsfrågan utan i grundskatte- och bevillningsfrågan, om äfven den förra, såsom förment otillräckligt tillgodosedd, kommer att tagas till förevändning för afslag å de båda sednare frågorna.

Brukspatronerna lära vara något uppskrämda och hafva derför insatt Hugo Bo * (i stället för Gösta Posse) — hvilken dessutom haft skåningarnas rancune emot sig för landtingsvalen — att han såsom bruksegare skall föra deras talan i nämda frågor. Desses farhågor visa sin intensitet deruti att Hugo Bo blifvit insatt ehuru noterad nihilist i försvarsfrågan. — — —

Grefve Henning Hamilton, den nya representationens oförsonlige motståndare, som yttrat att han 'skall visa De Geer att intet skall kunna genomföras med den nuvarande representationen', borde få en varningsgrad.»

Den $^{23}/_{2}$ berättar E. K. för Hedlund att han nyss kommit tillbaka från sitt hem, dit han huvudstupa på permission rest, ty »jag var på väg att förlora min älskade hustru. Gud ske lov emellertid, sedan allt hopp var ute, behagade det honom att återge henne till mig.»

$^{23}/_{2}$ 1878 berättar E. K. vidare:

Kungen lärer vara böjd för våra förslag, om vi blott skrifva och han får göra förslag — allt för »glorians» skull. Vi svara: förlidet år anklagades vi för försvarsvägran, landsförräderi derför att vi inte gjorde annat än skrefvo, nu är det vi, som icke vilja skrifva utan besluta. Dessutom — på en skrifvelse af oss i år — kan det hända att vi få lika litet svar som i fjol, och, om vi få det, kanske det då blir i samma stil som förut, då Riksdagen på 1873 års skrifvelse erhöll till svar 1875 års förslag! Slutligen, hvarför hafva de ej lyssnat i tid till våra häftiga önskningar, och huru länge skola vi låta oss nöja med att afvakta om, när och hur det i nåder täckes Vederbörande?

Minoriteterna i båda kamrarna sammankomma och aftala gemensamma åtgärder för

* Hugo Hamilton på Bo.

att med enig kraft kunna uppträda emot oss. Fyra f. d. statsråder i första kammaren — Henning Hamilton, Waern, Wennerberg, Ehrenheim — samt i andra Berg, Bergström, Lejonhufvud och Adlercreutz stå i spetsen. Detta är tillförlitligt.

$^{24}/_{2}$ fortsätter meddelandet om de avsikter vilka föranledde E. K. att kalla de, enligt dessa avsikter handlande, fariséer medan de själva ansågo sig såsom »patenterade fosterlandsvänner» av de konservativa tidningarnas patent.

»Till hvad jag skref om de 8 f. d. statsråderna och deras plan att genom intelligensens i båda kamrarne förenade krafter spränga Ekmanska partiet i första och förderfva landtmannapartiets förslager (rörande hvilka endast deras förskräckelse kan täfla med deras raseri) vill jag lägga att meningen är att derjemte störta De Geerska Ministären. »Han selv» är med, har det uppgifvits, och allt detta för »glorians» skull. Intet godt får komma från Nazareth, det går icke an. Intelligensen kan inte rädda plånböckerna genom att hålla på dem — den lägger handen på hjertat och utropar i fosterländsk sjelfuppoffring: »endast lottning! — lottning såsom garanti — intet annat är »betryggande», intet annat duger!» De skulle svimma af bestörtning om vi samtyckte; lyckligtvis äro de säkra att så ej sker. — Skattefrågan stum i bakgrunden, är, jemte glorian, orsaken till förslagens fall, men anledningarna sökas i militära förevändningar, i artificiel patriotism!» *

* E. K. brukade säga att medan liberalen helst kallade sig medborgare, ståtade den konservative med ordet patriot. Och detta namn tillägnade sig även de, som i övrigt hade frisinnade politiska åsikter men egennyttiga ekonomiska intressen, som de upphöjde till fäderneslandets. Mer skattade han då de äkta konservative, som ej förmå urskilja de idéer, vilka skola omgestalta framtiden. Dessa menade ärligt i sina varningar för farorna, dem Emil Key mötte med vissheten att den, »som vill lära simma måste i vattnet, även med risk att drunkna».

17/3 1878 är lottningen på tal. E. K. vet att intelligensen, samtidigt med yrkandet därpå, kom att tillägga friköpning genom byte med annan värnpliktig.

»Vi hafva segrat i utskottet. Andra kammarens ledamöter inom utskottet stodo i denna fråga såsom en man. Så icke första kammarens. Mannerskantz gick visserligen ensam och modig med oss, men mellan de öfriga rådde stor meningsskiljaktighet och som de olika meningarna komma att framträda i form av reservationer får, menar E. K., intelligensen tillräckligt med hål att slinka igenom.

Den vet dessutom att lottning aldrig går vid riksdagen i andra kammaren, och då gemensam votering ej kan ega rum härom, riskerar minoriteten intet att sluta sig till förstakammarmajoriteten och den skall göra det, så mycket kryare som legningen skyddar de fina 'herrar' hvilka ega råd att, om lotten drabbar dem, ställa 'karl' i sitt ställe.»

Med anledning av lottningsfrågan hade Hedlund några dagar förut berättat att han haft ett livligt samtal med Viktor Rydberg om lottningen, och denne hade utropat: »låt 'intelligensen' få giva sig själv detta ris». Hedlund påpekar att för allmogens män vore ju lottningen en långt mindre fara än för det goda herrskapsfolket. Han skulle vilja se glacéhandskade herrar Dickson och Kjellberg sopa kaserner, gå med matbackar o. s. v.! Men rättsgrundsatsen var så viktig att man måste till det yttersta bekämpa lottningen.

I april var Hedlund uppe i Stockholm och den 26 april hade Emil Key en liten middag där Hedlund, Hugo Raab, Gustaf Sparre, Curry Treffenberg samt bröderna Arvid och Gösta Posse möttes. Men den gången ej för att tala politik utan för att bese ett dittills obekant karikatyralbum av A. Ehrensvärd, som Emil Key fått till lån på en eftermiddag. Genom S. A. Hedlunds

vistelse i Stockholm uppstod en lucka i brevväxlingen, som utfylles genom mina brev till hemmet.

Från mitten av mars berättas att E. K. varit på middag hos R. von Kræmer och skulle på middag hos kungen och på supé hos Rudolf Wall. Från middagen hos kungen berättas:

»Kungen gjorde allt sitt till att tjusa far först genom att göra sig underrättad om mammas hälsa och tala om sitt djupa deltagande i fars både sorg och glädje o. s. v. Sedan började han tala om alla sina bekymmer i försvarsfrågan, alla sina orosämnen och sin brydsamma ställning, sitt behov av annan garanti för stammen än penningen o. s. v. Så gjorde han sig mycket noga underrättad om farbror Hugos hälsa och förklarade att farbror skulle fara till Karlsbad icke Södertälje: 'om han det gör, kommer jag själv upp och kör av honom till Karlsbad'.»

Som läkaren emellertid höll på Södertälje tog Hugo Raab i alla fall rum där för sommaren och det syntes som om hans hälsa under vintern förbättrats. Första gången han orkade åka ut for han ner till sin kära generalstab för att se på den utifrån: i trapporna orkade han ännu icke gå, utan hade hela vintern måst sköta sitt arbete från sitt sjukrum. Hans outtröttligt ömma hustru hjälpte i vad hon kunde och hans adjutant och släktinge Adolf von Koch* hade därunder varit honom en utmärkt hjälp. Att bröderna så gott som dagligen träffades och att Hugo Raab med det mest brinnande intresse inhämtade nyheter från Emil Key, omtalas ständigt i breven. En dag berättas att Hugo Raab var mycket ledsen över den ilskna tonen i Aftonbladet, som skadade försvarsfrågan, men att

* Adolf von Koch var gift med en kusin till Hugo Raab och Emil Key, en dotter av deras morbror, Viktor Fleetwood.

han ursäktade Gödecke med att denne låg sjuk i reumatisk värk och lättade sina plågor med artiklar mot lantmannapartiet!

Vad Hugo Raab själv angår bekräftade han framför allt under sina sjukdomsår Oscar II:s ord till Emil Key vid det nyss anförda samtalet: »Raab är den mest energiske karl i Sverige!» Hans förmåga att under ohälsan bära sina arbetsbördor är redan i det föregående framhållen. Men inte mindre beundransvärd var den styrka, med vilken han bar sjukdomen; hans jämnmod och glättighet gjorde hans lidandesår så lätta som möjligt för hans närmaste och till ett föredöme för alla.

*

I det föregående omtalades Sophie Key's intresse för de frigivna fångarna och i samband med detta för att fångar skulle släppas ut med ett rent betyg, sedan de första gången suttit inne. Frågan skulle nu komma före i riksdagen. I breven uttalades farhågan att den skulle falla, kanske även i andra kammaren, »ty även denna brydde sig alltför litet om våld på mänsklighet och rättvisa, frihet och billighet så snart icke våldet gällde dem själva», heter det i brevet.

Några dagar därefter berättas att frågan varit före, och att »far talat mycket bra, men utan att yrka något, eftersom frågan redan hade fallit i första kammaren». Emil Key påpekade ihåligheten i det skäl, som anfördes mot bibehållandet, nämligen att ej utsätta samhället för brottslingarna. Även för dem, som ej vibrera för annat än siffror, funnos siffror som tala nog, yttrade E. K., siffror, som bevisa verkningarna av denna straffpåföljd. När fängelsedörren öppnas

efter straffets slut, då stöter samhället — vid hans första steg ut i det fria — fången tillbaka och slår åter fängelsedörren i lås om honom. Fången vill samhället behålla; arbetaren bryr det sig ej om, människan än mindre. Den av Emil Key som allvarlig betonade frågans fall i första kammaren föranledde honom att, vid nästa debatt i en lagfråga, beklaga att den nya representationen alltför mycket stod i det materiellas tjänst; särskilt var det första kammarens skuld att de lagändringar, som biföllos i den andra kammaren, strandade på medkammarens motstånd. Den fråga, det då gällde, var sekternas tryck i vilken en liten, men enligt Emil Key's mening alldeles otillräcklig lättnad, var föreslagen. Han fann det oerhört att baptisterna som odöpta tvungos att stå kvar i statskyrkan och där såsom odöpta ej kunde få vigsel utan nödgas ingå »avtalsäktenskap». Visserligen medgav E. K. att man under ståndsrepresentationen i viss mån drivit humbug med kulturfrågorna — och att dessa sålunda råkat i misskredit hos den nya representationen — men denna felade på andra hållet. Kampen måste fortgå ej endast för likhet i politiska utan även i medborgerliga rättigheter och skyldigheter, och det var ett faktum att kulturfrågorna legat nere under den senaste tiden. Men de måste komma tillbaka ända tills de blivit lösta så att kampen om dem framkallat ädlare, mer mänskliga lagformer. Med anledning av åtskilligt ordande om »grannlagenhetens» krav i fråga om kyrkan, frågade E. K. om det var mer grannlaga mot kyrkan att man hyser ett sådant misstroende till dess egen inneboende livskraft, att man menar sig icke kunna nog ängsligt omgärda henne med världsliga skrankor? Är det fullt grannlaga mot den kyrka till vilken man bekänner sig att man icke

tycker sig nog mycket kunna binda andras trosövertygelse vid sin egen? Är det grannlaga mot kyrkan att dessa annorlunda troendes rätt skall underordnas kyrkans maktställning? Tjänar man verkligen kyrkan genom att envist motsätta sig varje reform, huru berättigad den mer och mer visar sig vara? Gör man kyrkan en tjänst genom att alltjämt bygga på dess konstlade fördämningar, till dess floden blir så stark att den bryter sina skrankor, att den spränger alla band? Genom ensidigt nit har man då åstadkommit en förstörelse, som slungar bort det goda med det onda. Genom att underlåta det fruktbringande reformarbetet framkallar man alltid översvämningar, vilkas verkningar bli att beklaga.

Den 30 mars berättas att Emil Key, tillsammans med lantmannapartiet, skulle göra en liten festmiddag, med anledning av att den före detta riksdagskamraten Ola Jönsson i Kungshult var uppe på ett kort besök. I sammanhang med bönderna kommer Emil Key's svåra ställning på tal.

»Far vill nu t. ex. genomdriva det högsta anslaget till kanoner åt flottan; bönderna vilja nedsätta det; von Otter har besvurit far att skaffa honom kanoner till de redan byggda båtarna (som ju annars äro gagnlösa) och blott han får material vill han hellre avstå fartyget (det nya stora). Far är moraliskt viss om att det högsta anslaget bör ges; men bönderna skola kanske sätta hans yrkande i samband med att — kanonerna skola göras vid Finspång och Ankarsrum! Detta betyder mycket för dessa bruks ägare, det är sant, och för far som deras vän; men intet vänskapsband skulle förmå honom att gå mot sin övertygelse.»

Vidare berättas att Emil Key, som åter måst medicinera för frossan, nu var kryare, men hade ett verkligt slavliv: »att han ännu har gott hopp om frågornas lösning bidrager att hålla mod och krafter uppe».

Det berättas även att han varit på arbetareföreningens årsfest, där »han som alltid fann sig mycket road av det märkliga liv, som där uppspirar. En mycket välskriven årsberättelse upplästes av sekreteraren som var — gissa! — ett stadsbud!! En utmärkt solosångerska var sätterska på ett tryckeri, o. s. v.»

Det berättas snart om kanonfrågan att den gått utan votering i andra kammaren.

Vidare omtalas att Gösta Posse sökt skrämma E. K., ej endast med bönderna utan med försvarsfrågan, som han menat skulle falla på kanonerna. Och nu, »när han så grundligt fått orätt och förlorat sin mystiska nimbus av ofelbar riksdagsprofet» voro han och Emil Key osams för tillfället.

Vidare berättas:

»Försvarsfrågan står över all förväntan bra; 4 generalstabsofficerare, bland dem Adolf von Koch, ha varit sysselsatta med arbeten åt utskottet och själve general Wijkander har förklarat utskottets förslag både politiskt antagligt och militäriskt möjligt. I dag, $^1/_2$ 8 på morgonen, kom farbror Arvid till far, för att bli proppad med nyheter, ty han var i dag kallad upp till kungen — — — hos vilken han mycket bra tjänar saken i lantmannapartiets anda.»

Den 15 april meddelas:

»Nu är försvarsutskottet så långt hunnet att de börja trycka betänkandet. Vi hade i går till kaffet Björlin och fem bönder i och för redigeringen. I dag sade baron Ugglas — inom parentes kungens språkrör — att han finner förslaget militäriskt antagligt. — — — Också är far så innerligen glad och hoppfull.»

*

Även meddelas att Gösta Posse och Emil Key åter voro »sams och att bildhuggaren Andersson bör-

jat den senares porträttmedaljong», om vilken det något senare heter: »att den blir mycket bra, med en så god och glad min».*

*

Den av hela släkten under vintern befarade sorgen att mista den kära Henriette Posse drabbade oss under denna tid.

God, trofast, rättvis och sann hade hon levat och så blev hon saknad i allas minne. Med henne var även den återstod av det gamla Björnehemmet och dess ande, som hon uppehållit, försvunnen. Denna vinter, som hotat oss med en än mycket svårare sorg, gick dock således ej förbi utan att sätta ett nytt märke på den förlusternas väg, som vi under de senaste åren börjat vandra.

*

I slutet av april heter det:

»Morbror Gösta kom till staden i förrgår och i går avgjordes skjutsfrågan i första kammaren. — — — I sin jublande glädje drucko herrarna i går till middagen (Gösta var hos oss) ett glas 'världsomseglingsvin' **.

Krigslagarna gingo också utmärkt i andra kammaren, så de voro så glada. Det var i går någon under plenum, som kom till farbror Arvid och frågade huru han trodde skjutsfrågan skulle gå i första kammaren? 'Den går,' svarade farbror Arvid. 'På vad grund?' sporde frågaren. 'På den grund att det alltid är krukornas röster, som avgöra de stora frågorna', svarade han. Emellertid var ilskan stor i

* Emil Key's medaljong var den första i den senare fullföljda serien av riksdagsporträtt. Den ovan omtalade av Arvid Posse var i mindre format.

** Det vin, som omtalas i del I, sid. 403 och som endast kom fram vid betydelsefulla tillfällen.

går hos de slagna i första kammaren och Gustaf Ugglas bad Gud bevara det arma Sverige — 'intelligensernas' vanliga fras när de få stryk — ty de anse sig och Sverige identiska. I går, då särskilda utskottets motioner utdelades, slog sig Abraham Rundbäck förtvivlad med båda händerna för ansiktet och utbrast: 'nu ser jag djävulen och allt hans anhang komma!' Liljenstolpe * är hitrest och ytterligt intresserad av krigslagarna.»

Den 3 maj skrives:

»Denna vecka har far varit ganska ledig ty inga hopjämkningssammankomster hava behövts. I går hade han lantmannaparti och han sade att på tolv år, som han varit med, hade det aldrig varit en sådan partisammankomst: den fullaste enighet, idel tacksamhet till utskottsledamöterna inom partiet, idel goda föresatser, glädje och samklang. Är icke detta roligt, att av hela hjärtat glädja sig åt? Om nu blott regeringen och första kammaren ville, så kunde vid denna riksdag fars tolvåriga arbete krönas med framgång, och hans strävanden äntligen bliva i någon mån erkända. Om måndag börjar debatten, du får telegram när frågan är avgjord. Artikeln Vid skiljovägen i D. N. var av far och Gösta påstod att den var så bra som om — han skrivit den själv! — — — I går voro far och jag i Amalia Lindegrens ateljé och beságo farbror Arvids porträtt, som blir mycket bra: ledigt utan självsvåld, värdigt utan stelhet; vackert — och på samma gång karaktäristiskt — likt; 'på en gång talman och nämndeman', sade han själv.» **

Den nyssnämnda artikeln av Emil Key i Dagens Nyheter följer här:

Vid skiljovägen.

Sjöfarande bruka bestämma den punkt på havet, varest de befinna sig, genom att »taga middagshöjden». Och som

* Den ovan omnämnde ryttmästar W. Liljenstolpe, som genom sin egen långa strid om och sin bestraffning i ett disciplinmål, var en het fiende till de gamla krigslagarna.

** Arvid Posse hade i sitt härad blivit vald till nämndeman och tjänstgjort som sådan.

det för närvarande på vårt politiska hav råder en stor oviss-het om läget och heta strider om huruvida den föreslagna lösningen av de mycket omordade stora frågorna — rörande vilka överläggningen börjar om måndag — utgör en bedräglig hägring eller icke, torde det tillåtas även oss att taga den politiska »middagshöjden» för att se till om ett länge efterlängtat fast land skall vinnas för framtiden att stå på?

I Dagbladet, Nya Dagl. Allehanda och Aftonbladet — ämbetsmännens och de stora industri- samt penningbolagens tidningar — hava, om man får tro ryktet, f. d. ministrar, landshövdingar och andra framstående riksdagsmän i dessa dagar utgjutit deras vredes skålar, icke blott över »det hänsynslösa och övermodiga lantmannapartiet», utan även över första kammaren, som tagit sig den friheten att i c k e l y d a de upprop eller snarare förhållningsorder som från nämnda tidningar blivit ställda till densamma.* Första kammarens undfallenhet för d e s s a förhållningsorder skulle säkerligen blivit betecknad som »aktningsbjudande självständighet», under det motsatsen bleve en »beklaglig svaghet för lantmannapartiets fordringar». Därjämte har regeringen fått till livs ett mycket starkt misstroendevotum därför att denna regering äntligen, såsom det synes, icke vill slå sig i sällskap med minoriteten i kamp emot samhällsreformer, vilka av alla erkännas som nödvändiga, utan i stället försökt och verkligen lyckats att i förening med majoriteten till en början genomföra en av dessa reformer, nämligen den om skjutsväsendets ordnande. Dessa av politisk ensidighet förblindade byråkrater hava härunder glömt att det just varit genom samverkan med majoriteten, som samma regering lyckats genomföra den ena lönereglerингen och därmed löneförhöjningen efter den andra, för de ämbetsmän, som — ifall regeringen varit i förbund med d e m — antagligen vida längre fått vänta härpå.

* Här bör ihågkommas att utskottets förslag innebar att hären skulle sammansättas av en fast b e f ä l s k a d e r, av en s t a m t r u p p, anskaffad ur de värnpliktigas led och av b e v ä r i n g. Som villkor för genomförandet sattes grundskatternas samt rust- och roteringsbördans avskrivning. Årliga kostnaden beräknades till 29 millioner.

Då de stora frågorna nu stunda, hoppas vi, på grund av skjutsfrågans utgång, att regeringen, även med avseende på dem, icke skall visa sig svag för beskyllningen om »svaghet», utan högt över dessa stundens och dagens hugskott eller skrämskott ställa det stora målet av ett, enligt de hundratvås förslag väsentligt förbättrat, försvar och utjämnandet av sekelgamla orättvisor i beskattningen, varigenom denna regering kan så att säga sätta kronan på 1865 års representationsförändring och avsluta samt fullborda densamma. Regeringen kan därvid säkert stödja sig på ett starkt flertal i andra kammaren; härom våga vi yttra vår förvissning, ty vi hava icke kunnat lyssna till det ihärdiga förtalet, vilket — sedan den ena av dess osanningar efter den andra blivit blottad — ännu har en, lindrigast sagt, lumpen nödlögn kvar: den att andra kammarens flertal icke blott skulle öppet vägra att med handling infria sitt ord, utan att dess medlemmar skulle vara i stånd att t a l a för, men rösta emot sitt eget förslag. Så lyder ett i dessa dagar kringsmygande rykte!

I första kammaren väga däremot krafterna mera lika, men om man får döma efter skjutsfrågans utgång bör även där finnas ett flertal, om än föga starkt och knappt tillräckligt att med visshet besegra det reformfientliga byråkratpartiet. Kunde dessa frågor avgöras genom gemensam omröstning av hela representationens flertal, så vore utgången ofelbart given, men när icke så är måste mycket bero på den tyngd regeringen lägger i vågskålen. Vi kunde tillägga mera — ty blicken måste riktas ännu högre upp, för att bestämma middagshöjden. Men på det att detta skall kunna ske, måste a l l t varda så klart och tydligt att icke en kryssning i dimma och mist kan vålla ett skeppsbrott i själva hamnen. Då som annars — för att fortsätta bilden — bleve det befälhavaren, som för strandningen bure ansvaret.

*

I breven berättas vidare:

»Det påstås att skjutsfrågans utgång i första kammaren till stor del berodde på att kungen, som han steg ur kupén på lördags morgon, utropade: 'Nå, huru går det med skjutsfrågan? F-n anamma om den inte går!' Varpå två hejdukar kastade sig i vagnar och före plenum reste kring till några 'tvivlande', samt styrkte deras tro. Det glunkas om att skjutsfrågan skulle tagits som en munsbit, för att tysta bönderna om det andra ej gick.»

På söndagen, innan den stora försvarsdebatten dagen efter började, berättas i breven:

Farbror Arvid och Gösta åto middag hos oss. — — — Farbror Arvid var kvick som en eld och alla tre stridslystna som hästar, vilka vädra krutrök.

Populära i första kammaren äro Sundberg och — ändå mer Jöns Pehrsson! De Geer hade dagen förut underhållit sig en kvart med denne och farbror Arvid påstod att »alla funno dem lika som tvillingar, men det intelligentaste utseendet har — Jöns Pehrsson» (!!). Farbror Arvid var uppsluppen som en skolpojke.

*

Munterheten blev icke bestående. Den 8 maj nödgas Emil Key bedröva såväl sin hustru som sin trogne stridskamrat, S. A. Hedlund, med budet att de stora frågorna ännu en gång ohjälpligen fallit.

»I går kväll, rättare i natt, skedde den första allmänna omröstningen, jag menar rörande försvarsfrågans öde i allmänhet. För bifall till utskottets förslag:

i första kammaren 56, i andra kammaren 104 = 160,

för avslag:

i första kammaren 64, i andra kammaren 82 = 146,

alltså r i k s d a g s m a j o r i t e t för bifall till principen av utskottets förslag.»

Emil Key skriver till S. A. Hedlund:

»Om Statsråden De Geer, Björnstjerna, Carlson, Lagerstråle, Rosensvärd, Thyselius, Alströmer, alla ledamöter af F. K. och hvilka nu icke röstade (obs. landstingen hafva väl ej insatt desse hrr. för sådant ändamål?) i stället gjort detta, så hade — enär de felande 8 rösterna (skillnaden mellan 56 ja och 64 nej) nog gått med dem, desse och de sjelfva utgjorde 15 röster — majoritet för bifall äfven i F. K. uppstått och förhållandet i stället blifvit 70 ja och 56 nej. Men antagligen hade ännu flera gått med Regeringen och sålunda majoritet för bifall äfven i F. K. blifvit vida större.

Frågan har denna gång fallit genom Regeringen. Dess onda ande i detta fall heter F. F. Carlson.»

*

I sitt nedan omnämnda stora tal* synes Emil Key — enligt både vänners och motståndares mening — hava nått sin höjdpunkt såsom riksdagstalare. Han gav först en översikt av försvarsfrågan; betonade sedan att man befann sig i ett betydelsefullt ögonblick och i en betydelsefull strid, i vilken minoriteten måste komma till korta. Ej emedan den uppträdde mot ett flertal men emedan detta flertal var starkt. Ty det hade framtiden för sig; man kan ej hindra våren att komma.

Sedan första kammaren avslagit utskottets förslag uttryckte Emil Key sin grämelse över att Sisyphusstenen åter rullat ur deras händer långt ned i det obekantas mörka djup. Skulden var icke lantmannapartiets. Detta hade med 104 röster stått för sitt skrivelseförslag 1877; med samma röstetal hade det antagit utskottets förslag och detta var antaget av riksdagens majoritet: 160

* Det meddelas som bilaga.

mot 145; han kunde således fastslå att regeringens motstånd bar skulden för frågans fall. Till minoriteten ställde han den samvetsfrågan, om dess handlingssätt 1878 stod i samklang med dess fosterländska tal 1877?

Anfallen mot Emil Key voro dessa dagar i den grad hätska, att de uppkallade Carl Anders Larsson mot »denna misshandling av Key, som så av själ och hjärta ville reformen», emedan Key vid ett tillfälle stått på en annan ståndpunkt. Key hade nödgats frångå denna emedan han icke kunnat få några verkliga lantmannapartister med sig och emedan han blivit övertygad att endast en väg fanns att erhålla ett starkt försvar. Att Key därför skulle uppbära intelligensens förakt och hån syntes C. A. Larsson orimligt.

Emil Key hade själv — vid anfallen mot hans avvikelser i några punkter — svarat att dessa aldrig gällt grundsatsernas röda tråd.

Men då — som i våra dagar — ville man ej förstå det sakläge som uppstår mellan å ena sidan den militaristiska sakkunskapens krav, å den andra folkets vilja och förmåga att åtaga sig och villigt bära nya försvarsbördor. Emil Key såg sedan 10 år försvarsfrågans stillestånd mellan dessa, åt var sitt håll dragande, krafter. Och så inträdde för honom den nödvändighet att kompromissa vartill han som försvarsvän hade det fullt berättigade motivet att något skulle åstadkommas; att man utan kompromiss alltjämt stannade i det rena nej-sägandet. En av hans ännu kvarlevande riksdagskamrater, friherren och f. d. generallöjtnanten C. Ericson, har — i ett brev från 1916 — så betecknat saklägeт:

»Emil Key och försvarsfrågan äro ju visserligen oupplösligt förenade, men då å ena sidan Key var en varm försvarsvän, vilket måste erkännas av alla, å

andra -- för att få sitt parti med sig — nödgades kompromissa långt mera än han från början tänkt sig, så,» fortsätter friherre Ericson, »blev det detta varav många av hans motståndare begagnade sig för att nedsätta honom i de försvarsvänliga kretsarna.»

1878 års försvarsförslag är det enda — under de 50 år det nya representationsskicket varat — om vilket kunnat sägas vad Emil Key skrev: »att 100-tals riksdagsmän i sina olika orter försvarat det, förklarat det och gjort sig solidariska med detsamma». En sådan folkstämning fanns ej tidigare och återkom aldrig senare. Detta enastående tillfälle att erhålla ett av folket omfattat försvar, vilket, som Emil Key påpekade, sedan kunnat utvecklas vidare, lämnade regeringen obrukat.

*

Vid denna riksdag förekom frågan om en ny skogslag för hela riket. Emil Key berättade då att han eftersommaren 1874 hade befarit två av Norrlands största älvar, trängt djupt in i dess skogar och sedan åkt landsväg ända till Åsele lappmark. Vad han under resan sett hade övertygat honom om att en skogslag för hela landet var en orimlighet. Norrbotten måste ha sin undantagslag, Gottland sin; man borde enas om ett enkelt och praktiskt förslag, lämpat efter de olika ortens förhållanden, under hävdande av en bestämd grundsats: den avverkandes plikt att sörja för återväxt.

Denna ståndpunkt betecknar Emil Key's i de flesta frågor. En huvudriktning, med vilken ingen kompromiss fick äga rum, men sedan viljan att undvika en verklighetsfrämmande, mekanisk likformighet, att ge rätt åt mångfalden. Varje tvärsäkert, ensidigt påstående

eggade honom till motsägelse. Men de rätlinigt följdriktiga kalla sådana människor, som se tingen från mer än en sida, »opålitliga»: ett tillmäle, som ju ej träffar dem, vilka äro ur stånd att vrida på huvudet för att se en fråga från en annan sida än den på vilken de ha sitt ena öga. Dessa enögda finner man alltid säkert i partibåset, medan människor av Emil Key's art söka medelvägar mellan ensidiga ytterligheter. Men just detta gör misskännanden från båda hållen till deras öde.

I brev till hemmet berättas:

»Fars tal var utmärkt bra, så i form som innehåll hovsamt och värdigt och ehuru alla kastade sig över honom, emedan han var den ende av lantmannapartiets talare under förmiddagen, så svarade han på samma vis på kvällen. Under debatten har lantmannapartiet hållit sig mycket tyst, även i dag på f. m.; men i e. m. komma kärngubbarna, far bland dem, i långa banor. Treffenberg hade ett av kvickhet och arghet blixtrande anförande på f. m. Regeringens uttalanden — ytterligt svävande — innebära dock motstånd mot lantmannapartiet över vilket den ilskna delen av »intelligensen» jubilerar; de hyggliga däremot tala aktningsfullt om lantmannapartiets initiativ, och om förslaget, ehuru de ej ge det sin röst för lottningens skull eller grundskatternas. Det var alls ingen beräkning utan blott tur, som gjorde att far blev den förste av lantmannapartiets talare, sedan åtta av motsidans ramsat upp samma skäl; detta gav fars tal en så ofantligt mycket större kläm och mera intresse. Hedin, som ej på hela riksdagen hälsat på far, kom och försonade sig med honom;* farbror Arvid sade att det var ett av de bästa tal far hållit. — — —

* Hedin hade misstänkt Emil Key's ställning till försvarsfrågan. Emil Key, som alla andra, fick ofta erfara den hänsynslösa oberäkneligheten hos Hedin: det var alltid flera, han ej hälsade på men ofta togos de till nåder igen lika oförmodat som de föllo i onåd.

Även i grundskattefrågan hade Emil Key ett stort anförande*, där han frågade om det kunde anses rimligt att en del personer fortfarande skulle åtnjuta undantagsförmåner i skatteväg därför att andra personer tidigare förskaffat sig dem? Först när alla skatteorättvisor och allt kameralt trassel voro undanröjda, som nu söndra det svenska folket; först när medborgarnas rättigheter och skyldigheter i godo och hovsamt blivit utjämnade och rättvist fördelade — då kunde man säga att Sverige var vordet såsom en man.

För att stämma sinnena en ton högre vädjade Emil Key under dessa majdagar till det då firade Linnéminnet — åt vilket riksdagen gav sin tribut genom inköpet av Hammarby — och manade de stridande att sansa sig en stund inför ett av våra största minnen. Detta lilla drag, som troligen framkallade fiendernas hånlöje, är mycket betecknande för Emil Key. En stämning, buren av en stor patriotisk känslovåg, kom hos honom helt naturligt alla bittra känslor att försvinna.

Breven säga:

»Den moraliska segern är helt och hållet lantmannapartiets. 'Andra kammaren står med palmer i händerna,' sade Henning Hamilton, som även sagt att detta förslag 'var det antagligaste, som någonsin varit framlagt, men ändå röstar jag emot det, ty jag skall visa De Geer att intet dugligt skall kunna uträttas med den nya representationen.'»

Vidare berättas att många i första kammaren varit måna om att övertyga Gösta Posse att de röstat med lantmannapartiet. Och bland dem, som verkligen gjort det, voro G. Wennerberg, dennes svåger G. De Maré och

* Se II Kam. Protokoll n:r 56 sid. 4.

G. Ugglas. Det troddes även att De Geer i konseljen kämpat på lantmannapartiets sida, men Carlson hade blivit honom övermäktig.

»Ministärens medlemmar hade avhållit sig från att rösta i försvarsfrågan, men däremot hade de funnit sig oförhindrade att rösta i skjutsfrågan. Någon undrade, huru de så kunnat bete sig och G. Åkerhielm inföll: »Jo, de kvittade på så sätt att Carlson först kvittade med sitt eget samvete och så alla de andra med varandra!»

Kungen lär ha yttrat om Åkerhielm och Bergström att de »hade en likhet: den att gärna tala, men Åkerhielm talade alltid illa om andra, Bergström däremot alltid väl om sig själv». — — — Du må tro att alla voro förtjusta i fars långa första tal; t. o. m. fienderna hava komplimenterat honom. Charles Dickson sade: »Dina åsikter detesterar jag, men ditt tal beundrar jag som det mest fulländade jag i denna kammare hört.»

Den 19 maj:

»Far hade häromdagen ett samtal med Forsell, där far sade honom huru galet regeringen burit sig åt och huru den misstagit sig i hoppet att kunna kasta skjutsfrågan som ett ben åt hunden. Efter de många avslagen i femte huvudtitelns voteringar sade en av bönderna: 'det skall H a n ha, för att han sparka grisen häromdagen'! *

Att far i järnvägsfrågan uppträdde mot bönderna gjorde ingenting: de visste att hans entusiasm blivit tänd av norrmännen, som voro djupt intresserade av Bergslagsbanan och genom brev givit honom upplysningar, dem han ock meddelade i kammaren.

I torsdags hade lantmannapartiet sin avskedssexa, där även Hedlund var. Hans skål föreslog far och Hedlund tackade partiet. Carl Ifvarsson föreslog fars skål och far lantmannapartiets; så sjöng C. A. Larsson verser och Hedlund höll en utmärkt bra skål för den svenska bondekvinnan.»

* Femte huvudtiteln ägde kung Oscars särskilda intresse.

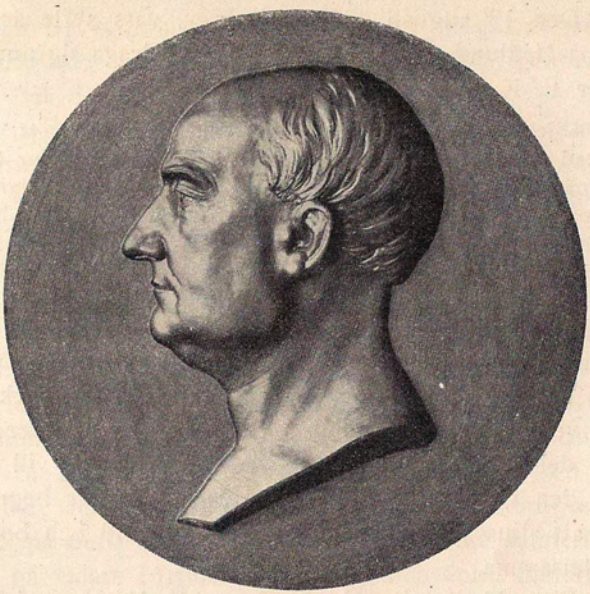

Emil Key.
Relief av Sven Andersson (1878).

Den 23 maj berättas att lantmannapartiet inköpt ett exemplar av Emil Key's medaljong och skaffat den plats i riksdagsbiblioteket, »vilket allt de sade honom i går i ett tal, som Nils Larsson i Tullus höll till honom. Talet var mycket varmt och alla gubbarna, t. o. m. Carl Ifvarsson, grät.» — — —

Far var i dag hos Viktor Rydberg* och tackade honom för hans många modiga och frisinnade uttalanden.

*

* Viktor Rydberg var uppe i Stockholm, för att taga sitt inträde i Svenska akademien.

Den 13 augusti 1878 i ett brev, vars syfte är att förmå Hedlund att vid de nya valen ej draga sig undan, säger E. K. om sig själv:

»Sjelf hade jag tänkt att stanna hemma trött, förbrukad och uppledsen som jag var, men — jag börjar anse det nästan såsom en pligt att under nuvarande förhållanden stanna qvar ett år till åtminstone, så framt mina valmän annars icke anse denna »pligt» såsom Martas bekymmer å min sida.»

E. K. förvånar sig över »att regeringen tyckes väl trivas i vår nuvarande brokiga politiska tvångströja!» Han betecknar regeringen såsom trött, tveksam, sveksam och vek, allt efter beståndsdelarnas olika karaktärer; en stor del av pressen vet icke vad den vill och vill inte vad den vet och mången riksdagsman saknar begrepp om att »ljusskygg» och »folkskygg» i grund och botten är detsamma.

Efter Hedlunds val gör denne E. K. några frågor och förslag.

1) Det första avser att förena och samla lantmannapartiets ledamöter av båda kamrarna till en grupp med gemensamma sammanträden? E. K. svarar: Ja, så mycket detta blir möjligt. I vår taktik äro sammanträdena givna aftonen förut, dels för att ej lämna tid åt splittrande bearbetningar, dels icke sprida kännedom om de fattade besluten. Då första och andra kammarens föredragningslistor ibland äro olika sker diskussionen ej alltid samtidigt. Vad emellertid *kan* göras det *skall* göras beträffande sammanträden.

2) Skulle lantmannapartiet vilja understödja en motion om en riksdagskommitté för utarbetande av en härordning byggd på milissystemet, helst i förening med lika många ledamöter från Norge? — E. K. svarar: Därpå

tvivlar jag. Åtminstone måste beslutet föregås av många undanröjda o m och m e n, innan det blir genomfört och tål därför att noga tänkas på.

3) Böra icke extra anslagen till 4:e och 5:e huvudtitlarna hållas tillbaka till det yttersta? E. K. svarar: Jo, visserligen; ej blott å dessa huvudtitlar utan på samtliga så långt ske kan och med hopp att v i n n a i gemensamma voteringar.

4) Angående understöd och »anslag till främjande av den högre odlingen på vetenskapens och konstens område»? E. K. svarar: Detta har lantmannapartiet a l l t i d gjort. D e n n a gång, med en statsbrist av 6—8 millioner, måste dock bromsas även i 8:e huvudtiteln.

5) Huru ställer sig lantmannapartiet till det nya väntade tulltaxeförslaget? E. K. svarar: Låtom oss få reda på detta först. Jag tror att man icke synnerligen vill gå vidare i frihandelsriktning men ännu mindre gå tillbaka.

6) Vill lantmannapartiet återupptaga Carl Ifvarssons motion om krigslagarna? — E. K. svarar: J a, av alla krafter! Och han slutar:

För övrigt beder jag dig skriva såsom du föreslår mig, om dessa frågor även till C a r l I f v a r s s o n, O. B. O l s s o n, C. A. L a r s s o n — och (tillägger jag) O l a A n d e r s s o n.

$^{30}/_{11}$ 1878 talar ett brev från E. K. till S. A. Hedlund om det möte mellan norska och svenska riksdagsmän mot vilket E. K. i frågeform gör sina invändningar, dem han ber Hedlund meddela norrmännen. Invändningarna äro uppsatta punktvis och lyda som följer:

»1) Skulle det verkligen vara nyttigt om Andra kam. Talman på föreslagna sättet och för uppgivna ändamålet mötte Storthingspresidenten? Svaret är:

And. kam:s Talman utses, som du vet, af konungen, Storthingspresidenten af en majoritet. Deraf en helt olika ställning för dem. Månne ej Posse skulle, genom ett så bestämdt steg i en bestämd riktning, göra sig omöjlig, först och främst att ånyo utnämnas till talman, och dernäst att, om förhållandena så skulle utveckla sig, äfven ställas i spetsen för tillämpning af våra åsikter — en tillämpning, hvilken sedermera i rik mån fölle af sig sjelf, men hvilken höga Vederbörande icke torde vara beredd att på förhand acceptera? — Måhända har jag orätt, är alltför skuggrädd att vårt nuvarande halfhetstillstånd skall utveckla sig till en reaktion i stället för till ett helt, och jag kan naturligtvis icke veta om eller hvad Posse redan svarat dig, men jag tillstår att jag vill hålla på honom för de 'stora slagen'.

2) Månne icke äfven ställningen är — speciellt i härordningsfrågan — för närvarande helt olika beträffande And. kam. majoritet och Storthingets flertal? Landtmannapartiet har redan — och så nyligen som förlidet år — framlagt ett härordningsförslag, Storthingsmajoriteten har det icke. Norrmännen hafva att bestämdt vänta ett förslag från sin Regering — vi icke från vår. Norrmännens ställning skulle naturligtvis stärkas om de, gent emot sin regering, kunde åberopa och påvisa en öfverenskommelse med oss. Men vår egen ställning måste försvagas genom att icke blott ånyo skynda vår Regering i förväg, utan göra detta för att framkomma med olika förslag, två år å rad, det ena efter det andra.

3) Vore det icke slutligen och när allt kommer omkring mera skäl, icke blott för oss utan äfven för Norrmännen, att sätta sig i efterhand? Norrmän-

nen för att derigenom bättre samla alla krafter att kunna afslå sin Regerings förslag — och det torde komma att behöfvas — vi för att erfara hvad som bjudes norrmännen, och bereda oss på att afslå det ungefär liknande, som kanske äfven skall serveras oss? Derefter och först derefter förekommer mig tiden inne att uppställa ett gemensamt kontraförslag, men till dess och till detta fordras god tid och mycken öfverläggning. Nu skulle det blott blifva ett hastverk å v å r sida, antingen medförande ett omotiverat nej eller ett blott ja och amen till det norska förslaget, med fara för oss att af våra djupa leder sedermera — och med rätta — få stadfästelse på den dementi vi gifvit oss sjelfve.

Landtmannapartiet har hittills hemtat icke obetydlig styrka i sin moderation. Det har tagit s m å steg men det har aldrig tagit t v å steg, för att derefter nödgas taga ett tillbaka, 'Festina lente' torde nog vara i politiken det fortaste sätt att färdas framåt.»

*

Från kamrater i lantmannapartiet mottog Emil Key under denna valsommar brev av vilka de mest betecknande här anföras.

Det första är från den fine, milde och stille skåningen Åke Andersson, vars inre motsvarades av ett synnerligen behagligt yttre. Hans brev lyder som följer:

Mellanköpinge den $^{17}/_{8}$ 1878.

Gamle hedersvän och Broder!

Det är nu, såvidt jag kan påminna mig, första gången jag tager mig friheten sätta upp några rader och sända en man som är, jag säger detta utan ringaste smicker, högt aktad af alla bland den tänkande delen af vårt svenska

folk neml. den delen hvilken också utgör det största antalet, som vill att rättvisa och billighet uti våra beskattningsföremål skall komma att göra sig gällande till ett älskadt fosterlands sanna väl och bästa. Och då vi nu i 12 förflutna år under dess riksdagar varit kamrater och goda vänner kan det således icke vara förtidigt. Men hvarmed skall jag börja är en tanke som nu uppstår hos mig, skall jag börja med det enskilda eller det allmänna och politiska? Nå väl! det allmänna skall ju alltid hafva företräde, heter det. Tillåt mig derföre också härmed börja. I början efter min hemkomst från riksdagen såg man i tidn. att min kära Bror Key lika väl som flere beprövade veteraner skulle vara sinnade att sluta sin politiska bana, men det gläder mig att jag ännu intet sett något ofenteligt tillkännagifvande från Din sida att så skulle ske. Och då jag nu åter blifvit med jag kan säga stor enhällighet vald till riksdagsman skulle det vara mig, ja många många, såväl utom som inom riksförsamlingen, mycket kärt om Bror ville ännu en gång emottaga förtroendet väl vetande att det är påfrestande att alltid arbeta förgäfves för det sanna och rätta hållet, för den som arbetar med stark vilja i förening med kraft och förmåga, men kära Bror tröttna icke! Låt oss lefva i det hoppet att de goda frön som Du utsåt på det pålitiska åkerfältet en gång skall uppväxa blomstra och slutligen gifva frukt och om icke wi som nu lefva skulle få njuta af denna frukt skall väl våra efterkommande få sin del derutaf och fröjdas af den vid sina fäders multnade ben. Jag har nu af tid. sett ett och annat ofenteligt tillkännagifvande från gamla kamrater att de icke längre vill fortsätta, såsom ifrån Gubben Jan från Dalarne och Nils från Tullus, och jag har af en slägting i Trelleborg fått veta att icke Gustaf Jonsson skulle vilja göra det omigen. Denne man likasom Jan hör såsom wi alla känna till det gamla fasta gardet, som icke ryggar tillbaka för våra fienders spetskulor ehuru de likasom jag, ringe man, icke eger förmåga att ge dem några väldiga skott tillbaka såsom Du kära bror! med flere eger förmåga till; hvad Tullusboen vidkommer så är det ju numera en man som man kan lita på fast han, oss emellan sagt, icke alltid varit någon Key

eller Carl Ifvarsson. Hvad följden blir om många af de gamle skulle sluta, är lätt att inse. Och hvad som skulle gifva Herrar Intelligensare det mesta vattnet på sin qvarn skulle blifva om Du olyckligtvis inte skulle vilja mer: derföre ännu en gång kära Bror! fortsätt! hvem skulle i sådant fall föra våra runor, hvem eger förmågan att sammanhålla vårt parti? Pelle i Espö tros blifva återvald ännu en gång, ehuru det under sommaren hördes både si och så. Det väckte uppseende hos Kommitenterna då de fick se de så kallade deviserna i Fäderneslandet, der han i följd af sitt uppträdande i frågan om kronprinsens apanage fick sig tilldelade de orden »Trappor breda hala, folket får betala», men sinnena har numera lugnat sig och som Du vet är Pelle en förståsigpåare, att taga sitt folk på rätta stället. Min qvinna och mina barn likasom min måg wille hällst att jag skulle slutat och icke emottagit förtroendet mera. Och hvad min ringa person vidkommer kunde det väl icke gjort så mycket till saken, men då jag blifvit så enhälligt återvald, jag tror knappt ett tiotal röster har gått ifrån mig, har jag icke kunnat säga nej, hällst som här fins ingen kandidat som alla vill enas om, och då kunde det väl hända att ärelystnaden kunde komma, såsom det heter, att spela sin roll på, om man så vill, folkets bekostnad. — — —

Att riksdagen kommer i penningeförlägenhet igen är lätt att inse. Det är väl ännu ovisst om regeringen kommer fram med något förslag i vår gamla fråga, men utom denna kan det kanske blifva en besvärlig nog riksdag ändå, men nog om det pålitiska jag önskar blott att wi hvarandra får råka, och under den stundande riksdagen vidare samspråka!

(Här följer en utförlig redogörelse för skörden och bärgseln, som, ehuru betecknande, uteslutes.)

Nu kära bror! får jag sluta min kanske redan förlånga och på samma gång för Dig tröttande Epistel och ber Dig till sist förlåta slarfvet förvissad dock derom att Du har öfverseende med en gammal enfalldig men dock trofast och uppriktig vän som med okonstlad högaktning tecknar

Åke Andersson.

Från Carl Ifvarsson kom följande brev, där han tackar Emil Key för vänskapsfullt bemödande för en av den skrivandes söner och sedan fortsätter om riksdagsmannavalen:

Hvad beträffar riksdagsmannavalet härstädes, kan jag underrätta, att, efter hvad jag försport, jag lär erhållit ett flerdubbelt antal röster mer än alla de öfrige, som fått sådana, tillsammans. Min önskan, att få blifva hemma, var icke obekant för de fleste, men som någon enighet icke kunnat åstadkommas om någon annan, lär deraf följt att jag fått rösterna, hvarigenom valmännen öfverlemnat åt mig sjelf att emottaga eller afsäga mig uppdraget, och hvarigenom åtminstone beredes valmännen vidare tid och tillfälle att fundera på någon annan. Huruvida jag antager eller afsäger mig samma uppdrag, gör jag beroende af tvenne omständigheter, nemligen helsan och valens utgång. Min helsa är, som alltid varit förhållandet de sednare åren, vacklande, minnet och krafterna i aftagande, men åren deremot tilltagande, hvaraf följer att jag hvarje dag tviflar på mig sjelf och med detsamma på möjligheten att kunna vidare deltaga i riksdagsbråket. Men äfven om jag känner mig någorlunda kry på efterhösten, så, i händelse valen utfalla illa, vill jag icke vidare vara med. Det tjenar i så fall ingenting till att vara vid riksdagen, att använda äfven sin ålderdom endast på öfverläggningar, onyttiga ordvexlingar och reglering af löner och pensioner, hvartill nu påtagligare kommer nya och tillökade skatter. Jag säger likväl, som Du i ett fall sagt, nemligen att jag väntar tills valen till båda kamrarne försiggått, innan jag fattar mitt beslut. Den fördelen kan äfven därigenom vinnas, att, om jag afsäger mig befattningen, så hafva de valberättigade af allmogeklassen bättre tid att samlas vid valurnan då än nu.

Beträffande Dig kunde jag icke tro att stridigheter om valet skulle uppstå. Icke heller får Du ännu tänka på att stanna hemma, emedan Du är nödvändig vid riksdagen och icke hvarken svag till helsan eller så till åren kommen, att Du ej kan vara med i bataljen ännu åtminstone några år. Att Du blifver vald, derom gör jag mig förvissad,

om ock de alltid verksamme byråkraterna våga försöket att få dig undanpetad.

Det vore skada om Koskull och Fosser blefve uteslutna, ty båda äro enligt min åsikt hedersmän och duglige representanter. Jonas Andersson och C. A. Larsson äro, de som jag, gamla och måste snart sluta, äfven om det icke blifver i år. Nils Larsson och Jan Andersson kunna ju af samma orsak som jag blifva återvalde.

Efter några andra valmeddelanden fortsätter Carl Ifvarsson:

Den politiska ställningen ser underlig ut när så många på en gång draga sig tillbaka, som det nu synes blifva fallet. Det vill synas, som snart alla skulle tröttna vid politiken (utom byråkraterna) och månne icke oklarhet och vacklande från vissa håll är orsaken dertill. Det är ledsamt, ja sorgligt; men man får hoppas och tro — ja tro på bättre tider under kommande släkten, om icke i vår lifstid. — — —

Wärestorp den 20 Aug. 1878.

Din sanne vän
Carl Ifvarsson.

*

Bland de politiska breven från denna tid är även ett från friherre R. Klinckowström, vars ställning i första kammaren kan kallas vildens men som dock med sin sympati var på lantmannapartiets sida. Han skriver från Stafsund 28 sept.:

»Du nämnde i förbigående din afsigt att klämma åt städerna och dem förunnade, ofta lagstridigt förunnade, friheter. Med anledning deraf har jag undersökt mitt numera skrala minnes rustkammare och meddelar, som resultat att redan 1850—51 Strindlund motionerat om en komité i och för undersökandet af dessa och bonden Pehr Bengtsson inlämnade en annan motion rörande Tolagsräkenskapernas granskande.» R. K. hänvisar till en den tiden mycket spridd broschyr: Nytt från riksdagen åren 1850

—51 af en reformvän, där såväl motionerna som böndernas viktigaste uttalanden vid motionernas remiss voro tryckta.

Efter att sålunda ha påpekat ett moment av lantmannapartiets förhistoria, visar Klinckowström hur pass nära han stod partiet genom att beklaga att »våra kandidater vid riksdagsmannavalen ej haft mycket stor framgång».

*

Förhösten 1878 reste Sophie Key med sina båda yngre döttrar till Stockholm, dels för att de där skulle råka släkt och vänner, dels för att ombestyra flyttningen, och samtidigt beskåda en del Stockholms nyheter: Hazelii nyanordnade avdelningar, riksbiblioteket och en tillfällig etnografisk utställning i arvfurstens palats. Under tiden var jag ensam med min far på Sundsholm, som i det årets underbart milda höst syntes oss skönare än någonsin: »Sjön ligger hela dagarna som en stålspegel för de nu guldglänsande björkarna och vi ha haft härligt månsken några kvällar, med de luftigaste dimslöjor över sjön och ängarna och mellan trädens försilvrade stammar,» heter det i ett brev till Sophie Key i Stockholm. Under dessa veckor hade Emil Key tid att ägna sig åt gården, där bland annat en ny väg anlades: »I går har jag med far besett hans älskade nya väg, som verkligen är utmärkt vacker; en stor del av sluttningarna och bergen äro övervuxna med murgröna och ännu plockade vi förgätmigej i kärren...» Vidare beredes Sophie Key på att — efter samråd med baron Johan Nordenfalk, som ej längesedan varit på besök — en del uthuggningar skett på Sundsholmsudden

»men endast alar, och herrarne hade verkligen rätt i att utsikterna vunnit betydligt».

Det var sista gången, som Emil Key hade ro och råd till de omsorger, genom vilka han år från år förskönat Sundsholm. Undertonen vid nämnda eller andra företag var städse fruktan för att det älskade hemmet snart kunde förloras. Under tiden förmanas Sophie Key: »Var rädd om dig som vore du av glas, vilket du är och som vore du världens största dyrbarhet, vilket du också är — för oss.»

Under denna höst bevistade Emil Key sin käre och gode grannes, brukspatron Johan Tillberg, jordafärd och tecknade hans här ovan anförda bild. (Se del II, sid. 50.)

Bland de från hösten gömda riksdagsbreven är det följande från Nils Larsson i Tullus, vilken avsagt sig omval. Den hjärtliga tonen i brevet motsvarar den ställning, han under åren 1877 och 1878 intagit till lantmannapartiet liksom detta till honom. (Se ovan Åke Anderssons brev.)

Östersund, Tullus d. 24 Sept. 1878.

Gode vän!

Jag tackar innerligt för all den välvilliga uppmärksamhet, Du visat mig, för allt samarbete och för kärkomna brefvet af den 14:de dennes. Jag upphör med detta års slut att vara Riksdagsman; men jag upphör icke att räkna mig såsom en lem af Landtmannapartiet. Jag skall alltid egna detta Landtmannaparti mina bästa välönskningar och ehuru jag hädanefter icke vidare tager del i dess riksdagsarbeten, hoppas jag likväl att framgent kunna vara detsamma och dess sträfvanden till något gagn genom att, så vidt jag förmår, söka stödja och biträda dem inför den allmänna meningen, inom de kretsar der tillfälle kan för mig yppas. Jag hoppas således att icke heller hädanefter behöfva blifva alldeles overksam i politiskt hänseende.

Jag hoppas också att ännu en gång (sedan vi få jernvägen färdig, åtminstone i det närmaste) få personligen sammanträffa med Dig och de öfriga vännerna i Stockholm under riksdag och att då få äran deltaga i eller åhöra öfverläggningarna vid något sammanträde med Landtmannapartiet, för att återupplifva gamla, kära minnen. Under tiden upprätthåller jag förbindelsen genom att oafbrutet studera riksdagsförhandlingarna (efter riksdagstrycket — ej efter tidningarna) då jag nog får tillfällen, hoppas jag, att med Eder glädjas öfver vunna segrar.

Därefter följer en redogörelse för brevskrivarens efterträdare i riksdagen, om vilken han bl. a. berättar att denne i flera år tillhört landstingets fullmäktige, om vilka upplyses att de »utgöra en ständigt verkställande kommitté, en institution som, såvitt jag vet, finnes endast här i Jämtland och som vi haft från urminnes tid». Brevet fortsätter sålunda:

»Valen synes i allmänhet hafva gått bra i år. Jag lyckönskar landtmannapartiet i synnerhet till de två stadsrepresentanterna, herrar Hedlund och Borg. Tillåt mig nämna att jag tror det vara både politiskt och ekonomiskt klokt om den förre får en plats i statsutskottet! — — —

Den varande Regeringen gjorde nog Landtmannapartiet ett godt och kraftigt handtag i skjutsfrågan förl. riksdag — det må erkännas — men kanske att den dermed tycker sig hafva gjort nog och uppfyllt allan rättfärdighet eller att den ej v å g a r något mera efter det bemötande som den då rönte från högerns sida. Det senare är troligast och svårt blir det i så fall att nu balansera. Vi få snart se. Riksdagen blir allvarsam: statsbristen och bränvinsfrågan äro ej egnade att lugna sinnena. Jag antager att den senare frågan nu måste upptagas i hela dess vidd, med tillverknings- och försäljningsskatt, med finkelolja och stadsmonopol — alltsammans mycket eldfängda beståndsdelar. Men frågan m å s t e lösas. Måtte det nu kunna ske på ett tillfredsställande sätt! Förslaget till denna lösning blir en af proberstenarna på Regeringen. Om krigsministern under

statsverkets nuvarande ställning vill framställa yrkande om beväringsexercisens utsträckning, så är det ett bevis på mindre god synförmåga; ty nu har han väl icke ringaste utsigt att vinna i en gemensam votering derom. Bra vore det emellertid för landtmannapartiet, om förslaget framkomme nu, men jag tror att det uteblir.

Jag hoppas att vid en skeende ministérförändring Landtmannapartiets styrka skall göra en 'konservativ reaktionsministér' alldeles omöjlig.»

På själva julafton 1878 skriver Ola Andersson:

»Käre Broder!

Julen är snart inne, redan i afton tändas juleljusen; måtte den för Sveriges folk vara lyckosam och fridfull! Och vi, som snart åter skola gripa i det bekymmersamma lagstiftarekallet, må vi innan dess få uti sann och stilla glädje fira julen i våra hem! Jag önskar dig af hjertat denna förmån.

Hvad skall nu hända under denna Riksdag och huru skola vi möta händelserna? Detta är frågor, som vi borde ha svaret på någorlunda klart för oss sjelfve, och jag har väntat någon underrättelse om att åtminstone några derom i god tid öfverlägga. Kanske är sådant redan påtänkt.»

Efter en bön om att få veta E. K:s tanke om den stundande riksdagen fortsätter brevskrivaren:

»Stillastående i våra frågor är väl f. n. det enda möjliga, hur sorgligt det än är. Värre om beslut fattas, som gå åt annat håll. Sättet för bristens fyllande och anspråken från jernvägsbolagen — detta är väl de frågor som komma att gifva denna riksdag sin karaktär. Få se om därvid det allmänna bästa afgår med seger.»

*

Efter julen på Sundsholm följde jag åter vår far till riksdagsvintern i Stockholm, som tillbragtes i den nya bostaden 80 A. Drottninggatan.

X.

Riksdagen 1879.

Denna riksdag inföll, som bekant, under en svår ekonomisk kris. För trä och järn var marknaden dålig; bankerna hade sina kapital i de enskilda järnvägarna, som tills vidare gingo illa. De i dem intresserade ville att staten skulle inköpa dem.

I de första breven omtalas att vid lantmannapartiets första sammankomster hade antalet varit mycket stort och bland de nya voro baron Johan Nordenfalk och ett par Skånemagnater, greve Piper och baron Beck-Friis. Som ett fint drag av lantmannapartiet berättas att de genast valt den ende, av Stockholms arbetare insatte, arbetaren Erikson, till ekonomideputerad.

Denna riksdag var för Emil Key ur många synpunkter tung. Först och främst saknade han sin bror, ty Hugo Raab var föreskriven en vinter vid Rivieran och i Italien. I ett av breven från hans hustru, som medföljde, berättas att han i Mentone råkat generalerna Gurko och Ignatieff och dagligen med dem »krigade igenom rysk-turkiska kriget». Men jämte denna saknad funnos andra orsaker till vantrevnad.

I februari berättas:

»Far tycker att riksdagen är mycket kvistig. Bönderna vilja ha omkull ju fler bolag, ju fler herrar, dess bättre.

Ty som de själva äro jämförelsevis oberörda anse de att, ju värre i kläm herrarna sitta, ju medgörligare skola de bliva i politiken och dessa herrar, som föraktligt sågo ned på 'bondlymlarna' akta sig nu t. o. m. för att titta snett på dem. Far vill ej vara med om järnvägsinlösningen, men däremot hjälpa på annat sätt. En stor hemlighet är: att ministären skall störtas, ty de inse att allt samarbete med den är omöjligt; men för detta ändamål ha de beslutat hava fram 4:de och 5:te huvudtitlarna först, ty på dem förekomma de största anslagsvägringarna: hela den begärda höjningen till beväringens övningar samt till indelta arméens övningar och flera saker på flottan tänka de avslå.»

Någon vecka senare heter det:

»att bönderna, med Carl Ifvarsson till uppeldare, anse att, då ministären av millionen till övningarna gör en kabinettsfråga *, bör den beviljas hellre än att man skulle få en ministär, som beviljade stora statslån, ty bönderna vilja att herrarna skola stupa. Far, Gösta m. fl. vilja ha bort ministären, för att få både den politiska och finansiella ställningen klar, eftersom ministrarna synas obekymrade om all fara i finansväg. Men det, som gör fars ställning så svår, är att bönderna nödvändigt misstänka honom för personliga motiv i allt detta, och alldeles utan skäl kan man ju icke säga att det är.** Jag är således ledsen åt det hela.»

---

* Se De Geers Minnen del II, sid. 227.

** Detta har avseende dels på Emil Keys, sedan 1878 ändrade, känslor för De Geer av vilken han nu ej längre hoppades de stora frågornas lösning och dels därpå att E. K. hade personliga vänner bland de herrar, bönderna ej brydde sig om att låta stupa och att dessa vänner varit E. K:s hjälpare. Men detta hindrade ej att han, t. ex. rörande de enskilda järnvägarna, uppträdde mot en av dessa vänners intressen, nämligen Carl Ekmans. Denne var storsint nog att ej låta detta inverka på deras ömsesidiga förhållande. Men därom var Emil Key ej på förhand viss.

Åtskilliga av dessa hjälpare — t. ex. Carl Ekman — kände sig därtill moraliskt förpliktad, ty de hade varit samverkande vid det företag, som gav grundstöten åt Emil Keys vacklande ekonomi: Svenska Medborgaren (genom den ovannämnde Kjellbergs rymning till Amerika). Visserligen hade frågan om en egen tidning först vaknat inom lantmannapartiet. Som framgår ur brev från Carl Ifvarsson till Emil Key hade den förre å partiets vägnar redan 1872 börjat underhandla med denna tidning om möjligheten att den skulle bli ett lantmannapartiets veckoblad för den lägre lantbefolkningen och till Emil Key meddelat att redaktören (Per Thomasson) var villig men förlagsmannen rädd att därpå förlora. Men sedan hade några herrar i första och andra kammarn tagit hand om saken och bönderna hade ingen inblick i verkliga sakläget.

Den $^{18}/_{2}$ skrives:

»En stor del av Första kam. har varit uppe hos De Geer och frågat om det verkligen var så att regeringen intet tänkte göra för den ekonomiska ställningen, emedan de i så fall skulle rösta emot regeringen i hela statsregleringen? Skrämd av detta har regeringen beslutat framlägga en proposition om 30 millioners lån och sedan Carl Ifvarsson och bönderna fått nys om detta, har allt skäl för dem upphört att genom beviljande av vapenövningsanslaget hålla ministären kvar, vilket de genom Forsell blivit intalade att göra under löften om regeringens neutralitet i alla finansfrågor. Forsell, som bakom fars rygg sökt splittra lantmannapartiet samt stödja regeringen på Carl Ifvarssons fraktion av detsamma, så länge regeringen hoppades slippa göra något, vill nu, då regeringen tvungits att ingripa, stödja sig på far mot Carl Ifvarsson och de bönder, som alls intet vilja göra. Far har fått 2 middagsbjudningar till Forsell, för att 'språka och undanröja missförstånd', men han har avböjt dem båda.* Far hoppas nu kunna hålla ihop partiet om avslag å övningsanslaget och få det att biträda hovsamma finansåtgärder.»

* Emil Key skrev ett utkast till sitt svar, som lyder sålunda:

Den 4/3 berättas att andra kammaren angripit präster och kyrkomöte och slopat regeringens reaktionära kyrkolagsförslag.

»Far säger att flera utmärkta uttalanden ägt rum i frisinnad anda och att denna debatt är en av de mest lysande, som på länge hållits i andra kam. De Geer är alldeles rasande, d. v. s. så mycket han plär bli. Bl. a. var föreslaget att prästernas fylleri fortfarande skulle dömas av domkapitlen — vilket gav far anledning att fråga: om domkapitlen i detta fall besitta särskilda insikter och specialstudier?»

De båda lagarna — om tillsättandet av prästerliga tjänster och om förseelser av präst — föllo i andra kammaren, som fann dem för kyrkliga. Emil Key hade ett mycket antikyrkligt uttalande i ämnet, som delvis berörde den fråga, vilken alltid legat honom om hjärtat: den religiösa frihetens. Han betecknade både den gamla och den av regeringen föreslagna nya ordningen såsom en återstod av påvedöme. Han påpekade det orimliga i att församlingen måste mottaga sin präst som en Herrans skänk. Församlingens rätt att kalla fjärde provpredikant hörde till det självklara liksom att prästen i världsliga mål borde dömas av världslig domstol — som ju med sig kunde adjungera några präster — i stället

»Tyvärr är jag äfven i dag förhindrad att få äran begagna mig af godhetsfulla middagsbjudningen till mig och min dotter. Jag har nemligen sedan långt tillbaka lofvat hålla föredrag i landtbruksakademien, hvars sammankomst börjar kl. ½6 och dit jag från min bostad skall medföra div. åskådningsmaterial. Om det än skulle härigenom blifva försent att inhemta m i t t omdöme i frågan, torde förlusten, om den så kan benämnas, vara lätt ersatt genom någon annan med större anspråk och framför allt bättre tur i afseende på gehör än hvad jag vågar tillmäta mig.»

för av domkapitlen, vilkas lenhändhet nödgade församlingarna att behålla de mest ovärdiga präster*.

Men tiden krävde med rätt friare former. Det skall en gång besannas vad Jesus förutsade, att det varken skall tillbedjas på detta berg eller i Jerusalem. Vår tid lär med varje dag att Fadern kan tillbedjas överallt och blir det för trångt inom kyrkan hittar man nu, vida lättare än fordom, vägen ut ur henne. Det är ej en ringa fråga denna: om prästen helt skall vara en samhällsmedlem som alla andra eller stanna kvar i en undantagsställning. Man kan och man måste finna sig i gamla missförhållanden, så länge de lagligen bestå. Men när fråga är om att stifta nytt, då böra ej inympas de gamla missförhållandena i de nya lagar, vilkas ändamål och berättigande ju äro just att utesluta det föråldrade och ersätta det med tidsenligare former. En fråga måste avgöras, den om riksdagens och kyrkans inbördes maktställning. Skall kyrkan dominera över riksdag och församlingar? Skall prästerskapet vara ett privilegierat undantag inom lagstiftningen eller fullt ut en del av det moderna samhället? En präst, som inom menigheten förgår sig, far ej sämre av att dömas vid ting än vid domkapitel.

Mot någon, som talat om kyrkan som ett folkets gyllene bälte, riktade Emil Key påståendet att uttrycket »förgyllt» nog vore riktigare och tillade att korsets träd, som varken murknar eller brytes under århundra-

* Emil Key kände en småländsk präst, som i fyllan vid ett barndop läste vigselformuläret över ett par tvillingar och en annan, som i fyllan tappade barnet i golvet och utbrast: »Denna ungen duger inte, ta hit en annan.» De »varnades» när församlingen klagade — och allt blev sig likt.

denas stormar, ej är till för att därav snickra domarbord åt domkapitlen.

I en annan viktig fråga kunde Emil Key på grund av sina studier för och erfarenheter vid Norregård yttra sig med mera sakkunskap än flertalet, den om förbättringsanstalter, av vilka den vid Hall var ämne för diskussionen och av Emil Key — i dess dåvarande form — kritiserades. Sedan han som en av tidens bästa tankar betonat att söka förekomma brott och ej längre nöja sig med att skriva lagar, bygga fängelser och verkställa straff, gav han en utförlig framställning av Norregård.*

På grund av sina erfarenheter påpekade han att kvinnor, som kunna ge moderlig omvårdnad, ej få saknas vid en förbättringsanstalt; vidare att där måste

* Här må påminnas om att Norregård — eller Norrgård som stället heter, ehuru det vanligen uttalas så som jag skrivit det — då varit fyra år i verksamhet. Det invigdes 1875 på nyåret. Från detta tillfälle finnes ett litet brev av S. A. Hedin till Emil Key. Det börjar så: »Godt nytt år — äfven i det hänseendet att, om vi någon gång råka att hysa olika mening, vi ändock skola förblifva, enligt min önskan, goda vänner.» Därefter meddelar han att Hedin nedsände till invigningen kamrer Ekgren och hoppas denne skulle få alla underrättelser, så att Aftonbladet före andra må kunna »meddela något om den vackra sakens första vackra steg i vårt land». Som Ekgren varit en av Emil Keys hätska angripare, hoppas Hedin att han och E. K. »ömsesidigt skulle glömma hvad som i Aftonbladet kunnat förekomma i stridens larm». Hedin ber E. K. ej tro att det är bara tidningsegoism från hans sida utan även något annat. »Och om det då faller dig in att deri bl. a. kunna ingå vänskap och högaktning för dig, så är den räkningen icke så oriktigt uppgjord.» Naturligtvis motsvarade Emil Key Hedins hopp om hans förmåga att glömma och det blev Aftonbladet, som först framlade de många, för Sverige då nya, idéer dem E. K. vid Norregård förverkligat.

finnas mycket musik, slutligen en betydande valfrihet i fråga om yrken. Ensidigt jordbruk måste misslyckas, ty hågen låg ej alltid åt det hållet. Denna valfrihet var vid Norregård tillgodosedd ända därhän, att där fanns en fartygsrigg för gossarna att öva sig i.

Senare berättas:

Artiklarna i Dagens Nyheter för 16 och 18 januari voro av Gösta Posse, den för den 17 (om Bergström) var av far. Något senare meddelas att båda alltjämt flitigt skriva i Dagens Nyheter, men $^{9}/_{3}$ heter det:

»Det är icke far och Gösta, som skriva alla artiklarna och ej ens de veta vem som skrivit: Var är Domald? och Två nederlag. Folk äro ytterst nyfikna vem, som skriver och många tillskriva far dem ensam — vilket alls icke är fallet.»

Den $^{16}/_{3}$ heter det: »Vaxkabinettet har väckt ett stormande uppseende och far har blivit alldeles kringlupen av dem, som sökt fråga ut författarskapet och vart man kommit i staden har snackats om den saken.»

Artikeln (av Emil Key) meddelas här:

Dagens Nyheter 14 mars.

Ett vaxkabinett.

Sverige äger icke ett sådant. Då emellertid meningen lär vara, ifall man får tro ryktet, att med snaraste avhjälpa denna brist och förskaffa oss ett vaxkabinett, åtminstone i politiskt hänseende, så framställer sig helt naturligt såsom spörsmål: vad är egentligen ett vaxkabinett?

Till tjänst för dem av våra läsare, vilka icke varit i tillfälle att beskåda en dylik samling figurer sittande på taburetter, tillåta vi oss en kort beskrivning.

Ett politiskt vaxkabinett anses utmärkt i samma mån man lyckas att av det lätthanterliga vaxet med görligaste likhet i Lebensgrösse återge, vare sig mera nykomna »inspirerade» ministrars hållning eller sådana hädanvikna, som i

konseljen gärna gå igen. Man klär på dessa figurer statsrådsuniform, placerar dem »vid bordet», gör dem stationära, stilla sittande, innehållslösa och människolika. Det hela går ut på att skickligast möjligt förvända synen, ungefär som meningen lär vara med det dekorativa perspektivet i det inre av överståthållarhuset.

Vad ett politiskt-etnografiskt museum är, det veta vi alla. Skulle våra läsare genom det ovannämnda även fått någon hum om vad ett vaxkabinett är och vem som rår om det och rår på det, så skall det fägna oss.

Till ett dylikt vaxkabinetts förnämsta prydnader (pièces de resistance på mer än ett håll är likväl inte meningen) måste oundvikligen räknas en minister, antingen föreställande Thor såsom yngling dragen av och till finansiella bockar,* eller Maurice Dengremont övertagande första fiolen i ecklesiastiken,** men alltid med galonerade pantalonger, dessa omhöljen för framtidens »stöd», raka och pågångsna.

Vidare en vaxfigur föreställande en statsminister, så tjänande vår herre att han på samma gång icke förargar hin håle, och med en påräknelig förmåga av två, för att icke säga tre, övertygelser i varje sak.

Rykten kringflyga som fåglar. De finnas, som påstå sig hava hört dem med en ugglas rop »klä huitt»: bebåda en salig hädanfärd för det i själva verket förbrukade och utslitna. Andra påstå att det ifrågasatta nya aldrig lär komma att se dagen emedan det i så fall komme att visa sig blint. För vår del önska vi att detta av oss nu antydda rykte må äga en fredligare låt, den vanliga tidningsankans.

Den $^{23}/_{3}$ skrives:

»All den uppståndelse som Vaxkabinettet väckte, lär rent av ha hindrat att en ministär Ugglas blivit bildad. Åtminstone anser sig Gösta veta och har även rent ut sagt

* Hans Forsell hade varit modell till Winges tavla Tor och jättarna.

** Maurice Dengremont var ett musikens underbarn, som då förtjusade Stockholm. Anspelningen avser någon — jag vet ej vilken — ministerkandidat.

G. Åkerhielm — som beklagat sig för farbror Arvid — att han och Ugglas varit hos kungen i detta ändamål, vilket Åkerhielm ej kunde neka. Kungen — som, innan han for till Norge, lär ha sagt att, om statsråden ej kunde försvara de ordinarie anslagen, skulle de få avgå — har nu själv skrivit en artikel i Dagbladet: Från —by, en landsortkorrespondens för att vara ovettig på lantmannapartiet. På denna har Gösta svarat mycket kvickt i Dagens Nyheter: Artikeln börjar: 'min fader haver tuktat eder med ris, jag skall tukta eder med skorpioner'. Och far en annan, som hette Dechargebetänkandet för den 22 mars. Alla människor tala om de kvicka artiklarna i Dag. N. Och Gösta Posse har hört av faster Louise Platen*, far av G. Åkerhielm och jag av tant Aurore Pallin — att jag skulle skriva dem! Detta är i år än mindre sant än annars, ty far skriver nästan alltid sina koncept själv och jag renskriver dem endast.»

Dagens Nyheter den 21 mars.

Dechargebetänkandet

eller

Statsmän och ministerkriser.

Vem är statsman? Det är icke den som, likt Cavour och andra, är nog »galen» att ägna sitt liv åt en ny åsikt, åt 'en stor idé — dylikt folk blir hos oss icke erkända såsom statsmän förrän hundra år efter sin död — utan det är envar, som motarbetar allt »bråk» och därför belönas av en styrelse, som sällan är vän av idéer och aldrig av annat bråk än decimalbråk. Blott den som i tid, sedan han belönats för sitt motstånd, vänder sig bugande med vinden och låter sig ånyo belönas därför att han beskäftigt hjälper

* Grevinnan Louise Posse, född von Platen, änka efter Sophie Keys ene farbror. Som jag i breven till min mor uttalat min ledsnad över tanken att störta den av oss båda högt vördade De Geer hade hon heller icke trott att jag kunde ha min hand med i dessa artiklar.

till att befordra ett nytt, som redan hunnit bliva gammalt och invant och sålunda comme il faut — blott den är en man, som företrädesvis inger förtroende, blott han är en statsman!

Är han därjämte ämbetsman, ack! då är han omistlig, rent av oersättlig. Han blir landshövding, general, biskop, president, statsråd, kommendör, excellens och — 14 dagar efter sin död är han glömd.

En »konstlad ministerkris» (se Stockholms Dagblads upplysande brev från —by) är alltid en sådan, som orsakas av folkets och riksdagens missnöje med ministärens brist på initiativ till reform av det föråldrade; dess motsats är naturligtvis en okonstlad ministerkris. En sådan uppstår antingen därigenom att regenten själv, som allena styr riket, råkar att i nåder ledsna vid de gamla fysionomierna, eller därigenom att några av statsråden bli pensionsmässiga och begära avsked. De må nu huru mycket som helst misslyckas i regeringsåtgärder och i kammardebatter, våra tio statsmän; de må söla huru länge som helst med oavvisliga reformer, detta kan aldrig i en lugn och väl ordnad stat bli någon anledning till avsked, men däremot så mycket mera en god ledigbliven reträttplats, en beskedligt uppnådd pensionsålder.

Vi hoppas att våra läsare nu förstå skillnaden mellan en konstlad och en okonstlad ministerkris, och huru rätt den hade, som föreslog att över konseljdörren borde skrivas: »här f a t t a s visa beslut».

Intet »reger» av oroliga huvuden i riksdagen; bort det, sådant är en olycka! Nej, må vi regeras i all stillhet och i nåder av den som vederbör; må vi tillsläppa penningar i omöjligaste myckenhet; åtnöjas med alla misstag utan tyckmyckenhet, vänta huru länge som helst på att få besked om något nytt i reformväg, och må vi, såsom ett verkligt trävaruexporterande folk, draga politiska timmerstockar så väldiga att vi därmed — väcka oss själva.

*

Vidare berättas i breven:

Hedlund och Gösta åto middag hos oss i går och de tycktes slutligen komma överens om att av kungen är ingen

liberal ministärförändring att hoppas; att — även om farbror Arvid kom att bilda en »liberal» ministär — skulle konungen binda hans händer tills kungen känner sig nödd och tvungen att låta reformerna ske. Och därför vore det bättre att — efter det De Geerska kabinettet — få ett vaxkabinett, så att man, som far uttryckte sig, kan måtta slagen åt huvudet och ej åt den sköld — De Geer — som kungen håller upp framför sig. De menade att, om man sköter vapenövningsanslaget rätt, kan man vinna en viktig parlamentarisk trumf. Nämligen så, att man i båda kamrarna interpellerar regeringen om den ämnar avgå ifall vapenövningarna indragas? Svara de nej, då tages anslaget. Svara de ja har man därmed vunnit erkännandet av den viktiga parlamentariska grundsats, som kungen nekar att erkänna: att en riksdagens votering kan störta kabinettet — kungen anser att blott hans nådiga vilja kan det. Han lär vara rysligt ond på far för artiklarna i Dag. N. och hade sagt till en bonde att »det var sorgligt att en riksdagsman i andra kammaren skrev så»! Emellertid är far i morgon bjuden på middag till kungen och på supé till — Rudolf Wall! Hedlund höll i går i rösträttsfrågan ett mycket bra tal om kvinnornas rösträtt, replikerat av Rundgren, men annars mottaget utan grin. Borgs motion föll på en enda röst. Jag hörde ej fars tal, som var helt kort, ty han hade huvudvärk, men man sade att det var bra.

Fredrik Borgs motion handlade om rösträttsstreckets sänkande till 400 kr. Emil Key sade sig ej upptaga den invändningen att en fortsatt utsträckning av rösträtten kunde gå därhän att även kvinnorna fingo rösträtt — eftersom den frågan ej förelåg — men lät förstå att den möjligheten icke oroade honom.

Han yttrade att, då frågan om utsträckt rösträtt tidigare varit före, hade han hållit sig tyst i känslan av att det nya borde hinna stadga sig. Nu stod frågan annorlunda. Den nya representationen hade ingått i sin femte treårsperiod; dess former hade fått en viss

hävd och såren efter striderna om det nya statsskicket hade hunnit ärra sig. Med fullt lugn kunde man därför nu nedflytta strecket till 400 kr., d. v. s. den lägsta inkomst för vilken bevillning betalas. Det är orimligt, fortsatte han, att en person, vars inkomst tillfälligt sjunker under 800 behandlas som hade han mist hälften av sitt politiska förstånd. Därav bör konsekvensen bli att, om samme man sedan får 1,600 kronors inkomst, anses han återfå sitt politiska förstånd fördubblat?! Vi svenskar stå högt i fråga om folkuppfostran och självstyrelse. Varför skulle vi då vara oroliga för att sänka strecket? Vi sitta i efterhand i fråga om nya idéer, som komma så svalnade till Sverige att de bli jämförelsevis lätthanterliga. Denna fråga är en av dem, som »falla framåt». Det måste komma till en uppgörelse mellan första och andra kammaren. Denna nödvändighet närmar sig och lösningen kommer att ske, ej genom fagert tal utan på grund av en verklighet, som nalkas ur ett ej avlägset fjärran.*

I samma brev berättas om ställningen inom lantmannapartiet:

Hedlund, liksom Carl Ifvarsson skiljer sig från far och Gösta i ministärfrågan i så måtto, att de förra acceptera, men vilja ej framkalla en ministärförändring till straff för i fjol. $^{20}/_{4}$. Du har redan i Dag. N. — Seger eller nederlag? — sett huru far uppfattar situationen och en ny artikel, om »Katarina och katten», av far och Gösta ihop, kommer snart efter. Att lantmannapartiet i denna fråga varit splittrat behöver icke sägas och att det således på visst sätt lidit ett nederlag; men i sak har regeringen fått ge efter. — — — Det är mycket ledsamt att far ej hållit alldeles

* Se II kam:s Pro. n:r 27, sid. 43.

hemligt sitt skrivande mot regeringen i D. N. Ty envar, som icke är inne i frågorna bakom kulisserna, måste däri se taburetthunger.

Emil Key var efter 1878 fast övertygad om att ministären De Geer icke v i l l e bli en reformministär och att intet nytt skulle kunna skapas utan att riksdagen gick så kraftigt fram att höga vederbörande fann sig n ö d g a d ändra den politiska kursen.

De nämnda artiklarna följa här:

Dagens Nyheter 19 april.

Seger eller nederlag?

Har, för att begagna ett parlamentariskt uttryck, den »vördade» ministären De Geer vunnit seger i fråga om anslaget till indelta arméns vapenövningar eller har den i torsdagens förhandlingar om detsamma lidit ett nederlag — det är frågan.

Mycket länge — nästan alltifrån riksdagens början — hade det blivit ifrågasatt man och man emellan huruvida icke lämpligt skulle finnas att under tider av ett så exempellöst finansiellt tryck som det närvarande å nämnda övningsanslag företaga någon större besparing. Och nästan lika länge hade man hört att ministären De Geer, på grund av att detta indelta arméns övningsanslag är ett ordinarie, skulle göra varje rubbning däri till en kabinettsfråga. Den skulle med all kraft hävda »royauténs imposanta emblem» med avseende å fältövningar, som alltid därjämte äro rekreerande lustläger.

Saken blev ett allmänt samtalsämne och kom till »dryftning» i långa banor inom tidningspressen. Ännu mera spänd blev väntan på vad statsutskottet skulle säga, då, vid avgivande av utlåtande om fjärde huvudtiteln, det befanns att nämnda övningsanslag blivit utbrutet och att därom utskottet framdeles skulle utlåta sig.

Efter många »om och men» — och sedan första utgiftsavdelningens skrivelseförslag blivit av statsutskottet in pleno

två gånger återremitterat samt varje gång skärpt — inkom detta länge bebådade utlåtande till kamrarna.

Torsdagen efter påsk den 17 april — Eliasdagen — var bestämd till frågans behandling i kamrarna, och då åtminstone borde det visa sig om den vördade ministären De Geer på grund av sin fasta hållning skulle fälla den jordiska rådsmanteln och från det dödliga övergå till det odödliga.

Innan debatten ägde rum i andra kammaren hade emellertid, för att icke nämna Livregementets husarers av särskild anledning inställda regementsmöte, krigsministern i första kammaren redan förklarat att regeringen hade för avsikt att under innevarande år dels ej använda det beviljade extra anslaget å 388,000 kr. och dels såvitt möjligt innevarande år göra inskränkningar även på det ordinarie anslaget.

Sålunda mjukt vadderad mot befarade stötar framifrån — bak var den sedan länge garderad av de enskilda bankernas femmor och tior — mötte ministären debatten i andra kammaren.

H. exc. statsministern lämnade även där redan i början av förhandlingarna, på interpellation av herr Key, sådana förklaringar, att det därav tydligen framgick att regeringen även för nästa år hade för avsikt att, såvida förhållandena därtill gåve anledning — »thet är uttydt»: såvida krisen fortfar — göra möjligast största besparingar å det nu ifrågavarande övningsanslaget.

Resultatet av alla dessa »medgivanden», satt uti siffror, torde sålunda i själva verket betyda att regeringen på förhand, förklarade sig villig giva vad representationen stod på väg att taga eller, med andra ord, att representationen vunnit i sak, men regeringen i form. Frågan om nederlag eller seger reducerar sig sålunda till den frågan:

Vilket är bäst: giva vika i form och vinna i sak eller vinna i form och lida nederlag i sak?

Ett monopol och — litet mera.

»Jag säger dig, Katarina, ingen får aga katten ity att katten agar jag själv.» Med detta yttrande förhindrade avlidne doktor G. sin hustru att eftertryckligen avbasa

doktorns favoritkatt som råkat komma i kollision med det ännu ej avdukade frukostbordet. Detta den lärde doktorns bekanta yttrande torde i allmänhet lämna en förklaring över majoritetens i andra kammaren ställning till exc. De Geer och hans ministär. För att endast hålla sig till denna riksdag och under densamma avgjorda ärenden — såsom t. ex. frågan om institutet på Hall, de prästerliga befordrings- och strafflagarna, de avgjorda gemensamma voteringarna m. m. — har denna majoritet visat att den ej lagt fingrarna emellan när den proprio motu funnit sig föranlåten att på ett mera allvarligt sätt taga itu med sagda ministär. Men när det, gud vet huru, lyckats några av denna ministärs mera inkarnerade beundrare och bundsförvanter att inbilla de mera misstänksamma av lantmannapartiet att det förehades »fasliga intriger» bland första kammarens junkrar — avseende att ej endast tukta utan även hånligt driva bort ministären De Geer för dess förmenta motstånd mot »lånehungrigas» anspråk på statsunderstöd och för att få en mer konservativ och mer »lånestilig» i stället — då var det som lantmannapartiet, utan att därför vilja frånsäga sig doktor G:s befattning såsom agande part, föresatte sig att tills vidare — eller åtminstone till dess järnvägs- och lånefrågan hunnit avgöras — hålla ministären De Geer ryggen fri. Detta sträckte sig dock nu senast, i fråga om anslaget till indelta arméns övningar, ej längre än till undfallenhet i sättet och i formen, om vilken senare lantmannapartiet aldrig varit kinkigt. Med regeringens löften att verkställa de besparingar, lantmannapartiet önskade, samverkade ovannämnda orsak till att lantmannapartiet förmådde lägga band på sin stora böjelse att taga det säkra för det mer osäkra.

Ryktet förtäljer emellertid att ministären De Geer i vad fall som helst efter riksdagens slut kommer att lämna denna sin befattning.

Var i all världen skall man då få tag i en ny, vilken k. m:t och riksdagsmajoriteten kunna få, såsom nu, rå om till hälften vardera eller åtminstone varannan gång?

För vår del hava vi aldrig stuckit under stol med att ett dylikt oklart halvhetstillstånd skadar alla parterna.

Vad det personliga regementet beträffar, förhåller det

sig så, att om än statschefen skulle finna det angenämt att »han och ingen annan» berömmes för det goda, som uträttas, blir det även »han och ingen annan», som klandras för det som felaktigt ansedda. Och då nu mänskligheten är mera böjd att häckla än att berömma blir det i längden ren förlust på detta bokföringssätt.

Vad åter riksdagsmajoriteten beträffar, kunna aldrig under ett dylikt system (uttryckt med 0 hela och ett bråk) reformer på lugn väg genomföras.

*

Under en finansdebatt* yttrade Emil Key att han både före och efter representationsändringen talat och skrivit om det Gripenstedtska tullsystemet och kanske med för mycken skärpa. Gärna medgav han att hans åsikter i viss mån voro ändrade. Men alltjämt måste han klandra det tvärhastiga och vårdslösa sätt på vilket förändringen infördes och det hänsynslösa sätt på vilket den franska traktaten påtvingades riksdagen, som hade kniven på strupen. Ty den var redan avgjord då den framlades och detta beteende var inkonstitutionellt.

För sin del insåg E. K. att när samfärdsmedlen utvecklades, borde man också vilja målet: utbytets frihet. Genom detta förädlas industriens former, begreppen vidgas, tankeutbytet ökas, olikheter utjämnas, fred och frihet tillväxa. Den börjande tendensen till protektionism är ej konsekvent; vill den vara det, fordras ej blott ett skyddssystem landen emellan utan även landskapen emellan, med deras olika produkter. Det är dock det fria och jämna varu- och tankeutbytet mellan landen — liksom mellan varje lands provinser — vilket kommer dem att blomstra. Det är ej i frihandel eller

* Se n:r 33, sid. 26 av II kam:s Pro.

i protektionism, som den nuvarande och andra kriser ha sin djupaste rot utan i krigen, som kräva miliarder kronor, hundratusentals armar; som förlama företagsamheten, förgifta våra samhällsförhållanden och beskugga framtiden. Kunna frid och lugn skapas, då kommer en ny blomstring. Men slår Europa nu in i protektionism, då kan Sverige ej skilja sig från det hela och orubbligt fasthålla en princip, det må sedan gå med Sverige huru som helst. I dessa frågor måste vi följa efter och ej gå i spetsen. Det enda kloka är att sätta oss i efterhand och se vad som blir av den protektionistiska rörelsen, som nu genomgår de stora landen. Och genom våra årliga riksdagar ha vi nu tillfälle att snabbt ändra vår kurs.

Under diskussionen om bankreformen betonade Emil Key det felaktiga i att kalla lantmannapartiets yrkanden ett »försök att komma åt de enskilda bankerna». Han ville söka höja frågan och låta den framstå, ej som en eftergift åt en fördom men som ett erkännande åt en princip: nämligen centralisation i en enda stark och mäktig statsbank, enligt Frankrikes mönster. De enskilda bankernas stora förtjänster — deras liv och rörlighet — erkände han. Men dock kunde han ej underlåta att instämma i Montesquieus sats: de stora finansiärerna hålla staten uppe såsom repet den hängde. Gentemot statsekonomerna ville E. K. sätta en annan makt: folkinstinkten, denna underbara aningsförmåga, som — i vissa stora ögonblick — bättre än all bokvisdom, bättre än alla teorier träffar spiken på huvudet i frågor, som kommit på avvägar. 1869, då lantmannapartiet — d. v. s. folkinstinkten — vaktade 72 § — som ger riksbanken allena rätt att utge sedlar — då sade man att denna paragraf skulle bereda landets

undergång, att den var en skamfläck o. s. v. Nutidens olycksspådomar komma att gå samma väg till glömskan. Vi befinna oss visserligen i en avmattningsperiod, men vi ha åtminstone våra järnvägar kvar. Dessa hade man kunnat bygga för svenska pengar, om man ej hade försummat att bilda ett inhemskt fondsystem. Nu ha de enskilda bankerna lockat folk till okloka företag, som gå omkull i stället för att överskotten kunnat brukas till inköp av statsobligationer.

Slutligen beklagade E. K. att vi redan ha alltför många indirekta skatter, som drabbade de fattiga. Den enda rättvisa vägen att återställa finanserna var att gå framåt på den direkta beskattningens väg.

Emil Key erfor stundom en djup glädje av sitt inflytande på anslagen. Så t. ex. när han, i främsta rummet, bidrog att skaffa professor Axel Josephson ett för honom personligt lönetillägg. Med värme skildrade E. K. all den glädje Josephson givit svenska hem, dit hans sångers välljud nått; all den heder studentsången — som han till stor del skapat — skaffat Sverige i utlandet. Vid liknande tillfällen lyssnade bönderna ivrigt till Emil Key, medan de började skocka sig tätt omkring den mycket lågmälde Carl Ifvarssons plats, när denne talade i någon storpolitisk fråga.

*

Här är platsen att betona ett viktigt sakförhållande i lantmannapartiets inre historia. Detta är att, ehuru Carl Ifvarsson och Emil Key småningom blevo motståndare — emedan vardera ville leda lantmannapartiet i sin riktning — så voro de aldrig ovänner. Ingendera var för den andra osympatisk, ingendera gav den andra

några personliga hugg. Under lantmannapartiets första år sökte Carl Ifvarsson — som brev från honom visa — samarbete med Emil Key för att enligt C. I:s ord ge fasthet åt partiet, för att lära de nyvalda »veta skillnad på lantmannapartiet och de övriga och mota dem, som sökte splittra det förfärliga lantmannapartiet, som de kanske icke utan skäl frukta få mera vind i seglen framdeles». Han vill rådgöra med Emil Key, på det att de skulle kunna »verka i harmoni».

Skämtsamt skildrar han 1869 sakläget, när han säger att det »egentligen är på de nyvalda, som våra Hjertas vänner och Wallgossar m. fl. nu måste bygga sina förhoppningar».*

Nästa år vill han även samråda om vissa frågor — domstolsorganisationen, förvaltningen, utsökningarna, pensionsväsendet och bankväsendet — medan »andra tills vidare fingo dra försorg om rösträtten», skriver han.

Vid regeringsskiftet 1872 var han åter ivrig om samråd. Ty, heter det:

»Riksdagen kan måhända bliva svårare än man tror, och ingen vet huru den nye regenten tar sakerna. Den gamle är nu borta, och kanske börjas ett nytt regeringssystem med detsamma. Nog tror jag att under sådana omständigheter de gamla beprövade vännerna behöva varandra och att, om någonsin, en tät sammanslutning och, som du säger, en stor varsamhet är behövlig, om det skall gå väl, och att i följd därav ju flera av oss, som i allmänhet sammanhållit partiet, där komma med, desto bättre är det; men nog går det mig

* Det var L. J. Hierta och A. O. Wallenberg, som vid denna tid betraktades såsom partibildande. För L. J. Hierta hade lantmannapartiet stor respekt och lantmannapartiet tog initiativet till att efter Hiertas död hos Sven Anderson beställa en medaljong — med en byst till ledning — för att införlivas med dennes galleri av betydande riksdagsmän.

förutan och det är just detta som gör mig lugn, ty då få vederbörande tillfälle att se, att det är sakförhållandet, som utgör grunden för partiets verksamhet. Det lugnar mig mycket att höra det du kommer med — — —»

Mitt intryck är att Emil Keys inflytande var större än Carl Ifvarssons under de första sex åren; att varderas inflytande vägde jämnt under de nästa sex åren och att Carl Ifvarssons övervägde under de sista fem.

*

Under debatten om anslaget till vapenövningarna, som lantmannapartiet ämnat nedsätta (se ovan), påpekade Emil Key att under den frågan låg den stora: om riksdagens bestridda rätt att göra indragningar i de ordinarie anslagen. Grundlagen känner ingen skillnad mellan ordinarie och extra anslag, och frågan måste därmed anses avgjord. Men en annan sak är om och när riksdagen vill bruka denna rätt. I den föreliggande frågan ville han direkt fråga regeringen om den ansåg ett nedsättande av anslaget som ett personligt misstroendevotum? Samtidigt påpekade han tidens betryck och den tacksamhet, folket kände, när regeringen sparade på militära anslag men icke nödtvunget utan frimodigt. När De Geer därpå förklarat att indragningen kom att uppfattas som misstroendevotum, avstod lantmannapartiet från sin avsikt.*

Ministerkris var sålunda det året förekommen. Men den var endast uppskjuten, ty försvarsfrågan stod alltjämt i förgrunden. Vid ett tillfälle yttrade Emil Key sin förvåning över att beskyllningarna mot lantmannapartiet för försvarsovilja ständigt kunde slaktas — såsom t. ex.

* Se sid. 6 i n:r 37 av II kam:s Pro. och De Geers Minnen del II, sid. 227.

1878 — och dock likt Tors bockar ständigt leva upp igen. En annan gång framhöll han själva kärnan i den aldrig slutande striden. Han betonade att talet om landets »försvarslöshet» redan hördes 1867 och sedan oavlåtligt, ehuru riksdagen t. ex. på nio år beviljat mer än 6 millioner bara till remingtongevär. Varför då det evinnerliga talet om att man »intet vill göra», om en »kortsynt och njugg sparsamhet»? Varför vill man ej inse att vi ej ha råd att bevilja materiel, vars praktiska värde ej är prövat; varför ej vilja förstå att lantmannapartiet kämpar mot det måfåsystem, som härskar inom försvaret?

Mot slutet av riksdagstiden heter det:

Far finner sin ställning, mellan bönderna å ena sidan och första kammarens brukspatroner å den andra, olidlig. — — — Han förefaller rätt lugn, men du vet att det ej alltid betyder att han är det. Han börjar bli sams nu med regeringen; drack te hos »Ung-Hans»* och är i dag åtta dagar bjuden till De Geer. Politiken är rysligt ledsam i år. Far har visst lyckats reda sig ganska bra i sin kinkiga ställning.

Efter Oscar II:s besök i Uppsala på våren 1879 skrevo min far och jag tillsammans en artikel i Dagens Nyheter: Le Roy le veult, om vilken ett brev berättar: »Far har skrivit första hälften och jag den andra. Genom Gösta Posse fingo vi veta att den artikeln bokstavligen gjort kungen sjuk under en vecka.»**

* Ung-Hans var i riksdagen det gängse namnet på Hans Forsell.

** Gösta Posse hade en otrolig förmåga att överallt komma bakom kulisserna men var i allmänhet varsam mot andra. Gentemot Emil Key var han obetingat oförbehållsam.

Det var Emil Keys tidningsarbete under denna riksdag, som framför allt gjorde honom omöjlig att föreslå till minister hos Oscar II, vars ömtåligaste fördomar han gång på gång sårat, mindre som riksdagsman än som tidningsman. Som sådan blev han dessa år tillskriven mycket, som aldrig flutit ur hans penna, men det han verkligen sagt var nog för att vända konungens sinne mot honom.

Artikeln följer här:

Dag. Nyh. 3 maj.

»Le Roy le veult.»

»Kungen vill det» — med detta gammaldags uttryck plägar Englands regent låta förkunna sitt bifall till någon av parlamentet besluten åtgärd. Vi komma att tänka på detta uttryck — visserligen icke med anledning av något i vår beskedliga riksdag fattat saktmodigt beslut — men vid läsandet av hans majestäts i onsdags hållna tal vid grundläggningen av universitetsbyggnaden i Uppsala, en högtidlighet varom såväl denna som andra tidningar redan haft åtskilligt att förtälja.

Det torde icke vara obekant att vår allernådigste konung i hög grad »possederar frasen», som man plägar uttrycka sig; men det oaktat hava vi i underdånighet vågat finna en brist, en verklig lucka i detta annars så formfulländade tal, med vilket h. m:t behagade tillkännagiva sin nådiga vilja om bildningens art i vårt land. Denna brist, detta tomrum torde bäst påvisas genom en liknelse. Den bekanta grevinnan Aurora Königsmarck skrev en gång ett lovkväde över Karl XII, i vilket Olympens samtliga gudomligheter framställdes som lovprisande hans utmärkta egenskaper:

Han visste att denne aldrig utan tillstånd brukat ett förtroende, och även när — som E. K. själv yttrade i brev till Hedlund — »en vän för honom visat sig i nattrock och tofflor», blev han av E. K. varken misskänd eller förrådd.

Mars hans tapperhet, Minerva hans vishet, Jupiter hans makt; »men», slutar författarinnan, »kärlekens gudinna ensam teg».

Om man här skulle våga tillämpa samma lovprisning av h. m:t konungens festtal i Uppsala, skulle vi vilja säga att alla genier — trons, upplysningens, forskningens, visdomskärlekens, den ädla idrottens — borde förena sig om att tacka konungen för hans nådiga uppmärksamhet. Men frihetens gudinna ensam skulle vara tyst — ty om henne hade h. m:t icke ett ord att förmäla, icke ett ord för att om henne erinra de unga gubbarna, den boströmska statslärans ämnessvenner.*

Frihetens gudinna lämnar emellertid icke en dylik glömska oanmärkt. Hon är som feen i sagan, vilken, glömd vid fadderskapet, i barnets vagga nedlade en gåva, som gjorde alla de andras rika gåvor om intet. Och se vi till verkligheten bakom orden, är fara värt att detta nyss påpekade förbiseende av frihetens gudinna tyvärr måste hindra att h. m:t konungens högtidliga »önskningar» med avseende på det äldsta svenska lärdomssätet skola kunna »gånga i fullbordan». Utan frihet blir tron i själva verket dogmtro, blottad på sann kunskap; utan frihet blir upplysningen ensidiga fackinsikter, och saknar tro på idealerna; utan frihet blir den vetenskapliga forskningen varken »djup eller mångsidig», allra minst »ledd av en ren visdomskärlek». Den blir hämmad av auktoritet, begränsad av brödstudier och ledd av reaktionen; »de ädla idrotterna» sakna tävlingsplats och högskolan blir icke en »ljusets» och »kraftens» »outtömliga källa» utan en Letheström, vid vilken ungdomen glömmer att den någonsin drömt om ett högre mål än examensmålet, en ädlare framtid än den att »göra lycka» och större värv än att med dammbyggnadsförsök sätta sig på tvären emot varje den minsta tidsströmning.

Men även vi hava hållit på att göra oss skyldiga till en lucka då vi endast ordat om friheten: även sanningen blev icke hugnad med ett enda ihågkommande ord i h. m:ts tal. Vid närmare eftersinnande torde dock denna tystnad

* Här slutar min fars och börjar min del i artikeln.

kunna förklaras ur den förra. Ty glömmer man att friheten är villkoret för vetenskapens liv, så förgäter man ock att sanningen är dess mål.*

*

Detta brev från Emil Key till S. A. Hedlund må här meddelas. Med anledning av Hedlunds silverbröllop skriver han:

»Med eller mot hvarandra, allt efter som åsikterna dragit oss till hvarandra, har — bland många stora och goda gåfvor, som en gifmild försyn skänkt dig — tvänne i främsta rummet tilltalat mig: hjertats oförgängliga ungdom och renhet; de hafva helgat din vrede och doftat ur din glädje, de hafva skapat din lycka.» Han önskar vid detta tillfälle — $^{25}/_{8}$ — sin gamle vän »Guds välsignelse i rikt mått öfver dig och allt hvad dig kärt är i lifvet».**

Senare skriver han till Hedlund:

Hôtel Kung Carl $^{24}/_{11}$ 1879.

Till en början får jag nämna att jag tror tillsättningen af komité, på sätt detta skett af Regeringen, varit och är

* Alla ord med citationstecken äro hämtade ur kungens tal.

** Den $^{14}/_{9}$ meddelar han en lista på tänkbara kandidater vid första kammarvalen: David v. Schulzenheim, professor Carl Rossander, Julius Mankell, Harald Wieselgren, Nils Larsson i Tullus, C. F. Bergstedt, A. Gumælius, V. Rydberg, Richert von Koch, Rudolf Wall, Frits Piper från Krageholm, lektor Oskar Swahn, Ch. E. Piper på Löfstad, Ivar Koskull på Svenneby, Oskar Dickson, C. S. Kalling från Frändestad (den s. k. bond-Kalling) och den då radikale professor G. Retzius.

Jämför listan i Bilagorna.

ärligt menad.* Dernäst har, såvidt jag hittills kunnat inhemta, komitén lemnats fria händer; inga inskränkande eller begränsande pro memorior oss gifne att »gå efter», ha varit synliga. Slutligen råder ännu enighet inom komiteen beträffande det vidsträckta omfång vi beslutat gifva första afdelningen af arbetet, neml. en fullständig utredning af bestående förhållande. Meningen vore att i det afseendet söka åstadkomma ett Svenskt universal lexikon, samt få detta färdigt till nästa års slut.

Sedan denna skatteencyclopedi fullbordats vore meningen att gå vidare, samt komma med nya förslag till 1881 års slut. Derom och då stunda de egentliga striderna, men den dagen må hafva sin omsorg. Redan en fullständig utredning, om ej annat vinnes, är något väl värdt att arbeta för. — — —

$^{5}/_{12}$ 1879.

Finansministern laborerar med funderingar att fylla igen statsbristen genom ökad indirekt (helst) beskattning då han neppeligen vågar direkt för Embetsmännen, de mäktige männen.

Regementsmötena äro indragna, alltså indelta armeens vapenöfningar slopade. Det vanliga »slänggungssystemet». Riksdagen har fått rätt i penningfrågan men i fråga om ordinarie anslagen är K. Maj:ts höga rätt reserverad eller åtminstone apparensen sauverad. När skall det någonsin bli re'nt spel mellan Regeringsmakt och folkmakt? Aldrig i denna — De Geerska — tid.

*

Breven äro som synes dagtecknade från en ny bostad. På våren 1879 upplöstes nämligen Stockholmsboet; jag började mitt förvärvsarbete och hyrde ett rum hos Anna Whitlock, som — i en liten våning in på gården av det s. k. Warodellska huset vid Drottninggatan —

* Skattejämkningskommittén.

fortsatte sin sakta växande skola. I detta lilla hem hade Emil Key nu möjlighet till hemtrevnad. Hans besök voro även välkomna för Anna Whitlock, som skrev korrespondenser till norska Dagbladet och riksdagsnyheter voro således efterlängtade. Senare skrev även jag i samma tidning — samt i en finsk — och detta föranledde mycket livliga politiska samtal, vid vilka stundom en tredje väninna — Julia Kjellberg, numera fru von Vollmar — deltog; ofta även Gösta Posse. Emil Key förklarade vår ömsesidiga trevnad därigenom att vi »egentligen alla voro fem studenter». Ehuru jag icke längre bodde samman med min far förblev jag sålunda alltjämt väl underrättad och redogörelserna i breven till hemmet fortgå som förut.

XI.

Riksdagen 1880.

Denna riksdag samlade lantmannapartiet okuvligt enigt gentemot regeringens försök att stärka försvaret genom en utveckling av den indelta armén och en ökad värnplikt. Från lantmannapartiets sida rådde nu ingen tveksamhet om dess hållning. Indelningsverket hade en gång blivit antaget som vederlag för att slippa utskrivningarna av manskap. En ökad värnplikt med bibehållet indelningsverk var något, som lantmannapartiet icke kunde antaga utan att svika hela sitt föregående. Som denna fråga behärskade riksdagen röra sig även alla brevmeddelanden om detta ämne.*

* Visserligen var frågan om sjöförsvaret även uppe och Emil Key gjorde som alltid den synpunkten gällande att man icke borde bevilja medel till de tunga pansarbåtarna, som utan tvivel komma att bli besegrade av stålet; vi måste erhålla vad vårt kustförsvar behövde: små snabbgående fartyg med stor manöverhastighet och starkt artilleri. Därför borde vi vänta tills uppfinningarna stadgat sig. Frågan om flottan trädde dock vid denna riksdag — som vid de övriga — i bakgrunden för lantförsvaret, något som Emil Key för sin del alltid beklagade, ty han ansåg vårt kustförsvar som den viktigaste delen av vår försvarsfråga. Även nu hade han anledning att betona vikten av att landet själv tillverkade sitt försvarsmateriel.

Redan i januari berättas:

Inom lantmannapartiet lär stämningen vara mycket enig och god; antalet det vanliga, omkring 116. Vid den vanliga välkomstsexan höll far ett mycket frisinnat föredrag, där han sade dem att det ej gick an att stå och stampa i skattefrågan utan att de måste taga om hand den frisinnade utvecklingen på alla områden och att denna utveckling gick mot republiken. D. v. s. ordet utsade han ej, men hans mening var tydlig. Detta tal vann stort bifall och en av bönderna anförtrodde sedan far att både han själv (bonden) och hans hustru samt döttrar voro republikanska. — — —

Frisinnade motioner om läroverkens ombildning i antiklassisk anda, om religionsfrihet, om ökad rösträtt, om Sundsvallstrejken och Tolångamålet väntas från lantmannapartiet; likaså samling m o t den nya värnpliktslagen, likaså m o t inköp av enskilda järnvägar. — — —

Ledsamt är att regeringen ämnar göra värnpliktslagen till kabinettsfråga, ty då väntar man en etterreaktionär och konservativ ministär i stället.

I mediet av februari heter det:

Far säger att värnpliktslagen kommer för redan i denna månad, att ministären avgår i mars och att en reaktionsministär är påtänkt. — — — Han är så nöjd med lantmannapartiet i år och anser enigheten orubblig i värnpliktsfrågan. — — —

Vid denna riksdag var en motion väckt om att borttaga statsstämpel på ordnarna, som sålunda endast skulle bli »kungliga dricks penningar». Då frågan varit före heter det:

Far berättar att diskussionen i andra kammaren om ordnarna var mycket spetsig. Hedlund beklagade — när någon framhöll Nordenskiöld, som nyss mottagit en orden som fosterländsk belöning — att Nordenskiöld tvungits att frångå sin ungdoms ideal. Andra kammarens beslut blir naturligtvis icke den förstas, men det är gott som opinionsyttring . . .

2 mars berättas:

Far var på middag hos kungen i går. Han omfamnade far, drog honom ned i en soffa, klappade honom och talade om värnpliktslagen: att den m å s t e gå; att far fick säga vilka förändringar han i den önskade så skulle de ske, bara den gick; att han skulle avskeda sina ministrar om de nekade de ändringar far föreslog. Kungen gav sitt hedersord på att hålla allt han lovade — bara lagen gick! »T a l a inte om att den inte skulle gå!» — Och så måste far naturligtvis tiga. — — — Hela församlingen stod och bligade. Sedan förnyades samma scen med Carl Ifvarsson, som ju är säker i denna sak.

Carl Ifvarsson omtalade sedan att han berättat kungen vad Carl XV yttrat, när bönderna sagt sig vara emot ett regeringens förslag: »Då slår vi det ur hågen. Ty Sveriges kung och Sveriges allmoge de skola hålla ihop, som de alltid gjort, när stora saker utförts.» Oscar II svarade: »Ja, det var min bror det — men han var alltför flat och medgörlig!»

I mars berättas att Anders Fryxell omtalat huru från hans bygd i Värmland unga karlar i massa ämnade utvandra till Amerika om värnpliktslagen antogs och att han hört från Småland och Skåne att samma beslut där var än vanligare.

8 april heter det:

Far sitter och berättar från första kammarens avgörande om värnpliktsfrågan att man där hade beräknat 50—60 röster för avslag å värnpliktslagen; att det blott blev 41 berodde på oerhörda bearbetningar den sista veckan. Major Stjernspets, som talade varmt för böndernas rätt, erhöll en skrapa av Björnstjerna för att han — en generalstabsofficer — kunde våga något dylikt. Björnstjerna nekade bönderna all rätt i ämnet, slog på fosterlandets sköldar och talade med hånfull, kall lidelse. Gösta Posse talade bra. Flera annars modiga — Kræmer, Gustaf Sparre t. ex. — vågade icke t a l a, men r ö s t a d e emot. — — —

11/4. Ehuru frågan först i morgon afton blir avgjord — man antar med 115—120 röster för avslag — vill jag dock nu ge dig mitt intryck av debatten i går. Den var på f. m. lugn nog; Carl Ifvarsson talade utmärkt bra: klokt, redigt, ställande frågan på rätt punkt. På e. m. talade far — också mycket lugnt, med många goda yttranden, ej ett enda förhastat ord eller utfall. Hans tal hade det fel han ofta begår: han tog upp för många synpunkter, utan att helt utreda dem eller sammanbinda dem till enhet. Men talet var så värdigt, hovsamt, klart att det väl förtjänade sina bravorop.

Emil Key betonade i detta tal* att samma regering, som 1878 ej ville antaga lantmannapartiets förslag, ehuru man då levde i krigsspänning emellan England och Ryssland — ett för vår neutralitet synnerligen svårt läge — samma regering vill nu göra gällande att vårt antagande av en lösryckt värnpliktslag gäller fosterlandets väl eller ve. Varför är det så bråttom nu, då man kunde avslå 1878? Varför komma med de stora orden för att dölja de små tankarna? Förskona oss från det missbrukade skådespelet i den högre tragedien: ingen tror längre talet om fosterlandets väl eller ve. Regeringen vill tum för tum, bit för bit genomföra en given plan; steg för steg föra oss in på okända vägar. Regeringen har gjort värnpliktsfrågan till kabinettsfråga. Och dock har lantmannapartiet sagt ifrån vad väg det vill gå och sagt det många gånger: 1869; två gånger 1871; 1873, 1875, 1877 och 1878. Allmänna tänkesättet i landet visar sig bäst i den emigration, som drar folk och penningar ur landet. Och när sönerna utvandrat komma deras brev från Amerika, som berätta att där finnas inga arméer, men i stället folkskolelärare och lärarinnor:

* II kam:s Pro. n:r 36, sid. 13.

där finnes religiös frihet, politiska rättigheter, och arbetet hålles i ära.

Lantmannapartiets strid gäller innerst om det reformarbete, som började med representationsförändringen, skall fortsätta. Ingen kammarupplösning, inga regeringsombyten kunna hindra representationsreformens fullbordan. Ty intet mänskligt får stanna; individerna liksom staterna gå alltjämt vidare. Växlingens eviga lag är, i stort sett, även föryngringens och utvecklingens eviga lag. Vi vilja icke någon krigsmakt, men ett ordnat försvarsväsen; ett folkligt undervisningsväsen; allmänna politiska rättigheter; rättvist fördelade skattebördor.

Sålunda kan vårt folk bli lyckligt och fritt under gemensamma samhällsband; laglydigt och troget under njutande av gemensamma friheter. Sålunda skola vi känna oss tillhöra ett vida större land än om vår storhet nu som fordom skulle sökas på erövringens väg. Vi vilja icke ett försvar, som blir en pappersorganisation, i vilken ej folkets anda lever. Sann frihet, sann jämlikhet, ordnad självstyrelse, skatterättvisa: detta kan göra oss till ett folk, som stannar hemma, och som älskar att försvara vad det äger. Ett uppodlat land, med tillvaratagna tillgångar, skall ge Sverige vad dess anfallskrig ej på ett naturligt — och därför varaktigt — sätt förmådde ge: en maktställning, som motsvarar vårt lands geografiska storhet och läge, vårt storslagna folklynne och våra slumrande rikedomar.

I ett senare tal* påpekade Emil Key att kompromissen från 1873 nu var slut. Den hade haft tre mål: att närma regeringen och representationen till varandra,

* II kam:s Pro. n:r 38, sid. 9.

att närma kamrarna till varandra och att förbinda grundskatte- och indelningsverksfrågan med varandra. Dessa frågors sammanväxande är nu ett oförgängligt sakförhållande och lantmannapartiet, som alltjämt påstås föra Sverige till undergångens brant, kommer om femtio år att bedömas annorlunda, då man t. ex. ser att vi 1878 ville bevilja samma utsträckning av värnplikten, som nu är föreslagen och med betydligt längre övningstid än den nu föreslagna. Då rådde ingen oro i landet, ty man hade vunnit landets mening för denna lösning. Lantmannapartiet kommer ej att få något sämre vedermäle i historien än oppositionen under 1840-talet, om vilken t. ex. en Tegnér yttrade sig på det mest fördömande sätt. Även han talade om Sveas vara eller icke vara och om »hushållsandans» nej på denna fråga. Men de män, han angrep, äro nu erkända och på samma sätt torde det gå med lantmannapartiet och dess förarbete.

*

Debatterna erhöllo en särskild spänning genom den ställning De Geer tagit till frågan. Jämte hans tal var det från regeringsbänken mest uppmärksammade Hans Forsells, om vilket breven berätta:

Det enda framstående talet från motsidan var statsrådet Forsells: utsökt, oratoriskt, formfulländat, vältaligt. Men bönderna — isynnerhet Sven Nilsson i Everöd — stukade honom sedan grundligt.

13/4. Även i går uppträdde far så värdigt, lugnt och klart i sak; helt och hållet opersonligt, redigt och varmt. Dickson liknade lantmannapartiets uppförande mot De Geer vid Brutus' under Cesars mord. Strax innan röstningen var en verkligt rörande episod. Danielsson från Öland, som mycket förgått sig mot De Geer, uppträdde och sade så

hyggligt, manligt och varmt: att om han av för häftig fosterlandskärlek fällt yttranden, som kunde tolkas som personlig sidovördnad mot statsministern, bad han få säga att aktningen för dennes person skulle han bevara hela sitt liv och i sina barn inplanta. Så uppträdde De Geer och sade några mycket värdiga ord om att han visste att om några ögonblick skulle kammarens votum ha fallit så att han kom att lämna sin plats vid kungens rådsbord, men han ville nu passa på att tacka för den personliga välvilja han städse rönt i kammaren, samt säga att Sveriges allmoge alltid varit honom kär, ej minst när han sagt den sanningen. Carl Ifvarsson fick ordet och sade utmärkta ting: att om det gällt ett personligt angrepp på De Geer skulle Sveriges bönder vara de första att flocka sig kring honom; och att de aldrig skulle glömma sin skuld, men han trodde att de bäst tackade genom att bruka gåvan de fått: att få uttala och vidhålla sin tanke i fäderneslandets angelägenheter. Hela kammaren ropade: bra.* Så blev voteringen och med en oväntat stor majoritet, ty bearbetningarna hava varit gräsliga. I bägge kamrarna ihop hava 163 röstat för, 162 mot lagen — således de våra förlorat på 1 röst, om man vill räkna riksdags majoriteten.

*

Sedan den De Geerska ministären inlämnat sin avskedsansökan och Arvid Posse blivit anmodad att bilda ministär, är sakläget fullkomligt riktigt tecknat av Louis De Geer i dennes Minnen: att Arvid Posse så mycket som möjligt ämnade gå i de gamla fotspåren; att han vid bildandet av sin ministär icke vände sig till någon av lantmannapartiet, som därpå icke heller gjort anspråk.**

* Någon hade sagt att det var underligt att bönderna ville bruka sin makt för att störta De Geer, som givit dem den. Carl Ifvarsson svarade just på detta och betonade att en gåva, man av hänsyn förmenades bruka, ej var mycket värd.

** Se De Geers Minnen del II, sid. 224.

Då och senare har man frågat varför icke ens Emil Key kom i fråga? Därpå finnes inget annat svar än det här ovan givna. Lika naturligt som det skulle varit att Arvid Posse anmodat Emil Key och andra lantmannapartister att ingå i en ministär på ett klart lantmannaprogram, lika naturligt var det att lantmannapartiets medlemmar endast »följde honom till dörren av kabinettet», när detta blev ett moderat.

I mina brev från denna tid bli Emil Keys åsikter om saken meddelade.

$^{18}/_{4}$. Nu borde jag väl ha något nytt om ministerkrisen att berätta, men vet ingenting; vet blott att det ena dagen säges på ett, andra dagen på ett annat sätt. Att farbror Arvid blir statsminister är väl tämligen visst; bud löpa ut och in mellan honom och alla ministerkandidater och han själv är dag och natt hos kungen. — — — Gösta och far vilja ej säga vad de v e t a. Men vad far tänker vet jag: att, om farbror Arvid nu skapar en blandningsministär, en halvt om halftare, så förstör han sin plats i samtiden och i historien. Ty h a n s plats är ju endast i spetsen för en r e n reformsträvande lantmannaministär, och att, sedan han framlagt sitt program för partiet, mottaga dess fulla stöd. I en halv lantmannaministär har lantmannapartiet en f a r l i g vän; bättre då en hel konservativ — så att striden kan bli öppen och partierna fast sammanslutna.

Sedan ministären är bildad heter det:

»Far säger att farbror Arvid nu är full av goda föresatser och att, så till vida, kan denna moderata ministär vara bra, att den bereder väg för en äkta lantmanna-reformministär. Far blev av farbror Arvid tillfrågad om han ville taga vicetalmanskapet — far hade i den första konseljen blivit utnämnd på förslag av farbror Arvid — men kungen hade sagt: 'fråga först Key om han tar emot'. Far förklarade för farbror Arvid att han ej alls ville: att — ifall farbror Arvids ministär blev en reformivrande — borde far vara fri för att

understödja; blev den det icke, då fri att opponera, men ingendera friheten hade han som vicetalman. Så föreslog far Carl Ifvarsson emedan en bondes namn var en borgen på den riktning, farbror Arvid ämnade inslå, och ett brytande med den gamla hävden att blott herremän skulle vara talmän.»

Något senare heter det:

»Far säger att allt nu står stilla vid den politiska horisonten. Om ministären Posse ur den skall gå upp som en sol eller falla ner som pannkaka kan ännu ej avgöras. Hochschilds utnämning ansågs ej som ett gott tecken. En vits är gjord om honom. Han är, som du vet, vald i första kammaren av Malmöhus landsting, som, 'då det valde honom trodde sig skola få in en rö(d) men i stället fingo ett — rö'! Han säges vaja med alla vindar, helst de från höjden blåsande.»

Under dessa dagar hemkom Vega och vid den högtidliga infärden reste en mängd fartyg ut för att möta Vega; även riksdagens medlemmar voro på en av dessa mötande ångare. Man befarade olyckshändelser på grund av de många fartygen och det berättades att kungen skulle ha beställt livräddningsbojar till hela riksdagen i och för livsfaran vid denna utfärd, men när andra kammaren avslog värnpliktslagen gav han återbud till beställningen! Berättelsen var naturligtvis till ingen del sann, men är betecknande för den dåvarande stämningen.

$^{8}/_{5}$ berättas:

Du må tro att i denna veckan har det spelats komedi uppe i fyrkanten. Kungen hade sagt till Liss (Olof Larsson) — eller Liss till kungen — att det skulle vara så sött om lantmannapartiet ville gå upp och tacka kungen för hans nådiga medgift till partiet vid ministerbytet! Liss lockade bönderna men far fick höra dumheten och vid plenum i onsdags sprang han själv och hans säkraste gubbar kring i alla bänkarna och motarbetade, vadan resultatet blev att

Liss i går hade — 13 stackare med sig, vilka alla skämdes efteråt. Ingen enda framstående var bland dem! Uppkomna på slottet möttes de av kungen, som hoppats få se 115 lantmannapartister anförda av Emil Key. Han hade berett sig på ett längre, ståtligare tal och höll det också; förklarade sig villig att avskaffa grundskatterna; om indelningsverket kunde han inte lova att gå lika långt som bönderna, men bra långt, m. m. Och så förbannade han norskarna och deras beklagliga tendenser samt talade om sin frejdade stamfaders, Karl Johans, unionella bedrifter.

Audiensen slutade så att en bonde höll ett intetsägande tal; kungen tittade på honom, vände sig tvärt om och gick!

*

Inom lantmannapartiet var Emil Key — som jag vill minnas — förslagställaren om och sedan den ivrigaste av alla att verka för De Geers pension. Och då saken den 26 april kom före sökte han beveka andra kammaren att ej gå miste om den äran att avgöra frågan utan en andra bordläggning. Men andra kammarens intelligensparti förargades över att förslaget blivit enskilt förberett inom lantmannapartiet och motionen väckt av dess förtroendemän. Därför lyckades Emil Key icke i sitt försök att ge saken samma högtidliga förlopp i andra kammaren som i den första, där pensionen beviljades utan en andra bordläggning och med acklamation. Men även i andra kammaren blev motionen utan votering bifallen. De invändningar, som framfördes, hade sin spets riktade icke mot De Geer utan mot det avskydda parti, som nyss föranlett De Geers avgång och nu gjort hans pension till sin särskilda angelägenhet!

*

En annan pensionsfråga, som förekom vid denna riksdag, gav Emil Key tillfälle att hylla en betydelsefull kvinnogärning. Det gällde pensionen till Axel Adlersparres änka, Sophie Leijonhufvud. Han betonade att i pensionsfrågor hjärtat och förståndet ofta stodo i strid med varandra. Och att han då helst lät hjärtat leda sig. Men dess gladare var han när, i ett fall som detta, den avlidne mannens stora förtjänster icke var det enda motivet till pension åt fru Adlersparre. Hon själv hade inlagt så stora förtjänster om vårt land, att detta ensamt gjorde henne förtjänt av pension. Hon var stiftaren av och själen i Handarbetets Vänner och sålunda hade hon givit uppslag till en stor fosterländsk rörelse. Under en lång följd av år hade hon utgivit en förtjänstfull tidskrift, som spritt många utvecklingens och bildningens frön bland kvinnorna i de svenska hemmen. Och som vanligt i liknande frågor togo Emil Keys argument lantmannapartiet med sig.

*

Skolfrågan gav under denna riksdag anledning till några principuttalanden, under vilka Emil Key särskilt sammandrabbade med biskop Rundgren.

Under en diskussion om slöjden i folkskolan yttrade Emil Key sig kraftigt emot att man — under folkskolans dåvarande ringa utveckling — ville påbörda den alla möjliga nya ämnen, som man till på köpet ville göra obligatoriska. Han bestred icke gagnet av slöjd, ej heller av trädgårdsskötsel, gymnastik, exercis, sång, ritning m. m. i folkskolan. Men ville man att allt detta i hela landet skulle bli mera än lek eller tomma ord på papperet, då måste också folkskolan utvecklas, erhålla flera klasser

och flera lärare, m. m. På landet — där man ännu har en mängd flyttande skolor och där lokalerna ännu äro otillräckliga — finnes ingen plats för de apparater, slöjden kräver och all den tid som fanns behövdes väl för att inhämta det lilla mått av kunskaper, som folkskolan nu knappast hann meddela. Icke endast vid detta tillfälle visade Emil Key sin olust för »pappersreformer»,* som på folkskolans nuvarande stadium icke ens kunde förverkligas.

Greve Erik Sparre och biskop Rundgren ville minska läsningen i folkskolan av nit för slöjdundervisningen och påstodo att Emil Key talade så vackert om folkbildningen endast för att »lura bönder». Detta föranledde E. K. att upplysa dem om att bönder varken voro så lättlurade eller så lättskrämda som man trodde. Lantmannapartiet lät heller icke de från intelligenspartiet förespeglade nyttigheterna locka sig ifrån det program, som — under Emil Keys inflytande — hade utformat sig för undervisningens reformerande. Emil Keys som det övriga lantmannapartiets framtidsmål var att folkskolan skulle höjas så att den mångenstädes och i mycket kunde ersätta elementarskolan och lärjungarna från den förra omedelbart kunna gå in i den senare; att denna skulle frigöras från latintvånget och syfta mot målet: att vid femton år hava givit en allmänbildning med vilken lärjungen sedan kunde gå in i det praktiska livet eller fortsätta på studievägen.

Emil Key var ej blind för att olägenheter kunde

* Hur rätt Emil Key hade, det framgår av att ännu i dag dessa övningsämnen icke kunnat införas i alla skolor på landsbygden och att färdigheten i innanläsning och skrivning ännu ofta är mycket bristfällig, så mycket mera då i övriga ämnen.

följa även denna plan. Men, som han vid ett annat tillfälle yttrade: ingen reform, stor eller liten, är möjlig, utan att dess genomförande har med sig olägenheter och svårigheter. Gör man allt för att fördubbla olägenheterna och hopa svårigheterna, då kan aldrig någon reform genomföras.

Vid denna riksdag hade Emil Key i skolfrågan ett stort anförande.* Han sammanfattade sin anklagelse mot den lärda skolan i fem punkter, nämligen: det där rådande latinherraväldet; det för stora antalet lärda skolor; den ej nog fosterländska bildning, som där meddelades; den för långa skoltiden och den för stora klyftan mellan lärdoms- och folkskola. Till biskop Rundgren, latinets förkämpe, riktade han den frågan om alla stora greker eller stora svenska män i medeltiden, som icke avlagt någon mogenhetsexamen i latin, därför hade saknat tankereda? Han påminde om alla de statsmän, tänkare och uppfinnare i alla land och alla tider, som ej kunnat latin och frågade om det var rimligt att latinet skulle göras till villkor för fortsatta studier och detta villkor kunna utestänga rika begåvningar från deras rätta område? Latinherraväldet var återstoden av tvenne förgångna välden: romarstatens och kyrkans. En annan tid var nu kommen, en annan världsåskådning. Skolan borde flytta ut i livets solsken, borde rätta sig efter vad livet i vår tid av oss fordrar, borde tillgodose de krav, som bildningens och utvecklingens frihet medför. Skolorna äro ännu artificiella bäddar för att frambringa ämbetsmän: lika trädgårdssängar, vilka frambringa sparris. Men för detta ändamål behövas icke så många skolor. Det är orimligt att dess utgående lär-

* II kam:s Pro. n:r 52, sid. 16.

jungar bättre känna latinska glosor än människokroppens daning; att de kunna redogöra för Atens lagar, men icke för Sveriges, att de känna antalet i den macedoniska falangen men icke grunddragen i sitt eget lands statistik. Orimlig är även den långa studietiden; orimligt att intet samband finnes mellan de olika skoltyperna. Det svenska folket blir aldrig ett folk förrän dess bildning grundlägges i samma skola och folkskolan göres sådan att alla klassers barn där kunna börja sin undervisning. Nu, när vi se furstesöner i borgerlig skola, borde vi kunna vänta att finna borgarbarn i folkskolan! Elementarläroverket är ett hus, som vilar på svaga pelare och folkskolan är en grund utan överbyggnad.

*

Innan riksdagen slutade förekom ånyo frågan om rösträttsstreckets sänkande. Emil Key uttalade sig åter för den utsträckta rösträtten. Han påminde om att — liksom det sällan faller äldre folk in att de yngre bli andligt och lekamligt vuxna — så glömma även de politiskt berättigade klasserna att andra klasser uppväxa till lika stor politisk mogenhet som de själva. Generation efter generation bli dessa politiskt rättslösa — i följd av den bildning de i folkskola och folkhögskola inhämtat och sedan vidare förkovrat — allt mer och mer berättigade att få ett ord med vid stiftandet av de lagar, som röra dessa nu oberättigade lika väl som oss redan berättigade. Det kommer att gå med den utsträckta rösträtten som med representationsförslaget: alla skräck- och dimbilder, som uppmålas, försvinna inför verkligheten, även det röda spöke, som frammanas med Rousseaus Contrat social. Missnöjet i Sverige kommer

icke att ökas genom den lika rösträtten, men genom att skattetryck och militarism bli olidliga. Vi vore lättsinniga om vi nu avsloge. Nej, låtom oss fatta ett principbeslut* och visa vägen vi vilja gå. Frågan blir minsann ej för hastigt löst: Därför sörja våra riksdagsformer och vårt konservativa sinnelag. Vi äro ej ett folk, som lagstifta lättsinnigt, men lika illa är att icke i tid göra vad det rätta kräver.

*

Med den för Emil Keys natur betecknande lojaliteten beredde han sig nu att verka för de stora frågor, som ministären Posse ämnade upptaga. Utom Posse själv hade E. K. på sin hustrus sida icke mindre än tre fränder inom ministären, N. H. von Steyern, C. G. von Otter och F. Hederstjerna och såväl dessa som ministärens övriga medlemmar voro honom personligt sympatiska. De i juni 1880 tillsatta kommittéerna, som skulle utarbeta förslag — den ena om lantförsvarets, den andra om sjöförsvarets ordnande — hälsade Emil Key med glädje såsom ett hopp om att den av honom så länge påyrkade planmässigheten skulle efterträda det »småfåsystem», under vilket vardera chefen behandlat sitt departement oberoende av den andras. Emil Key

* Frågan var redan avslagen i första kam., men blev bifallen i andra med 88 ja mot 80 nej.

Vid ett annat tillfälle påpekade Emil Key att svenskarna ännu icke vuxit in i sina nya politiska former men vuxit ur de ekonomiska. Vad kommunallagen angick ville han gärna vara med om per capitaröstning i allt utom i fråga om sådana utgifter, där de oskötsamma, drinkare o. a. — som ofta orsaka kommunen stora utgifter — skulle kunna tvinga de andra att bekosta de utgifter, som dessa slarviga och osedliga orsakade.

skulle helst sett båda departementen sammanslagna för att åstadkomma den enhetlighet och samverkan i försvaret, som han där alltid saknat. Själv insattes han i försvarskommittén och tillbragte således även sommarn och en del av hösten i Stockholm.

Där samlades under augusti det stora nordiska skolmötet och Emil Keys vän från riksdagen, folkskoleinspektören C. J. Meijerberg, övertalade honom att hålla talet för de icke svenska mötesdeltagarna vid festen i Jakobs skolhus. Han inneslöt där även finnarna i hälsningen till »skandinaviska kvinnor och män». Han började med förklaringen att han, misstroende sin förmåga, med tvekan givit vika för sin värderade väns önskan att han skulle hälsa de högt ärade gästerna och stamförvanterna och fortsatte — enligt referat — på följande sätt:

Danskar, norrmän, finnar och svenskar äro fyra bröder, var och en bosatt på egna ägor, var och en bosatt på sitt håll i den höga norden. De äro geografiskt skilda av tiomila skogar, av höga berg, av breda och djupa vatten. De äro politiskt skilda genom olika statsförfattningar, olika samhällsskick. De äro personligt skilda genom kraftiga egendomligheter i lynnet hos envar av dem. Alltså dock främlingar för varandra? Nej och åter nej! Dessa olikheter de skandinaviska stamförvanterna emellan äro allenast olikheter bröder emellan. Det skandinaviska släktdraget är skönjbart hos dem alla. Gentemot övriga Europas folk är den likhet de äga *med* varandra, den känsla de äga *för* varandra endast bröders. Och så måste det vara.

Oss förenar ju det gemensamma skandinaviska språket, »ärans och hjältarnas språk», för att tala med skalden, kärlekens och hemmets språk. Oss förena de gemensamma nordiska sederna och framför allt det rena, det innerliga, det trofasta familjelivet vid den husliga härden. Oss förenar gemensam nordisk saga och sång, en gemensam litteratur, som endast den förstockade tankelättjan kan behöva

att få för sig översatt. Oss förenar gemensamhet i forna öden, gemensamhet i mål.

Nyckeln till vår forntidshistoria, orsaken till allas våra segrar och nederlag kan uttryckas i några få ord: motsatserna mellan ett litet folk med ett stort sinne och ett stort land med små tillgångar. Fordom sökte vi litet var att bringa jämvikt i dessa motsatser — ibland med varandra, ibland mot varandra — på krigets och erövringens väg. Nu söka vi detta på en sannare och mera varaktig: på den andliga och materiella utvecklingens väg.

Det är på denna väg vi skola mer och mer förenas.

Det är på denna väg vi skola samla oss till ett stort folk.

Det är på denna väg som vi redan nu äro en stormakt; eller månne icke detta fjärde nordiska skolmöte, med sina femtusen deltagare, känner sig vara ett andligt stormaktsverk?

Nordiskt skolväsen och nordisk bildning söka sin like i världen. Vart helst den skandinaviske mannen eller kvinnan må komma, varthän ödet må föra deras steg i främmande länder: hemlandets bildning är den nordiska kärna, som betingar den andliga överlägsenhet vilken så ofta hos dem kännes och erkännes.

Mycket fattas dock ännu, mycket återstår för att kunna tillfredsställa våra egna anspråk på oss själva i fråga om sann bildning.

Vi hava så länge lärt oss att livet är en skola, att vi därunder alltför mycket förglömt att skolan icke är hela livet.

Vi hava så länge lärt oss beundra de snillrika inskrifterna på antikens minnesvårdar, att vi därunder alltför mycket förgätit att skolans och bildningens innersta liksom yttersta mål är det levande livet. Vi hava så länge lärt oss att bildningen är ett tempel, att vi alltför ensidigt tänkt oss detta vilande på lätta, smäckra, väl utarbetade och prydda marmorpelare, men alltför mycket förgätit den breda, vidsträckta, säkra, granitfasta grund som folkskolan erbjuder.

Under förhösten skrev han till Arvid Posse:

Sundsholm och Gladhammar d. 14/9 1880.

Heders Vän!

Det är politiken, som i dag sätter pennan i hand. — Med vexande oro har jag följt de sednaste händelserna på båda sidor om Kölen och hoppas slippa bevitna att föreningen med Norge skall ligga, ett kantrat vrak, med kölen i vädret; hoppas det säger jag, ehuru skutan kränger mycket betänkligt.

Hvad först oss svenskar beträffar, är onekligt att vår stora fråga — försvarsfrågan — står vida sämre hösten 1880 och då mycket sämre än 1878. Afslaget på landtmannapartiets erbjudande 1878 var ett »ångersäde» fullt af nihilistiskt ogräs, som fröar af sig för hvarje år. De många afsägelserna till komitéen äro icke goda förebud. De utvisa en olust till, en misströstan om det blifvande arbetet, som är allt annat än bra. Mången kan icke få i sitt hufvud att en högerpolitik hos oss är allvarligt menad, då signalerna äro så olika här och i Norge. Ännu för blott ett par år sedan hade en systemförändring kunnat ske nästan blott bestående i Stangska ministérens aflägsnande, i alla händelser derutöfver för ganska godt köp, men nu —! Då ingen förmodar att Stangska ministéren kan anses så d y r b a r (dyr är och dyrare blir den konungen i Norge) att för d e s s bestånd det bestående — mer och mer — sättes på sin spets, så blir mången böjd att tro det systemet i Norge är den verkliga, innersta tanken, och att politiken i Sverige deremot är blott en konjunktursaffär. Ytterliga försök komma nog att göras till en närmare sammanslutning de båda länderna emellan beträffande försvarsfrågan m. m. Tvenne gånger förut har detta varit ifrågasatt och båda har jag, som du vet, förhindrat det, enär jag hvarken tyckte om sättet eller meningen.

Den tredje gången ett hopgöra på allvar sättes ifråga — en liten fundering härpå har i sommar af mig r y k t e s v i s försports, men då Sverdrup är förbittrad öfver föregående misslyckanden, sker det bakom min rygg — skall det, särdeles om försvarsfrågan ännu en gång misslyckas, e j kunna

förhindras att norrmännen göra oss till bulvaner för sina desperados och intransigentes och d e t t a är i c k e Stangska ministéren värd.

På hösten 1880 hade jag, samman med Anna Whitlock, flyttat till en trevligare bostad.* Även Emil Key trivdes där väl vid sina besök, som voro en av hans förströelser i det trägna arbetet. Ett annat var utbytet med vännerna. Så berättas:

»Far reste i går med Robert De la Gardie och Gustaf Sparre till Robert von Kræmer på Stenhammar, där han aldrig varit; han gladde sig åt denna lilla tur och kommer igen först i afton. Skattekommittén är i full gång, men den andra börjar först efter 25 oktober. Både far och farbror Hugo bereda sig på mycket gräl.»

De båda bröderna sutto i samma kommitté. Hugo Raab hade i början uttryckt sig misströstande om deras samarbete. Så heter det i ett brev till Emil Key.

$^{7}/_{9}$:

»Jag fruktar för, att du tagit med dig alltför många inkarnerade landtmannapartister både från 1:a och 2:a kammaren för att kunna vara d u s j e l f och icke endast partiledaren, som i väsendtliga delar m å s t e följa partiet. — — — — — Jag har skäl att med ett visst vemod se den närmaste tidens strider an, det kan du ej undra på, aldrahelst som ödet lätt kan göra oss två till de lifligaste motståndarne, som föra hvardera sidans talan. Olyckan är att du är understödd och framskjutes icke allenast af r e n a bönder, utan äfven af orena såsom Hedlund, Gösta Posse m. fl.»

Men han försäkrar dock att han ej utan den mest tvingande nödvändighet — d. v. s. hälsoskäl — skulle draga sig tillbaka och att han som andra militärer ville gå så långt i medgivanden som möjligt, men ej s å långt att Sverige, »i stället för en liten armé med en hel mängd beväring endast fick beväring hela vägen igenom».

* 26 b Rörstrandsgatan.

I december berättas:

Det sker stora och hemlighetsfulla ting i kommittén. Herrarna (d. v. s. Emil Key och Gösta Posse) voro mycket mystiska i går afton. Det är nu, som de pläga säga, ett »historiskt ögonblick»: stora planer och märkliga fenomen och mörka intriger, men v a d förrådde de naturligtvis icke.

*

Under denna tid inträffade en för Emil Key ytterst plågsam sak. Han hade alltid varit en fiende till ordensväsendet och brukade med nöje berätta E. G. Geijers infall om Nordstjärnan — »det är en skam både att ha den och att inte ha den» — liksom Samuel Ödmans svar när man bragte honom Nordstjärnan: »lägg henne där på spiselkransen».

Nu fick Emil Key till sin grämelse höra att han var påtänkt såsom en av dem vilka, vid stora stjärnfallet 1 december, även skulle »få en klick på sig», som en annan radikal i ett liknande fall yttrat. Saken plågade honom så att han sedan själv skrev en redogörelse för sammanhanget. Denna redogörelse följer här:

Huru jag fick Nordstjärnan 1880.

Genom Arvid Posse hade jag erhållit en förfrågan om jag önskade Nordstjärnan och svarat så, som bifogade koncept (av $^{18}/_{11}$ 1880) utvisar* Posse lät mig

* Detta lyder så:

Stm den $^{18}/_{11}$ 1880.

Heders Broder!

Som det är konselj i morgon beder jag få besvära Dig med ett par rader. Ett rykte i staden löper omkring om ett inom statsrådet utbrutet i n b ö r d e s k r i g för att icke

då förstå: att ett avböjande skulle personligen såra konungen och kompromettera honom (Posse) som mig oåtspord gjort framställning till konungen om denna »belöning» åt mig, vilket allt Gustaf Sparre (efter samtal med sin svärfar, riksmarskalken Sparre) bekräftade.

Jag sökte dock, under ett personligt samtal, att på det kraftigaste framställa alla mina personliga och politiska skäl mot antagandet. Men Posse — vars verkliga mening var att på samma gång skilja mig från lantmannapartiet och mer och mer göra mig till sin regerings stöd, få bort Forsell och möjligen få in mig i dennes ställe i ministären — vidhöll lika ivrigt sin önskan.

Efter detta samtal skrev jag ånyo följande brev:

»Tillgiv att jag här återkommer till vad av gårdagens samtal rörde mig personligen! Det ligger fåfänga i att s ö k a ordensutmärkelser. En annan än större är att ostentativt a v b ö j a sådana.

Ingendera fåfängan är min. Däremot har jag en annan, om den så kan kallas, nämligen en mig övermäktig håg att sätta det allmänna över det personliga, att mera lockas av idéer än av intressen.»

Mitt andra brev lydde sålunda:

---

säga t v e k a m p. (Se nedan om striden mellan Posse och Forsell.) — — —

Jag tillägger här ett par ord om en liten och enskild sak. O m jag skulle vara påtänkt vid nästa blifvande stora stjernfallet beder jag att i c k e blifva dervid ihågkommen.

Alla mina jemnåriga och jemlikar hafva länge sedan fått stora eller små stjernor. För hvad jag hittills kunnat uträtta är en belöning a l l t f ö r s e n och för hvad jag kan komma att uträtta är en sådan f ö r t i d i g. Jag vore t a c k s a m derför att ej ifrågakomma.

Din tillgifne vän

E. Key.

»Jag har i dag på morgon hunnit tänka på om icke jag, utan några ordensutmärkelser och med avseende å lantmannapartiet och min ställning till detta, mer och kraftigare är i stånd att verka för en god lösning av de stora frågorna än vad jag skall kunna efter en dylik utmärkelse? Jag vill icke vålla dig minsta obehag, gärna om möjligt göra allt vad du anser dig gagneligt, men beder dig betänka om ej en ordensutmärkelse numera möjligen mer kan skada än gagna min förmåga att understödja ministären och medverka till lösning av de stora frågorna? Tänk härpå och om du skulle finna denna farhåga grundad — och jag tror den är det — så handla därefter. Min vördnadsfulla tacksamhet blir lika stor för vad som varit mig tilltänkt.»

Detta oaktat fordrade Posse som vänskapstjänst mot sig mitt antagande av orden och framhöll särskilt det motivet: att kungen, genom mitt avslag, skulle få en personlig ovilja mot mina åtgöranden i de stora frågorna. För detta senare skäl böjde jag mig slutligen.

Händelsernas gång visade sedan att jag därvid begick ett av mina många naiva misstag. Klokare var S. A. Hedlund, som man vid samma tillfälle sökte påtvinga Nordstjärnan, men förgäves. Mitt tredje brev lydde så:

»Enligt mitt löfte och för din skull vill jag utan bråk, tåligt och undergivet, finna mig uti gårdagens riddarutnämning, ävensom i det både enskilda och offentliga hån, som icke lärer utebliva, ehuru jag verkligen hoppats att du skulle fästat mer avseende vid min önskan och aldrig inlett någon demarche, samt, sedan den ändock blivit gjord, ställt saken till rätta. Men jag skall i c k e finna mig uti om vid undrande förfrågningar angående 'Keys, på gamla dagar, hastigt påkomna och

lätt tillfredsställda fåfänga', den färg gives och det svar lämnas: 'han bad därom', 'han ville det själv' — vilket du bäst känner alls inte är korrekt. Det skulle jag inte kunna smälta.»

I ett brev till min mor d. $^{6}/_{12}$ berättar jag:

I går råkade jag far hos farbror Hugos och på hemvägen berättade han mig huru det varit med orden.

I tre veckor har det varit en strid på liv och död mellan kungen, Forsell och hans antilantmannapartistiska anhang å ena sidan och farbror Arvid för lantmannapartiet å andra sidan. Den slutade med Forsells avskedstagande — under sken av att detta skett för majstullens skull. Men under allt detta har farbror Arvid ej kunnat hindra att far fick orden, ty fars nekande hade sett ut som en dementi till det vänliga förhållandet mellan ministären Posse och lantmannapartiet. Kungen hade ej behövt mera, för att säga farbror Arvid att en, av sitt eget parti så föga stödd, ministär var umbärlig — och så hade vi haft en reaktionsministär och reformerna varit undanskjutna på långlig tid. Nu måste således far bringa även detta offer — att ej bråka och avsäga sig — åt sina idéer, ehuru han finner detta vara det hårdaste, han för dem fått offra och ehuru han sagt farbror Arvid tre gånger skriftligt och två gånger muntligt att han av ministären Posse blott begärde denna enda ynnest: att slippa utmärkelsen. Men far handlar nog rätt nu. Farbror Arvid berättar dessutom för alla människor huru ihärdigt far avsagt sig den.

*

Med mera motvilja torde ingen blivit riddare av Nordstjärneorden än Emil Key, som åren icke rubbat i den åsikt om dylika utmärkelser, dem han redan i ungdomen sålunda bedömde:

»Enligt gamla testamentet sattes regnbågen till tecken av ett förbund mellan himlen och jorden, så att icke någon ny syndaflod skulle fördränka den senare.

De i många färger skiftande ordensbanden bilda även de ett slags regnbåge, ett förbund mellan de styrande och de styrda att icke någon slags demokratisk syndaflod må fördränka det 'ordnade samhället'. Det finnes ju även andra slag av utmärkelser — adelskap t. ex. — som tilldelas vetenskapsmannen, skalden och konstnären; köpmannen, ingenjören och härföraren; hovmannen, statsmannen och kyrkans man. Medlemmarna i varje sådan kast ha även utmärkelser, genom vilka de förhärliga varandra och sig själva. Jag lämnar dock här åsido sådana utmärkelser som t. ex ledamotskap av ut- och inländska samfund, prisbelöningar i livet och statyer efter döden m. m. Jag tänker uteslutande på de utmärkelser, vilka falla tätast på hovmännen, därnäst på statsmännen, men mer sällan på talaren, ifall denne icke är en a n d l i g vältalare. Mest stjärnbeströdda äro de bröst, inom vilka finnes ett stycke hovman, ett stycke statsman och ett stycke talare, ett »styckverk», som blir ett helt då det gäller att bekämpa framåtgåendet. Men som ingen regering i längden kan motstå utvecklingens ström, utan slutligen måste ge efter, gör den trefaldige så med. Han belönas då med en ytterligare utmärkelse för den beredvillighet, varmed han nu hjälper till att befordra vad han förut bestritt. Överhopad med ämbeten, titlar och ordnar får han även en 'utmärkt' plats vid fester, begravningar och middagar. Och de många, som döma efter det synliga, anse honom som en stor man, tack vare de utmärkelser, som han fått därför att han i själva verket varit en liten: en, vars åsikter och vars insikter tjänat den avsikten, icke att b l i v a, men att e r h å l l a en stjärna av första storleken! Man kan säga att även desse män höra till drömmarnes släkte, men de mycket blygsamma drömmarne.»

XII.

Riksdagen 1881.

I breven berättas från riksdagen:

$^{23}/_{1}$:

Lantmannapartiets första sammankomst var mycket talrikt besökt. Far blev vald till ordförande och höll ett tal vid sexan; han blev hurrad och hyllad och tackad som aldrig någonsin förr. Hans gubbar vilja göra honom till ordförande i statsutskottet, men far ämnar ställa om att det blir Gustaf Sparre, emedan denne gärna vill bli det.*

$^{6}/_{2}$ berättas:

Man har trott att farbror Arvid och kungen ämnat lura bönderna att gå in på ett starkt sjöförsvar och sedan säga: »nu, gubbar, behöva vi icke så mycket lantarmé, utan behålla vårt gamla indelningsverk».

Far och Gustaf Sparre gingo upp till farbror Arvid och visade sig indignerade över dessa rykten; utbredde sig listeligen över huru omöjlig ministären Posse skulle bli om den spelade falskt spel med lantmannapartiet. Och allt så fint att farbror Arvid blev återkallad till sitt bättre jag, utan att han anade i vad grad far och Sparre visste om hans slingerbultar. Följden av detta är att nu har sjö- och

* Emil Key blev dock ordförande, ty Gösta Posse bevisade honom att han, för sin egen ställnings skull, ej fick avsäga sig till Sparres förmån. 1882 avgjorde lotten mellan de båda vännerna så, att Emil Key åter blev ordförande.

lantförsvarskommittén sammanträden tillsammans, vilket förut varit omöjligt att få till stånd.

Far välsignade i tysthet Dickson för dennes anfall på farbror Arvid. Ty denne behöver få erfara huru oförsonligt intelligensen hatar honom, för att hålla sig hårt till lantmannapartiet, utan vars stöd ministären Posse är förlorad. De ilskna artiklarna i Aftonbladet mot farbror Arvid lär Forsell skriva. — — —

*

I ett gammalt brev från Arvid Posse till Emil Key förekommer dessa betecknande ord:

»Min afsikt har varit att skrifva otydligt och under förhoppning att deri hafva lyckats så att du likväl förstår mig, ber jag dig vara förvissad om min uppriktiga vänskap.»

Emil Key förstod verkligen halvkvädna visor, t. o. m. bättre än Arvid Posse stundom önskade. Ett av dessa tillfällen var just under det skede av kommittéarbetet på vilket mitt ovan meddelade brev antyder.

Under dessa dagar skrev Emil Key till Arvid Posse ett brev, som — jämte de senare av samma slag — klart belysa förhållandet mellan Arvid Posse och dennes s. k. »verktyg». Det meddelas här:

Upptagen som jag är från morgon till qväll dessa närmaste dagar, torde icke tid blifva öfrig till något mera genomgående samtal; fördenskull och för bättre minnes skull tillåter jag mig här att skriftligen koncentrera hvad jag har att säga:

1) För att kunna riktigt kraftigt och tillförlitligt samverka fordras å ömse sidor full öppenhet. Tyvärr fruktar jag att mycken oklarhet råder mellan dig och mig beträffande landt- och sjöförsvarsfrågornas ställning till hvarandra inbördes, så att vi dels medvetet, dels omedvetet motverka hvarandra.

2) Att drifva fram bifall nu till pansarfartyget är detsamma som att flytta hufvuduppgiften för försvaret från armén till flottan. Detta åter blir i resultat detsamma som att bibehålla indelningsverk och grundskatter. Men dessa tvenne frågor har landtmannapartiet i många år satt högst på sitt program och inga frågor äro mäktigare än dessa. — Lösningen af dem utgör i allmänna föreställningssättet både din ministärs berättigande och dess egentliga uppgift. Ett i motsats härtill föranledt uppskof, ett undanskjutande, ett ännu en gång förfeladt kan ju icke annat blifva än att medverka till sitt eget nederlag.

3) Närmast sedt torde derför vara högst betänkligt att med sina fienders hjelp besegra sina vänner. Hafva de förra väl lyckats ingifva de sednare misstroende och missnöje med Din ministär draga de sedan nog försorg om att denna icke blir långvarig.

4) Skulle du afskedas på grund af medgörlighet, skall en oppositionsstorm uppstå af hittills okänd våldsamhet och snart återföra dig mäktigare än nu.

5) Slutsatsen af allt det sagda är att ett rent bifall till K. M:ts proposition vore rent af det sämsta som för närvarande kan hända dig. Med sin såsom vanligt skarpa instinkt har landtmannapartiet häraf en mera klar uppfattning än du sjelf och handlar skenbart mot dig, men i verkligheten för dig.

En brygga att gå på både för kungen och dig är statsutskottets förslag. Detta är det bästa, därnäst rent afslag och sämst bifall till K. M:ts proposition.

Tillgif dessa i hast utkastade tankar, jag tror emellertid att de tåla vid en noga begrundning.

$^{12}/_{2}$ berättas:

»Far var i måndags på middag hos kungen; ett stort notvarp, i vilket han hoppades fiska sitt pansarfartyg. Far gav honom det ordentligaste besked om att han alls intet skulle få — vilket alls ej behagade kungen. — — —»*

* Fartyget blev avslaget, men breven berätta att Arvid Posse ej lade detta hårt på sinnet, medan Gösta Posse reste sin väg för att slippa rösta mot sin bror.

$^{19}/_{2}$:

»I statsutskottet var ett rysligt väsen om pansarfartyget, som första kam:s medlemmar ville bevilja. Efter en diskussion — som räckte från 11 f. m.—½ 5 e. m. — och sju voteringar antogs ett förslag av far att blott ge 400,000 och med villkor att ej pansarfartyg bygges. På årtionden har ej ett sådant väsen varit i statsutskottet.»

*

Denna vinter blev den sista, Emil Key kunde glädja sig åt samvaron med en vän, som han vunnit under sin senare riksdagstid och med vars åsikter hans egna i så mycket samstämde: Anders Fryxell.

I breven berättas:

$^{29}/_{1}$:

»I förrgår voro far — som förut varit på middag hos Wijk — Anna Whitlock och jag hos Fryxells. Det var deras avskedsbjudning, innan de i vår flytta till Värmland... Det var bra roligt att ha varit med, ty så hjärtlig och innerlig var stämningen. Ingen fanns, som ej av hjärtat instämde i vart ord som kammarrådet Bäckström och biskop Rundgren sade i sina skålar för den älsklige gubben och hans döttrar och om den tomhet, de lämna efter sig.»

Den 12 februari berättas:

»I måndags var jag nere och gratulerade farbror Fryxell, som fyllde 86 år. Hans gamle bror, prosten Olof, hade kommit från Värmland för att fira honom. Han är allt klen, gamle farbror, men så innerligt älsklig. Det var en riktig folkvandring dit den dagen. Far var hindrad men sände sin hälsning med mig.»

$^{19}/_{3}$ skrives:

»Hos Fryxells är nu mycket klent, men det vackraste slut på ett långt, verksamt liv: alldeles plågfri, med bibehållen själskraft, avtynar han helt stilla, omgiven av alla

sina barn och sin bror. Eva sade mig att de knappt nännas sörja, så fridfullt, så nöjd och så klar ingår han, steg för steg, i döden.»

När denna inträffat, begagnade Emil Key ett sitt tal i andra kammaren, för att ge en varm hyllning åt Fryxells minne. Han betonade mindre hans betydelse såsom litteraturhistoriker och hävdatecknare än som det svenska språkets, den svenska folkskolans, den svenska folkbildningens äldste och trognaste vän. Han påpekade även Fryxells frisinnade och vidsynta sätt att betrakta tidens rörelser och vittnade om hur ofta han för sin del fått tvivel uppklarade och åsikter stärkta av den gamle hävdaforskaren, som i dessa dagar gått hädan.

Då kistan fördes till hembygden var Emil Key med flera andra riksdagsmän nere vid järnvägen för ett sista avsked:

»Kistan stod i en ensam granrisströdd godsvagn, överhöljd av kransar och blommor. — — — Vi lade dit de sista. Och så for han hem till sitt Värmland för att vila där — ett skönt slut på ett ädelt och rent liv.»

*

Under denna riksdag inträffade en episod, som redan varit offentligt omnämnd av S. A. Hedlund.* Det heter där:

»Ett drag av Gösta Posse förekom under denna tid, som ej bör lämnas onämnt. Det gällde hans vän Emil Key. 'Du måste hjälpa mig,' yttrade han en dag till mig, 'att rädda Emil Key, ty han är utsatt för en stor frestelse.' Saken gällde det under bildning varande bolaget Luleå—Gellivara. Key räddades därmed, att bolagets koncession avslogs, och när det åter uppdök i en annan form, såsom Luleå—Ofotenbanan, synes Key icke vidare kommit i fråga.»

*) I en artikelserie, Ur minnet, i G. H. o. S. Tidn.

Såväl av rättskänsla som av dotterlig pietet inlade jag omedelbart en gensaga mot denna på god tro gjorda framställning,* som jag kallade »lika oriktig som för min fars minne nedsättande» och jag fortsatte:

Varken Gösta Posses och än mindre hr S. A. H:s mellankomst, ej heller den avslagna koncessionen »räddade» Emil Key, utan endast hans egen rättskänsla.

Min far — hans ekonomiska obestånd hade framför allt vållats genom den nu trettioåriga jordbrukskris, vars hemsökelser så tidigt och hårt drabbade Kalmar län, samt av en, med försummande av egna affärer, åt det offentliga ägnad verksamhet — min far såg sig om efter arbete. Till sin förvåning blev han vintern 1881 bjuden detta, genom en anställning vid bolaget Luleå—Gellivara. Med hans affärsställning hade det varit oförsvarligt att icke pröva anbudet, innan han förkastade det. Men det dröjde icke länge, innan han förstod, att det icke var hans arbete inom bolaget, utan hans medverkan inom riksdagen, man ville vinna genom en anställning, vars lysande villkor just visade min far, att hela anbudet endast var ett mutförsök. Min far nekade då alldeles att befatta sig med saken, och sedan min far — i stället för att man räknat på honom som mellanhand — ytterligare invigde Arvid Posse i ställningen, då först var det som regeringen avslog koncessionen.

Jag har icke blott i min hand aktstyckena i saken, utan följde den även personligen, av min far från början invigd i hans förtroende. Och väl minnes jag den stund, när Gösta Posse — vilken, i sin oro att min far skulle duka under för frestelsen, tillåtit sig ett så oförsiktigt yttrande, som det till hr S. A. H. nu visar sig hava varit — fick veta min fars avslag. Gösta Posses glädje var så innerlig, att han under tårar omfamnade sin bäste vän och upprepade gånger frågade honom, varifrån han hämtat sin segerkraft i frestelsen, särskilt huru han kunnat motstå

* Se G. H. o. S. Tidning $^{29}/_{1}$ 1895.

tanken på hustru och barn? »Genom dem själva,» svarade min far; »de hava manat mig att endast följa mitt samvete.»

Av det ovanstående torde vara klart, varför Emil Key »icke vidare kom i fråga», då Luleå—Ofoten kom på tal.

De aktstycken, på vilka jag syftade, äro dels hela det handskrivna förslaget om Gellivarasaken, dels mina egna brev till min mor och slutligen min fars egen, för hans Minnen gjorda, framställning av saken, som här meddelas:

Gellivarasaken.

Under 1881 pågingo de underhandlingar, om vilka det följande lämna upplysning. Grosshandlare N. N.* besökte mig flera gånger och jag ansåg mig — i mitt bekymmersamma affärsläge — icke berättigad att utan prövning förkasta möjligheten att trygga min ställning. Men småningom blev det mig klart: att här var fråga om mutor. Jag erbjöds så lysande villkor mot en så obetydlig verksamhet (6,000 kr. per år som en slags kontrollant) att detta icke kunde undgå att väcka mina misstankar. Mitt beslut var — styrkt av min familj — att neka redan innan bifogade brev av min vän Gösta Posse ytterligare kastade ljus över situationen.**

---

* Personen i fråga är död. (Utg. anm.)

** Riddarhuset 2 Mars 1881.

Min k. bror!

Det är mig rent af ett behof att skriftligen säga dig några ord för att du må kunna läsa om dem flera gånger och rigtigt inpränta dem i din själ. I detta ögonblick känner jag att jag är din bäste vän; ty ingen annan skulle risquera att säga dig hvad jag nu ämnar

Sedan jag nekat att vara mellanhand strandade hela företaget. Det skulle dock, inom själva regeringen, hava kunnat påräkna stöd, ty Arvid Posses son Fredrik var

---

säga. Jag deremot har med bedröfvelse tänkt på saken sedan vi träffades igår och säger dig nu följande:

Du är på väg att förlora förmågan att skilja mellan rätt och orätt. Du är på väg att taga mutor. Du befinner dig i precis samma belägenhet som en hederlig men hårdt pröfvad qvinna för hvilken å ena sidan synes förestå fattigdom och elände och å andra sidan skimrar ett lysande lif men med — prostitutionen. Den stora massan faller och endast några få ädlare naturer hålla ut till sista slut. Käre ungdomsvän! Håll ut! Inplanta djupt i din själ »Bättre falla med heder än stå med skam». Den stora allmänheten handlar efter motsatta grundsatser. Men ännu en gång Håll ut! och jag är viss i min själ att det inom kort skall vara slut på ditt lidande i œconomiskt hänseende och att, för att bibehålla bilden, det skall erbjudas dig ett hederligt äktenskap i stället för såsom nu en lysande prostitution.

Jag inser nog det svåra i din ställning och hur svårt du skall hava att motstå när frestaren kommer men din ställning är vida lättare att reda nu än den varit många gånger förut och jag skulle tillochmed kunna visa dig detta om jag ville sätta fördel mot fördel; men jag vill ej detta utan jag vill att din i grunden ädla ande först skall hava vunnit på frestaren innan de andra fördelarne framhållas. Jag hoppas du förstår hvad jag menar med detta. En sådan seger just under det man ligger i eländet är rent af hälsogifvande för en pröfvad ande. Jag vill nu ej skrifva längre utan uppskjuter tills vi träffas på vanligt sätt mellan 3—4 idag men ännu engång: Vid allt hvad heligt är, vid vår ungdoms minnen, vid våra mannaårs strider: Stå emot! I motsatt fall skiljas våra vägar. Jag vågar ej utsäga, knappast tänka på hvad som då inträffar.

Din varmt tillgifne vän

Gösta Posse.

ur ingenjörssynpunkt intresserad i detsamma. Men sedan jag för A. Posse lagt i dagen affärens beskaffenhet, nekade regeringen sitt bifall.*

*

Som ytterligare belysning må följande anföras ur ett mitt brev till vår mor:

»Far och jag hade ett samtal om Gellivarasaken, där far sade mig att hans samvete ej tillät honom det; att han, ju mer anbudet stegrats — slutligen föreslog man att lämna 200,000 kronor med ens — dess mer begrep att här var fråga om m u t o r, ej om ett hederligt, lönat arbete. Och då han sade mig att, om han varit ogift, han länge sedan avsagt sig allt, men n u — i din och vår, ifall av hans död, övergivna belägenhet — tvekat, så var jag stolt och glad att kunna säga honom att jag v i s s t e att du hellre svälte, än behövde bära den sorgen att far för vår skull sålt sitt samvete; att vi hittills varit stolta över hans heder och alltid ville, huru fattiga som helst, ha kvar den stoltheten. Och nu har far avsagt sig detta elände, som skulle även p o l i t i s k t ruinerat honom. Även för Gösta har det gått upp de sista dagarna, så han kom, alldeles utom sig och tackade mig för att jag talat som jag gjort och av glädje över att far nu stod så stor och ren i sina belackares ögon! G. Sparre och andra — ty det talas redan mycket om saken i staden — hade varit mycket oroliga för huru far skulle bestå denna svåra frestelse och äro nu innerligt glada.»

Senare berättas att, trots avslaget, Emil Key hade haft flera brev och besök av grosshandlare N. N.

Efter några meddelanden om Emil Keys ruin heter det:

* I sitt enskilda, älskvärda svar till mig berättar S. A. Hedlund att även han varit uppe hos Arvid Posse; att han för honom framlagt sakens beskaffenhet och givit honom rådet att avslå koncessionen. Om denna Hedlunds åtgärd var emellertid Emil Key alldeles ovetande.

»En ställning, som i sanning gör far storartad; ej många skulle handlat som han. Gösta sade att fyra av Sveriges högsta ämbetsmän tagit mutor i denna sak. — — — Det fordrades indirekt att far skulle genomdriva frågan vid riksdagen; köpet blev således alldeles tydligt.*

Men att genast genomskåda detta var ej så lätt, då Emil Key ansåg företaget i och för sig viktigt — vilket vår tid klart visat — och då det första anbudet endast gällde en plats, där den s. k. »lönen» ju efterhand ökades men från början ej var orimlig. Emil Keys ekonomiska läge var vid denna tid ej endast den ruinerades utan den ännu skuldsattes, ehuru han lämnat nästan alla tillgångar ifrån sig. Och lån voro nu även tagna i riksbanken, vilket han i det längsta undvikit för att vara fullt fri i sin kamp för riksbanken mot de enskilda bankerna.

I fråga om den påtänkta stambanan till Norrland påyrkade E. K. kraftigt att denna måste bli bredspårig, på det att den skulle göra sitt rätta gagn vid utförseln av Norrlands trä- och järnvaror. Då teaterfrågan åter var före vidhöll han ånyo sitt tidigare yrkande om en sammanslagning av den lyriska och dramatiska scenen.

Men under denna riksdag ägnade Emil Key sitt huvudarbete åt kommittéerna.

*

$^{27}/_{3}$ berättas:

»Det tros bestämt att riksdagen slutar till påsk, men kommittéerna skola arbeta till mediet av juni — till intelli-

* Det näst sista »budet» var som följer:
150,000 kr. kontant;
25,000 » i gruv- och järnvägsaktier;
18,000 » i lön och dessutom tantième, då förtjänsten överskred 6 % av kapitalet.

gensens harm, som vill söka hindra alltihop, genom att dra ut på tiden och — vinnande tid — också finna anledningar under tiden att omöjliggöra Posseska ministären. Men det lär väl inte lyckas, såvida far, Gösta och andra lyckas hålla farbror Arvid i styr.»

Den 2 april berättas om den Henning Hamiltonska tragedien och därefter meddelas:

»Släktingarna och kungen lära betala, men som saken ej kan hållas tyst, så hjälper detta blott mot l a g e n s, inte mot samhällets dom... I första kam. gräto gråhåriga gubbar och vredo sina händer av sorg och förfäran.» — — —

$^{10}/_{4}$:

»Drottningen — och somliga säga även kungen — lär bestämt vilja att han skall bekänna öppet, men det har han själv, ännu åtminstone, ej gjort min av. Till C. O. Berg, som häromdagen var hos honom, sade han 'att han tröstade sig vid korset'. När hustrun — vilken, som du nog hört, dyrkat honom, sörjt över att ej vara honom värdig o. s. v. — fick veta detta, blev hon, för tredje gången, sinnesrubbad. — — — Han lär ha lidit mycket i vinter, men det har antagligen varit oro, ej ånger, ty då skulle han väl nu bekänna och ej vara lugn, sedan han blivit för lagens arm oåtkomlig. Folket lär vara så uppbragt, att överståthållaren vidtagit åtgärder för hans skydd ifall av rutinslagning och dylikt.»

Långfredagen 1881:

»Far berättar att alla läsarna — bland dem främst C. O. Berg och domprosten Torén — sänts till Hamilton för att beveka honom att bekänna. Ärkebiskop Sundberg sade till far i dag: 'nu ha sirapssystrarna i Uppsala skickat Torén för att gripa Hamiltons själ! Och det tro de, att en sådan ostra, d. v. s. ett sådant blötdjur som Torén, skulle ta Hamiltons själ! H a n tar Toréns inom en halvtimme!'»

$^{23}/_{4}$ berättas:

»Försvarskommitténs u t s k o t t slutade påskafton sina arbeten. Nu äro d e eniga och det gäller att få hela

kommittén enig. Utskottet — där farbror Hugo och far båda äro — har enats om lantmannapartiets grunder för försvaret. (Således 90 dagars övning för beväringen; stamsoldater utan lottning, på frivillighetens väg; skolungdomens vapenövningar utsträckta.)» *

När kommitténs arbeten nått så långt ansåg Emil Key tiden kommen att hos konungen personligen — och ej genom Arvid Posse som mellanhand — göra sig underrättad om huru landet låg. Han anhöll om enskild audiens och erhöll meddelandet att han den 26 april på förmiddagen skulle bli mottagen. Vid detta tillfälle bad Emil Key att få veta om kungen verkligen ville främja de stora frågornas lösning enligt de här ovan angivna riktlinjerna? Han erhöll livliga försäkringar om att detta var konungens personliga avsikt och varma önskan. Det var i lit till detta kungsord, som Emil Key fortsatte sitt ivriga arbete för samma uppgift. Och det var minnet av detta samtal, som två år senare gjorde hans besvikenhet så djup.

I breven berättas:

»Lantmannapartiets slutseger var den om tilläggsbevillningen (se en artikel i Dag. Nyh., En sanningens seger), de ha även haft sin avskedssexa, där Carl Ifvarsson höll tal för far; talade om hans förtjänster i bildandet

* Emil Key betonade att dessa vapenövningar borde vara sådana att de väckte ungdomens fosterlandssinne och fostrade till ordning och disciplin. Det hjälpte icke att bevilja kostbart material till försvarets utveckling: man måste höja den nationella kraften och väcka de bildade ynglingarnas domnade känslor för plikten att försvara sitt land. Ur denna synpunkt voro skolans vapenövningar viktigare än den s. k. »tankegymnastik», som de latinska glosorna beredde dem.

av lantmannapartiet; bad honom ej gå för långt i de stora frågorna, utan så att partiet skulle kunna följa honom, o. s. v. Far svarade på detta och motsade hövligt Carl Ifvarssons farhågor 'att tiden ej var inne att lösa de stora frågorna'. Gubbarna tackade far och han proklamerades för första gången till lantmannapartiets chef.»*

*

Då Emil Key på hösten återkom till Stockholm i och för fortsatta kommittéarbeten väntade honom den stora sorg, som så länge hotat: hans käre bror Hugo, som ännu på vintern i sin sal** kunnat samla kommitténs utskott och med hela sin själ delta i dess arbeten, avtynade nu märkbart. Utom sin personliga sorg kände Emil Key bittert vilken förlust Hugo Raabs frånfälle skulle bli för försvarsfrågans lösning. I och för denna hade de kämpat mot varandra ena gången, samverkat den andra men alltid var förhållandet lika broderligt. Ja, det var för båda ett underligt ord när någon talade om enderas »halvbror».

Under tiden inföll det nygifta kronprinsparets intåg i Stockholm. Från dessa dagar berättas i breven:

»Medan jag var hos morbror Skiöldebrands kom farbror Arvid, proppfull av okynne. Han begärde av morbror 50 platser i Logården åt kommittéledamöterna. Då Pedrillo började stormskälla, sade han till moster: 'Vet du, Ingeborg, den där bör i främsta rummet vara med och fira festen!

* Uttrycket betyder endast att ordet utsades, ty även innan Arvid Posse blev minister var Emil Key lika mycket eller lika litet »chef».

** Hösten 1880 hade han flyttat till 4 Jakobsbergsgatan.

Men han ska ha plats bland tidningsredaktörerna och bland dem, som tillhöra skandalpressen.'» *

Bland de många, som den nykomna kronprinsessan Viktoria erövrade, var även Emil Key, som hos henne fann ett lika behagfullt yttre som ett kvinnligt och självfullt väsen. Han, som så ofta måst göra kung Oscar ledsen, kände sig nu glad att av hjärtat kunna instämma i den förtjusning över sin sonhustru, som kungen uttryckte till alla, även till Emil Key. Vid en hovfest berättade kungen E. K. att han sagt prinsessan: »Vet du Viktoria, blott två svenska prinsessor ha med storm erövrat svenska folket: min mor Josephine och du! Men kom ihåg att det ej blott gäller att erövra, utan att bevara sin erövring.» **

En månad senare berättas i breven:

»Kungen är så förtjust i Viktoria, att han får tårar i ögonen bara han talar om henne och om glädjen att ha en så älsklig dotter.»

$^{18}/_{10}$ berättas:

»I kommittén börjar det nu klarna igen. Men bönderna voro — stärkta av folkmötena *** — alldeles galna i början och sökte framkalla definitiva beslut. Farbror Hugo hoppas att i dag åtta dar kunna inträda i kommittén. Läka-

* Infallet är betecknande för den sorglöshet, med vilken Arvid Posse upptog de hätska pressanfallen, av vilka just i dagarna ett i Aftonbladet varit riktat mot honom och Emil Key gemensamt.

** I Stockholm var ivern att få se den unga prinsessan så stor, att t. ex. en plats i kön för inköp av biljetter till galaspektaklet betalades med 175 kr. och dock fick ingen i kön köpa mer än tre biljetter.

*** 1881 skedde nya val till andra kam. och vid de därav föranledda folkmötena hade stämningen varit emot stärkandet av försvaret.

ren säger detsamma, men mig synes det osannolikt att han kan stanna där, om han än återinträder. En stor nyhet, som viskas om, är att kronprinsen skulle skickas till Norge som vicekung; att i samband därmed de önskade reformerna skulle beviljas och Viktoria återvinna de uppstudsiga norrmännen — ej till t r o n s, men till tronens lydnad — genom sin älskvärdhet, som tjusar allas hjärtan.»

*

Vidare berättas $^{1}/_{11}$:

»Inom kommittén går farbror Arvid och söker hjälpa upp sjöförsvaret på lantförsvarets bekostnad, spelar dubbelt spel ihop med nihilisterna i lantförsvarskommittén, dem han lovar slippa de 90 dagarna.» *

Under denna tid skrev Emil Key till Arvid Posse följande:

$^{22}/_{10}$ 1881:

Två ursäkter! Jag vet att du hit återkommit och skrifver det oaktadt. Jag vet att du icke begärt råd af mig och lemnar det ändock. Hvad det första beträffar gör jag det för att kunna tala ut ostörd och göra det i möjligast koncentrerad form. Hvad det sednare angår inbillar jag mig att rådet är godt och att det k a n gagna dig och det reformarbete hvarvid vi båda så länge fästat våra namn. Du känner af många föregående tillfällen att jag har min »detektiva polis», och får reda på åtskilligt, som icke hvar man känner; det öfriga gissar jag mig till. Serskildt i försvarsfrågan ligger för närvarande så mycket i luften att det blott behöfs något väderkorn för att känna till hvad som föregår.

Ett af två: regeringen kan söka öfverflytta 1873 års kompromiss till g r u n d s k a t t e a f s k r i f n i n g och

* Statsministern liksom sjö- och lantförsvarsministrarna hade tillträde till kommittéerna.

sjöförsvar i förening (med bibehållande af indelningsverket såsom gendarmeri) men — härtill fordras pansarfartyg och sådana får den icke nu, utan utsätter sig för nya afslag alltjemt intill dess landtförsvarsfrågan löses. Regeringen kan, med vinkar i nyssnämnda riktning, ganska lätt förstöra landtförsvarsfrågan, men den skall icke derför vinna sjöförsvarsmålet. Den skall misslyckas på båda hållen. Indelningsverksfienderna får den emot sig hädanefter som vid förra riksdagen. Regeringen kan också vilja framkalla två meningar i landtförsvarskomitéen: ett militäriskt kostsammare förslag och ett civilt billigare samt efteråt framkomma med ett förmedlingsförslag. Äfven då skall den misslyckas, ty detta förmedlingsförslag skall få alla emot sig. Har det väl gått derhän skall I Kam. naturligtvis hålla fast vid det bättre och II Kam. icke släppa det sämre. Regeringens ställning till I Kam. är icke så god att den kan räkna på något stöd quand même och i II Kam. skall en regering, som går emot hvad en gång blifvit fastslaget af flertalet, offras af detta. Enda utvägen är att, med regeringens biträde, redan i komitéen få fram ett medelvägsförslag, om hvilket både de militära och de civila, som vilja något, kunna bli ense. Endast ett sådant förslag, ärligt och kraftigt — utan sidotankar och sidounderhandlingar — understödt af regeringen har utsikt att lyckas. På båda kamrarna skall endast ett sådant imponera. Sjöförsvaret går då — och endast så — på samma gång. Ty under ovissheten om hvad det större skall bli, går icke det mindre, men när det större lyckas går äfven det mindre. Vägen till pansarfartyg går genom landtförsvaret.

Sista november skrev Emil Key ånyo ett brev.

I anseende till dagens många tecken och den stora middagen på slottet i morgon,* fästes Posses uppmärksamhet på att det vore av vikt att folk finge tydligt för sig:

1) Att meningen icke är att förstärka sjöförsvaret på bekostnad af landtförsvaret,

2) att meningen icke är att behålla qvar indelningsverket,

3) att meningen icke är att låta pruta med sig om de 90 dagarnes beväringsöfningar.

E. K. fortsätter:

»Nu tror många att meningen att låta sjöförsvarskomitéen draga ut på tiden och 'lurpassa' för att i samma mån det artar sig brokigt med landtförsvaret höja fordringarna på sjöförsvaret. Nu tro både bönder och herrar att beväringsöfningarne bryr man sig icke serdeles mycket om, ifall bönderna hålla i sig och pruta derpå, blott den inre polis, som man tror sig ega i indelningsverket får vara qvar. En situation byggd på dylika planer à la Hamilton—Carlson—Uggla—Forsell vore att rycka undan fotfästet för din ministär, vända upp och ned på allt; vore att göra gamla fiender till falska anhängare och göra gamla vänner till förbittrade motståndare. Det må vara svårt och tålamodspröfvande att regera med landtmannapartiet, men det är omöjligt för dig att regera utan det.»**

---

* Oscarsdagen 1881.

** Samtliga Emil Keys här meddelade brev till Arvid Posse återgivas efter de koncept, Emil Key till dessa brev var noga med att uppsätta och bevara. I någon enskildhet kunna ju de avsända breven ha skilt sig från koncepten, men ej i det hela.

I sammanhang med det ovan om Arvid Posse meddelade berättas i mina brev:

»Nu vilja försvarsvännerna i lantförsvarskommittén tvinga fram en gemensam sammankomst mellan båda kommittéerna. I morgon blir det stort krakel i lantförsvarskom. och farbror Hugo ville gärna upp, men jag tror ej att han orkar, fast han är bättre och varit ute åkande även dessa kalla dagar.»

Hugo Raab kunde icke infinna sig, men skrev genom sin hustru till Emil Key det sista brev, denne av honom erhöll, i vilket han betonade vissa ofrånkomliga militära önskemål: (1/11).

»Jag beder dig vänligen att icke hålla på indragandet af de tjugofem halfbataljonerna, ty derigenom sönderbrytes och förstöres hela den organisation, hvilken du hittills varit med om att genomdrifva. Det är alldeles omöjligt för någon af militärerna i kommittéen — och detta har jag ur säker hand — att på något vilkor ingå på den uppgjorda infanteriorganisationens förstörande, ty uti denna organisation ligger grunden för det helas användande både i taktiskt och strategiskt hänseende. Hvad de öfriga fordringarna beträffar, så göra de kännbart afbräck i organisationens duglighet, men hafva ej den betydelse, som nedsättningarna på infanteriet, varför man ju möjligen — om knifven sättes på strupen — kan vara med derom, oaktadt man gör sig till hund för ett ben, enl. min åsikt. Frågan är sedan: hvar skola de till 600,000 kronor beräknade nedsättningarne på infanteriet tagas? Till svar derpå kan endast lemnas det rådet att du — med frångående af din fordran på nedsättning af infanteribataljonernas antal — ville bedja militärerna att i vederlag söka hopspara ungefärligen samma summa. Om du i dessa hänseenden använder all din energi både på militärer och på bönder, så tror jag nästan säkert att det hela skall hålla ihop. Men står du fast vid infanteribataljonernas förminskning i antal,

så vill jag alldeles bestämdt säga dig att någon möjlig öfverenskommelse med militärerna icke finnes.» *

En kort tid efter meddelas utgången av den stora drabbningen:

»I kommittén säger far att situationen är den av en vagn förspänd i båda ändar: utgången beror på vem som drar starkast.»

$^{22}/_{11}$. »I kommittén kommer det att falla sönder i två, troligen tre delar: a) förstakammaristerna och militärerna, b) far och de resonliga bönderna, c) Hedlund och de oresonliga bönderna. Far har svårt att inta denna medelväg, sedan han gått så långt till mötes som han — i hopp om uppgörelse — gjort. Men både han och hans vänner inse att han måste stå hos bönderna och att han — när regeringen lägger fram

* Detta brev, som visar mellan vilka två eldar Emil Key befann sig, gömde han bredvid det första, han från sin bror mottog i den fråga, som tog varderas bästa krafter. Det var ett på general Abelins önskan skrivet privatbrev — av den $^{16}/_{10}$ 1867 — där Hugo Raab underrättar brodern om avsikten med den s. k. lindringskommittén, i vilken Emil Key — samman med två bönder från andra kam. — blivit insatt. Den unge oppositionsmannen mot indelningsverket berättar i skämtsam ton sin bror vad kommittén skall sysselsätta sig med: för det första frågan om en avlösning, »som ej får bli av»; för det andra lindringen och för det tredje »den jämnare fördelningen av försvarsbördan på den privilegierade jorden, städerna och vem f—n ni annars vill åt». Vidare meddelas att kommittén under hand får veta det huvudsakliga av arméförslaget, dock får den ej däröver yttra sig; n. b. såframt man ej är komplett säker — att det blir till fördel! »Detta sista min egen tanke — ganska vacker vill jag mena,» slutar Hugo Raab.

Emil Key lade senare med vemod de båda breven tillsammans, ty de gjorde bilden så levande av den bror, vars mål från det första brevet till det sista varit Sveriges tidsenliga försvar.

ett medlingsförslag — då skall kunna taga minst halva lantmannapartiet med sig. Lämnar han detta, kan han komma att förlora slaget ihop med sina förra motståndare och då är även hela fars ställning ohjälpligt förlorad. Däremot, om han får halva partiet med sig och intelligensen därtill, kan frågan gå i andra kammaren. Jag var hos Gösta härom-dagen... Där var Gustaf Sparre och jag framförde dina många vänliga hälsningar. Han sade att han hade mycken djup vördnad för dig och din förmåga av hängivenhet och uppoffring. Även om far och hans gentlemannalika handlingssätt i allting sade han så mycket vänligt, som gjorde gott.»

$^{29}/_{11}$. »Far börjar nu hoppas att i kommittén a l l a lantmannapartisterna skola hålla ihop i e n reservation — mot militärerna — och slippa stå splittrade inför andra kammaren.» *

$^{29}/_{11}$ berättas:

»På söndagen — farbror Hugos femtionde födelsedag — voro flera uppe på f. m.; bland dem kungen, som satt tre kvart. Far och jag kommo till middagen, farbror låg stilla på soffan, förfärande mager, med feberblanka ögon och en ihålig röst. — — — Han var så stilla och mild och då jag skulle gå — och blev ensam en minut med honom — bad han så innerligt hälsa dig; tackade för dina hjärtliga hälsningar till honom och sade att han ofta med deltagande tänkte på huru hårt och tungt du har det därnere och huru beundransvärt tålig, förståndig och snäll du synes honom. Jag sade honom huru d u beundrar hans tålamod och hur ofta du tänker på hans exempel. Även mot mig var han så innerligt vänlig, i få ord, som h a n kan det.»

Några dagar senare låter det åter illa från kommittén, där splittring hotar mellan »erkebönderna» och Emil Keys grupp. Alltjämt håller den döende Hugo Raab

* Ställningen hade en gång synts Emil Key så förtvivlad, att han tänkt på att — samman med övriga lantmannapartister — gå ur kommittén, men hans besinningsfulle vän, Gustaf Sparre, hade avhållit honom från detta förhastande.

reda på händelsernas gång. Breven berätta att han inte allenast är oföränderligt mild och god, utan stundom skämtsam till lynnet.

Den 11 december slocknade han stilla och Emil Key förlorade med honom icke allenast en älskad broder utan även en dyrbar vän. Han beundrade, som han senare skrev, hos sin bror som offentlig personlighet de djupa insikterna, de starka åsikterna och de rena avsikterna.

*

I maj 1882 förenade sig Emil Key med några av Hugo Raabs enskilda vänner — Harald Wieselgren, Axel Key, A. E. Nordenskiöld — samt några av hans militära och andra meningsfränder vid bildandet av ett stipendium under Hugo Raabs namn, avsett till uppmuntran av skjutskicklighetens och vapenfärdighetens spridning bland Stockholms skolungdom.

Hugo Raab hade i många år varit ordförande i föreningen för främjandet av dessa.* Månne, då Hugo

* Just emedan han var så varmt intresserad av idén förargade honom allt militäriskt pedanteri vid dess utförande. Så t. ex. kom jag en höstdag upp till honom och trodde mig glädja honom genom att omtala att jag mött skolungdomen på utmarsch mitt under hällregnet. Men i stället utbrast han förargad: »Det är just likt de formalistiska träskallarna att dra ut pojkarna i hällregnet, därför att dagen en gång var bestämd! Nu bli pojkarna förkylda, deras mammor rasande och saken impopulär.»

Bildandet av fonden möttes med föga intresse i militära kretsar, något som i sin mån tecknar skillnaden mellan Hugo Raabs försvarsvilja och den dåtida.

Raabs lilla pris utdelas, ungdomen får veta något om den starke och veke man, som en gång bar det namnet?

*

Innan framställningen av året 1881 slutar böra några ord nämnas om en »kulturstrid», som utbröt rörande den folkbildningsanstalt, som doktor A. Nyström 1880 skapat: Stockholms Arbetarinstitut. Då detta ansökte om anslag, gav Emil Key doktor Nyström rådet att till institutet inbjuda regeringen och de i kommittéerna sysselsatta riksdagsmännen. Det sålunda vunna, personliga intrycket föranledde ett anslag på 5,000 kr.

$^{22}/_{11}$ berättas:

»Allas samtalsämne är nu Forsells ilskna anfall på arbetareinstitutet och doktor Nyström, med vilket allt han m e n a t farbror Arvid, genom att påpeka huru lättsinnigt regeringen understödjer farliga inrättningar! Många gilla Forsell — förstås. Andra åter — bland dem far — äro arga och föresätta sig att de skola med snaraste söka anslag från riksdagen i stället.»

Med anledning av anfallet på Arbetarinstitutet förklarade doktor Nyström sig villig att avgå. I breven berättas:

»Arbetarna äro mycket misslynta; vilja ha Nyström kvar och bry sig ej om stadsfullmäktiges anslag. De mena, att de nog skola samla hop 5,000 kr. till ett liberalt institut, ty de vilja ej ha ett reaktionärt. Ugglas och Forsell arbeta nu på att skaffa anslag till ett nytt institut utan Nyström och det skall bli eget se hur allt artar sig. Emellertid har Nyström handlat som en man med grundsatser och oegennytta och det är han värd all aktning för.»

$^{29}/_{11}$ berättas:

»Jag var i söndags på läktaren till ridhuset, där folkmötet hölls. Där var mellan 6- à 700 personer och stäm-

ningen m o t Forsell mycket het, f ö r Nyström mycket varm. — — — Forsells tolkningar av referaten ur den positivistiska kalendern äro icke riktiga; han vet egentligen intet om den sak han anfallit. Det finnes tusen åsikter, lika antikyrkliga som positivismen är det; t. ex. hos våra universitetslärare, som i stor mängd äro darwinister.»

$^{29}/_{11}$. »Nyström har varit uppe hos farbror Arvid, som försäkrade att han ej en smul brydde sig om Forsells anfall; att regeringen satt mycket säker och att de 5,000 ej skulle kunna leda till någon anmärkning vid dechargebetänkandet. Forsell och Ugglas springa andan ur halsen för att samla mynt till ett nytt Arbetarinstitut. Men, som far sade: 'nog få de pengar och lärare men inga arbetare att höra på!' Far försvarar Nyström överallt och det håller jag honom räkning för. Nyström föreläste ej blott i fjol gratis två gånger i veckan, utan satte även till sin praktik — — — —

Även under sina två återstående riksdagsår visade Emil Key med råd och dåd sitt nit för den bildningsanstalt, som i ny form framförde den tanke, bildningscirklarna i hans ungdom företrädde och som han redan då gav sitt livliga intresse.

Under sin sista riksdag höll Emil Key ett kraftigt anförande om anslag till Arbetarinstitutet och om dess lärofrihet. Han betonade, att denna bildningsanstalt just var rätta formen för tillfredsställandet, ej blott av arbetarnas bildningsbehov, utan även av en mängd äldre mäns och kvinnors, vilka i ungdomen aldrig voro i tillfälle att erhålla de insikter, som dessa föreläsningar giva. Han vände sig mot kravet att ingen politisk och religiös agitation finge bedrivas. Menade man därmed dagens strider i sådana ämnen, då både borde och kunde de hållas utanför. Men man kan helt enkelt icke undervisa i världshistoria utan att man t. ex. talar om Frankrikes, Englands, Sveriges statsvälvningar — och då är man ju strax inne på politiken? Man kan icke undervisa i geologi,

utan att stöta emot den bibliska skapelsehistorien. Och då är man strax inne på religionen, även om man söker svänga sig och påstå att skapelsedagarna äro perioder, med stöd av bibelordet, att »för Gud tusen år äro såsom en dag». Vid frågan om världens ålder säger länsmannen 5,000 år, medan vetenskapsmannen räknar i mångsiffriga tal. Men länsmannen kan ange föreläsaren för religionsfientlig agitation! Den kunskapssökande arbetarrörelsen låter icke hejda sig och måste därför fritt få fortgå, ehuru under förståndiga ledare.

XIII.

Riksdagen 1882.

Ju längre arbetet i kommittéerna fortskred, dess mera skärptes den motsats mellan Emil Key och Carl Ifvarsson, som redan framträdde vid kompromissen 1873, d. v. s. vid första steg lantmannapartiet tog ur den blott negativa hållningen i försvarsfrågan till en positiv. Nu berättas i breven:

$^{19}/_{1}$. Far sade att vid lantmannapartiets första sammankomst hade han blivit vald till ordförande. Men det hade varit en plan att utsluta honom ur niomannarådet, så att han kom in där med blott 70 röster, medan Carl Ifvarsson hade 104; det var således 34 personer, nihilisterna kunde anses utgöra. Och senare, vid utskottsvalen, erhöll Emil Key 40 röster mindre än Carl Ifvarsson.

Men detta berodde ej på lantmannapartiet, vars alla röster han erhöll. Intelligensen, som de sista åren brukat ha honom på sin lista, hade strukit honom i hopp att så stor del av lantmannapartiet skulle låta bli att rösta på honom, att han ej ens skulle komma in i utskottet. Emil Key blev där ordförande och hade dessutom kommittéarbetet att sköta. Under dessa förhållanden var det klart att han tog föga del i det övriga riksdagsarbetet. Han var så ansträngd att några dagars

sjukdom blev en välkommen vila och när han sedan återkom till statsutskottet berättas »att 8:de huvudtiteln dansades igenom på en förmiddag, något som aldrig hänt förr».

En principfråga, i vilken Emil Key yttrade sig, var i fråga om kyrkomötet, vilket han såg som hinder för en lugn och jämn, men med oavbrutna steg fortgående, kyrkoreform. Hierarkien i Sverige fann han nästan katolsk och den skulle så förbli tills man avskaffat kyrkomötet eller åtminstone tagit bort dess veto eller förändrat detta från absolut till suspensivt, om mer icke kunde nås på en gång. Man kan ju, sade han en annan gång, ta mycket långa steg åt gången, som t. ex. norrmännen göra, men då blir man andtruten. Och det är mycket svårare att på en gång lyfta ett stort klippstycke än att spränga det bit för bit. Men i detta arbete borde man vara trägen, icke minst i fråga om kyrkoreformer.

Även rörande valsättet förekom under denna riksdag en diskussion om de samfällda valen. Emil Key sade sig vara viss att man kom därhän, men oviss om det var klokt att med ens införa dem. Dels hade han farhågor för att folket kunde kommenderas till valurnorna av sina arbetsgivare, dels att folket själv kunde sättas i en alltför plötslig rörelse och utvecklingen sålunda komma att gå hastigare än önskvärt: man bör ej gå fortare framåt än att man har det mognade tidsmedvetandet och den fasta majoriteten för sig.

Med anledning av begärda löneförhöjningar till elementarlärarna nedlade Emil Key mycket arbete på avfattandet av det utskottsbetänkande, som rörde ämnet och i ett stort tal förklarade han ånyo sin egen och lantmannapartiets ståndpunkt i frågan. Landet behöver icke en mängd lärda skolor: vi behöva ungdomen i jord-

bruket och näringarna och det gäller att ställa skolorna, så, att de även motsvara det praktiska livets behov. Nu uppfostra vi i dyra skolor en ungdom, som icke kan finna sitt levebröd i landet, utan emigrerar och det blir för den vida världen, vårt land bär uppfostringskostnaderna. Detta är ett system, om vilket man kan bruka det franska uttrycket: ridderligt men vansinnigt.

Även för dem, som gå studievägen, måste man minska mångläseriet och examensämnenas massa. Våra jurister behöva icke så mycket latin, men dess mer praktiska övningar. Romerska skalder ha de läst, men vilka orimliga domar fälla de icke! Det vore bättre att lantprästen kunde predika utan koncept, än att han kan lite latin och hebreiska: det är med det »levande ordet», som lekmannapredikanten och även den katolske prästen verkar. Och slutligen kom E. K. med sitt catoniskt envisa: dessutom anser jag att folkskolan bör bli grundvalen för h e l a folkets skoluppfostran, annars får den aldrig fullt anseende. Slutyrkandet blev att inga högre lärarelöner borde beviljas förrän läroverken omorganiserades, och hela lantmannapartiet stödde kraftigt denna mening.

*

Denna påtryckning föranledde regeringen att på hösten samma år tillsätta en kommitté, med uppgift »att undersöka den nuvarande organisationen av läroverken för meddelande av elementarundervisning samt avgiva de yttranden och förslag, vartill en sådan undersökning må föranleda».

Som de stora kommittéerna nu slutat sina arbeten var Emil Key ledig att mottaga det honom erbjudna ledamotskapet i denna kommitté. Men åtskilliga andra

blevo »skolsjuka» som en bonde uttryckte sig. Och då tomrummen efter deras avsägelser måste fyllas fruktade Emil Key att detta ej kom att ske i så pass frisinnad anda att han kunde samarbeta med kommittén utan han i stället skulle nödgas spilla sin tid på ett arbete, som, vad hans idéer ankom, måste löpa ut i sanden. Och ett sådant kände han sig icke ha rätt till, ty han måste nu skaffa sig ett arbete, som gav bröd. Hans hustru manade honom ivrigt att söka detta inom pressen. Ty hon hade en djup olust för att se honom som statstjänare. Han gick därför till Arvid Posse och frågade honom hur kommittén blev kompletterad? När han fick höra att detta blev i frisinnad anda sade han sig oförhindrad att tillsvidare stanna, men något löfte kunde han ej avge, ty han måste söka sig ett fast arbete.

Samtalet — som ägde rum $^{9}/_{11}$ 1882 — upptecknade Emil Key samma dag. Posse svarade: »Jag lovar dig på hedersord en tjänst om minst 5 à 6,000 kr:s inkomst, nu genast eller när du vill.» Emil Key svarade: »Jag får fästa din uppmärksamhet på att jag icke tar emot vad som kan kastas åt mig. Det kan vara platser, som det knappast passar din eller min ställning att mottaga.» Posse började då tala om landshövdingeplatser — 6 sådana voro eller väntades bli lediga — och fortsatte: »När dessa bli lediga beror ej på mig, men det kan jag lova dig att första av dessa som blir ledig, skall det icke finnas en enda av mina kolleger, som motsätter sig att föreslå dig för H. Maj:t.» Emil Key betonade att, sedan han och Posse nu blivit eniga om komplettering av kommittén i frisinnad riktning, skulle han stanna där tills vidare, men förbehöll sig full handlingsfrihet att avsäga sig när han ville. Emil Key fortsatte sålunda sitt

arbete i kommittén, om vilken i breven till hemmet berättas:

$^{9}/_{12}$. I tisdags var jag hos far, som samma f. m. varit på uppvaktning hos konungen med läroverkskommittén. — — — Kungen bad dem vara sams och ge med sig åt varandra, som h a n fick göra i fråga om s i n a åsikter (klassiciteten) dem h a n ej hoppades få seger åt! Far tycker att det i kommittén låter mera frisinnat och lovande än han hade vågat hoppas — skolkarlarna äro resonliga och inse att något måste göras, utom latinarna, förstås — — —

*

Det arbete på vilket Emil Key syftade var ett honom föreslaget tidningsarbete.* Och ett sådant ville han själv som hans hustru helst. Ty åt detta håll låg hans egentliga begåvning. Den blandning av politiker och poet, som kännetecknade honom, torde vara den, som danar den b e t y d a n d e publicisten. Kvickhet, intuition, snabbt vibrerande känslighet, slagfärdighet, intet av detta bör en sådan sakna och Emil Key ägde alla dessa egenskaper. Om han i ungdomen behövt förtjäna sitt bröd, då hade tidningsmannabanan helt visst blivit den han — och med framgång — beträtt.

För Emil Key var det en ytterst pinsam sak att — såsom gengäld för sitt politiska arbete — mottaga någon slags reträttplats av regeringen. En landshövdingeplats, som blivit ifrågasatt, hörde ju visserligen till dem, där inga bestämda »meriter» behöva finnas eller några i länsstyrelsen förut arbetande känna sig förbigångna, när en för länet främmande landshövding tillsättes. Men Emil Key önskade själv ingen landshövdingeplats, ty de uppsättnings- och representationsskyldigheter, som åt-

* Se nedan i E. K:s egen redogörelse sid. 350.

följa ämbetet passade lika litet hans ekonomi som hans hustrus lynne och hälsa. Hans vänner ordade om en plats som generalkonsul. Skälen, som talade för voro desamma som de ovannämnda, men skälen som talade emot ännu flera. Att vid 60 år lämna fäderneslandet och kasta sig in i helt nya förhållanden innebar så stora svårigheter att övervinna, att han kände lättnad över att aldrig erhålla ett sådant erbjudande. Hellre hade han då mottagit någon plats i fångvården, för vilken han genom sitt studium av förbättringsanstalterna fått mycket intresse. Men till någon av de högre platser, som kunnat ifrågakomma, ville man icke anmäla honom, emedan han icke tagit någon juridisk examen.

Den enda statstjänst, han själv verkligen önskade — ty för denna kände han sig äga erforderliga insikter och hopp att göra verkligt gagn — var inom det 1882 beslutna och 1883 organiserade nya ämbetsverket, domänstyrelsen. Där fanns icke, som i ett gammalt ämbetsverk, någon som sålunda blivit orättvist förbigången; Emil Key's egen erkända duglighet, som praktisk lantbrukare; de insikter, han vunnit under sin riksdagstid särskilt såsom ständig medlem i statsutskottet, voro kvalifikationer, som det var bittert att höra underkännas på den grunden: »att en, som skött sina egna domäner så, att han blivit ruinerad, passar icke att sätta över statens». Ty det var icke hans skötsel av sitt jordbruk, utan flera, i det föregående nämnda, olycksöden som — tillsammans med hans uppgående i det politiska livet — voro de särskilda orsakerna till hans obestånd. Men huvudorsaken var den ekonomiska kris, vilken som en jordbävning övergick hela hans län, där under de närmaste åren 46 stora konkurser ägde rum. Bland dessa gjordes 30 av länets förut

som solida ansedda godsägare, flera av dem vänner eller fränder till Emil Key. Och ingen av dessa hade som han haft mångsidiga andliga intressen eller en politisk verksamhet, som kunnat hindra dem i skötseln av sina egendomar.

Det är betecknande för Emil Key, att, medan hans egna bekymmer med var dag förvärrades, medan hans närmaste sinsemellan delade sin oro för honom och framtiden, uppgick han själv med hela sin själ i ett nytt arbete för att främja de stora frågorna. Icke förr var kommittéarbetet för dessa slut — i juni 1882 — förrän han på sommaren tog fatt i ett arbete för vilket vi sågo honom nästan glömma sina egna bekymmer.

På uppdrag av Arvid Posse och Ryding (krigsministern) författade han de båda broschyrerna Till allmänheten i försvarsfrågan av Broder Svensk, som utkom hösten 1882 och Till allmänheten i skattefrågan af Broder Svensk, som utkom på förvintern 1883.

Broschyrernas avsikt var att i kortfattad form ge en inblick i de båda stora frågornas innebörd samt att klargöra behovet av de förbättringar i försvaret, vilka av lantförsvarskommittén blivit påyrkade.

I sin historik av frågan kunde Emil Key åberopa det statsrådsprotokoll 19 juni 1880 vid vilket de båda kommittéerna tillsattes och som vittnar om den seger, lantmannapartiet slutligen tillkämpat sig. Statsministern uttalade där

»att de i riksdagens skrivelse den 24 maj 1873 anförda grunder för försvarets och skattefrågornas lösning äro de enda, som, under nuvarande förhållanden, kunna med hopp om framgång tillämpas och påpekade att av förslag till försvarets ordnande, som hitintills varit föremål för riksdagens

prövning, icke något lyckats tillvinna sig så många röster i riksdagens båda kamrar, som det år 1878 av riksdagens särskilda utskott avgivna; och enär, ett, så långt våra tillgångar och övriga förhållanden det medgiva, betryggande försvar bör kunna, huvudsakligen på de av utskottet angivna grunder, ernås, synes mig, att förslag till härordning bör utarbetas på dessa grunder med de jämkningar i desamma, som vid förnyad granskning kunna finnas erforderliga.

Sålunda kom nu ett fullt erkännande åt de strävanden, i vilka Emil Key ivrigare än någon satt in sina krafter. Därjämte anslöt sig regeringen till hans ofta upprepade yrkande att man vid lantförsvarets ordnande borde ställa detta i sammanhang med ett efter våra förhållanden lämpat kustförsvar och samtidigt utarbeta förslag till den sjökrigsmateriel, som ett sådant kustförsvar fordrade. Ett annat av lantmannapartiets krav — att anspråken på försvaret i fredstid icke fick ställas högre än folkets förmåga att bära de därmed förenade uppoffringarna — ingick även i statsministerns programuttalande, liksom att samtidigt förslag om skatteväsendets ordnande borde framläggas. Ingen, som läser E. K:s båda små skrifter, kan tro att författaren är en man, som för tillfället känner sig ha övertaget i den strid, under vilken han blivit förtalad och smädad mer än någon annan. Tonen är ädel, försonlig och fosterländsk. Broder Svensk uttalar allvarliga varningar både mot den militarism, som leder till krigslust och den fredsvilja, som leder till försvarsvägran. Det är egendomligt att nu läsa ord som dessa:

»Att tänka sig en 'frid på jorden' som aldrig skulle avbrytas, detta är emellertid lika ensidigt som att rusta sig till ett 'allas krig med alla' vilket aldrig skulle upphöra. Vad

ena gången sker fredligt, sker den andra gången våldsamt. För den skull är det säkrast att icke alltför mycket lita på folkens växande bildning och upplysning — allra minst är det tillrådligt att göra dem orätt i förtröstan på deras förvärvade belevenhet. Det ännu alltjämt lättväckta vilddjuret i människolynnet låter alltför ofta höra av sig, rytande runt omkring oss i vårt tidevarv, och djuret gör det ena språnget efter det andra ur de mörka snåren å ömse sidor om upplysningens röjningar.»

E. K. betonar att orsaken till våra krigiska segrar och nederlag varit motsatserna mellan ett litet folk med ett stort sinne och ett stort land med små tillgångar. Vi ha förgäves sökt bringa jämvikt i dessa motsatser på krigets och erövringens väg; nu måste vi söka jämvikten på den andliga och materiella utvecklingens väg, ifall vi vilja se vårt land stort. Denna väg leder icke ut till främmande länder med härtåg: den leder in till det levande livet inom egna landamären. Men på denna utvecklingsväg måste vi få förbli ostörda, vi måste kunna försvara vår självständiga utveckling, vårt freds- och frihetsarbete. Emil Key erkänner att de, som utvandra, kunna känna sig tryckta av de många övre samhällslagren, när de själva tillhöra de nedre; att de kunna vara trötta vid all denna väntan på vidgade lagar om kyrkliga ting och om timligt förvärv, på rätten att vinna ett stycke av den statens jord, som tillhör alla; på rätt att delta i stiftandet av egna lagar och bestämmandet av egen beskattning. Utvandring av *dessa* grunder fann han berättigad. Men den fredssäkerhet, som intet vill offra för vårt försvar, som inte ens tycker att ett sådant lönar mödan; mannen, som byter fädernesland lika lätt som han byter rock — *denna* riktning blev lika farlig för fosterlandets bestånd som den militarism, vilken ej gav sig till tåls med mindre än en preussisk värnplikt.

Efter några varma sidor om fosterlandets betydelse angriper E. K. avväpningstanken i dess dåvarande, naiva form och påpekar det orimliga i fredskongresser och fredsdomstolar utan möjligheten att sätta väpnad makt bakom de internationella rättsöverenskommelserna. Han påminner om alla europeiska och utomeuropeiska konfliktämnen och visar att inom oberäkneliga tidrymder en »evig fred» icke kan förverkligas. Argumenten träffade med full rätt den tidens naiva fredsoptimism, men i ivern att motarbeta försvarsnihilisternas påståenden om det onödiga i att spilla tid och pengar på försvaret, betonade E. K. alltför litet sin egen innersta tro på freden som en slutlig följd av utvecklingen. Men han visste, att fredsrörelsen nu brukades mot lösningen av försvarsfrågan, som, enligt hans mening, ännu måste stå i förgrunden.

I kapitlet Fienden kommer tecknas livliga bilder av invasionens fasor för de till motstånd oberedda. Sedan går han till kritik av den indelta armén och till skälen för den värnpliktiga härens överlägsenhet. Bland de medelbart goda följder, som han väntade sig av värnplikten, var att den skulle verka socialt utjämnande mellan de olika klasserna och att den skulle förvandla det forna övningssättet och behandlingssättet till ett förnuftigt och humant i st. f. det onödiga militärpedanteriet i det föregivet krigsviktiga och den råhet och vårdslöshet, som ännu fanns kvar i manskapets behandling. Å andra sidan, menade han, kan nutidens ungdom väl behöva den fostran, som en tids militärtjänst medför. Pliktutövning, lydnad, ordning, hurtighet måste stärkas hos nutidens ungdom och vad de av dessa egenskaper böra vinna under sin värnpliktstid kan sedan komma de medborgerliga yrkena till godo.

I detta sammanhang betonades att skolreformen och

försvarsfrågan höra samman. Försvarsfrågans rätta lösning måste medföra en bättre fysisk fostran och det var att hoppas att nästa tids ynglingar skulle bli »gamla pojkar» i motsats till nutidens »unga gubbar». I detta sammanhang finnas ett par ypperliga sidor, ännu så tidsenliga, att de förtjäna anföras:

Ingen tids ungdom är i sina yttringar en annan tids fullkomligt lik; men varje mänsklighetens släktled måste i allt fall hava s i n ungdom. Och om det kan visas att vår tid mer än dess närmaste föregångare är så att säga barnlös på ungdom, då vore detta en omständighet långt mera vådlig för ett betryggande försvar och för vårt hopp om en nationell framtid än något annat. — — —

Uti elementarskolans översta klasser sitta stundom skäggbevuxna män i en ålder, då forna tiders ynglingar längesedan utträtt i livet och i handling. Vi finna hos dessa en mångfald av kunskaper instuvad i varje vrå av minnet, liksom reseffekter i en stor, väl packad kappsäck, men det mesta härav ofta lika litet användbart och genast till hands som dessa reseffekter. Vad ynglingarna veta på det andliga området rå de icke om lika säkert som förr, emedan lärarna visserligen meddela dem sina åsikter i en brokig mångfald, men icke hava tid att framkalla och bilda lärjungarnas egna omdömen; och vad dessa lärjungar framdeles kunna få rå om i staten och i enskilda värv, det vilja de knappast veta av. Ty deras fördröjda inträde i livets fortsättningsskola, deras mångläseri av ämnen och kurser bortblandar och förkväver håg och vilja för något visst, något bestämt, som kan ställa sig framom det övriga, och gör dem i stället upptröttade, förvisa och blaserade på allt.

Fordom funnos icke så många ämnen och icke heller så många lärare. Forna tiders p e r s o n l i g a karaktärsstärkande uppfostran har förändrats till t i m l ä s n i n g e n s karaktärslösa. Vanligen var det förr en enda mäktig lärarekraft, som tryckte s i n karaktärsprägel på och meddelade s i t t kunskapsförråd åt lärjungarna, och vad dessa lärde det fingo de lära väl. Nu är det långt flera lärare och envar av dessa alla tävlar om att driva sitt ämne framom

eller åtminstone i jämnbredd med alla de övrigas, under det att mängden av lärjungar i de överbefolkade skolorna föranleder att den viktiga sida av uppfostran, som består i karaktärsstudiet, i uppmärksamheten på huvudets och hjärtats utveckling hos ynglingarna, alltmer å lärarnas sida går förlorad.

I slutorden uttalade Broder Svensk sin visshet att de frågor, som i så många år sysselsatt hela nationen, verkligen voro livsfrågor, ty endast frågor, som gälla livet sätta ett folk i så stark rörelse.

»År efter år har försvarsfrågan slagits till jorden, men icke släppt tag om regering och folk. Frågan måste få ett gott slut. Ty historien lär att det aldrig i längden lyckats att med små medel förhindra stora mål, lika litet som att vinna dem. Allt, som är moraliskt och fosterländskt smått — även om det skulle tillskyndas eller frambäras av sociala eller politiska storheter — kan visserligen ställa sig i vägen, men icke stänga vägen. Nej, icke ens det ärligt gammaltrogna, icke ens det hopplöst ståndaktiga, skall förmå att hindra en sannings framgång.»

Sin egen syn på sakläget uttrycker han i följande brev till doktor G. Aldén, föreståndare vid folkhögskolan i Tjust:

Stockholm 15 Drottninggatan den $^{13}/_{11}$ 1882.

»'Broder Svensk' har tillåtit sig att sända ett ex. af sin lilla broschyr till Doktorn personligen, samt ett till folkhögskolan. Jag vore tacksam, för den goda sakens skull och som ett inlägg mot den mer och mer tillvexande försvarsnihilism-egoismen, om herr Doktorn ville vänligen befordra spridningen af sagda broschyr vid sin egen samt andra folkhögskolor. De stora tidningarna Aftonbladet och Dagligt Allehanda tycka ej om Broder Svensk [då han är alltför nära bekant med mig] ej heller nihilistorganen, då han vill mer än

de, och är en sådan stolle att han ännu är fästad vid sitt kära fosterland. Allt n. b. under förutsättning, icke att herr Doktorn hyser samma åsigter, ty detta vet jag, utan att dessa funnit ett någorlunda nöjaktigt uttryck.

Falla frågorna denna gången, så falla de söndersplittrade i skärfvor och något helt skall länge vara otänkbart; kanske först sedan vi på allvar fått lära oss hvad en Nemesis vill säga.

Måtte någon motvigt till allt detta — 'ubi bene ibi patria', 'ryss eller svensk, det är detsamma', 'hellre fly än illa fäkta', 'afväpna så få vi vara i fred' m. m. som nu höres mindre på folkets läppar än från de tongifvandes — kunna lemnas genom förening af fosterländskt sinnade män, genom motstånd af dessa, hvar och en i sin stad och på sitt sätt!»

Några månader senare ber han Aldén göra sitt för att åstadkomma mera fart i den redan började reaktionen mot å ena sidan nihilisterna, å den andra indelningsverksfolket.

Vad man på högre ort då tänkte framgår ur några rader från Arvid Posse: »Broschyren är efter min mening lyckad och har vunnit bifall i båda lägren... Kungen har fått ett exemplar av mig, som han läst med nöje. Ryding är högst belåten med det sätt på vilket du behandlat ämnet.»

Såsom ett betecknande uttryck för den dåvarande stämningen hos de försvarsvänliga bönderna anföres här några rader ur ett brev från J. Johansson i Forneby, från december 1882. Sedan han tackat för all visad vänskap, för troget och ihärdigt samt redligt arbete i de stora politiska frågorna fortsätter han:

»Jag har ifrån Sthm fått mig tillskickad en Brochyr av 'Broder Svensk', hvilken är så sakrik, väl skrifven, lättfattlig, och lättläst, att jag med största intresse och nöje läsit, och recommenderat densamma. Att förf. varit hemmastadd i alla förhållanden synes tydligt, och att han även velat åt och påpekat rätta hållet, är lika förtjenstfullt. Tack derför Broder Svensk.»

Sedan den skrivande uttryckt sin belåtenhet med Emil Key's inträde i skolkommittén såsom en borgen för att »våra åsikter i frågan beaktas så mycket som möjligt», lovar han infinna sig på lantmannasammanträdet 14 januari 1883, i Bråkholm, som han skämtsamt uttrycker sig.

Den andra broschyren utkom under riksdagen 1883. Den lämnade en kort redogörelse för de privilegier och intressen, dem den frimodige baron Klinckowström kallat »penningemännens gyllene kalv, kring vilken de dansa hand i hand med de stora tidningarna».

Dessa voro naturligtvis — allt efter sin egen olika färg — barska eller blida mot »brochyren för dagen», som den om försvarsfrågan kallades. Arnoldsson hade en aktningsfull och berättigad gensaga mot att Emil Key icke förenat den »fosterlandskärlek, varpå han, i sin långa offentliga verksamhet givit så många manliga prov» med mera rättvisa mot fredssträvandena i de stora kulturlanden:

»Om han icke har en tanke på dem, när det gäller vårt försvarsväsens ombildning, så kan det väl ändå aldrig vara honom ovärdigt att tala om dem med aktning — en anspråkslös förväntan från ett håll, där man alltid är van att finna insikt och måtta.»

Av Sophie Key erhöll Arnoldsson rätt i sina anmärkningar och fast jag fann honom ha orätt i sin blinda tro på fredskongresser m. m. stod jag annars på hans sida. I mina brev till hemmet berättas även att »arbetarna ogilla Broder Svensks tendenser, ty de flesta av dem äro avväpningsvänner».

Själv skrev E. K. om broschyrerna: »Blott de väga ett grand, men med detta bidraga att tynga ned vågen i vilken vår framtid är nedlagd, skall jag vara glad. Det gäller nu spörsmålet om vår utveckling skall bliva en jämn och klar flod i raskt lopp eller en grumlig uppdämning och ett skummande fall.»

*

Under åren 1880 och 82 hade kommittéarbetena nästan hela åren kvarhållit Emil Key i Stockholm. Detta hade medfört möjligheten att arbeta på Tidningspressens historia.* Senhösten samma år hade Emil Key kunnat inbjuda sin vänlige rådgivare aktuarien J. A. Hellstenius och sina vänner S. A. Hedlund, Harald Wieselgren — som senare gav en noggrann och sträng vänkritik — samt Georg Améen till en liten middag, varefter manuskriptet delvis blev uppläst och kalfatrat. Sedermera gjorde Georg Améen även några skriftliga uttalanden.

Det var för honom som för Emil Key en vemodig glädje att återuppliva gamla minnen från åren 1842—44 i Stockholm, t. ex. i den Bianchiniska lokalen vid Karl XIII:s torg, där de med varandra avhandlat livets stora eller dagens små frågor. Sedan hade Georg Améen

* Tidningspressens historia utkom sedan på våren 1883; icke 1882, som genom ett förbiseende uppges i del II, s. 87.

blivit tidningsredaktör i Karlskrona och som sådan varit Emil Key's allra första kritiker.*

Senare var Améen under många år postmästare i Göteborg, men nu hade han som pensionerad bosatt sig i Södertälje. En gång hade han gästat Sundsholm. Det var 1853, då han på landsvägsresa från Stockholm, där koleran gick, stannat vid Dockrödsle och sänt ner en pojke till Sundsholm med förfrågan om Emil Key tordes möta honom vid Dockrödsle, ty han kunde medföra kolerasmitta till hemmet på Sundsholm? Men Sophie Key avgjorde frågan så, att hennes mans vän skulle bli mottagen med öppna armar, vilket också skedde. Var gång Améen och någon av familjen Key träffades, var det honom kärt att påminna om detta besök, där vänskapen fullt stått provet.

Georg Améen stod på »intelligensens» ståndpunkt och i sina brev betonade han att han alltjämt ägde 1840- och 50-talets verkliga liberalism; ja, att han alls icke ryggade tillbaka då — vid nyssnämnda lilla middag — framtidstanken republik vidrördes, ty denna tanke var hos honom själv gammal och rotfäst. Men det fordrades en lång utveckling innan folken hunnit mogna för en sådan styrelseform och han beklagade mycket att Emil Key inom lantmannapartiet förspillt sina gåvor, och även den ställning, han i riksdagen kunnat äga, ifall han stannat inom den riksdagsgrupp för vil-

* Då En resebeskrivning av E. K. utkom skrev Georg Améen redan i maj 1846 en anmälan av densamma i sin tidning Najaden. Men han förnekade all verkan av sina vänliga tankar om boken. Ty, som han i ett humoristiskt brev skriver: »om de vanliga bokköparna här äro 10, så kan det hända, i följd af en Najadens anmälan, att de blifva 9 eller 11».

ken börd och bildning bestämt honom. När Emil Key nu sände honom sin lilla skrift om försvarsfrågan uttrycker han emellertid sin glädje att där finna den blågula fanan på fullt allvar och ärligt utvecklad så »att även mången, som annars icke står i fullt samma led som denne stridsman, kan giva E. K. ett fostbrödrahandslag och alla kunna giva honom rätt i allt vad han önskar». Han undrar om de väntade förslagens resultat skall bliva grundvalen till en ärestod eller en grav för den »första parlamentariska ministären»?

Men Améen betonar ånyo sin ledsnad över att E. K. dock alltjämt måste gå i takt med sina knäkamrater nihilisterna, på grund av partidisciplinen. Av dess tvång hade Améen för några år sedan fått ett dystert intryck, när en framstående lantmannapartist svarat honom, då Améen nämnt Posse och Key som partiets ledare:

»Posse och Key ledare! De få väl lov att gå dit vi (flertalet och dess 'välfärdsutskott') vilja, annars — — — och en kraftig åtbörd med handen samt en mindre dito med foten avslutade.» Améen varnar ånyo Emil Key för hans i viss mån onaturliga position: en gång kunde han få pröva att truppen svek och skulle vilja kasta honom över bord.

Så som denne gamle trofaste vän och idealist varnade Emil Key, hade många andra varnat. Men det var icke för tack eller lön, som Emil Key hade arbetat. Ja, det var den bittraste droppen i lidandets bägare att han nu var nödtvungen att motse en möjlig statstjänst, såsom sitt enda medel att småningom göra rätt åt sina fordringsägare och försörja sig själv och sin sjukliga hustru.

Det var säkerligen med en mycket vemodig känsla, som han denna höst skrev till S. A. Hedlund att denne

måste övertyga den gamle riksdagsveteranen borgmästare A. W. Björck att denne borde låta välja in sig i Första kammaren, för att kunna vara med om 1883 års riksdag, vilken — om den medförde de stora frågornas lösning — i betydelse blev jämförlig med riksdagarna 1809 och 65. Den gamle skulle, skrev Emil Key, då kunna »sätta krönet på en lång, ärofull, storartad statsmannaverksamhet».

Skulle han själv få sätta krönet på sin egen? I vad fall som helst kunde han icke fylla sitt en gång givna löfte att vid försvarsfrågans fall återgå till sin »lilla vrå bland bergen». Denna var nu i andra händer och, då Emil Key samma höst fyllde 60 år, visste han ej i vilken vrå, han skulle få gömma sig, vare sig de stora frågorna blevo lösta eller icke. Med yttersta spänning motsåg han riksdagen, men med full förtröstan på framtiden skrev han i en av de nämnda broschyrerna dessa ord:

»Skulle försvars- och grundskattefrågornas gemensamma lösning ännu en gång tillintetgöras — vad sen? Den stora dubbelfrågan 'kan icke falla'; den måste lösas och den skall säga som Engelbrekt yttrade till de danska hovherrarna och ämbetsmännen: 'ännu en gång kommer jag igen'. Och den skall göra det för visso, om än icke på samma sätt som han; den skall måhända med nutidens snabba samfärdsmedel taga omvägen över Amerika.»*

* Det året hade bortåt 50,000 utvandrare under månaderna jan.—nov. lämnat landet.

XIV.

Riksdagen 1883.

Redan $^{15}/_{1}$ berätta mina brev om en mycket lyckad lantmannasammankomst av mer enskild natur, emedan avsikten var att förtroligt rådgöra om partiets ställning till kommittéernas förslag. Visserligen var endast tredjedelen av partiet kallad till sammankomsten, men av de 18 talare, som yttrade sig, förordade de 17 på det varmaste att man skulle stödja sig på kommittéernas grund. Blott en, Jöns Rundbäck* förordade indelningsverket och pekade på folkmötena. De andra

* Vid en diskussion i II kam. förklarade Emil Key Rundbäck som en avfälling från lantmannapartiet och Rundbäck svarade att han ej avfallit från lantmannapartiet, men från herr Key's personliga politik, som han ej vidare ämnade följa. Det ovan anförda, liksom Jöns Rundbäcks senare uppträdande, visar hur befogad anklagelsen var. Och detta ej blott i allmänhet, utan även i det särskilda fall, som föranledde anklagelsen, nämligen inrättandet av postsparbanken. Emil Key var ivrig att man skulle »bilda dessa stupränner för de många små droppar, som annars ginge förlorade». Rundbäck hade tidigare haft samma mening, men talade nu emot saken. Jöns Rundbäck hade med varje år mer och mer närmat sig de synpunkter, som förfäktades av hans bror, den mot lantmannapartiet fientlige lektor Abraham Rundbäck. Och till dessa åsikter hörde även den om Emil Key's »personliga politik».

sade honom att folkmötesbesluten ofta äro artificiellt tillkomna. »Man enades om,» säga mina brev, »att det skulle vara stor skam för lantmannapartiet att ej nu stå vid sina ord. De nihilistiska elementen tego och stämningen var över all förväntan god. Kungen kommer att säga rent ut i sitt trontal, helt ge upp indelningsverket, förklara sig stå på grunden av riksdagens önskan och hoppas att riksdagen nu står vid sina ord och lika ärligt går honom till mötes som han den.»

Efter utskottsvalen berättas att intelligensen ej tagit upp Emil Key på sin lista, men att han så gott som enhälligt skulle blivit vald till statsutskottets ordförande, om han icke avsagt sig. Han gjorde detta för att mera helt kunna ägna sig åt de stora frågornas lösning och just emedan han icke var någon »personlig» politiker brydde han sig icke om manövern att först låta välja sig och sedan avsäga sig. Det visade sig emellertid att en sådan fint hade varit klok, ty nu tolkades just hans avsägelse som en manöver för att dölja vissheten att dock ej bli omvald! I försvarsutskottet hade Emil Key alla röster från andra kammaren — utom sin egen, som han gav den honom alltid mycket sympatiske, frisinnade baron O. Stackelberg — och A. Rundbäcks. Men alla första kammarens röster gåvos Carl Ifvarsson, som — genom Emil Key's avsägelser — under denna vinter var vice talman såväl i kammaren som i statsutskottet och sålunda blev det även i det särskilda utskottet. Emil Key såg i första kammarens beteende — att till vice talman i försvarsutskottet enhälligt insätta försvarsnihilisten Carl Ifvarsson med förbigående av försvarsvännen Emil Key — ett dåligt varsel om kammarens stämning till regeringens förslag. Splittringen inom lantmannapartiet

oroade honom även, men, med sin vanliga ljussyn, hoppades han att mer enighet skulle kunna åstadkommas vid det slutliga avgörandet.*

Under början av denna riksdag behandlades K. P. Arnoldssons förslag om Sveriges neutralisering. Sophie Key, som hade mycket intresse för den stora tanken, bad sin man icke yttra sig och, då jag framförde hennes önskningar, instämde jag för egen del. »Men far,» skrev jag, »bryr sig icke om att man bad och tiggde honom att tiga, när han kände sig böra tala.» Detta var nu fallet, ty han ansåg, att neutraliseringstanken var avsedd som ett tillhygge för att nergöra försvarsfrågan. Under diskussionen i kammaren yttrade han, att både det neutrala Schweiz och det neutrala Belgien dock voro väpnade för att försvara sin neutralitet; att Sveriges försvarsbördor relativt voro mycket små; att det folk, som är så håglöst, dådlöst och vapenlöst att det ej vill försvara sig, även är hjälplöst överlåtet åt en fiende, som genast kan krossa det, medan ett försvarsberett

* Om de båda broschyrerna av »Broder Svensk» heter det i breven, att de »bland många av bönderna blivit mycket omtyckta, men de som ogilla hör far ju intet ifrån».

Det var ej endast bönderna, som gjorde den optimistiske Emil Key oviss. Hans skarpsynte vän, Carl Ekman, skrev: »Det gör mig ledsen att du finner utsikterna i försvarsfrågan och i allmänhet mörka. Ty jag hade gerna velat hoppas att jag, som för länge sedan kommit till samma uppfattning, misstagit mig.» Det var Arvid Posses ställning till I kam., till den övriga ministären, till kungen, som var det stora orosämnet. Smädepressen menade att Emil Key arbetade »oförtrutet och såsom på beting» för att hjälpa ministären Posse att få fram sina förslag: »han språkar vid de motsträvige, stärker de vacklande och söker omvända de opponerande». Ingen visste att Emil Key haft största mödan med — Arvid Posse själv.

folk kan påräkna andra makters hjälp mot en stor övermakt. Själva neutraliseringstanken erkände han som riktig: han ville gärna vara med om »att skriva till alla världens makter — stora och små, europeiska och asiatiska, afrikanska och amerikanska, svarta och vita — för att begära neutralitet», men icke innan vi fått ett försvar att värna neutraliteten med!

*

Under riksdagens lopp planlades — på N. D. A:s redaktion i Stockholm — en opinionsyttring från Tjust mot regeringens förslag och mot Emil Key, ortens representant, en demonstration, som han genom en artikel till de båda Västervikstidningarna besvarade. I breven till Sophie Key heter det:

»Du, folket och försvarsnihilisterna ha icke rätt, ty hos flertalet av de senare döljer sig en slapphetens anda. 90 dagars övningar blir det inte ens; regeringen har ju själv satt ned fordringarna till 70?»*

*

* Denna opinionsyttring föranledde andra adresser, från Tjust till Emil Key och representanten för Norra Tjust, P. Nilsson i Kägla, med meningsyttringar mot indelningsverket och för regeringens förslag och dessa adresser samlade flera namn än den motsatta adressen. På ett möte i Arbetarföreningen svarade Emil Key en talare — som yttrade att lantmannapartiet endast var ett parti medan han, den partiet angripande, sade sig »tala i svenska folkets namn» — att denne talare, som ej ens var riksdagsman, icke bakom sina ord hade någon mer än sig själv, medan Emil Key åtminstone representerade 20,000 av det svenska folket. Härpå följde en polemik, där bl. a. betonades att Emil Key

Här må påminnas om Louis De Geers omdöme* att i de förslag, med vilka Posseministären mötte 1883 års riksdag, var »armén och flottans organisation utarbetad med verklig sakkunskap, sparsamhet och praktisk blick, så att svårligen en så stor försvarsstyrka kunnat åstadkommas för billigare pris, då man måste beakta nationens bestämda motvilja mot en större utsträckning av värnplikten och emot lottning. Likaså var skattefrågan väl behandlad med ett varsamt tillmötesgående av lantmannapartiets önskningar, på samma gång som andra lättnader voro föreslagna i de fattigare klassernas bördor.»

Men första kammaren — där fosterlandets välfärd alltid blev så stor i o r d e n — var besluten att förslagen icke skulle gå igenom. Den fordrade, säger De Geer, Posses störtande, såsom en nemesis, »påkallad av rättvisa och den politiska moralen».

Hos konungen hade Arvid Posse intet stöd; han var tvärtom av kungen sedd med oblida ögon. Och

då räknat a l l a män i Tjust härad, d. v. s. 22,000 och således stödde sig på — »drängar, inhyseshjon och andra ej röstberättigade» (!)

Naturligtvis hånades Emil Key's svaromål av den tidning, från vilken anfallet utgått och från det hållet hade han inte väntat sig något annat. Men det, som gjorde denna adressdebatt plågsam för honom, var att en av hans närmaste vänner i Tjust stod bakom hela denna »folkmening», som utan honom aldrig skulle kommit till stånd. Sant är emellertid att i Tjust som överallt många krafter voro i rörelse för att motarbeta regeringens förslag. Så skrev C. A. Larsson i början av riksdagen: »'Folkmötena' äro galna! Om det vore intelligensare som beslöto resolutionerna kunde de icke gå i konservativare riktning.»

* Se hans M i n n e n, del II, sid. 257.

det parti, som utgjorde hans stöd, blev med varje år mer hatat, emedan det blev mera fruktat allt eftersom man såg att de s. k. bondlymlarna kunde tävla med herrarna i begåvning och ofta överträffade dem i politisk klokhet, men framför allt i sammanhållning. Men alla negativa faktorer blevo, som vanligt i Emil Key's sannolikhetsberäkningar, reducerade i betydelse, medan hans hoppfulla natur förstorade summan av alla gynnsamma tecken.

I breven till hemmet heter det: »Farbror Arvid är lika glad och lättsinnig som vanligt, säger far.» Efter en middag hos kungen fanns dock intet att berätta om d e n n e s ställning till de stora frågorna; den ena dagen troddes ett, den andra dagen ett annat. Verkligheten var — som en av Emil Key's vänner vid ett annat tillfälle yttrade — att »kungen lik en blomma vände sig mot solen» och denna strömmade nu mot honom i form av hänvändelser till h a n s inflytande för att »rädda fosterlandet».

*

$^{13}/_{3}$ berättas om en middag hos doktor Anton Nyström:

»Carl Ifvarsson förklarade att han var alldeles viss att de stora frågorna skola falla denna riksdag, men framåt hoppades han. Så frågade han mig enskilt vad jag skulle säga om »vi locka pappa ner till Halland».* »Det skulle vara mycket ledsamt,» fick han till svar.

* Se noten i del II, sid. 245 om hallänningarnas petition att få Emil Key till landshövding i Halmstad. Men då svarade Arvid Posse att den platsen redan var bortlovad, ehuru Halmstad just var en av de sex platser, han nämnde för Emil Key vid det nyss anförda samtalet.

Breven tala även om Emil Key's ledsnad över folkmötenas oväsen om försvarsfrågan och den anda av självsvåld och pliktolust, som nu fanns bland arbetare och bönder. Emil Key såg detta som en förklarlig övergångsform till ett högre stadium, men just därför var det olämpligt att nu bygga sina beslut på folkmeningen. Emil Key deltog icke i folkmötesrörelsen: han ansåg sig ha klargjort saken tillräckligt genom de ovannämnda broschyrerna och dessutom skrev han en längre artikel om det politiska läget.* Någon hans artikel i Dagens Nyheter från denna vinter torde ej finnas. Snart började adresser och folkmöten för regeringen. I den på många håll konstlade opinionsstormen mot regeringen gjorde sig sålunda ett omslag gällande.

$^{11}/_{5}$ berättas om försvarsfrågan:

»Far har haft sin första stora strid inom lantmannapartiet och där var stämningen över förväntan god. Far tror att de åtta reservanternas mening blir andra kammarens beslut.** Det retar honom att för partisammanhållningens skull nödgas pruta så mycket på sina personliga meningar. Men jag, som fruktade att han skulle komma att stå ensam och partiet gå för sig, är bra glad att reservationen blev sådan att far i huvudsak kunde gå med och samla partiet omkring sig.»

---

* Se Dagens Krönika för mars 1883.

** Emil Key tillhörde själv reservanterna men skilde sig från dem i fråga om reservens borttagande och de därav följande ändringar genom vilka regeringsförslaget blev försvagat. Icke regeringens utan reservanternas mening om övningstiden blev andra kammarens beslut, d. v. s. endast 60 dagar. Lantmannapartiet hade således själv skuld i frågans fall, eller gav åtminstone vapen åt dem, som ville dess fall och därmed regeringens.

Under diskussionen upprepade Emil Key de argument, som han för den nya försvarsordningen redan utvecklat i sina ovannämnda broschyrer. Åtskilliga av dessa argument hade han anledning att rikta mot Liss Olof Larsson och dennes farhågor för ungdomens militarisering genom rekrytskolorna. Faran från dessa var icke så stor, yttrade Emil Key, som från den tidsanda, om vilken skolungdomens uppförande gav sorgliga vittnesbörd och i den mån, som militarismen skapar mer disciplin och pliktkänsla, kunde den göra ungdomen gagn i stället för skada. Och han gjorde den erinran att härordningsförslaget måste falla ohjälpligt om man gick in på allt, som föll Liss Olof Larsson in mot detsamma.

I andra kammaren blev utgången den förutsedda och avgörandet låg hos första kammaren, från vilken man sporde att de, som motarbetade lösningen, visste sig hava stöd hos konungen. I sin smärta utbrast Emil Key:

»Huru många liv tro herrarna att dessa stora frågor hava? Huru länge tro herrarna att icke blott hemliga och uppenbara fiender, utan även förmenta eller verkliga vänner, skola — efter nyck och godtycke — kunna storma löst på dessa stora frågor?» Svaret kom snart.

23 maj måste Emil Key meddela sin hustru att första kammaren med 70 röster mot 63 *avslagit* frågan. Han fortsätter:

»Mänskligt att se synes härmed de stora frågorna hava *fallit*. Andra kammaren har *antagit* hela härordningen och garantilagen, med några modifikationer. Jag hinner ej mera, skall snart meddela mera, sedan jag fått litet sansa mig och tagit reda på detaljerna. Emellertid hoppas jag att framtiden fortfarande hålles i Guds hand och att vi icke äro förkastade!»

Det är ögonblick som detta det uppenbaras vad som bor i en människa. Hela Emil Key's riksdagsarbete var slaget i spillror. Över hans eget öde låg djupt mörker, men hans första hjärtesuck gäller fäderneslandet. De ovanstående raderna nedskrevos omedelbart efter avgörandet i ett brev, som jag sålunda fortsatte:

»Det var så synd om far i dag, att jag bara kunde gråta. Det är oerhört hårt att ett helt livsarbete skall stranda på andras egennytta. Ty det var några svikande statsrådsaspiranter och hämndgiriga illviljor, som frambragte resultatet i första kammaren. Då herrarna talade om saken kommo de överens om att detta blott är en början till den egentliga striden, som blir om en skandinavisk republik.* Brevet fortsatte: »Framtiden skall nog bota alla skador av detta beslut i dag. Men inom samtiden kan det ej ske. Huru striden än kommer att sluta: far får ej vara med om det. Han har blivit bland dem, som fallit utan att segra; bland dem, som offras vid folkens utvecklingsarbeten. Det är oerhört hårt att vara bland offren. Det är slut nu med hans uppgift i andra kammaren och han tänker avsäga sig sin plats där i vår. Ingen har dessa sjutton år känt och handlat med renare fosterlandskärlek än han.»

Själv tecknade Emil Key sakläget med några ord (i brev till G. Aldén) där han säger att det är en klen tröst att andra kammaren gjort sitt, när »Sisyphusstenen åter halkat oss ur händerna och rullat i framtidens mörker — där den åter får framletas».

*

* Hos min far hade Gösta Posse och några andra min fars vänner samlats och det är deras yttranden, som anföras. De avse den del, de ansågo att kungen — omstämd av vissa ränksmidare — ägde i utgången.

I ett av de angrepp, som under diskussionen riktades mot Emil Key, anklagade man honom för löftesbrott, emedan han icke redan tidigare dragit sig tillbaka till »sin lilla vrå bland bergen», såsom han sagt sig skola göra om försvarsfrågan föll. Han svarade med att uppläsa sitt eget yttrande från riksdagen 1877, där han lovade att aldrig återkomma till riksdagen — utan stanna i sin vrå bland bergen — ifall lantmannapartiet icke höll de genom honom givna löftena, att antaga ett regeringsförslag, byggt på de grunder hans skrivelse angav och framlagt helst vid en urtima riksdag 1877. Men regeringen framlade intet förslag, kallade ingen urtima riksdag, framlade heller intet förslag vid den ordinarie 1878. Vad gjorde då lantmannapartiet för att hålla sitt löfte? Dess ombud hade samlats, hade låtit utarbeta ett förslag, som andra kammarens flertal 1878 antog. Vad kunde man mer begära av partiet eller av honom själv i fråga om uppfyllande av sina löften?

Men inte ens detta svar förmådde avtvinga hans motståndare i andra kammaren, ett ärligt erkännande åt Emil Key's insats i försvarsfrågan. Enskilt kom ett sådant honom till del.*

Då lantmannapartiets nederlag blivit tydligt, d. v. s. den 9 juni, sammanträffade Sigfrid Wieselgren med Emil Key, av vilken han ville taga avsked, innan han lämnade Stockholm. Mötet skildras av S. W. på följande sätt:

»Farväl, herr Key,» sade jag och räckte honom min hand. »Fullständigt segrat har ingendera av oss — det bör således vara oss lättare att skiljas som vänner.»

* Det följande är meddelat av doktor Oskar Wieselgren.

— »Häradshövding Wieselgren,» svarade han mörkt, »har segrat vida mer än jag; för mig återstår ingenting annat än att dra mig tillbaka till min omtalade 'lilla vrå bland bergen', och från den skall jag fortfarande önska lycka över mitt fosterland, om än vägarna, på vilken den sökes, icke äro mina.» — »Jag säger detsamma,» svarade jag, »ty även jag har stritt på detta slagfält och hoppas slippa återkomma dit. Men jag hoppas, att Gud än har kvar lycka och frid för gamla Sverige.»*

*

Under återstoden av riksdagen hade Emil Key åter ett principuttalande om den utsträckta valrätten och hans sista anförande i riksdagen gällde avskaffandet av den personliga skyddsavgiften, emedan dessa personliga skatter äro de mest orättvisa, eftersom de huvudsakligen drabba de fattiga och dessutom äro oproportionerligt stora och godtyckliga i förhållande till andra skatter.

*

Efter avsägelsen skrev Emil Key ett avsked till sin valkrets på följande sätt:

»Sedan jag vid 18 riksdagar, därav 17 lagtima, och en urtima, haft den av mig högt skattade äran att representera Södra Tjust i riksdagens andra kammare — vilket uppdrag jag städse så gott jag förstått och förmått samt enligt mitt samvetes bud sökt att motsvara — men jag numera hos kungl. bfhde i Kalmar ingivit ansökan om att från riksdagsmannabefattningen varda

* Även Wieselgren hade då för avsikt att lämna riksdagen, ehuru han ej kom att sätta denna avsikt i verket.

befriad, tillåter jag mig att på detta sätt, för visat långvarigt förtroende, framföra min vördsamma och djupt kända tacksamhet.

Sundsholm den 3 juli 1883.

Emil Key.»

Genom ortens tidningar fick Emil Key mottaga vackra och varma uttryck för de känslor av tacksamhet och aktning med vilka man nu såg honom lämna hembygden. Detta erkännande gällde såväl hans mångåriga verksamhet inom orten som inom riksdagen, där även hans motståndare måst erkänna att icke många svenska bygder varit representerade av en så betydande man.

Mer än dessa eftermälen gladde Emil Key en liten, honom tillsänd artikel i Västerviks Veckoblad. Den där skrivande hade besökt en bonde i Södra Tjust och funnit att denne var prenumerant på sin »länstidning» — i Norra Kalmar län kallades Västervik länsstaden — på Östgötacorrespondenten, där bonden berömde Ridderstads väl skrivna artiklar, på några folktidningar, på riksdagens protokoller och på Dagens Nyheter.

Och bonden berättade att Dagens Nyheter blev han van vid då »Key var våran riksdagsman, ty då såg jag goda ledare skrivna av honom. Säga vad man vill,» fortsatte bonden, »om Keyen och hans åsikter; jag gillar dem i huvudsak; han är en man, som vet vad jordbrukaren tål, och han förde oförskräckt vår talan vid riksdagen.»

Dessa ord, aldrig avsedda att nå Emil Key — och som kommo ur det folklager, för vars rätt och upplysning han verkat — blevo en stor glädje i ett nu glädjefattigt liv.

Själv skildrade E. K. sin sinnesstämning efter avskedet från riksdagen med dessa ord:*

»Tro aldrig att jag saknar eller kommer att längta tillbaka till riksdagen — — —» Han påpekar den nya radikala liberalismens försvarsnihilism, den bildade intelligensens egoism, böndernas bondaktighet och fortsätter: »Vore m. e. o. karaktärerna större, ja, då vore tidsförhållandena även större. Men nu har tidens ström mynnat ut i ett träsk, stillastående och grunt. Där kunna inga andra än grodor och ankor trivas, för att icke nämna ormar och krokodiler. Nej, jag vill sitta och avvakta soluppgången till den framtidens dag, jag väntar.»

*

Nyåret 1884 — vid riksdagens början — fick han från den älskvärde och impulsive Gustaf Åkerhielm ett brev, med anledning av att Emil Key nu för första gången saknades i riksdagen. Åkerhielm tackade för all den personliga vänlighet han fått röna, för uppmuntran och förtroende, för månget handtag under den politiska vägfärden, för de gånger de kämpat samman och för de ärliga huggen de få gånger, de stått emot varandra. Och han fortsätter:

»Då de gamla kända ansiktena åter samlas är det tomt att ej återse även herr Key. Och till den kraft och verkan det kan äga vill jag nu och alltid, här och annorstädes uttala mitt erkännande av den gamle ledarens, den sammanhållande länkens, mödosamma men aldrig tröttade, alltid oförtrutna verksamhet. Om han skall erkännas ha varit 'lokomotivföraren' eller blott 'bromsaren', därom dömer en gång framtiden. Men mitt

* När ej annorlunda anges äro alla citaten från brev hämtade ur min fars, från denna tid flitiga, brevväxling med mig.

vittnesbörd vill jag giva, då jag ofta nog stått hans arbete nära: att utan honom, på den plats han fyllde, hade tåget mer än en gång urspårat och att minnet av herr Emil Key skall stå och leva som en föresyn för kommande riksdagsledare. Måtte de alltid bli lika redliga fosterlandsvänner, lika pålitliga vänner och öppna motståndare, lika humana människovänner och milda, men säkra människokännare. Då står nog ännu gamla Sverige.

'Gud bevare fosterlandet, lika är allt annat sen,' sjunger Runebergs fänrik.

Farväl! Tack och högaktning.»

*

Ingen värdesättning av Emil Key's politiska betydelse kan här lämnas, endast stoff till en sådan. I ett fall får dock ej mitt omdöme återhållas: i fråga om vad lantmannapartiet *var* under Emil Key's tid och vad det sedan *blev*.

Man har sagt att det gamla lantmannapartiets »konstitutiva idé» var grundskatternas avskrivning, en idé av företrädesvis materiell art; att lantmannapartiets maktperiod betecknas av en intresse- och klasspolitik, som endast syftade att avlyfta egna bördor; att partiet behandlade såväl fosterlandet som regering och medkammare endast i förhållande till partiets egna önskemål m. m.

Månne den, som följt mig hit, ännu kan påstå att detta obetingat gäller om *lantmannapartiet under den tid, Emil Key tillhörde densamma*?

Det är så långt ifrån sant att lantmannapartiet — som *även* blivit sagt — »alltmer förstärkte sig med liberala krafter och mer och mer präglades av liberala

reformkrav», att detta omdöme endast stämmer på dess tidigare skede. Det program, Emil Key skrev, var så pass »liberalt» att det ännu i vissa fall icke är förverkligat. Vissa humana reformer, för vilka han talade, ligga ännu fjärran. Redan 1867 och 68 uppträdde t. ex. medlemmar i partiet för per capita omröstning vid de kommunala valen. En mycket framstående lantmannapartist, Ola Jönsson i Kungshult, talade på ett lysande sätt såväl för den kommunala som för den politiska rösträtten. Huru Emil Key talade i samma riktning synes här ovan. När 1880 S. A. Hedlunds motion om den politiska rösträttens utsträckande var före på lantmannapartiets enskilda sammankomst, fann sig visserligen Carl Ifvarsson oförhindrad att — gå sin väg! Men Emil Key samlade vid denna sammankomst många underskrifter för en massmotion i ämnet och i följande dags plenum gick han med motionen till Carl Ifvarsson, som då icke kunde komma undan, om han ej ville saknas bland partiets märkesmän.

Inom lantmannapartiet fanns — det är sant — från början en kil, vilken hotade med den sprängning, partiets fiender så ofta jublande bebådat. Under sitt tidiga skede hånat som en »fårflock», ett »la-Key»-parti, kallades det senare det »mäktiga bondeparti», som drev sina chefer framför sig — eller ifrån sig — om dessa inte lystrade partiet. Sanningen är att en dragkamp alltid pågick mellan partiets liberala och försvarsvänliga samt dess konservativa och nihilistiska del. Men skumögd är den historiker, som ej ser att det tidigare lantmannapartiet stod såsom en man även för större mål än det att avskriva skatter. Det, som förband Emil Key med partiet och partiet sinsemellan, var den grundsats, som Ola Jönsson i Kungshult — säkert ingen

Shakespeareläsare — vid ovannämnda tillfälle uttryckte nästan med Shakespeares ord:

»Stat och folk, de äro ett.»

När det fjärde ståndet, bönderna, efter representationsreformen kände att den politiska maktens tyngdpunkt nu låg hos dem, var det visserligen naturligt att den klass, som nyss lämnat en förtryckt, av sekelgamla orättvisor präglad ställning, brukade sin nya makt för att avkasta trycket. Men lantmannapartiet tog omedelbart upp även en annan strid med större räckvidd: den om svenska folkets urgamla rätt att sig själv beskatta och den om parlamentarismen, som en följd av det nya statsskicket. Och, framför allt, vid sina första steg på maktens bana, tänkte bönderna på att dela den makten med sina bröder, arbetarna!

Med ett ord: så länge Emil Key tillhörde lantmannapartiet, kämpade detta för att i livet verkliggöra de demokratiska och parlamentariska grundsatser, för vilka vägen blivit öppnad genom representationsreformen. Man kallade striden en mellan »kungavälde» och »bondevälde» och även en mellan »stad» och »land». För Emil Key fanns icke denna motsats. Ty det var icke endast bönderna, som hade att vinna på ett demokratiskt och parlamentariskt styrelsesätt, utan hela folket. Och den rättvisa, som kom landet till godo i och genom jordbrukarnas välfärd, blev ju medelbart till gagn även för städerna? Ty, som Emil Key yttrade, »även städerna ligga på landet».*

Från första stund upptog lantmannapartiet den

* Uttrycket anföres i en av Renholms politiska broschyrer.

demokratiska kampen för sparsamhet och mot statslyx och framför allt mot ämbetsmannaväldet. Partiet arbetade mot det undervisningsväsende, som framför allt avsåg att skapa ämbetsmän; det ville att bildningen skulle bli tidsenlig; att folkskolan skulle höjas, men samtidigt att rikliga anslag skulle främja den högre kulturen. Partiet ville inskränka prästväldet, vars verkningar även bönderna började genomskåda.*

Och vad slutligen den frågan angår, som redan på Emil Key's tid börjat splittra lantmannapartiet — försvarsfrågan — då torde ingen som samvetsgrant läst dessa Minnen, kunna påstå att lantmannapartiet som helhet präglades av försvarsnihilism. Men även i detta avseende ville lantmannapartiet bryta med militarismens antidemokratiska synpunkter och skapa ett försvarsväsen, uppburet av hela folkets vilja och förtroende. Lantmannapartiets sunda instinkter talade klart i fråga om huru andan bör vara i ett verkligt levande försvar. Men instinkten såg oklart på fackkunskapens fordringar i fråga om formerna för försvaret. Icke i fråga om andan men i fråga om formerna stodo Emil Key och lantmannapartiet ofta mot varandra.

Värnpliktens banbrytande förkämpe, stiftaren av Värnpliktens vänner var Emil Key's bror, och Hugo Raab var en fackman, vars omdöme brodern ej kunde jäva, lika litet som han kunde underkänna Hugo

* Betecknande är i så fall ett brev till E. K. från den fromme dalkarlen, Jan Andersson, där denne berättar att han haft brev från en norrlandsbonde, som hört biskopen bruka visitationerna för att agitera mot riksdagsmannaval i lantmannapartistisk anda. »Därav ser du vad andas barn han är.» slutar den hederlige Jan.

Raabs vilja till rimliga medgifter.* Emil Key's synpunkter måste skilja sig från böndernas och sålunda mognade småningom deras föreställning att han var »försvarsgalen». Carl Ifvarsson, om vilken man träffande sagt att han var »det sunda bondförståndet upphöjt till genialitet», blev kristallisationspunkten för nihilismen, medan Emil Key blev detsamma för den försvarsvänliga delen av partiet. Att denna grupp menade allvar med försvaret därom torde dessa Minnen ge klarhet. Den, som vill se, skall finna att de bondebrev, som här meddelats, liksom böndernas självbekostade resa till och uppehåll i Stockholm 1877 — och detta under den bråda skördetiden — var ett mer äkta vittnesbörd om fosterlandskärlek och försvarsvilja än t. ex. lusttåget till Stockholm i februari 1914. Och de medgifter i försvarsfrågan, dem Emil Key såg sig nödgad att göra för att vinna något — och som hans motståndare hånade som hans »kontroverser med sig själv» och hans »förmåga att disciplinera sin politik» — borde, genom det här ovan meddelade, komma i ett annat ljus än samtidssmädelsen gav dem. Isynnerhet bör en sida av hans strävan — den att få system och samverkan i försvarsväsendet, där, som A. O. Wallenberg yttrade, »den ena handen ej vet vad den andra gjort» — bli erkänd åtminstone av dem, som ännu kämpa för samma mål.

Av de fyra stånd, som haft den politiska makten i Sverige, kan intet fritagas från att ha drivit »intressepolitik». Men vem kan påstå att det gamla lantmanna-

* Hugo Raab var t. ex. den egentlige upphovsmannen till 1875 års förslag. Men då han 1880 blev insatt i lantförsvarskommittén medverkade han lojalt att utarbeta det härordningsförslag på lantmannapartiets program, som efter hans död framlades. (Se ovan.)

partiet drev denna politik så hänsynslöst, så likgiltigt för andras rätt och fördel som de högre stånden under sina maktdagar gjorde? Om lantmannapartiets första skede — d. v. s. före tullstriden — gäller att såväl för Emil Key, nykomlingen i riksdagen, som för veteranerna från bondeståndet, det då var levande sanning, vad Snoilsky senare sjöng om representationsreformen:

»Gamla skrankor vika;
upp till tingets sal
träda alla lika
genom folkets val,
livligare strömmar
på en gång vårt blod:
kungligt sköna drömmar
kungligt ungdomsmod.»*

Under de femtio år, som den nya representationen nu verkat, var det lantmannapartiet, som inledde den kamp, vilken icke kan sluta förrän vår politiska utveckling nått det mål, för vilket Emil Key i den nya representationen såg ett verktyg: målet att folkdömet skall varda levande verklighet, från samhällsträdets krona till dess rot.

* Versen fanns i den kantat, som blev skriven för minnesfesten 1897 men den blev utesluten vid kantatens avsjungande i Riddarholmskyrkan.

XV.

Efter riksdagstiden.

Att Emil Key alltjämt med djupaste intresse följde riksdagens och särskilt lantmannapartiets åtgöranden, visade sig i handling, när han under 1886—87 tog livlig personlig del i den då utbrutna tullstriden. I Hälsingborg som i dess omnejd höllos åtskilliga möten, vid vilka Emil Key uppträdde. Han betonade att livsmedelstull drabbar just den talrika del av befolkningen, som är orepresenterad vid riksdagen, som ej har någon röst i de allmänna angelägenheterna. Tullen var en orättvisa mot dessa och därtill politiskt oklok, ty den framkallar inre missnöje och befordrar utvandringen.

Emil Key påpekade att rörelsen kommit från Tyskland, som till det allra yttersta ansträngde sig att bibehålla sig som Europas militärstarkaste makt. Men vi ha ej samma anledning för tullar. Visserligen borde jordbrukets betryck avhjälpas men med *andra* medel än dem, som tagas ur de fattigas börs. Lagbunden frihet är även inom näringslivet utvecklingens bäste befrämjare. Förtryck, i ena eller andra formen, kan möjligen gagna några få, men skadar flertalet. Med vaken blick för tidens krav och med skärpt omtanke kunna *både* jordbrukets och industriens män bestå i konkurrensen.

»Ju äldre jag blir,» yttrade han, »desto fastare blir jag i tron på frihetens välsignelser. De äro större, ju större friheten är. Denna kan visserligen ge anledning till misstag, men den rättar dem småningom själv och endast friheten själv kan göra detta.» Han förstod att i denna fråga verkliga fosterlandsvänner kunna ha olika meningar. Men när protektionisterna ständigt framhöllo sin fosterlandskärlek, då måste han tänka på P. Jönsson i Träslända som, under en het riksdagsdiskussion om riktningen av en järnväg, med låtsat allvar yttrade: »För min del vill jag att den skall gå till Träslända, ty där bor jag!» Alla tänka på sig själva och vilja göra sitt enskilda intresse till det allmännas, men detta är just motsatsen till fosterländskt sinnelag. Friheten medför dock även förpliktelser. Den är ej fri, som ej är nykter, som ej förstår att hushålla, som i handel och vandel ej gör rätt för sig. Vår dåliga hushållning måste upphöra, arbetsdugligheten måste ökas, skattenedsättningar äga rum, m. m. sådant. Sålunda kunna både lantbrukare och arbetare få verklig hjälp, icke endast den skenbara, som tullarna utgöra.*

Efter Emil Key's första uppträdande voro bifallsyttringarna lika livliga som motsägelserna. Men mötena blevo, i det hela, en stark meningsyttring mot tul-

* E. K. hade, som ovan är visat, redan länge haft som sin mening att vi borde bevara »Sverige åt svenskarna» sålunda att svenska näringar uppmuntrades. Redan på 1860-talet skrev Gösta Posse till E. K. att han hört »den där Key» omtalas som »en ganska farlig person, som hyser vissa vilda idéer om inhemsk produktion och dylika phantasmagorier». Men E. K. ville ej gynna ett fåtal svenskar på flertalets bekostnad och visste att det var detta, det nya lösensordet innebar.

larna. Vidare bildade Emil Key, samman med sina meningsfränder, Helsingborgs stads och Luggude härads filial af Föreningen mot lifsmedelstullar. Han utgav även en liten broschyr på 12 sidor: Frihandel eller handelsskydd i hvardagslag och hvardagsspråk.

Den lilla skriften blev uppmärksammad från frihandelshåll. Emil Key nämner där att han tidigare mera sett frihandelns vådor. Icke därför att han i principen varit emot den, men han ansåg att dess idéer under 1850-talet på ett ovist sätt tillämpades eller, som han själv för tjugu år sedan sagt: »vi togo först på oss stövlarna och sedan strumporna». Frågan om tullskydd och frihandel är icke så lätt att besvara som mången tror, och själv hade han länge grubblat över detta »antingen-eller»; dragits än mot frihandeln, än mot handelsskyddet, men slutligen stannat inom frihandelns läger, dock utan att vara ensidig frihandelsivrare. Han förfäktade varmt frihandelns allenaberättigande i princip, men medgav att denna princip ännu icke helt ut kan tillämpas. Men han varnade för all tillbakagång. Ty då frihandeln är den enda riktiga grundsatsen, bör utvecklingen, om än varsamt, gå åt det hållet. Varje reaktion skall straffa sig själv.

»Giv oss i stället,» utropade han, »skyddet av mera kunskap och mera ljus! Giv oss skyddet av större frihet och bättre ordning, enklare lagar och förståndigare levnadssätt!» Han manade svenskarna att förädla de »råämnen», ur vilka levnadsmod och levnadsvishet kunna vinnas. Om alla dessa »råvaror» bearbetas, då kan vårt folk nå en utveckling, som skall föra det längre än skyddstullar kunna.

Den lilla skriften vittnade icke om att — som han själv yttrade — »en nu trött och trög hand fört pennan». Bland de många uttryck av bifall, han mottog från frihandelshåll, var även ett särskilt kärkommet, ty det var från en framstående motståndare.

24 juli 1886.

Käraste Broder!

Visserligen har det under min mångåriga Riksdagsmannabana varit mig beskärt att ofta få höra den vältaliga stämman från Kalmarbänken, men — under det jag obetingat måste beundra det formfulländade i talet och det levande i framställningen — kunde jag tyvärr icke gilla syftningen och innehållet, men nu har det inträffat att jag med lika beundran och tillfredsställelse skänker mitt gillande votum åt både form och innehåll.

Det är av uppriktigaste hjärta, som jag tackar för den mig tillsända broschyren »Frihandel och Handelsskydd», som jag läst med stort nöje och där författaren har träffat huvudet på spiken, samt på ett lättfattligt och övertygande sätt ådagalagt det ihåliga i Protektionismen, och vilket just är ägnat att göra intryck hos den stora klass, som vi böra hoppas att få till bundsförvanter.

Visserligen är skriften blott undertecknad med initialer, men »ex ungue leonem». — — —

Med sann vänskap
Broderligen
*Charles Dickson.**

Före tullstriden i riksdagen 1887 ordnade Emil Key och hans meningsvänner ett nytt möte i Hälsingborg, som nästan enhälligt uttalade sig mot livsmedeltullar.

* Denne gjorde senare Emil Key ett besök, varvid de överlade om kampmedel i den kommande tullstriden. Bland dessa voro de Öresskrifter, som Göteborgs förening mot livsmedeltullar utgav. I en av dessa omtrycktes nu Emil Key's Landtmannabetraktelser. (Se Emil Key's Minnen, del II, sid. 144—170.)

Och Emil Key skrev en petition till regeringen, som på åtta februaridagar i Hälsingborg och omnejd samlade mellan 7 à 8,000 underskrifter.*

Från sin gamle riksdagskamrat, prosten H. Schönbeck, fick Emil Key ungefär samtidigt en inblick i det politiska läget:

Stockholm $^{20}/_{2}$ 1887.

— — — »Jupiter Tonans utropade vid ett stort sammanträde i Frimurarelogen under sistlidne december månad: 'Nästa år få Ni förändrat tullsystem!' Sedan har han samtalsvis med protektionister och sednast dagarna före afresan talat allvarligt m o t tull på spannmål. Sedan den skrifvande

* Den av E. K. författade petitionen, som här nedan meddelas, förlorar icke på att sammanställas med det bekanta upprop till svenska valmän, som i mars 1887 utfärdades av 113 personer, och hade till lösen: »Sverige åt svenskarna!»

Petitionen hade följande lydelse:

»Undertecknade t r o att de närmast förflutna 40 åren — under vilken historiskt korta tidrymd tätt efter varandra inträffat (här uppräknas alla de krig, som under denna tidrymd skakat förhållandena på jorden) hava medfört tillräckligt stora skakningar över hela världen att i väldig mån bidraga till den ideella och ekonomiska kris, under vilken vår tid vändas.

Men undertecknade t r o i c k e att avskaffandet av livsmedel- och industritullar m ä k t a t f r a m k a l l a, ej heller att anbringande av dylika k u n n a f ö r h i n d r a upprepandet av dylika världshändelser och deras följder.

Undertecknade t r o att nämnda tilldragelser väsentligen föranlett, dels den n e d s t ä m n i n g som nu råder i samtliga affärsförhållanden, dels den ö v e r s p ä n n i n g som ger sig till känna med feberaktigt upphetsade krigsrustningar.

Men undertecknade tro i c k e att de, som oskyldigt lida av dessa missförhållanden, böra i f r ä m s t a r u m m e t ytter-

intygat sina säkra källor, kallar han 'Jupiter' 'en sväfvande opportunist' och 'ingen kan beräkna hvad han tänker från den ena dagen till den andra'.»

Vidare berättas ministerrykten: man väntade då »ministären på fyra b'n, Bildt, Bergström, Boström och Burén». Slutligen omtalar den gamle frisinnade prosten att han i slottskyrkan iakttagit den spända uppmärksamhet med vilken »Jupiter» lyssnat till Rohdes predikan över ämnet: En vis man:

Ämnet utreddes så, att om »Jupiter» reflekterat över det, måste han ha känt att han icke var, och med fasthållande av sitt nuvarande skaplynne, aldrig kan bli en vis man. Måhända ansåg han vissa pointer i utläggningen såsom ett tack för sist, då han lovade utnämna R. från första förslagsrummet till biskop i Visby, men utnämnde v. Scheele från det tredje. — — —

---

ligare plikta för dem, än mindre att botemedlet är tull på nödvändiga livsmedel, vilka folkets mycket övervägande flertal måste köpa.

Undertecknade tro att plötsliga omkastningar i den ekonomiska lagstiftningen äro i och för sig skadliga, alstra en ökad osäkerhet i arbetets riktning, verka dövande och dödande.

Men undertecknade tro icke att dylika omkastningar äro lämpliga att återkalla förtroendet man och man emellan, ej heller att återgiva arbetet den förlorade trygghet, varav det äger så stort behov.

Undertecknade tro att genomgripande förändringar måste åstadkommas, och att dessa böra ske genom långt bättre, mera andliga, större och mera allmängiltiga medel än ökade tullar, genom vilka var och en förskansar sig i sin vrå.

Men undertecknade tro icke att mänsklighetens djupa saknad och växande behov av inre och yttre fred skall vinnas och finnas av oss och hos oss genom att, bredvid tidens många andra stridsämnen, i den svenska jorden utså ytterligare tvistefrön och draktänder genom ökad beskattning i dess mest förhatliga och orättvisa form.»

Sedan den skrivande talat om den reaktion, som står för dörren i och med tron på världens hälsa genom det Bismarckska systemet, fortsätter han:

»Liss är icke vid gott lynne, men han kan ju icke i år vända om. Han anses icke fullt säker i sin valkrets, om någon pålitlig dalkarl kan påträffas. Danielsson är arg och snäsande. Efter dennes och Jöns Rundbäcks justerade beräkningar skulle protektionisterna ha 104 röster i andra kam. Om alla vore närvarande, vore sålunda att påräkna på andra sidan 106.» — — —

En tid därefter visade sig, till Emil Key's outsägliga grämelse, att nämnda beräkning slog fel. I andra kammaren hade 111 röstat för, men 101 mot tullar. Med de senare såg Emil Key, till sin tröst, sina närmaste riksdagsvänner bland skåningarna, liksom Carl Ifvarsson och ännu andra av partiets stödjepelare.

Sprängningen av det parti, för vars sammanhållande Emil Key ålagt sig så många hårda självövervinnelser, på vars utveckling i uppåtgående riktning han offrat så mycket, tålt så mycket, lidit så mycket blev för honom den sista bittra missräkningen i hans politiska liv. Det var i januari 1888 som 120 av andra kammarens protektionister med Liss Olof Larsson och A. P. Danielsson bildade N y a l a n t m a n n a p a r t i e t. Emil Key spådde att d e t t a ej kom att föra framåtskridandets och reformernas talan; att de båda partien möjligen kunde kittas ihop igen av grundskattefrågan men aldrig mer stå enigt i kampen för h e l a l a n d e t s u t v e c k l i n g; aldrig bli vad det en gång var. Och i sina o l y c k s spådomar fick Emil Key alltid rätt.

Han skrev 1887 om vad han kallade lantmannapartiets eviga skam: »Nemesis väntar det sig s j ä l v t, sitt u r s p r u n g, sin u p p g i f t otrogna lantmanna-

partiet. — — — Jag skämmes, ordentligen skäms, för den krassa bondegennyttan och kan endast säga om nutidens lantmannaparti: Herre, förlåt dem, ty de veta icke vad de göra! Jag avvaktar med stor spänning fortsättningen och utvecklingen av sorgespelet, 'början till slutet'. Jag har fått svåra misstankar och avvaktar att få dem bekräftade eller dementerade. Visst är att större och viktigare saker än spannmålstullar äro med eller komma!» — — —

Och ett år senare: »Protektionismen — jämte reaktionen och obskurantismen i vilkas skugga den vandrar — dessa tre göra en skada så stor att den är oersättlig, redan ur synpunkten av tidsförlust och snedvridning... Reaktion, tullar, kyrkomöte, äro samma person som byggmästar Jonsson sade till greve Stackelberg om sin 'fan' och dennes 'katten'.»

Mot kyrkomötet skrev han 1888 en artikel, som det roade honom att Aftonbladet — L. J. Hiertas Aftonblad — återsände såsom för skarp! Han skrev att han därmed »i all anspråkslöshet velat dra ett strå till stacken» i arbetet mot reaktionen, som han från alla håll såg nalkas.

Under hela sin riksdagstid hade Emil Key verkat för att lantmannapartiet skulle vara, som han uttryckte sig i en artikel kort efter partiets bildande, »en tertius interveniens, en medlare mellan ett frihandelsideologernas hattparti och ett protektionisternas mössparti, och sålunda ge ett nytt uppslag i statshushållningen». Att de förra sett sina bästa dagar, därom var han redan då viss och fick rätt. Att de senare ännu efter 30 år alltjämt skulle äga makten därom drömde han ej. Tre år var den längsta livstid, han 1887 tillmätte dem!

Men redan protektionismens, som han trodde, tillfälliga seger gjorde honom djupt bedrövad. Det hade varit i en alldeles annan riktning han tio år tidigare hade trott att — försvars- och skattefrågan oavsedd — motsatserna skulle tillspetsa sig.* Han hoppades att de »intransigenta», de oförsonliga inom intelligensen som inom den radikala liberalismen, skulle bilda var sitt lilla ytterlighetsparti, men den moderata högern och moderata vänstern ingå en förening med lantmannapartiet och sålunda tillföra detta lyftande och eldande element.

Men Carl Ifvarsson, med sin starka men ensidiga kraft, hindrade Emil Key's arbete att övervinna såväl den sega bondkonservatismen som den småsynta bondslugheten. Emil Key sade lantmannapartiet att »det är ej nog för partiet att vinna en antalets seger; icke ens att vinna en förmågans seger, det måste vinna en moralisk seger». Visserligen syntes en sådan seger liksom en sådan partibildning avlägsen. Men en sådan utveckling och en sådan politisk formation föreföll Emil Key så att säga naturbestämda, och han kunde ej tvivla på någondera när en gång stridsfrågorna, som splittrade och skymde, blivit lösta. Den största orsaken till Emil Key's ihärdiga arbete på denna lösning, var just hoppet om en sådan naturlig partibildning och ett därigenom på allvar börjande mera andligt arbete med stora reformer som mål. Men i stället fick han erfara huru rätt Gösta Posse haft då denne vid lantmannapartiets bildande skrev:

Du spelar nu ett farligt spel, ty du har satt dig i spetsen för en sak, som ännu är under bildning och som, liksom

* Under 1876, då han försökte »skriva upp» Svenska medborgaren, hade han där ett par artiklar om »Intransigensen» och »intelligensen».

alla nya saker, har en stark tendens att taga död på sin mästare. Därtill kommer att en framtidsbild, som sväfvar för din blick — ett kring hela riket spridt välmående, bildadt och självständigt »landtmannaparti» — lika litet motsvaras af den nuvarande verkligheten som Thorvaldsens mästerverk en gång färdiga motsvarades af den råa massa ur hvilken de bildades. Betänka måste du att denna massa lämpar sig lika bra för att däraf bilda krukmakarekärl som konstnärsbilder och därtill kommer att krukmakarekärlen verkligen »gå bättre i marknaden». Kom ihåg detta och akta dig därför att ej andra taga leran ifrån dig och däraf göra krukmakarekärl, ty i den konsten finnes det i din omgifning bestämdt sådana, som äro skickligare än du. — — — Bönder ledas ej af sitt förnuft, utan af sin instinkt. De följa i allmänhet den, hvilken instinkten säger dem arbetar för deras fördel, men i den stund deras instinkt säger dem något annat, så öfvergifva de honom. — — —

Anledningen hvarför alla girondister ha spelat och komma att spela fiasko ligger däri att de använda hela sin kraft på principernas etablerande, men hafva ingenting kvar för principernas genomförande. Akta dig för samma fel! Den nationala utvecklingen, till hvars målsman du gjort dig, är ej fullt tillfredsställd därmed att dess rätt erkännes vid riksdagen; dess resultater måste äfven bearbetas rundt omkring i landet. — — —

Posse försäkrade Emil Key i ett annat brev sin fulla sympati för de strävanden, som utgjorde föremål för vännens arbete och han ville göra allt vad i hans förmåga stod nere i sin landsort för dess förverkligande, »d. v. s. på åstadkommandet af ett fosterländskt sinnadt och förmöget landtmannastånd tjenligt att bilda underlag åt ett mäktigt landtmannaparti». Han menade att just ett sådant arbete i landsorten var vad som mest behövdes. Ty, skrev han, ett lantmannaparti i riksdagen, som ej stöder sig på en intelligent och välbärgad lantmannaklass, är ett nonsens.

Men Emil Key hade ej varit den han var om icke då — 1867 — framtiden för honom haft morgonrodnadens ljus. Han hade nog känt sig tveksam, icke om lantmannapartiets behövlighet och betydelse, men om han — den i riksdagen alldeles oerfarne, den i förhållande till det gamla gardet ej blott n y e utan även u n g e mannen — borde framträda. Det var då Gustaf Kolmodin, som stärkte honom i hans plan att bilda lantmannapartiet och förmådde honom besegra blygheten och ovisshet.

Men hur vemodigt sade han ej nu att »Gösta hade rätt!» Bönderna hade varit glada då Emil Key modigt ställde sig i bräschen när det gällde att ta hugg, höll i skaftet på yxan när den skulle gå; främst blev tagen för huvudet när partiet kördes mot väggen. Men den uppfostran, han därunder hoppats utföra, lyckades icke. Utvecklingen av partiet blev — först genom Carl Ifvarsson, sedan genom Liss Olof Larsson och A. P. Danielsson — vriden i motsatt riktning, när de gamla präktiga, liberala bönderna från bondeståndet dogo undan eller drogo sig undan eller ej blevo omvalda. Och den lilla skånska gruppen, som bland de yngre stod Emil Key nära, förmådde ej ensam rå på de nya, konservativa männen.

Vissa av de gamla »dannemännen» hade i åtskilliga brev till Emil Key — och redan tidigt — gjort sitt kvarstannande i kammaren beroende av de första l e d a r n a s omval.

Ett i så fall betecknande brev finnes så tidigt som 1872 från den av Emil Key som partiet högt skattade Jan Andersson i Jönvik. Vid ett förestående nyval, då Emil Key bett honom låta omvälja sig, svarar han: »— — — Godt höra att min ärade wän är vid hälsa och välbefinnande,

och att hvarken hat, tåddel eller illvilja af våra motståndare ännu rubbatt Dit ädla och varma fosterländska hjerta, utan att det ännu klappar lika varmt för ett älskadt fosterlands väl.» — — — Den »ur en ren källa kommande» uppmaningen att låta sig omväljas hade han behjärtat. »Dock med det uttryckliga vilkor, att så väl Du som Grefve Posse, C. Ifvarsson och Nils Larsson m. fl. af våra återkomma. Jag förklarade öppet, att lika litet som jag kunde finna mig

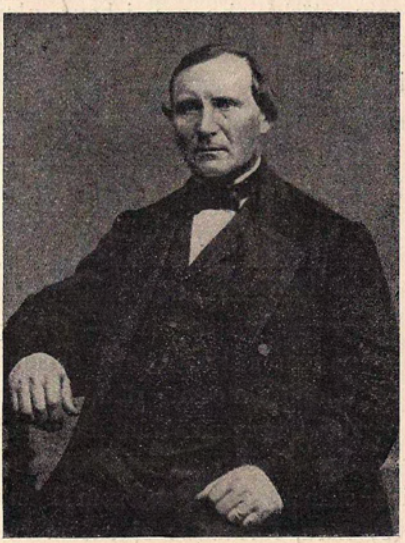

Jan Andersson.

med att vara i II kam. tillsammans med en Skock röda 'Jönsar' lika litet kunde jag förmås att vara tillsammans med en flock af 'Byråkrater' som ständigt ansåg sig berättigade att skolmästra upp dem, som icke fått den uppfostran och bildning som de, och för det att de ej kunde begripa att folkett blifvit till för dem — och icke de för folkett — som skall äta dess kaka. Sedan jag nu med nöje sett att flertalet af de våra återkomma, så får jag härmed förklara att jag kommer att inställa mig och i Dit, och de wåras led, bidraga med min förmåga efter mina ringa Pund.» — — —

Så länge denne hedersman, i vilken intet svek var, stod vid Liss Olof Larssons sida, var denne jämförelsevis en god lantmannapartist i den gamla andan. Sedan Liss och A. P. Danielsson tagit ledningen blev lantmannapartiet verkligen det enbart klassegoistiska parti, som det under Emil Key's tid icke fick lov att vara.

Det är svårt att inse varför den, som sökte höja lantmannapartiet, blivit lämnad åt glömskan medan de, som sänkte dess politiska höjdläge, äro ihågkomna? Framgången borde dock ej få avgöra historiens sista ord, historien, som visar huru ofta de övervunna mer än segrarna voro seger värda.

*

Under greve Gustaf Sparres sista tid bad jag honom om gömda brev från min far och om möjliga anteckningar av honom själv i och för detta mitt arbete. Han orkade ej svara, men hans dotter gjorde det å hans vägnar.

Sommaren 1914 fick jag sålunda veta att han icke gömt breven och heller icke gjort några anteckningar, något han nu var ledsen över. Detta ger mig vissheten att han icke skulle haft något emot att jag här meddelar några stycken ur de brev, dem han från 1884 årligen sände min far, vars innerliga glädje breven utgjorde. Visserligen fick Emil Key då och då ett besök, en hälsning, ett brev från någon annan gammal vän och mottog även dessa med rörd tacksamhet. Men det var ingen, vilken i den grad som Gustaf Sparre ingav honom den tröstande känslan att han, den nu gömde och glömde Emil Key, själv alltjämt ägde betydelse i vännens liv. Greve Sparres dotter

sade mig, å hans vägnar, att, trots hans livliga intresse för dagshändelser, var det honom dock kärast att tänka på den gamla tiden och de gamla vännerna och att det därför varit honom en stor glädje att medelbart höra av den gamle vän, som han »lärde sig allt mer och mer värdera, först under den goda tiden, och senare under den mörka».*

Jag tror att det skulle varit Gustaf Sparre kärt, att bidraga att sprida ett klarare ljus över sin mångförtalade vän genom de vittnesbörd om Emil Key, som nu meddelas från en av alla så högt skattad personlighet som Gustaf Sparre. Då Emil Key, med anledning av sin så omstridda skrivelse 1877 i försvarsfrågan, fick så många sårande hugg, stack Gustaf Sparre en gång till vännen några blyertsrader, där Sparre sade den klandrade att h a n, Sparre, åtminstone visste att Emil Key icke svängde sig med löften, han ej tänkte hålla; h a n kände vännens varma sinne och visste med vilken glädje Emil Key en dag skulle se ett rustat Sverige; h a n visste att Emil Key strävade mot ett ädelt mål och därvid »glömde sig, men aldrig saken, tog alla slängar han fick på sin väg, när han hoppades att vägen gick till målet», liksom att hans tröst var, a t t s m ä d e l s e n k a n i n g e n u n d g å, s o m g å r i s p e t s e n.

Att denna Gustaf Sparres syn på Emil Key förblev o f ö r ä n d r a d framgår ur de nu följande breven. Dessa ha även ett tidshistoriskt intresse, ty de visa huru lantmannapartiet tedde sig och huru den mångårige ordföranden i statsutskottet — och sedermera ordföranden i första kam. — såg på det politiska läget.

* Brevet slutar med att omtala att just samma eftermiddag, innan mitt brev anlände, hade Gustaf Sparre talat mycket om Emil Key och allt de haft gemensamt.

Redan 1883 skrev Gustaf Sparre:

»Aldrig har jag lifligare kändt hvad du varit för mig, aldrig har jag tydligare fattat hvad du var för och i Riksdagen än nu vid skiljsmessans ögonblick och jag har likväl alltid tänkt högt om dig.» — — —

Med anledning av pressens skamliga uppträdande vid Emil Key's utnämning till postmästare talar Sparre om pressens förslöande makt på det allmänna omdömet, och menar att även en sådan pressens vän som Emil Key torde kunna medge att de skuggor dess ljus kastar, äro mycket djupa.

I detta som i alla brev under de följande fem åren talar Sparre om sin trötthet vid politiken, sin känsla av främlingskap i den nya tiden och sitt intryck av lantmannapartiets urartning.

Redan 1883 skriver han:

»Skall Landtmannapartiet gå i drängtjenst (kanske omedvetet) hos Bureaucratien eller skall det med tillräcklig kraft storma dess bålverk? Jag tror föga på dess kraft — jag har sett för mycket fnaskigt småsinne, allt för mycket små men mäktiga fåfängor.»

1884 talar han om sitt bryderi över det allmänna politiska läget:

»Hvilka segel skola hissas, då skutan saknar kompass eller åtminstone förvarar den inlåst och då besättningen är opålitlig och oense sinsemellan?»

Med anledning av sin egen bostad på Hôtel Suède skriver Sparre:

»Här stridde du mer än en gång för att få barnet 'Landtmannapartiet' till en kraftig, human, väluppfostrad man. Partiet, fruktar jag, är nu en gubbe, omgifven af snåla arfvingar.»

Samma år på sommaren skriver han:

»Din vänskap räknar jag som det yppersta resultatet af min Riksdagsmannaverksamhet; låt mig alltid behålla den, så att jag på gamla dagar ej behöfver tänka att detta skede af mitt lif varit resultatlöst. Jag börjar eljes tro det. Hvad för mig varit axiomatiskt synes nu betviflas. Ett program, som varit rättesnöre, synes nu öfvergifvas innan lösning är vunnen. De värsta motståndarna blifva de bästa vännerna — ja, jag skall ej förvånas om jag får se Bergström, Ehrenheim, Casparsson som Landtmannachefer med Abelin som militär rådgifvare. II Kam:s section af det förbättrade Landtmannapartiet med Rundbäck, Liss, Hedin, Sv. Andreason, Wieselgren, Danielson som ledare. Ingenting är omöjligt. Hvad vill Sveriges allmoge? Vill den endast fnaska eller är den endast ett svagt rö, som böjer sig ehvad vinden blåser från höger eller venster.»

Han berättar hur olidlig hans ställning varit, huru »gubbarna» satt sig emot hans försök att föra en mera positiv politik och hur han således endast kunnat försöka hindra försvarsfrågans tillbakaglidande i riktning av indelningsverket. Han berättar att kungen sökt övertala honom att bli konsultativt statsråd — »min politiske rådgivare» som kungen uttryckte sig — men Sparre hade svårat n e j, n e j, n e j!

— — —

»Jag är densamme nu som förr. I ett fall har dock tiden verkat. Den har tagit bort Arvids (Posses) prestige och mitt förtroende för honom. Han plockade bort det bit för bit under sin stormaktstid, och jag glömmer ej bort att det var Themptander-Thyselius, som räckte ut handen mot dig — ej han. Att behandla vänner som citroner höjer ej personen eller programmet. — — —

Jag fann mer än väl att Arvid ej var den närmaste situationens man, hur det än gick. Hade jag ställt mig i opposition quand même så hade jag dermed exponerat mig för att blifva ej blott erbjuden utan påtvingad Statsminister-

platsen. Af allt fruktade jag detta mest. En moderat hållning hos mig gjorde möjligt att slippa ifrån anbudet och skänkte mig rättigheten att afsäga mig, ifall platsen skulle erbjudas mig. Se der det personliga skälet.»

Pingstdagen 1885 kan Gustaf Sparre skriva ett gladare brev, där han betonar att denna riksdag ej varit resultatlös: en värnpliktslag var nu antagen och flera andra steg tagna i riktning av Emil Key's tidigare strävanden. G. S. skriver därför att han

»lifligt känner att resultatet i år ytterst har sin rot i ditt trägna, goda arbete. — — — Frukten af detta, som vi i år skördat, svarar visserligen ej mot ditt drömda ideal. Felet är dock ej ditt, ej mitt heller, utan deras, som hindrade så länge att man måste nöja sig med ett 'litet' i stället för ett 'mera'.»

— — — »Jag ser sålunda i beslutet en början till ett bättre. Jag ser äfven deri det första, ganska långa steget emot en rättvis jordbeskattning och då jag gläder mig åt att isen är bruten erinrar jag mig lifligt din starka medverkan. När beslutet var fattadt den 9 Maj flög tanken till dig och jag tänkte på huru ett godt utsäde, vattnadt och vårdadt af ömma händer, en gång måste bära skörd; att mången glömmer såningsmannen för skördemannen, men att ytterst den, som redde jorden väl och nedlade utsädet, är att tacka på skördedagen. Och derför måste mitt första bref från hemmet innehålla ett hjertevarmt tack till Emil Key.» — — —

»Med ringa förhoppningar började jag min Riksdag. Allt jäste ikring mig. Om jäsningsprodukten skulle blifva ren försvarsnihilism, modifierad sådan eller något af den gamla välkända uppfattningen: ett försvar, ehuru ej för dyrt — var svårt att säga. Liss' 'goda vilja' kände jag. Carl Ifvarssons n e j äfven. 30% var dock så rikt tilltagen lockelse att jag var en av de få, som ej totalt misströstade. Hvad jag mest fruktade var dels I Kam:s s. k. karaktersstyrka samt dessa 1,000 små tillfällen, som, under tillfällen af jäsning, kunna framkalla svårigheter. — Sådana sluppo

vi dock temligen väl ifrån och ställningen var visserligen ej rolig, men dock ej omöjlig. Innom utskottet var stämningen rätt god och jag fick röna många prof på välvilja.

Regeringen har skött sig bra. Synnerligen Themptander. Endast en mening råder derom att, om han varit statsminister 1883, skulle förslagen då gått igenom.

Nu har jag tagit för mycken tid i anspråk. Jag slutar derföre med ett tack till gamle vännen Emil Key för allt hvad han grundlagt, allt hvad han främjat.» — — —

På hösten samma år berättar Gustaf Sparre att han sålt sitt gods Almnäs och känner sig som en med rötterna uppblåst ek.*

Till Emil Key skriver han att han lika mycket saknar honom såväl i politiken som i den trängre vänkretsen. Ty ett gott som varit kan aldrig ersättas av något nytt:

»Med åren förlorar man blott, man återvinner icke.» — — — »Minnet lefver och det skall nog veta bevara bilden af den hjertevarma och rensinnade vännen, ifall efter naturens ordning jag kommer att saknande stå vid hans bår.» — — —

Så kommer han in på politiken:

»Att statsutskottet förlorat en hel del af sitt intresse för mig, kan du nog fatta, då en viktig del af riksdagsarbetet — det tysta förstås — afser att afgöra huruvida Carl Ifvarsson, Liss, Danielson eller Rundbäck skall bära banéret.»

Samtidigt fick Emil Key genom en andrakammarman och vän i lantmannapartiet, Ola Bosson Olsson, från

* Hans i brevet uttryckta längtan att snart åter få rota sig, föranledde ej långt därefter köpet av godset Mariedal, liksom Almnäs beläget i Västergötland och ej större än att ett av hans barn senare kunde lösa det. Detta hade ej kunnat ske med det väldiga Almnäsgodset, vilket var orsaken till hans beslut i fråga om dess försäljning.

riksdagen höra att allt i statsutskottet gestaltade sig på vanligt sätt:

»På hvar sin sida af bordet finnas enstämmiga meningar, fastän af olika slag. — — — De upplysningar du önskar om Liss Olof Larssons förhållande till Regeringen och de stora frågorna kan jag med bästa vilja icke gifva; ty som du torde känna lika bra som jag, är Liss en så försigtig och slipad politiker och statsman, att han icke låter någon titta i sina kort. Allmännaste tanken är att han står med ena foten af sina långa ben i landtmannapartiet och med den andra i fyrkanten och hade han en tredje så skulle väl denna, fastän så osynlig som möjligt, vara i Rundbäckarnas läger. Hvad som är säkert, är, att Liss' aktier icke hafva stigit inom landtmannapartiet.»

*

I en riksdagsredogörelse från 1886 skriver åter Gustaf Sparre:

»Med hvarje Riksdag saknar jag dig mer, ej blott som vän, utan äfven som samarbetare. Landtmannapartiet håller ej längre ihop som förr. Det hotar att blifva en ny upplaga af Tyska förbundet. När skall dess Bismarck födas?

Politiken blifver derigenom ett oupphörligt kryssande bland skär och ref. Rak kurs är knappt tillåten. Jag försöker dock hålla kursen så rak som möjligt, men nog får jag mera räkna på strömsättningarna än jag tycker om.

Hvad jag tror på i afseende å framtiden, frågar du? Jag tror hvad jag ser. All auktoritet försvagas. Regeringens, Riksdagens, ja allas. — Allmänna meningen är en kalkon, som stoppas af vissa tidningsorganer, mer eller mindre osanna, och den smälter de onaturligaste födoämnen. Åsigten är inmatad, alltid slukad hel. —

Themptander synes mig hafva skött sig som en karl. Han kallas svag; men är endast i c k e-grof — ty grofhet är, som vi veta = kraft!

Se der situationen, oklar om ej mer. Läsare och fritänkare i förbund. Landtmannaprotektionister, som skola

få 2 kr. tunnan mer mot bibehållande af indelningsverket, och först och sist — de l'argent, encore de l'argent, l'argent avant tout.* Hvad betyder allt annat om ej det äskade går igenom?» — — —

Under riksdagen 1888 skriver G. Sparre:

Riksdagen går — ty allting går — men jag känner allt som om jag stode på ett isstycke, som mer och mer förtäres af sol och regn. Jag beklagar allt det personliga, som nu får skörda segrar, beklagar att personligt hat, personlig ärelystnad nu firar triumfer. — — — Landtmannapartiet — hvar finnes detta — sprängdt, mindre af tullar än af personliga skäl och huru skall det finna den neutrala mark, hvarpå det kan samlas igen — ty ingen del af det vill gå till Canossa.

Första Kam. fylles allt mer af elementer, som Landstingen med möda aflägsnat derifrån förut. Och om än skattereformerna derigenom väsendtligt fördröjas kommer största faran sedan deraf att dessa val skola framkalla en klyfta emellan kamrarna, när tullfrågan rätt snart förlorar sin kraft som bindemedel. — — —

Min rol har varit under dessa tider att söka binda Regering och Riksdag samman liksom kamrarna inbördes. Aktar Riksdagen Regeringen och Regeringen Riksdagen och se dessa i hvarandra olika organer för främjande af samma mål och se kamrarna hvarandra an med samma ögon, så har man undvikit de svåraste farorna för dagen och grundlagt möjligheten för en moderat framåtgående regering att kunna verka när tiden blifver lugnare igen. Alla dagens frågor äro små mot framtidens. För att lösa dem fordras en aktad Regeringsmyndighet och förtroende mellan statsmakterna samt att kamrarna ej se motsatser i hvarandra.

Under 1889 kommer följande riksdagsbild:

»Inom I Kam. herskar, enligt Ehrenheims uttryck, kammarjunkar Rääfs anda i hela dess kraft. I II Kam. nycken d. v. s. Danielssons humeur. Han smickras till höger och

* Pengar, mera pengar, pengar framför allt.

vänster och har nu hunnit blifva fullständigt bortcourtiserad. Liss och Carl Ifvarsson stå som Bertram och Alice vid den moderna Roberts' sida.»

Januari 1889 skrev G. Sparre till Emil Key — som visserligen ännu kunde värdera, men ej längre besvara några brev — följande:

»Landtmannapartiet, det gamla och det nya, hafva nu varit i ett rum. Om detta betyder att det gångna året — då de lefvat åtskiljda — egentligen är det år, som — åtminstone förr — ålades gifta makar innan skiljsmessan förkunnades eller ej, är ännu svårt att säga. 'Bondblod rinner ihop,' säger ett gammalt ordspråk och kanske så sker redan snart. — — — Liss vill nog icke — största skillnaden är dock i I kam. Billing, Alin och Treffenberg skänka det nya systemet färg, men om färgen håller — det må framtiden utvisa. — Håller den, kommer — om ej förr efter nya val — en klyfta att öppnas emellan kamrarna, hvilken jag fruktar sedan aldrig kan fyllas. Nej, vi arbetade framåt och väl och hvad vi kämpade för — klassernas utjemning och ökad utveckling — gick hastigt framåt — så kom tullstriderna och bakom dess banér smög sig reaction och okunnighet fram och stå nu vid makten.»

Det sista brevet från Gustaf Sparre till den gamle vännen, lika hjärtligt som de övriga, innehåller följande mening om den snart börjande riksdagen 1891:

»Utvecklingen, som nu pågår, gräfver en klyfta mellan kamrarne af hvilken jag fruktar stor olycka och som partiställningen nu utvecklar sig kan jag knappast fatta huru en Regering — för att lyckas — skall vara sammansatt. Är den frisinnad, får den I Kam. emot sig, om conservativ den andra. Då II kam. är ett synnerligen dåligt stöd för en Regering kan jag deraf ej sluta mig till annat än att Ministéren måste vara conservativ och helst reactionär för att få stöd i Riksdagen — men då vidgas klyftan emellan Regering och II kam. och ej minst emellan Regeringen och den tid, som kommer. Och slutet blifver väl då att dammen, ifölj̈d af det myckna samlade vattnet, brister och stora olyckor stunda.

Endast en räddning finnes: att sammansättningen af I kam. ändras i moderat riktning och att det sedan jäser ut — till Themptander igen. Nu går det ej.»

Så långt Gustaf Sparre.

*

Emil Key's hopp hade även stått till en möjlig ombildning av första kam. I sista brevet till Hedlund synes dock att detta hopp icke var starkt:

»Helsingborg den $^{7}/_{10}$ 1885.

Heders Broder!

Jag kan icke afhålla mig från att, ehuru numera blott åskådare, med ett par rader sända dig en hjertlig helsning och välgångsönskan!

Väl har du icke, som jag, lemnat det offentliga lifvet, men du har till dess ena sida lagt en annan, då du låtit förmå dig att ånyo inträda i Första kammaren. 'Vid dina år' kunde frågas; ja, just vid d i n a å r. Jag skref häromdagen till vår vän Schönbeck om dig, och yttrade att du behöfdes i F. k. Sjelf en 'gammal Herre' — lika hvithårig som någon af dem — behöfva våra Pärer s e dig och h ö r a dig ibland sig för att hafva en påminnelse om att man kan vara 'P è r e N o b l é' och ändock 'u n g'; ja, oförbränneligt ung, vara gammal till å r e n och v e r k s a m h e t e n, med en i d e a l s t a r k u n g d o m. Ej minst i detta hänseende skall du bli jästen i den sega degen. Lycka till! Må du blott bibehålla din afundsvärda ungdomsfriskhet till kropp och själ, och du kan göra mycket, mycket gagn alltjemt, ej blott vid skrifbordet utan på talarstolen. Jag skall följa dig med stort intresse. På afstånd och dock nära.»

XVI.

Det sista livsskedet.

I.

Här är nu platsen för en kort skildring av de förhållanden, som gjorde Emil Key till postmästare i Hälsingborg.

Han och Carl Posses andra mågar hade fått den väsentliga delen av arvet efter sin svärfader, icke i en redig summa utan i stora skogar, som småningom avverkades. En av dessa mågar var greve August Skiöldebrand. Han var son av statsrådet m. m. A. F. Skiöldebrand.*

Av sin fader hade August Skiöldebrand i viss mån ärvt de litterära intressena och i högsta grad det rena, redbara, ridderliga skaplynnet. Genom sin frände, fri-

* Denne har genom Malla Silfverstolpes minnen ånyo blivit levande för vår tid liksom hans hustru Laetitia Ennes. Henne såg jag ofta under vintern 1864—65, då jag var i helpension hos »Åhlinarna», men tillbringade helger och söndagar i min moster Ingeborgs och min morbrors vänliga hem, ståthållarvåningen på slottet. Den äldre grevinnan Skiöldebrands utomordentligt fagra ungdomsporträtt av Breda hängde på väggen, men hon var där ej vackrare än den silverhåriga gumman. Som f. d. hovmästarinna hade hon roliga hovhistorier att berätta och nekade sig ej att krydda dem med mången behagfullt framförd svordom.

herre K. Skiöldebrand, landshövding i Kalmar och god vän i Possehemmet, blev han där införd och ej långt efter måg.

Såsom inbiten stockholmare kände han sig sakna de nödiga insikterna för att handha skogsaffärer och det blev Emil Key, som, å bådas vägnar, skötte dessa. För den förmögenhet, som Skiöldebrand sålunda vann, menade han sig delvis Emil Key förbunden. När dennes ställning blivit ohållbar kände sig A. Skiöldebrand av tacksamhet och släktkärlek villig att inskrida. Han ställde sig i spetsen för bildandet av Maråkers bolag, d. v. s. Sundsholm med dess underlydande gårdar; några andra av Emil Key's fränder och vänner blevo även delägare. Från 1880 hade Emil Key sålunda lämnat ifrån sig all befattning med Sundsholm, där han endast arrenderade huvudbyggningen och trädgården för sig och familjen. Hans andre son, Mac, hade vid Emil Key's utrikesresa 1873 åtföljt honom för att stanna i en enskild tysk lantbruksskola. Då han genomgått denna tog han anställning i Tyskland, men hemkom förlovad våren 1882. Han erhöll då plats såsom förvaltare på Sundsholm tills Maråkersbolaget 1888 störtade samman i den jordbävning, som övergick Kalmar län.*

* Hurudana tiderna voro kan man bl. a. se därav att huvudgården Sundsholm, som några år tidigare var taxerad till 160,000, nu slogs bort för 50,000.

Under sådana kristider finnas alltid rävar, som tillgodogöra sig olyckorna. De farligaste äro de, som genom björnlater verka ärlighet. En sådan hade varit använd av Emil Key, då denne icke själv kunnat övervaka sina skogar. Några sådana hade han köpt vid Hofgård i Kronobergs län, och detta föranledde en betydlig järnvägsaktieteckning. Emil Key — som genom köpet hoppades vara räddad — fann sig i stället av nämnda person indragen i en helt bedräglig

Ehuru Emil Key slutligen lämnat ifrån sig samtliga sina tillgångar blev dock August Skiöldebrand i främsta rummet lidande på den förres obestånd. Även andra fränder — Emil Key's bror Hugo och svåger Karl Raab, Gösta Posse — och fem, sex vänner — gjorde även förluster. Men dessa förlorande voro dels i mycket ringare grad inblandade, dels förmögna eller rika män. Detta var nu icke längre fallet med August Skiöldebrand. Hans och Emil Key's gemensamme vän och bankir, G. Cervin, stod därför — och med rätt — mera på A. Skiöldebrands än på Emil Key's sida. Sålunda danades det sakläge, som här nedan skildras av Emil Key själv.*

Postmästaresysslan i Hälsingborg.

»Genom försäljningen af mina egendomar till det af mina anhöriga och vänner bildade Maråkers bolag hade mina skulder dock icke blifvit betäckta. Jag

affär. Det uppgivna skogsbeståndet fanns icke; järnvägen, där han tecknat aktier, gjorde cession till följd av de dåliga tiderna och Emil Key stod med större skulder än förut. Hans enda vinst var att hans godtrogenhet i fråga om den nämnde L. upphörde. Den vinsten ville han nu dela med sin svåger Skiöldebrand, men denne förblev lika blind, med den påföljden att han blev lika plockad.

* Här bör påminnas om att efter de stora frågornas fall 1883 hade ministären Posse inlämnat sin avskedsansökan. Det ansågs att detta delvis föranleddes av att ministären ville ha en urtima riksdag i juli, något som kungen motsatte sig. När ministären rekonstruerades stannade Arvid Posse utanför. Louis De Geer anger i sina Minnen orsaken sålunda: »att hela krisen egentligen gick ut på att blifva af med Posse. Han var på en gång befunnen för lätt och för öfvermodig.»

måste se mig om efter något lefvebröd. Men de stora frågornas förestående lösning gjorde min kvarvaro vid riksdagen önskvärd och Arvid Posse lugnade mig alltid därmed, att, huru med dem än kunde gå, kunde jag dock vara viss på en hederlig reträttplats; han påyrkade således att jag skulle se tiden an. De enda förslag, som under tiden gjordes (d. v. s. tidningsredaktörsbefattningar i Vestergötland genom G. Sparre och G. Posse) befunnos mycket lösa, och äfven dessa vänner, som framställt förslagen, afrådde mig att taga emot dem.

Under tiden lyckades jag — genom komitéarbeten och författarskap — att nödtorftigt bestrida de löpande utgifterna.* Men under en oupphörligt ökad svårighet och framför allt ökad oro för den risk, min svåger Skiöldebrand stod på grund af sin inveckling i mina affärer. När de stora frågorna fallit 1883 — genom kungens liksom Posses egen tvetydighet — stod jag på bar backe. I riksdagen visste jag mig icke vidare kunna uträtta något af vigt för de, till en obestämd framtid uppskjutna, stora frågorna. Arvid Posses ministär föll och han såg sig icke i stånd att infria sitt ord om en, mot mina föregående svarande, reträttplats.

Thyselius (då ordförande i läroverkskommitén) lär (efter G. Cervins utsago) varit den, som kom på den tanken att göra mig till postmästare i Helsingborg. Som denna plats ansågs inbringa minst $^1/_3$ mera än hvad den i verkligheten gjorde, fordrade Cervin och Skiöldebrand tillsammans att jag skulle antaga den. Mina

* Huru nödtorftigt detta skedde kan bäst belysas genom att E. K. en gång pantsatte sin Nordstjärna för någon vecka. »Det var det enda roliga, jag haft av henne,» yttrade han senare med den humor, som han mycket sent förlorade.

affärsförbindelser till dem skulle endast på detta sätt kunna gäldas och, om jag icke begagnade detta enastående tillfälle att på hederligt sätt kunna göra rätt för mig, så skulle de taga sin hand ifrån mig och konkursen förestod. Detta ensamt kunde besegra min motvilja mot en plats, för hvilken jag icke passade och som jag dessutom, af principiella skäl, icke ansåg mig böra taga ifrån postverkets egna tjenstemän.»

*

Emil Key's familj kände valet som en dödsdom över hans hela föregående livsgärning. Han hade alltid själv angripit det befordringssystem som nu skulle tillämpas: att, med förbigående av de i ett verk tjänstgörande, utnämna en för detta främmande. Därtill kom att Emil Key hade stor svårighet och därför stor avsky för just det slags göromål, som denna tjänst kom att ålägga honom. Hans familj ville därför att han trots allt skulle undanbedja sig utnämningen. Men som han själv måste hans hustru och barn slutligen böja sig inför den ovan angivna nödvändigheten. Ingenting blev honom och oss sparat i fråga om smädelser från den konservativa pressen. I sak gav Emil Key som hans närmaste de klandrande rätt. Men skymforden kunde han haft rätt att bli besparad. De gingo ända till varningar för att anförtro en plats, som innebar en stor uppbörd, åt en ruinerad man!

II.

Nu mer än någonsin erfor Emil Key i vilken grad hans hustru motsvarade de löften bruden givit.

Redan den tionde bröllopsdagen skrev han:

»När jag tillbaka tänker på lyckan, som har rått
mig syns den kan ej rymmas i tio år, som gått!

Och tänker jag på sorgen, på prövningar oss brytt:
en solförmörkningsskymning ej mera snabbt har flytt.»

En annan gång, då hon varit nära döden, skrev han, när hoppet började återvända, en dikt, där han vittnar om att han »sökt och funnit ungdomslivets fagra dröm»; att deras färd samman varit solbelyst, att deras båt gått stilla fram, förd av jämna årslag; att ingen storm stört dess bana, intet fall dragit den mot djupet. Men nu syntes hon, som delat de årens färd med honom, nära att lämna honom och han ställer sina böner till Gud om kraft att bära detta öde och till henne om att vilja stanna. Hoppet skymtade redan och han utbrast:

Ja, du stannar! Ja, du dröjer!
Livets puls är ännu varm;
och en bön om liv sig höjer,
ur din jungfrurena barm!

Mer än en gång hade han sedan varit nära att mista henne, men städse hade hon v e l a t leva för honom och dö e f t e r honom för att spara honom att sörja henne. De nya femton år av innerligt samliv, på vilka de vid sitt silverbröllop blickade tillbaka, hade givit flera nya sorger än nya glädjeämnen. Och på silverbröllopsdagen 2 mars 1874*, hade bruden mycket

* Som minne av dagen gav Sophie Key alla barn, som det året föddes på godset, livränteböcker för pension vid en viss ålder.

Sophie Key, från 1870-talet.

silver i håret. Men brudgummen talade om det guld, hon bar i hjärtat och som med varje år gjort honom rikare.

Det var dock först under de ännu senare åren — och framför allt 1883 — som Emil Key till fullo erfor att detta guld kunde prövas i eld och dock bestå.

Många hem drabbades under dessa tider av samma öde som Emil Key's. Men icke många män torde funnit hustrun, på ett så stort sätt som hans, göra allvar av löftet att dela icke blott lust men nöd. När han gråtande förebrådde sig att ha förstört hennes stora arv, svarade hon att han gjort hennes liv dess rikare. När han i brev upprepade sina självförebråelser fick han svar, sådana som dessa ur vilka jag här meddelar några sidor.

I det ena sändes till Emil Key den hälsningen från hemmet, att han där var medelpunkten för allas kärlek och allas strävan att jämna svårigheterna på hans väg. Hon bad honom ej plåga sig med förebråelser: »du har intet att förebrå dig och ingen får klandra dig».

»Penningar,» fortsätter hon, »bereda sällan lyckan i hemmet, tvärtom, de störa den oftast. Och först n u, då de fattas, skall du få erfara hvilket öfvermått af kärlek, som finnes i vårt lilla kära hem; i samma mån denna manas fram och tränger sig på dig, skall du ej sakna pengarna. Eller rättare, du skall ej sörja öfver att du kan lemna barnen mindre än du önskat, när du ser huru litet glädje och lycka de egentligen bereda. Ingen af oss, för hvilka du arbetat, saknar dem, blott vi få behålla dig och du ej sörjer och lider och plågar dig.»

Den handling, som just då svarade mot orden, var att Sophie Key samtidigt övertalade sin man till det för båda svåra offret att hon skulle stanna på Sundsholm

med de yngre döttrarna och han vara ensam i Stockholm under riksdagarna, med endast mig till hjälp.

I ett annat brev skriver hon:

»Du skall öfverraskas huru lätt allt skall gå, genom gemensamma sträfvanden att underlätta den tunga börda, du hittills burit ensam, utan att vilja tillåta oss att hjälpa till. — — — Långt ifrån att förebrå dig detta, äro vi alla tacksamma mot dig, för att vi få ett mål och att vi känna oss vara verksamma medlemmar i hemmet i stället för motsatsen. Du lemnar ett mycket värderikare kapital genom att flickorna få anlita de krafter och den förmåga de fått, i stället för att lemna dem obegagnade och de ha en helt annan natur och styrka, då man vet sig göra nytta med dem, än då det blott är som tidsfördrif. — — — Om jag skulle helt och hållet lefva af mina händers arbete, så skulle jag föredraga att göra det med din kärlek och tillgifvenhet, mot att vara millionär utan den. Det finnes icke många så rika som jag, och ingen i verlden jag ville byta med om du blott håller af mig. Då försvinner allt, som förefaller andra stort, till småsaker för mig. Hvad som deremot är hufvudsak för mig, är att du ej sörjer eller lider — — — Jag vet inte hvad jag ville gifva för att taga ifrån dig allt ledsamt, tråkigt och svårt. Detta står ej i min makt men låt oss bara i jämbredd med bekymren tänka på a l l t, a l l t vi hafva att tacka för, så jemnas bekymren ut.»

I ett annat brev, där fråga är om det pågående försöket att uppreda ställningen — vilket ju måste ske genom realiserandet av tillgångar — ser hon åter saken från den ljusa sidan, nämligen att de förhatliga och dyra banklånen sålunda kunde minskas: »de hava ju ej lämnat dig ro varken natt eller dag och tärt på kropp och själ».

Något senare skriver hon:

»Uppoffringar och inskränkningar för att spara kan kosta på, men det är n y t t i g t, o f a n t l i g t n y t t i g t för oss alla. Kriser behöfvas för att ur menniskans skattkammare, hvilken ofta är rikare än man sjelf tror, framdraga de till-

gångar, som finnas. Jag håller fast vid min öfvertygelse att man förädlas och förbättras vida mera af motgångar och pröfningar än af medgång och framgång. Allt förvandlas till ett försvinnande litet, blott man är afhållen; ett sådant bref som ditt i dag är en rik skatt, som öfvergår allt annat.»

På dessa brev hade Emil Key skrivit: »Solstrålar under mörka stunder, som skola följa mig in i graven, när den för mig öppnas.»

Denna hade längesedan slutit sig om honom, då breven hittades. Och sålunda finnas de nu kvar för att vittna om huru Sophie Key's hängivenhet liknade den teckning av kärleken, som Paulus gör i 1 Kor.-brevets 13 kapitel, den sida i bibeln, som hon oftast läste.

*

Det svåraste, Sophie Key hittills haft att bära, var genom de söner, Emil och Karl, som gått till sjöss och blivit borta*. Men härnäst kom det öde, som 1883 drabbade hennes man. Hon skrev genast:

»Det gör mig så gränslöst ondt om dig, men kan du bära förödmjukelser och dessa hårda pröfningar, så kan jag göra det och skall ej förbittra ditt lif med några klagomål, men att ett djupt, smärtsamt sår behöfver åratal till att läkas, det är naturligt.»

Hon visar sig som den hon alltid varit genom att tillägga dessa ord: »Men med våra inre sorger har ingen att göra.» Det var av denna hustru Emil Key lärt den sanning, han vid ett annat tillfälle uttalade: att lyckan beror av att hemmets dörr öppnas inåt, icke utåt. Hon fortsätter: »På ingen annan än dig är här-

* Den yngste lät efter åtskilliga år höra av sig från Australien, där han dog, efterlämnande barn.

vidlag att tänka. För min del och mitt anseende kunde du bli skorstensfejare»... Men för din skull, säger hon — »med gråten i halsen och klappande hjärta» — bör du mottaga den erbjudna platsen. Hon fortsätter:

»Du har ej varit egennyttig eller lumpen, utan redligt och samvetsgrannt arbetat och offrat dig för hvad du ansett vara fäderneslandets väl och bästa. Gud välsigne ditt beslut och dig, älskade Man, och göre striden så litet tung som möjligt!»

Sist ett litet betecknande tillägg: »Ack, att du ej skall få se syrénerna i all deras yppighet, det gör mig ondt var gång jag njuter deraf.» Syrenen var nämligen Emil Key's älsklingsblomma och han hade fyllt Sundsholm med dem och andra blommande buskar.

*

Emil Key tillträdde tjänsten i Hälsingborg, men hans familj måste stanna på Sundsholm, för att där ordna hemmet, som skulle upplösas. När hans hustru får höra om hans svåra arbete i posten skriver hon:

»Det gör mig så gränslöst ondt om dig, att du fått ett så tråkigt arbete, som du vid 60 år måste sätta dig in i, att jag ej kan låta bli att gråta. Mitt enda hopp är att Ada och jag skola kunna hjelpa dig och så blir det väl i allo bättre, när du får hemtrefnad omkring dig, som jag längtar att få bereda dig.»

Min mor och jag förnyade Sundsholmsarrendet till 1886 och hon skrev därom till sin man, att var det Guds vilja att hennes kostsamma, sjukliga tillvaro skulle fortfara, behövde hon komma från Hälsingborgsbråket om somrarna och andas lantluft. Oss barn sade hon, att med denna tanke kunde hon lättare skiljas från

det älskade hemmet, och att hon isynnerhet för vår skull under en av sina »vaknätter» uttänkt denna plan.

I breven till sin man framhåller hon ljussidorna, särskilt Hälsingborgs skönhet. Ja, även hennes sjuklighet blir nu en fördel, ty den ger anledning att befria dem från ett troligen dyrbart sällskapsliv. Hon bad honom minnas att de hade vad de behövde: ett levebröd, som med sparsamhet även kunde räcka till den årligen utfästa skuldavbetalningen till hennes svåger och syster, vilken låg henne så om hjärtat.

Vad riksdagen beträffar uttryckte hon till sina döttrar sin önskan att hennes man skulle lämnat den även om han ännu ägt sin förmögenhet och kunnat kvarstå:

»Det blir,» skriver hon, »sådana hårda strider och så mycket, mycket ledsamt, att det är bäst han är ifrån alltsammans. Han har länge nog fått kläda skott för det kraf, folket och arbetet ställa: att bli erkända och få sina rättigheter. Ett stycke hafva ju åsikterna kämpat sig fram. Men ännu återstår mycket, mycket. Och det kännes som en hvila att slippa läsa alla elakheter mot honom.»

Hon uttryckte även sin fröjd över att *han* redan börjat glädjas åt att få hålla på med sin *Tidningspressens historia*, och hoppas att »han i dess sällskap skall glömma många sorger». Hon slutar: »Kampen är utkämpad, nu *måste* det gå — och det *går*.»

Det var ej hennes man, endast hennes döttrar, som sågo hennes sorg och hennes utmattning till kropp som själ. Men, som hon skrev till sin dotter Ada, hon arbetade med sig själv för »att undergifvet och tacksamt kunna säga: ske Guds vilja! Och jag lyckas nog, varmt och innerligt förvissad som jag är att ingen bättre

vet hvad som är oss nyttigt och hvad vi behöva än just Han.»

Nu, när allt visat sig förgäves, grämde hon sig över huru hennes man alla år arbetat och lidit. Men, skrev hon, »det är bäst att endast frammana detta för vår själs ögon, ty ingen annan kan fatta och förstå hvad vi känna». Mest grämde henne att hon själv måste finna utnämningen orättvis mot postens tjänstemän: hon säger sig knappast kunna hålla god min och låtsa sig belåten, då hon själv i sitt hjärta bittert klandrar denna orättvisa.

Svårt var även att Emil Key nu kände agg mot Sundsholm, såsom den första orsaken till hans motgånger, medan våra hjärtan söndersletos av tanken på skilsmässan. »Men,» skrev Sophie Key, »jag skall försöka i tysthet och i minnet lefva i det kära hemmet och ej störa hans frid».

Året förut skrev Emil Key: »Det är en stor Guds gåfva, full af rikedom, att i samma mån det förgängliga lifvet blifvit mindre, har det oförgängliga blifvit större; i samma mån som olyckan spridt oss fjerran från hvarandra, den ene på ett håll, den andre på ett annat, hafva familjebanden känts fastare och samtligas hjertan blifvit rikare.»

Framför allt hade hans hustru låtit honom erfara detta. Vi barn hade länge trott att ingen kunde vara hängivnare än vår mor. Vi lärde nu att hon kunde överträffa sig själv.

*

Endast hans hustru och andra dotter, Ada, följde Emil Key till Hälsingborg.

Från 1882 hade jag börjat mitt förvärvsarbete i Stockholm. Vår yngsta syster, Hedda, hade redan under två år varit hjälpreda hos vår faster och farbror på Helgerum, när hon hösten 1881 lämnade denna plats, för att i Frankrike utbilda sig till språklärarinna. Det var ett av vår fars lidanden att hans flickor ej längre skulle äga sin skyddade ställning i hemmet utan själva stå dusten ute i världen. Och han var glad att en dotter stannade hemma. Det var Ada, som sedan 1880 ägde hopp om ett eget hem och dessutom ej var stark till hälsan. Samman med vår mor på Sundsholm gjorde hon allt dels för att spara utgifter, dels för att utöka inkomster genom handarbeten och dylikt.

Stycke efter stycke vandrade det gamla kära hemmets bohag bort. Vid flyttningen 1879 — från den ena Stockholmsvåningen till den andra — hade de verkligt dyrbara möblerna — bland dem den på auktionen efter Emilie Högqvist köpta svarta päronträdsmöbeln — sålts på auktion vid en tidpunkt på året, då de blevo så gott som bortslumpade. Sina dyrbaraste tavlor hade Emil Key redan skänkt till vänner, som visat honom hjälpsamhet. Vid auktionen på Sundsholm såldes nu vad som ej behövdes för bosättningen i Hälsingborg. Vi tre döttrar ägde vardera tusen kronor, dem vi fått i faddergåva. För denna summa löste jag vad jag behövde till min bosättning i Stockholm, syster Hedda brukade dem till nämnda studieresa och Ada utlöste en del av boet till sitt blivande hem. Dessa saker lämnades kvar på Sundsholm, vars huvudbyggnad sålunda blev beboelig. Vi motsågo ju vid skilsmässan alltjämt sommarbesök där och sålunda även någon tids samvaro med vår bror, som också inköpte en del av det kära gamla bohaget till det lilla ungkarlshem, han

tills vidare på Sundsholm ordnat. Böckerna, Emil Key's älskade böcker — en del rariteter, andra i gamla praktband — måste han slumpa bort på bokauktion i Lund. Men därförinnan hade ju vår ungdom i vårt eget lands, i grannlandens och i de stora kulturlandens yppersta litteratur vunnit en rikedom, som hör till de oavytterliga. Våra gamla vänner på Kallernäs hade — på vintern och våren samma år — gått bort. Men folket fanns kvar att taga avsked från, liksom de kära fränderna på Helgerum och det lilla barnhemmet i Gladhammar, som vår mor stiftat, liksom hon även under brydsamma tider och sina egna svåra förhållanden med osparad möda och kraft upprätthållit det. Barnen hade virkat en schal till avskedsgåva och rörd mottog hon den såsom något »alldeles för mycket för det lilla hon kunnat göra». Den lilla älsklingshunden följde med. Den stora, newfoundländaren Wild, var bortgiven till en god husbonde.

Själens styrka hade under allt detta varit den svaga kroppens stöd och Sophie Key kom någorlunda frisk i november till Hälsingborg, där hon — utom glädjen att återse sin man — även hade den att träffa sin kusin, greve Henrik Dücker från Örtofta, som hon ej sett på 25 år. Hon motstod hans inbjudning dit till de avhållna kusinerna, för att ej åter lämna sin man ensam. Men hade hon i stället följt kusinen hem, torde hon blivit oss bevarad. Hon måste nämligen först bo på hotell, ty posthuset stod under reparation. Så ådrog hon sig i fuktiga rum den förkylning, som blev början till hennes sista sjukdom, ett hjärt- och njurlidande.

Något före julen kunde inflyttningen ske. Stämningen var ej sådan, att Emil Key det året skrev nya

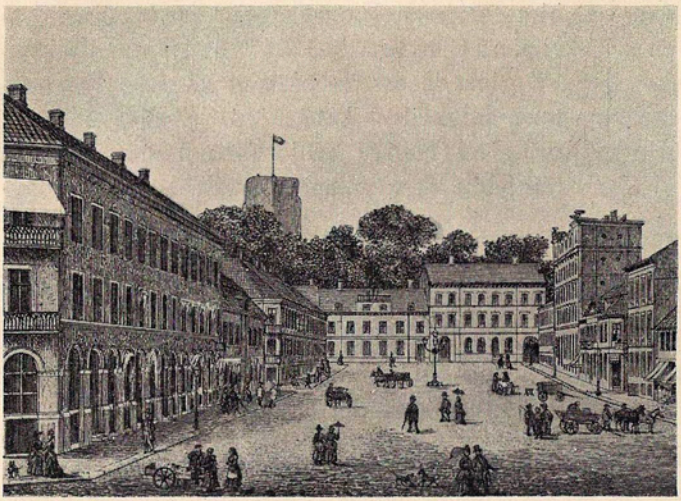

Posthuset i Hälsingborg.
(Tvåvåningshuset under Kärnan.)

julvers. Men Sophie Key läste om de verser, han skrev den sista julen i det gamla hemmet om

Gammal och ny Tomtebolycka.

»Om hemmet vårt för lifvet bygdt,
blir fattadt af en storm;
om bo, som hittills har stått tryggt,
i spillror utan form
kring rymden slungas hit och hän,
om spårlöst allt försvann:
Vi säga — med Guds hjelp — 'än se'n,
blott h j e r t a t hoppas kan'.

Blott i vårt inre allt står qvar
af kärlek, frid och tro;

blott stormen utom knuten far,
vi inåt bygga bo!
Vi gripa då oss an på nytt
med enig, ökad kraft,
och inifrån i fröjd förbytt
blir yttre sorg vi haft.

Och åter reses hemmet opp,
vårt yttre hem igen;
och åter blomma mod och hopp
och julfröjd kommer än.
Och huru lågt det än kan bli
vår yttre lyckas tak:
Nog skola samfäldt — alla vi —
se kärleken gå rak!»

Julen hade varit jämförelsevis god i det nyordnade hemmet, men snart på nyåret 1884 började vår mors sjukdomstecken bli alltmer oroande. Bland hennes plågor var en nästan fullkomlig sömnlöshet, ty hennes av naturen dåliga sömn hade blivit alldeles förstörd genom det oerhörda bullret från torget, vid vilket posthuset låg. Redan under vintern såg sjukdomen hotande ut och far skrev att hon var »skuggan av en skugga, ja, hon orkar ej ens att vara sjuk». Men som förut tröstade hon oss med att hon under sina vaknätter fick sina bästa idéer. I hoppet att tystnaden, luftombytet, glädjen att återse det gamla hemmet skulle medföra en ändring till det bättre, beslöt Emil Key att låta oss taga henne till Sundsholm, där min syster Ada och jag vårdade henne, medan han själv i Hälsingborg måste lida alla orons kval.

Ångbåtsresan till Västervik gick någorlunda lyckligt och Sophie Key kunde från Sundsholm själv meddela sin man huru hon njöt av friden, friheten och naturens skönhet och innerligt tacka honom för att han berett henne denna ro liksom för all outtröttlig omvårdnad och kärlek under vinterns sjukdom:

»Den har ej litet bidragit att jag tillfrisknat så pass och hoppet att kunna bereda dig någon trefnad i vårt nya ålderdomshem gör att intet sparas för att återvinna helsa och krafter. Tack, tack, tack, min egen älskade, för allt tålamod, all kärlek och all ömhet jag fått, alltid och senast i vinter, tack! Jag tycker det rent af skall vara en lättnad för dig att slippa se eländet och skralheten.» — — —

Han fruktar att hon tröttar sig med breven, men hon svarar att intet tröttar henne mindre, därför att de äro henne ett så stort nöje; att hon behöver sysselsätta sig för att glömma plågorna; att hon blir mest trött av att ideligen sköta sig och är ledsen att framstegen ej svara mot bemödandena. »Jag har ju så ofta skilts från dig på längre tid än nu, men aldrig har det förefallit mig så svårt och tungt som nu,» skrev hon i sitt näst sista brev.

Det sista brevet medförde en misstämning mellan makarna, ehuru av den mest rörande orsak. Hon, som t. ex. i Hälsingborg behöll sin gammalmodiga slitna kappa, som tjänat många år på Sundsholm — ty en ny sådan blev ju en ny utgift »och folk ser nog ändå, att jag är ett fint fruntimmer», sade hon skämtsamt — blev alldeles förtvivlad när hennes man skrev, att han på Sofiero sett en slags madrasserade luckor, genom vilket drottning Sofia fått tyst i sitt sovrum. Nu skulle han åt »sin drottning Sofia» göra likadana. Hon besvor honom att ej göra onödiga utgifter för henne, vars

främsta önskan var att han skulle börja avbetala skulder, och hon bannade honom för den redan gjorda.

Han svarade att han inte kunde finna det onödigt att lindra hennes lidande, men han berättade att han lagt bort att röka* och icke ämnade återta cigarren förrän nämnda utgift var betalad. Han bad innerligt att hon med några rader måtte förvissa honom att hon förlät och insåg att hans ömhet föranlett hans obetänksamhet. Men när detta brev kom kunde hon endast röras över hans kärlek, icke längre uttrycka sin egen. Breven gingo tätt mellan Sundsholm och Hälsingborg; än meddelande en ljusning, än en försämring. Den sista kom så pass fort att det telegram, som kallade Emil Key till dödsbädden, kom för sent. Under de första morgontimmarna natten till den 7 september hade hon hänsomnat. När vår far kom tio timmar senare, kunde vi säga honom att de enda ord, hon den sista natten talat gällde honom: hon begärde på aftonen ett sömnpulver för att vara litet utvilad när han skulle komma. Men på natten kände hon det sista nalkas, och från hennes redan bleknade läppar kunde vi uppfånga viskningen: »små flickor, var snälla mot pappa!»

*

Dessa ord voro den enda hugsvalelse vi kunde ge vår far, när han kom, han som upplevde den bitterhet han kallade den största: ett »försent» samman med ett »aldrig mer». Men sedan kom från den gamla hembygden mycket, som blev en vemodig tröst. Sunds-

* Som ovan nämndes hade han förut av hälsoskäl måst avstå från cigarren, men sedan några år tillbaka fått tillstånd att återta den.

holm stod i underbar och stilla höstskönhet, hela den vecka dess forna härskarinna från ena söndagen — den 7 september — till den andra där stod på bår.

Vid hennes grav yttrades om henne att hon varit en av de kraftiga kvinnor, om vilka landets historia täljer, en av dem som stått lugn i storm och strid, stolt höjande huvudet även då striden är förlorad; att hon för hela församlingen i mångt och mycket varit föredöme, i allt en ära för densamma. En husmoder, som skattat enkelhet, arbete och allvar högt men även visat en gästfrihet, lika hjärtlig som fin och nobel.

Det torde i den stora skaran ej varit någon, som inom sig jävade de lovorden.*

Den järnväg, för vilken Emil Key så många år oförtröttad arbetat, ställde ett extratåg till förfogande, som från Fårhult förde kistan till Västervik och Emil Key kände det gott, att han förtjänat det tåget åt henne.

Hon hade själv velat vila i den gravplats, han inköpte åt sin farmor 1858 och tog så stor att den skulle räcka till flera, ty hans hustru var då — som han trodde — döende.

Från hela bygden kommo rörande uttryck av tacksamhet och vördnad. I fråga om dessa vill jag helst lämna ordet åt en gammal vän av Sundsholmshemmet, Carl Rydström, som i ortens tidning sålunda tecknade hennes bild:

Man talar i våra dagar så mycket om kvinnans emancipation och hennes likställighet i många avseenden med mannen. Och visst är, att om rättighet härtill skulle bero uteslutande på kunskaper och livligt intresse för även andra

* Socknens kyrkoherde, A. Verner, som förrättade begravningen, kände henne från de onda som från de goda dagarna.

frågor än de rent sociala eller dem som röra familjen och hemmet, så kan berättigandet ej vara tvivelaktigt. Hon, som nu sysselsätter vår tanke, skulle kunna åberopas som ett bevis. Vi tro dock, att kvinnans förnämsta livsuppgift är av högre och ädlare slag, och att det i allmänhet är nog för hennes ära och sällhet att i den lilla familjekretsen utgöra, så att säga, hjärtat från vilket livets pulsar utgå och röra sig. Vare sig härmed hur som helst: ett är visst — och detta torde äga sin fulla tillämpning på Sophie Key — att bakom mannens livsgärning och dåd står ofta, som den tysta kraften står bakom den yttre handlingen, makans eller moderns förädlande och alltuppoffrande kärlek, livande, stärkande och, när motgångarna komma, tröstande och skyddande.

Född och uppfödd i ett rikt högaristokratiskt hus, varest i uppfostringen de praktiska bestyren främst togo ut sin rätt, hade hon bibragts all den bildning, som tidens lynne fann behövligt; men framför allt hade hon fått denna fäderneärvda prägel av kraft, ihållighet och mod, som sedan hela livet igenom utmärkte henne. Redan tidigt kastade kärleken sitt varma skimmer över hennes liv, och hängivnare eller trognare har ingen make varit älskad än hennes. Huru deltog hon ej, med hjärta och själ i de strävanden, som voro hans, och de segrar, som vunnos på olika områden — vare sig odlingen gällde litteraturen eller jorden — eller ock striden utkämpades för det han ansåg nyttigt och gott för hemorten eller det stora fosterlandet. Men hennes begär att gagna och verka sökte sig också egna fält; och om hennes ihärdighet samt mödor i dessa avseenden vittnar ej blott det barnhem, hon stiftade och upprätthöll, utan ock alla hennes även trötta steg till nödens, sjukdomens och sorgens läger. Ty snart visade det sig att den jordiska hyddan var bräcklig och skör, och upprepade bröstsjukdomar förde henne flera gånger nära döden tills livet slutligen blev en enda tynande sjukdom.

Själv anspråkslös och enkel, syntes hon, efter återkomsten sistlidna vår till det gamla kära hemmet, nästan förundrad över att vara så ihågkommen och älskad, som hon var av alla dem hon överhöljt med sina välgärningar. Denna tacksamhet tog sig också uttryck — och det var egentligen

härom vi ämnade tala, fastän det rika ämnet måhända fört oss på avvägar — vid jordafärden i söndags, då hela vägen från Sundsholm till kyrkan, en halv mil, var granrisbeströdd och templet själv, där jordfästningen skedde, rikt smyckat med blommor och grönt, under det att, opåkallat, en enskild musikkår från grannskapet, ackompanjerade kyrksången.

Så kom, just då på den klara blå himlen solen nedgick, liktåget sakta framgående till den, av en stor människoskara uppfyllda järnvägsstationen här i staden, och möttes där av hennes alla vänner från när och fjärran. Översållad med blommor, cypresser och murgröna bars kistan av gamla trotjänare till gravplatsen och sänktes vid en kort bön och många tysta välsignelser i graven. Där vilar hon nu som hon själv förordnat på huvudkudden av alla de brev, hon under 35 år fått emottaga från honom, vilken hon i livet omfattade med en kärlek som i döden icke dör...

Vår mor hade nyss fyllt 60 år, då hon fick ro. Vår far nådde den ej långt efter att han fyllt 70. Men varje dag under de åtta åren, han fick vänta, längtade han till hennes och sin grav.

*

Var gång, vi som vuxna firade hemmets käraste fest — föräldrarnas bröllopsdag — hade vi till dem riktat ord sådana som dessa i ett brev till vår mor: »Du vet, vad det är för oss att hava ägt det dyrbaraste hem, där vi aldrig sett annat än lycka och renhet; där vi lärt oss tro på äktenskapets helgd och på styrkan i en kärlek, som icke vet av återvändo. Måtte vi in i er levnads sena kväll av er lära samma stora lärdom, hos er hämta samma tro!»

Så fick det icke bli, vi måste alla tidigt lära oss leva av minnet.

Men när jag nu i dessa min fars Minnen ägnat några sidor åt hans maka, då vet jag att inga blad i

dessa M i n n e n i högre grad skulle glatt honom, än just dessa. Själv skrev han till den gamle vän — Carl Rydström — som tecknade den ovan anförda minnesrunan:

»Min hustru, osjälvisk och anspråkslös för egen del som högst få, har aldrig i livstiden haft någon tanke på att firas. Min hustrus livsverk har gått genom världen som 'ett ouppbrutet brev': utom socknen, hemmet och vänkretsen har det icke hunnit.» Men han var glad att vännen »nu givit det vingar», som förde det något längre. — — — »Rörande har under denna tid varit folkets vänlighet och rörande är nu folkets deltagande i vår sorg! — — — Hon själv har knappast vetat — och folket här ännu mindre — huru djupt hennes hjärterötter gått ned i härvarande förhållanden.»

*

Den tröst, som hembygden sålunda givit, räckte ej vid återkomsten till Hälsingborg. Visserligen hade Emil Key även där minnen av den tillsammans genomlidna vintern, men de ägde icke den bärande kraft, som den nyss firade sorgens högtid kunde skänka. När han skrev till den ovannämnde vännen, för att ur »djupet av sitt kvalfyllda sinne» tacka för de ovannämnda minnesorden yttrade han:

»När jag tänker på det förflutna, vad hon varit — då komma länge försinade tårekällor att svälla som om våren!» Sorg och sömnlöshet angrepo honom så mycket att han en kort tid efter sin hustrus död fick första anfallet av hjärnblödning.

Sin känsla av vad hans egen tillvaro nu blev uttryckte han i ett brev till samme vän, där han kallade sig

»en numera ur vägen stående gubbe, halft gömd och helt glömd för och af den stora allmänheten, en hvilken icke vill göra något ondt, samt icke kan göra något godt. — — — Ehuru alltjemt valbar till I Kam., har jag för egen del, bestämdt afböjdt flera anbud i den vägen, fast besluten att använda min lefnadsafton på annat sätt. Jag har mitt tidningspressarbete och mina memoarer. Dessa, i förening med tjensten, äro fullt upp för det, som återstår af lifvet.»

*

Han hade redan erfarit att den »sinekur», som man trodde honom åtnjuta, var allt utom en sådan. Ja, den berövade honom även uppfyllelsen av de nyss uttalade förhoppningarna om personligt arbete. Den nya tjänsten var icke endast betydligt mindre givande än man trodde, utan även mycket mer ansträngande än väntat. Den hade sin ljusa sida i den älskvärdhet, som han mötte hos sin förman, generalpostdirektör A. Roos, som några år tidigare samverkat med Emil Key för en gemensam önskan, den om post- och telegrafverkets sammanslagning. Tjänstemännen på postkontoret voro dugliga och angenäma; själv vann han deras sympati genom sitt hänsynsfulla och vänliga väsen och de hjälpte honom till rätta i hans ovana sysslor på så aktningsfullt sätt, att han ej behövde känna sig förlägen att vädja till dem. Allt detta kunde dock icke ändra det faktum att ett postkontor, i fråga om uppbörd och redovisning, hör till de mest svårskötta ämbeten. Emil Key skrev att det ej var tjänstens anspråkslöshet utan dess beskaffenhet, som gjort att han ej känt sig passa för den. Och han upptäckte redan första året till sin förfäran en kassabalans; en sådan uppstod ännu två gånger. Första gången tillskrev han den sin egen

ovana och tankspriddhet under det första sorgens år han genomlevde; senare blev orsaken ofattlig för honom som för hans närmaste man och hans dotter Ada, som var hans skrivhjälp. Hans förtvivlan var obeskrivlig, ty, som han skrev, »det gäller mer än livet, det gäller det enda jag har kvar, hedern». Denna förtvivlan avtvingade honom t. o. m. utropet: »Jag kan ju inte ens ta livet av mig, ty jag har en livassurans,» som han dessutom lämnat i skuldavbetalning! Bristen blev naturligtvis betäckt. Men olyckan framkallade nya hjärnblödningar. Några år efter hans död funno vi den antagliga orsaken: en vaktmästare blev ertappad med och bekände fleråriga försnillningar vid postkontoret. Men då var redan Emil Key borta ur det liv, om vilket han under dessa år brukade anföra Herweghs ord att »mänskohjärtat måste styckvis brytas».

*

Så kom det sig att Tidningspressens historia aldrig fick mer än den första delen. Så kom det sig att det aldrig blev mera av Emil Key's Minnen än de i detta arbete meddelade brottstyckena. Men så kom det sig också att hans barn lärde sig älska honom med den svidande ömhet, som barn endast ge sina föräldrar, när dessa — utan personlig skuld — blivit bland de kränkta och förödmjukade och barnen se dem bära detta öde stort, milt och ödmjukt. Av alla livets sår äro de, man sett sina föräldrar erhålla, om ej de, som träffa djupast, nog de, som svida längst.

Ehuru Emil Key i Hälsingborg ej hann fullborda det, som låg honom om hjärtat, skrev han dock där en liten bok om Hälsingborg, som han redan 1884 fått

idén till och denna hade glatt hans hustru. Han fullbordade boken — som han säger i förordet — av »oemotståndlig håg att göra en kär avliden till viljes och för att i alla fall sömnlösa nätter icke skulle bli alltför långa». Möjligen, fortsatte han, kunde han sålunda bli Hälsingborgs samhälle till någon nytta, på det enda sätt han kände sig hågad eller i stånd till. Ty för stadens egna invånare och för främlingsströmmen saknades en tidsenlig beskrivning över Hälsingborg med omnejd.

Boken om Helsingborgs stad och grannskap utkom 1885 och är naturligtvis i det aktuella föråldrad. Men den livfulla och kulturellt intressanta överblick, som börjar boken och de naturskildringar, dem staden själv och dess grannskap föranleda, äro ännu läsvärda. Såväl ögonblicksbilderna från nutidens Hälsingborg som grannskapet utmed skånska kusten och grannskapet på andra sidan Öresund äro skrivna med den målande och personliga stil, som betecknade Emil Key. Landskapsbilden, den historiska anekdoten, den allmänna reflexionen växla med varandra i dessa skildringar av »omnejden», som på den svenska sidan sträckte sig ända upp till Kullen och på den danska ända ned till Köpenhamn. Där kände sig Emil Key vid sitt sista besök oroad för framtiden, emedan Köpenhamn nu syntes honom vara »ett för stort huvud till en för liten kropp, ett förhållande, farligt för ett lands sundhet».

Det sista Emil Key skrev för trycket handlade även om Hälsingborgs grannskap. Det var en uppsats om Ön Hven och Tyko Brahe, som trycktes i Läsning för folket. Han ger där en god bild av den egendomliga ön och den mångsidiga och orolige ande, med vars namn den är oupplösligt förbunden.

Med av egna erfarenheter fördjupad medkänsla skildrar han denne man, som slutade sitt liv i fattigdom, framför allt därför att han haft ett livsmål, »för vilket han frivilligt uppoffrade varje hänsyn till egen eller sin familjs fördel och åt detta mål ägnade hela sitt intresse, sin själs bästa krafter, ja, med ett ord, allt vad en man kan giva». Ord, snarlika dem, som senare uttalades vid Emil Key's egen bår.

*

Emil Key's personliga umgänge i Hälsingborg var dels det tillfälliga, som ett eller annat besök av en vän eller riksdagskamrat medförde, dels det visserligen ej täta men hjärtliga med den forne riksdagskamraten och vännen Fredrik Borg. Dennes lika älskvärda som betydande hustru, Kristina Borg — som nu stod lika stark och stödjande vid sin mans sida, som hon sedermera ensam fortsatt hans livsgärning* — gjordé mannens vänner till sina.

Sedan början av 1850-talet hade Borg i Öresundsposten kämpat för de radikala idéer, av vilka många ännu stå på dagordningen. Den barnafromme idealisten blev anklagad för hädelse mot Gud och åklagaren yrkade på livets förlust; den renhjärtade och hjärtegode människovännen, den modige och vidsynte föregångsmannen kallades »folkförledare» och »nidskrivare». Men med oförändrad optimism, med orubblig tro fullföljde han sina strävanden och fick för dessa ett varmt erkän-

* Den, som närmare vill lära känna mannen och hans gärning, hänvisas till den biografiska studie över Fredrik Borg, idealisten och föregångsmannen, som Louise Hamilton 1910 utgav.

nande från dem, som ägde något av hans anda. Bland dessa var Emil Key, som visserligen gick mindre långt än Borg i radikalism, ja, ibland kom med ett varnande »saktare i backarna!» men i det stora hela gav Borg rätt i sak, om han även, t. ex. i norska frågan, ej alltid gillade det sätt, på vilken saken förfäktades av Borg och dennes nära vän, Björnson. Med lika mycken finkänslighet som hjärtlighet deltogo de själva så lyckliga makarna Borg i Emil Key's saknad efter sin hustru. Med sin vänlighet lyste de upp mången grå dag och de båda riksdagskamraternas meningsbyten, Borgs berättelser från riksdagen — där han i sex år tillhört andra kam. och lantmannapartiet och sedan i nio år första kam. — voro stunder i Emil Key's liv, som ännu kunde kallas glada. Han kände då den sympatiens luft omgiva sig, som han under sitt tidigare liv var så van vid i sällskap som hemma, att den då för honom var det naturligaste av allt. Nu var den luftkrets, i vilken han levde, en annan och det var få, som sågo en skymt av den forne som älskvärd sällskapsmänniska berömde, Emil Key mer än dessa älskliga makar, hos vilka han kände det hemlyckans solsken, som en gång värmde även hans liv. Doktor Gustaf Aldén, vilken som folkhögskoleföreståndare och landtingsman vunnit Emil Key's sympati,* sände honom tioårsberättelsen över den folkhögskola, i vars tillkomst Emil Key hade den främsta delen. Emil Key svarade:

»Åldrad och krämpig följer jag Eder bana med de varmaste sympatier och lifliga välönskningar, ty gubben tänker och känner detsamma som den forne mannen och lika varmt.»

* Deras samarbete är av d:r Aldén skildrat i del II, sid. 41—43.

Detta visade Emil Key icke minst i och genom sitt intresse för vänners intressen men även gentemot de tankar, som den nya tiden medförde.

Under Hälsingborgsåren företog Emil Key endast tvenne längre resor. Den ena var 1885 till sin hustrus grav, för att ordna den såsom hon i livet fann det vackert och för att besöka sin syster på Helgerum, där han med den enda nu kvarlevande av deras halvsyskon, Anne-Beate Brithelli, stämt möte. De tre varandra så innerligt tillgivna syskonen voro sålunda en sista gång samman.

Den andra resan hade även ett avsked som orsak. Den gällde Vreten, där Gösta Posse sedan 1884 varit en sjukling och 1888 på nyåret var så dålig, att Emil Key, ehuru själv sjuk, ej kunde avhålla sig från ett avskedsbesök hos honom. De år, som förflutit sedan de skildes åt i Stockholm 1883, hade varit plågans år för båda. Men ingen lidandets egoism — lidandet har ju sin lika väl som lyckan — hade gjort dem kalla. Deras hjärtan voro lika öppna för varandra som i ungdomen.*

Redan innan Gösta Posse 1869 inträdde i första kam. hade han skrivit till Emil Key att det skulle över-

* 1847 skrev en deras gemensamme vän från Förbundet att »Gassen» — Gösta Posses namn bland förbundskamraterna — blivit »fullblodig aristokrat», men när han och Emil Key möttes vid den senares bröllop var vänskapen densamma. När de 1865 flyktigt återsågo varandra — vänner träffades ej ofta i dessa landsvägsresornas tider — brann Emil Key för den representationsreform, som Gösta Posse röstade emot, men vänskapen var densamma. 1868 skrev Gösta Posse att de 28 år, som då förflutit sedan de som unga Lundastudenter blevo vänner, icke ändrat deras blick på varandra, utan de »funno varandra så som de sågo varandra under ynglingaåren och törhända har ynglingasinnets syn den verkliga sanningen på sin sida».

ensstämma med »min själs, jag kan säga heligaste, tendenser att stå i kulregnet tillsammans med den, vid hvilken jag ända ifrån min tidigaste ungdom varit fästad med band, för hvilka ordet vänskap knappt är tillräckligt betecknande; band, som en tjugoårig skiljsmässa ej förmått att slita och hvilka sålunda väl få anses vara oberoende af tidens inverkan. Men hvad som är oberoende af tiden, det tillhör ju evigheten, och de toner, på hvilka vår vänskap sjunger, lära väl ändå finna starkare genklang i evighetens rymder än i de trånga kretsar, varest vi nu någon liten tid äro tvungna att dväljas».

Det var i denna stämning, Emil Key återvände till sin ensamhet och han var lycklig att ha företagit resan, ehuru den varit en pina: hans fötter hade svullnat så att skodonen måst skäras upp. Vid påsk kom budet att Gösta Posse fått sluta sitt lidande. Ju djupare Emil Key sålunda kom in i skuggornas dal, dess oftare fann han en tröst däri att, som han skrev, »mamma fick gå bort, slapp att se släkt och vänner — Tjust och hela Kalmar län — ja, halva Sverige, störta samman i ruiner». Han trodde icke mycket på en ljusare tid för sina barn. Han skrev: »Vilka ulvatider, I gån till mötes! Skolen I då säga: tänk vad far var lycklig, som slapp se allt detta moraliska och ekonomiska elände?» Han talade ofta om de stora händelser och förändringar — krig, revolutioner m. m. — som han trodde sekelslutet och det nya århundradet skulle medföra. Men han hoppades att ur allt det onda något nytt skulle födas. Ty »historien visade ju att de nya buden bruka komma, som de på Sinai, under åska och storm». Stormtecken såg han många. Själva pressen, den han liknade vid vindflöjeln, som gnisslande

vänder sig hit och dit, fann han — just i och med detta gnissel och gny — som stormbebådare.

*

Så gick Emil Key in i sitt sista livsskede.
Under sin ljusa tid skrev Emil Key följande:

»Vilket är lyckligast, nej — mest verkligt, menar jag — verkligheten eller fantasien? Kanske verkligheten, när den uppleves av naiva och oskyldiga människor. De levnadströtta åter kunna intet få av verkligheten. Dem tröstar kanske fantasien? Men å andra sidan är denna friskast hos de naiva och oskyldiga. Människohjärtats mysterier äro outgrundliga men visst är att både i verklighetens och fantasiens värld det bekräftar sig att himmelriket tillhör barnen. — — — Passionen, vad föremål den än har, är i ungdomen mera spridd, i mannaåldern mera enhetlig. Men som ungdomen rör sig i en himmelsk sfär, mannaåldern i en jordisk, så verkar ungdomens passion mera luftig och flyktig, den mogna ålderns mera stark och samlad. Så är även passionen i sin ursprungliga mening av l i d a n d e. Själen har för sina sår det bästa läkhullet i ungdomen och i ålderdomen: samma verkan av olika orsaker!»

Om detta är sanning, då nådde Emil Key själv aldrig ålderdomen och blev heller aldrig levnadstrött. Ty hans sår kunde aldrig läkas. Och det var alltjämt i verkligheten, han sökte sin tröst. Verkligheten var nu hans barn och vi kunde trösta mera, ju mer han själv blev som ett barn i omedelbarhet. Han insåg att han ej nog låtit oss se sin ömhet; att han varit för litet demonstrativ i uttrycket av sina känslor. »De ha,» skrev han, »därför ej varit svaga, utan sega och slitstarka. Men deras värme är kolmilans tysta och stilla eld, icke de sprakande flammornas.»

Alltmer fingo vi nu erfara värmen. Alltmer blev det sant, som han skrev, att vi »allt bättre behöva

Emil Key
of Ernst Ljung
1854

varandra, ju mer barnsliga, ju mer ödmjuka, ju mer överseende vi bli mot varandra».

Vi hade efter flyttningen från Sundsholm haft en svår, fast nästan tyst kamp med varandra. Våra hjärterötter kunde aldrig slitas från barndomshemmet och vår far fruktade därför att vi aldrig skulle se »det gamla hemmet på det nya stället», isynnerhet sedan han där var ensam. Han skrev: »d e t t a skulle varit mig en sorg liksom den bittraste självförebråelse». Ty hade vi ej känt oss hos honom ännu äga ett hem, då hade han måst erkänna, att hans »hustru för honom varit för mycket, men barnen för litet».

I det förflutna hade vi verkligen känt så, men aldrig numera, sedan vi erforo huru han förverkligade sina ord: »jag vill, så dåligt och ofullständigt jag kan, vara både mor och far för er». Han var rörande tacksam, när han märkte att även det nuvarande hemmet »började komma till sin rätt», att »även det en gång kunde få sitt minne». Vi å vår sida upplevde att när Sundsholm 1888 slumpades bort — och dock ingen av oss barn kunde förvärva det — blev detta en djup smärta icke blott för oss, utan även för honom, som själv trott, att hans kärlek till Sundsholm värkt bort genom de lidanden, olyckorna där beredde honom.

Han hade aldrig fordrat våra besök i det nya hemmet, ty, skrev han, »blott frivilligt given ömhet är trovärdig». Men när han kände att vi »ej ensamt kommo av pliktkänsla och medlidande», då grät han sina första glädjetårar efter vår mors död.

En annan gång skrev han att vi nu »på gamla dagar» så lätt narrade varandra att gråta, men det var nog icke bara nervsvaghet, nej, en högre känslovåg framkallade rörelsen: »Det är m o r s ande, som om-

gifver oss och talar till oss, hviskar hvad hon tycker och tänker samt låter ur tårarnas regn doftande minnesblommor spira fram. Hvad mig, gamle stofil, beträffar vet jag intet ljufvare, intet gladare än vissheten om 'att just så' skulle Mamma tyckt och tänkt om hon lefvat. — — — Hjertat har inga skarpa kanter förr än det blir torrt. Och torrt är det ej så länge det har glädjetårar och minnestårar i behåll.»

En annan gång, vid tanken på allt, vi alla förlorat och dock i viss mening ägde kvar, skrev han: »Om dylika lefnadsminnen och lifsförluster äro bittra att känna och erfara, så äro åter — och just derför — dylika lefnadsminnen och lifserfarenheter ljufva att minnas, stärkande och befästande tron på det godas herravälde och makt på jorden. Sålunda, ingen skugga utan ljus, liksom intet ljus utan sin skugga! Ädlast på jorden: kärlek och förlåtelse.»

Under allt vårt görande och låtande kände vi hos oss hans kärleksfulla, minnesgoda tankar. Han hade alltid varit glad att kunna ge. Nu kunde han det endast genom att plocka ifrån sig själv alla de små saker, som kunde glädja oss. Och vår rörda tack gjorde honom ödmjukt tacksam. Han hade för sin hustrus räkning börjat ordna den i brant terrassform uppstigande lilla trädgården bakom posten och åt henne uppfunnit en bekväm trädgårdsstol att där vila. Han fortsatte att där plantera växter, som hon, den blomsterkära, önskat få dit från Sundsholm. Nu kunde vi aldrig göra honom gladare än genom att trivas däruppe i backen med den härliga utsikten över Sundet. Medan han bad oss ha fördrag med sina stora brister, kände vi oss stå inför ett det ädlaste föredöme av resignation utan bitterhet. Och när han sade sig icke förtjäna vår kärlek, var det vi,

som kände oss icke nog kunna visa vår ömhet för denne far.

I sin krafts dagar hade han ofta gjort oss försagda i fråga om att uttala våra ungdomliga meningar, dem han ju med rätt fann omogna, och vi hade i våra stilla sinnen jävat hans ofta upprepade ordspråk: »Si la jeunesse savait, si la vieillesse pouvait.» *

Nu utbytte vi tankar som likar och han undertecknade sina brev ej endast som »fader», utan även som »vän».

*

År 1888 blev en ny vändpunkt i Emil Key's liv.

Hans dotter Ada, som varit hans hjälp och stöd i Hälsingborg, hade nu utsikt att bilda ett eget hem, ty hennes trolovade, Herman Petterson, var utnämnd till fängelsedirektör i Visby. Som vår fars hälsa nu var så försvagad att han även med denna dotters hjälp ej längre kunde sköta alla de skriverier tjänsten medförde, begärde han och erhöll tjänstledighet och flyttade på våren till Visby, där han hyrde några rum i närheten av sin dotters blivande hem. Hennes trolovade blev nu för Emil Key en kär son och senare även en kärleksfull vårdare.

Samma år hemkom Emil Key's yngsta dotter, Hedda, från Frankrike, där hon haft ett par goda lärarinneplatser. Hon ämnade nu slå sig ned i Göteborg som lärarinna i franska språket. Hon livade mycket vår far genom alla berättelser om sina intryck från hans kära Frankrike. Nu kunde hon till sitt lilla hem förvärva något av det gamla boet innan detta åter upplöstes.

* Om ungdomen förstod, om ålderdomen förmådde.

Endast så mycket blev medtaget till Visby, som behövdes för den lilla bostad, där Emil Key, enligt hans eget ord, kröp in »som snäckan i sitt skal».

Samma år hade hans son Mac kunnat hemföra sin tyska brud, Marie Schade, och då Sundsholm såldes, arrenderade han en gård i dess grannskap. När Emil Key den 11 juli 1888 höll bröllop åt sin dotter Ada, hade han sålunda för första gången på flera år sina fyra barn samlade omkring sig. Men all rörelse, som nuet och minnet framkallade, blev honom för stark. När han ville tacka sin dotter, för allt hon varit i det hem, hon nu lämnade — »sin mor upp i dagen, samma trofasta älskande själ, som i handling visat sin hängivenhet» — då blev känslan honom för stark: den forne vältalaren hade svårt att finna ord och han förväxlade dem, så att han stundom talade icke till sin dotter men till sin hustru.

För den lilla krets av tio människor, som hörde detta hans sista, stapplande tal blev detta det mest gripande av alla. Men det var även första tecknet på att tungan icke längre lydde tanken, en vändpunkt, från vilken vi kunde räkna själskrafternas avtagande. Ännu var han i stånd att taga del i samtidens liv liksom att upplivas vid minnena av det förflutna. Den, som ofta beredde honom anledning härtill, var hans gamle gode riksdagsvän, Gustaf Kolmodin, som hade sitt hem i Visby och gladde Emil Key genom sina besök, vid vilka allvar och skämt växlade.

Emil Key var alltjämt livligt intresserad av sina bortavarande barns arbete. Sålunda följde han med iver mina första steg ut i offentligheten, och tog löfte att jag skulle sända allt, jag skrev såsom jag brukade göra till mor. När jag i Finland hållit några föredrag om gift

kvinnas äganderätt — liksom i Stockholm om kvinnornas bruk av sin kommunala rösträtt — uttryckte han sin särskilda belåtenhet över att jag syntes honom klok. Han skrev:

»I fråga om gift kvinnas äganderätt har du framhållit den nytta även männen skola få av reformen och du har vädjat, icke till mannens liberalitet och rättskänsla, utan till kvinnans skyldighet att begagna sina rättigheter i fråga om utövning av sin kommunala rösträtt. Både det ena och andra tar bättre än deklamationer i gamla stilen mot tyranniet eller invokationer till männens storsinne.» Han sade sig vara viss om att »kvinnorna fortast föra sin sak fram genom att betona sina skyldigheter och bruka sina rättigheter, ty så skola de säkrast erhålla mer av båda delarna».*

Det skede, vilket nu kännetecknas som »åttiotalet», vann icke Emil Key's sympati. Redan 1886 förespådde han:

»En reaktion mot, en trötthet vid en alltför mycket och ofta producerad 'indignationslitteratur' är i antågande med stormsteg. — — — Kielland har visserligen rätt att man icke skall kasta ut barnet med badvattnet, därför att vattnet är smutsigt. Men för mycket är för mycket, blir trantararigt och detta ledsnar folk säkrast vid.» **

Nu, som i sin ungdom erkände han tendensromanens berättigande och underkände den estetiska syn-

* Bland dessa rättigheter ville Emil Key icke medge den till karlaktighet. När han t. ex. 1876 i Strömstad hade sett och hört Aasta Hansten, skrev han: »När kvinnan vill vara lika mannen, icke bara vara lika berättigad, misslyckas hon dubbelt.»

** Här må ihågkommas att Vallfart och Vandringsår utkom två år senare.

punkten att ett konstverk ej bör äga annat mål än sig själv. »Mänskoanden, som litteraturen uttrycker, syftar ju,» sade han, »till ett högre mål än livet självt?» Men det var den ensidiga speglingen av livet — där åttiotalet överbetonade nattsidan, vardagen, gråvädret — som han ogillade. Ernst Ahlgren var den enda av »åttiotalets» författare, som han varmt beundrade.

*

Men det var icke endast tråkigheten, som frånstötte honom hos åttiotalslitteraturen och den därmed sammanhängande tidsriktningen. Med glädje återsåg han Björnson i Hälsingborg och hörde honom hålla sitt föredrag om engifte och månggifte. »Denna gång har kondoren tillräckligt hög luft att flyga i,» skrev han. Han fann att Björnson lugnat och samlat sig och var fullkomligt enig med honom däri att man i könsfrågan stod inför en farlig reaktion, som skulle föra oss tillbaka i lägre utvecklingsformer. »De realistiska och naturalistiska kvinnorna, med sin erotiska katzenjammer likna Fröjas kattor,» skrev E. K. och påpekade att det människovärde, som vår tid — och med rätt — vill vinna åt kvinnan, komme hon sålunda att förlora:

»Dessa ungdomstankar innebära ingen sann ungdom, utan en reaktion. Friheten, sedlighetskänslan, hjärterenheten måste vara ett, ifall kvinnans rätta emancipation skall bli konsekvent utförd och genomförd. Det är mänsklighetens, hela mänsklighetens framtid som kommer, men på en motsatt väg än det gamla 'unga Sveriges'. Björnson går det stora ärende, som gäller hela mänsklighetens frigörelse.»

Mina försök att visa honom de synpunkter, ur vilka 1880-talet hade sitt berättigande, liksom 1830- och

40-talet, med dess då misskända författare — en Almqvist, en George Sand — dem han då beundrade men de äldre fördömde, överbevisade honom icke. Ty han invände med rätt att bakom en George Sands, en Almqvists villor låg en brinnande erotisk idealism. Vi voro lika eniga om den skada, Strindberg gjorde denna idealism — liksom männens syn på kvinnans renhet och rätt — som vi voro i fråga om det skamliga i åtalet mot honom. Men far kunde ej fatta att jag — vilken, som han skrev, genom natur och personlig tro hörde samman med honom, Björnson och engiftet — kunde försvara vissa företeelser, dem han fann djupt fientliga mot äkta frihet och framåtskridande. »Vi äro,» skrev han, »båda barn av var sin tid; frågan blir blott vilken tid är bäst? Din tid är sämre än min, fruktar jag och dess religiösa och etiska radikalism är icke ny: den är i mycket ett svagt uppkok på encyklopedismen.»

Meningsutbytet slutade först i det sista brev, jag fick av min far till min födelsedag 1888, där han skriver: »Du har rätt i att Mamma för länge se'n skulle sagt: hvad skall det tjena till att ni gräla, så envisa som ni Keyar äro!» — — — Som jag i mitt sista brev påstått att våra strider gällde, icke huvudfrågan, där vi voro ense, utan endast meningsskiftningen mellan två generationer, svarade han: »Detta har du icke rätt i: våra tvister gälla något långt mera och detta gäller ännu långt, långt efter att vi båda äro döda, begrafna eller brända.»

Under dessa år, då han överallt såg reaktionen, nedskrev han denna aforism:

När skola reformernas frön hos oss bliva bevingade i stället för att endast vara rovfrön och gurkkärnor? Och be-

vingade, icke såsom maskrosornas frön, utan såsom trädens av vilka bli skogar?

Hur tacksam han var, när någon, som ännu stod mitt i livet, ihågkom hans livsgärning, framgår av följande brev till d:r Aldén:

Wisby den 4/8 1888.

»I Skåne begagnas, man och man emellan, ett uttryck om någon, andligen eller lekamligen 'afsigkommen': 'det är en schatte'. Detta folkuttryck är mycket betydelsefullt, måste komma från tyskan: 'Schatte,' en skugga! Jag tillämpar detta på mig sjelf, numera till följd af sjukdom beviljad årslång tjenstledighet, samt vistandes här, dels för min helsa, dels för att vänligen vårdas af en härvarande gift dotter.» — Han tackar för det högst förtjänstfulla arbete* han erhållit och fortsätter: »Huru viss jag är om mitt omdömes riktighet och sanning beträffande arbetet i sin helhet, torde om särskildt sistnämnda afdelning af detta, jag i viss mån finnas vara jäfvigt i anseende till den vänliga hågkomst det innehåller (pag. 158) om min andel i den nya representationen — 'quorum pars magna fuit'. En hjertlig och vördsam tack för denna vänliga hågkomst, hvilken gladde mig mycket att erfara! Jag ser däri högt värderadt bevis på att icke ännu vara glömd, alldeles bortglömd, hvilket kanske vore mera hårdt, svårt och bittert än att, ss. fordom, vara hånfullt bedömd.»

Snart stängdes även brevvägen till livet. Handen blev alltmera darrande och svårigheten att forma längre meningar allt större. Outsägligt dyrbar för hans döttrar

* Medborgarens bok del VII.

är en av de sista han nedskrev: »Ni ha i rikt mått ihågkommit och uppfyllt Eder oförgätliga moders ord: 'Små flickor, varen snälla mot pappa!' Gud välsigne Er härför!»

*

Sjukdomen gick sin obönhörliga gång och stundom framsuckades: »det är tid på att ni bli av med schatten». Men när han märkte att det gjorde oss ont blev sucken ordlös. Hans gifta dotter delade sig så mycket som möjligt mellan hans hem och sitt eget, men ju mer hans behov av vård växte, dess svårare blev detta. Så beslöt han att mottaga sin mågs förslag att flytta till barnens hem och det sista egna hemmet upplöstes. I boställsvåningen på cellfängelset var utrymmet så knappt, att tillstånd måste begäras och beviljades att åt Emil Key upplåta det rum, som stod tomt i fängelset, avsett för svåra sjukdomsfall. Rummet var stort, luftigt och glatt, med härlig utsikt. Men framför det höga fönstret voro — galler. En symbol av den tillvaro, där själens fångenskap blev alltmera framträdande. Emil Key hade en gång uttryckt dualismen mellan det låga och höga i människonaturen med de orden: »människan sluter inom sig en katt och en fågel och den förre lurar alltid på den senare». Länge hade hos honom endast fågeln funnits kvar: nu satt den vingbruten inom galler. Stilla och vacker som alltid vilade han i sin gamla gungstol, där vi hela vårt liv sett honom. Hans sällsynt goda lynne var sig likt, ehuru hjälplösheten stundom framkallade en hetsighet, vilken han rörande sökte gottgöra. Ofta såg han ut över havet mot Västervik och nämnde den grav, som väntade honom hos hans hustru.

Hjälplösheten blev allt större. När jag ledde honom upp och ned i den stora tingssalen förströdde jag honom med att utantill läsa den poesi, som han i sin ungdom älskat, sålunda att jag stannade vid slutrimmet, då han ofelbart ifyllde detta. Det sista vi sålunda läste samman var Svea och det glädjeskimmer, som därvid låg över hans anlete, är oförgätligt. Senare kunde han endast höra läsas ur sin kära Wallinska psalmbok.

När hans syster Marie Louise Raab och hans fosterbroder Axel von Arbin gjorde honom ett sista besök, brast denne i gråt över att den fordom så beundrade ungdomsvännen nu endast med blickar och några stammande ord kunde uttrycka sin glädje över återseendet. När hans son och sonhustru kommo med sin ettårige son, Ivar, kunde han ännu skratta sitt gamla hjärtliga skratt åt barnets upptåg och ännu smeka det lilla huvudet, som var så likt hans eget. När hans dotter Hedda kom för att vigas med sin trolovade — arkitekten Yngve Rasmussen — var det endast med blicken, han kunde uttrycka sitt deltagande i hennes lycka.

När jag kom till Visby julen 1892 satt han ännu som vanligt i sin gungstol, men där träffade honom annandag jul den sista hjärnblödningen. På nyårsafton slocknade den flämtande livslågan sedan den sällsynt starka kroppen i fem dygn kämpat med döden.

Som yngling hade Emil Key anställt en av de nyårsbetraktelser, fyllda av ruelse och hopp, vilka beteckna den tid av livet, då vi ha våra dagar framför oss. Han önskade där att hans själ slutligen skulle klarna till spegel för himmelens stjärnor. Den själ, som nu slocknade i nyårsnatten, hade druckit dräggen av lidandets bägare: den att själv bliva såsom ett dunkelt glas.

Ute rasade snöstorm och vinterkyla; inne låg han marmorblek, med upphöjd ro i det av lidanden märkta anletet. Skönare kan han icke hava varit i sin vår än nu i vinterdöden. Det var oss omöjligt att fylla hans så ofta uttalade önskan att hans huvud borde obduceras, på det man kanske skulle finna härden till hans huvudvärk: han ville, att hans lidanden sålunda skulle bli till lindring för andras. Men vi kände våra samveten lugna, ty även vår mor hade alltid sagt sig ur stånd att uppfylla *den* bönen. Även en annan önskan, den om likbränning, gjorde omständigheterna omöjlig att utföra.

Kölden hade varit så stark och isförhållandena så svåra, att vid avfärden från Visby hamn kaptenen beredde oss på att kistan kunde komma att stanna i havet, och vi med livsfara nödgas ta oss i land på isen. Vi fruktade att sålunda icke ens *kunna* fylla vår faders sista önskan: att föras till sin hustrus grav. Men vinden vände på natten och trettondagen på morgonen kunde båten landa vid Horns brygga. Invid den ligger Spåre båk, som Emil Key så ofta pekat ut från skogstemplet i Sundsholms park, där man såg den glänsa vit vid synranden. Dess åsyn *nu* var en av dem vid vilka hjärtat kännes färdigt att brista.

Den enkla begravningsakten förrättades av en gammal kamrat från studenttiden, komminister Willers.

Efter en veckas snöstorm lyste nu solen på den lilla krets av anhöriga och vänner, som omgåvo kistan, då den sänktes ner i det sista, Emil Key ännu ägde av födelse- och hembygdens jord.

*

Det kan sägas om honom som om den Mackey, vilken offrade sitt gods i Gustav Adolfs strider, att det var en utfattig man, vars kista fördes till gravens ro. Men som om denne klanhövding sades det även om Emil Key, att han givit mer än han hade råd till av sitt guld — i yttre som inre mening — för de idéer, han hoppats främja.

Nu talade även hans politiska fiender om hans själsadel och fosterlandssinne; om hans oegennytta och offervilja, om hans godhet och öppenhet. Några av de varma ord, som kommo efter döden, kunde i livet lindrat några av de sår, livet slog.

Emil Key's barn, som intet ägde mer än sitt arbete, måste göra sig urarva. Men de yppersta värden, föräldrar förmå lämna efter sig åt sina barn, äro lyckligtvis de, barnen icke k u n n a avhända sig.

*

Medan jag fullföljt denna uppgift har ur de dimmor, dem närståendet lika väl som avståndet breda omkring en gestalt, konturerna alltmer klarnat. De ha visat mig bilden, icke av en stor man men av en stor människa. Fel och svagheter vidlåda allt mänskligt. Vad dessa angår torde en dotter ha rätt att »mäta icke med mått, men med tårar» när hon tecknar sin faders tragiska öde.

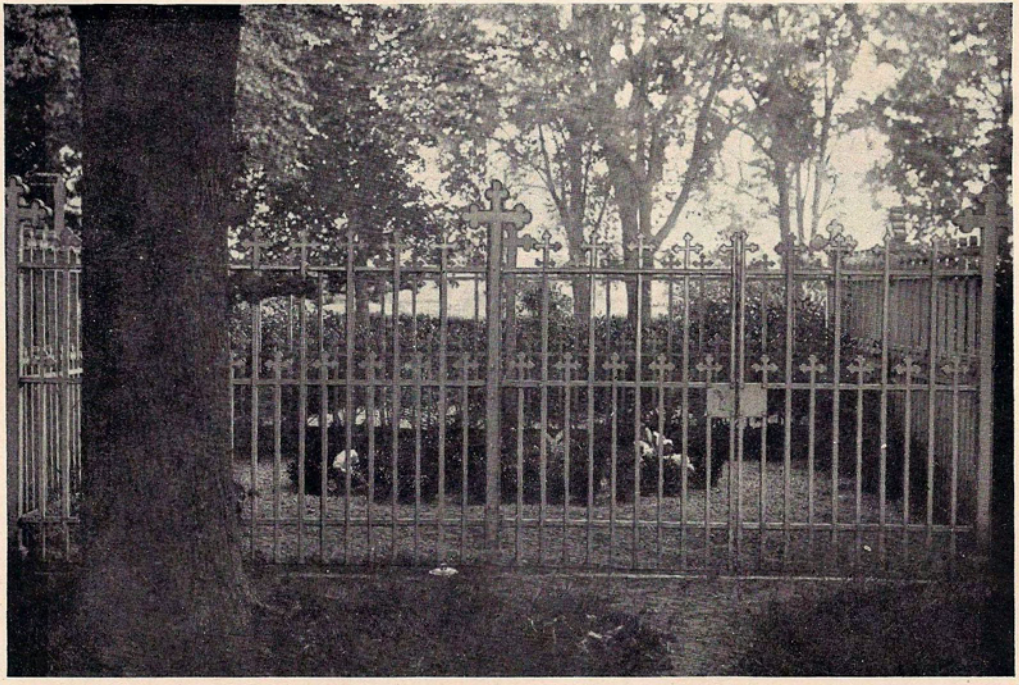

Emil och Sophie Keys grav i Västervik.

Efterskrift.

De, som följt Emil Key genom dessa tre delar, ber jag nu omläsa den tillägnan, med vilken första delen börjar. Ty dessa blad äro dels de tidigast skrivna, dels de, där man bäst ser i vilken anda Emil Key själv ämnat författa sina Minnen.

Han skrev denna tillägnan på sin födelsedag den 7 oktober 1886 och meddelade mig snart efter att han på allvar ämnade ta ihop med sina minnen.

De av honom själv författade delarna äro skrivna mellan 1886—1888. Från detta sista år äro några sidor av vad han kallat fritänkerier, sidor genom vilka han, under våra meningsbyten, ville klargöra vad han i min åskådning fann vara alltför radikalt.

Vad riksdagsminnena angår är det först skrivna allt, som rör lantmannapartiets bildande. I augusti 1882 fick Emil Key nämligen brev av sin gamle bekante från 1840-talets Stockholm — och sin senare kamrat vid riksdagen — C. F. Ridderstad, med anhållan om upplysningar om detta ämne i och för hans skrift Regnbågen. Det var mycket, Ridderstad ville ha reda på och det utkast, Emil Key då gjorde för att så noggrant som möjligt besvara Ridderstads många frågor, blev grundvalen för nämnda avdelning.

Även 1889 dikterade han för sina döttrar några av de brottstycken, som här äro meddelade.

I det stora hela taget blev min uppgift motsatt den, min far tänkte sig, nämligen den att utstryka. Jag har tvärtom — framför allt genom egna brev — måst utfylla.

När Emil Key dog 1892 hade tjugufem år förflutit sedan det nya statsskickets början. Denna tid var för kort för att kunna offentliggöra dessa Minnen utan att bryta mot antingen ärligheten eller grannlagenheten. Nu äro jämnt femtio år förflutna sedan riksdagen 1867, då Emil Key började sin politiska bana samtidigt med den nya representationen, och de flesta av de här omnämnda personerna äro döda. Visserligen kunde dessa Minnen, ifall de kommit tjugu år tidigare, hava intresserat mången nu hänsoven vän och frände. Men, då jag icke velat eftergiva ärligheten, kunde ännu mången känt sig sårad. Det har tyvärr ej kunnat undvikas att barn eller barnbarn till några av de här förekommande huvudpersonerna, stundom torde känna sig obehagligt berörda, ehuru vissa hänsyn blivit tagna även till denna möjlighet.

Den första delen fick — ur släkt- och kulturforskningens synpunkt — en stor bredd. I de senare har jag ur historisk synpunkt varit utförlig. Så t. ex. ha smådragen, anekdoterna och breven från lantmannapartiets första skede fått mycken plats. Ty dessa Minnen är det första större arbete, som ur lantmannapartistisk synpunkt belyser den inre riksdagshistorien under de första sjutton åren av den nya representationen. På grund av min bostad på landet har jag ej så noga som jag velat kunnat kontrollera alla riksdagsuppgifter eller de fel, som dels i källorna själva, dels av mina olika avskrivare blivit begångna,

t. ex. i fråga om stavning av namn, nummeruppgifter av riksdagsprotokoll o. d. De flesta av dessa fel torde dock ha blivit rättade av den anförvant, som utarbetat registret. Registret omfattar endast b o k e n, icke de denna del följande bilagorna.

Vad stavningen angår, har jag ansett det betydelsefullt att i alla o m e d e l b a r t anförda brev behålla den ursprungliga stavningen, således även i de ifrån Emil Key's sista skede, då han skrev, att det fordrades mera mod för att bibehålla gammalmodighet — som han t. ex. gjorde i fråga om bruket av bokstaven q — än att nystava. För att denna bok icke skulle bli ett sammelsurium av alla möjliga stavningar från ett halvt sekel, har jag i övrigt bestämt mig för nystavning. Det bör betonas, att Emil Key i princip godkände denna, ehuru han fann sig för gammal att inlära denna nyhet. Allestädes i breven där småfel — t. ex. något glömt ord eller skiljetecken — kunnat vilseleda har jag rättat dessa fel.

Bilaga I.

(Se sid. 334 del II.)

Festsånger från några av de riksdagar, Emil Key bevistade.

På Hasselbacken den 7 maj 1867.

I dag in pleno vi för första gång
så mangrant samlats, — ej kring talmansbordet,
men omkring bålen, der, förutan tvång,
man fritt får t a g a eller f ö r a ordet.
Ty detta plenum är en glädjefest,
hvars muntra sorl ej tystas utaf kammarn,
der Talemannen är en ärad gäst
hos sina vänner, — hela Första Kammarn!
Det bytts i dag till nöjets republik
der drufvors blod och Backi safter flöda,
men vådlig är dock ej dess politik,
fastän vi alla äro ganska — r ö d a! —
Det trefligaste samhällsskick, jag vet,
är som i dag vid glada middagsborden;
d e r endast råda: »Frihet, jemlikhet
och broderskap,» för mer än blott till orden!
S o c i a l i s m e n visar icke här
sig vara farlig för den gamla staten,
och k o m m u n i s m e n delar endast der
de läckra rikedomarne på faten!
Ej någon annan t o m h e t finnes der
än den ur bålen straxt kan åter fyllas;

att gå till bottnen gifna regeln är,
som utaf hvarje statens medlem hyllas.
Hur ljuft det känns att i så trefligt lag
sig liksom ibland gamla vänner drömma,
och — fast det räcker blott en enda dag —
allt riksdagsbråk och alla strider glömma.
Vi stridt och kämpat ha på väldigt sätt
för samma sak i olika tendenser:
vi stridt om paktum, giftomannarätt
och Lagutskottets kalla konseqvenser,
om ökad skatt på spiritus och lank,
om riksdiplom för Erikssons mandater;
om »Sveriges R i k s bank» eller »Sveriges Bank»,
om värnepligt och kommunalsoldater,
om tullfrihet — på gamla säckar — märk!
men stegrad tull på kaffe och på socker,
om kassabristen i vårt Riksgäldsverk,
om fria räntor — att bli fri — från ocker;
om Norumsbanan och vår Bankovinst,
om tolf beställda gjutna jernkanoner,
om starka fästningar, som kosta minst, —
om halfva anslag och om små pensioner!
Om allt vi kämpat! Och rätt mången gång
till midnattstimman räckte diskussionen,
högst sakrik, Gu' bevars! men något l å n g,
och sist i går — om Hessleska motionen.
Men nu har stunden snabba vingar fått,
ty fröjd och trefnad bo i denna Kammar,
och aldrig större enighet der rådt,
knappt då det gällde — gumman Gyllenhammar!
Utaf förställsamhet man intet vet,
in vino veritas! — hvem kan det klandra?
Vi sett, trots jordbrukets förlägenhet,
hur våra landtmän ifrigt t r y c k t hvarandra.
Af penningbrist ej någon lider här
så länge v å r a traktamenten räcka,
och ta de slut, så hafva vi ju der
två financierer, som med lån försträcka.

Men snart är riksda'n slut — vår bål också;
vi vända hem — med vunna eklöfskransar,
men nästa år vi åter mötas få,
på riddarvis att bryta nya lansar.
För återseendet nu drickom vi! —
Med denna skål hvar tvist må bli förgäten.
Må vår phalang då lika sluten bli,
och, såsom nu — vår Talman gå i tåten! —

C. A. Larsson.

Vid bålen efter talmansmiddagen den 8 maj 1872.

Nu, mina herrar och bröder här,
som finnas rundt omkring bålen:
I veten väl, att det brukligt är
att skämtsamt rimma för skålen?
Nu vill jag göra't! Kom' hit till bordet
och lyss' till den, som nu tager ordet:
er yngste man.

Vår goda middag har nått sitt slut,
och den har nog varit »triflig».
Snart denna riksda'n skall blåsas ut,
den stundom ock varit — liflig:
ty, bäst man slumrat vid de små borden,
liksom en åska de stora orden
förvånat oss!

Hvad resultat denna riksda'n gett,
är kanske svårt att nu säga.
En liten skildring af hvad som skett
jag skämtsamt vill — öfverväga:
friköpningsrätten — åt fanders drifven,
visst på historiens blad blir skrifven
i sinom tid.

Om »hundrasjuan» man kämpat har
och hur densamma bör gälla;

väl »sjuttitvåan» har blifvit klar:
på g u l d man sedlar kan ställa.
Men Uhr'ska frågan, hon gick i putten,
med tryckfriheten »och hela tutten»,
som hörde dit.

Nu s t a t s b u d g e t e n lär gå ihop
förutan extra bevillning:
i glädjen tömmes nog månget stop
för denna brist på »urskillning»:
att så hushålla med statens medel,
att summan minskas på — debetsedeln
för nästa år.

Så s k y d d s a f g i f t e n nedsattes ock
uti gemensam votering.
Tänk, om man kunde med lock och pock
ge samma död åt — r o t e r i n g!
Ett ändlöst jubel man skulle höra
från alla dem, som hos »landtmän» göra
i politik!

Ett nätt försök fick man likväl se
i dylik riktning nu göras.
Det är ju godt, om så måste ske,
att tanken ditåt kan föras?
För den skull togs nu till — m a n t a l s p e n g a r,
grundlagen, modigt, gafs »friska» slängar
vid tolkningen.

Försöket lyckades ej till sist,
i följd af talmännens — »vägran».
Det röjdes nu en betänklig brist:
man skrek: »votering!» trots — läran.*
Nog var det ömkligt, men ändå löjligt:
då sjelfva »u t s k o t t e t» var omöjligt,
att lita på.

* D. v. s. öfverenskommelsen.

Nytt »reglemente» r i k s b a n k e n får,
som påstås vara tidsenligt.
Ett nytt kontor man, i L u l e, spår
skall just för Norrland bli tjänligt.
När b a n k o v i n s t e n se'n lagts till »fonden»,
det blir nå'nting, som skall tjusa — bonden
på v a l m ö t e t.

Visst det behöfves mång' kraftigt tag
att rensa rättvisans tempel:
k o m m u n e n s r ö s t r ä t t man härvidlag
har dragit fram som exempel.
Dock lagutskottet, till vår förfäran,
ej heller nu ville ha den äran
af en reform.

Ett »särskildt» utskott man ville ha',
för att behandla d e n lagen.
I stället har det arbetats bra,
se'n väl man kommit i tagen.
Nu rent är bordet, och tom är »korgen»:
Si! lagutskottet har fått den sorgen
att vara läns!

I n m u t n i n g s r ä t t e n man lifdömt har
för alla stenkol i Skåne.
För berg och malmer den får bli kvar,
för stenkol, blott på vår — måne.
Bland goda lagar, som snart ska' stiftas,
är äfven den, att en mö får giftas,
när helst hon vill.

En nedsatt t u l l på allt k a f f e skall
förtjusa landets små tanter.
När härtill kommer, att s o c k r e t s fall
blir spordt utåt alla kanter:
hvad fröjd och gamman vid kafferepen,
man kan bli galen för alla knepen
att komma dit.

Ett r i k s d a g s h u s vill man skaffa oss,
som blir en prydnad för staden.
Då bord och bänkar ska' brytas loss,
så att blott e n finns i r a d e n.
Riksgäldskontoret, och sedan — banken!
Det blir bekvämt utaf bara fanken
för riksdagsmän!

Den sega fråga, som just i dag
af kammar'n blifvit behandlad,
skall säkert innan hon kan bli lag,
till sin natur bli förvandlad:
på femti år bör den skrifvas bort,
då blir i sanning den pinan kort,
och g r u n d s k a t t all.

Snart vårt »mandat» skall ha nått sitt slut,
till sorg och skada för mången.
Det knepigt blir till att räkna ut
i hvems parti man är fången.
Godt mod, I herrar! nog kan det hända,
att flere af Er hit återvända
ännu en gång.

Nu ger jag tusan allt rimmeri,
och fyller glaset för resten.
Och tömmer allt hvad som finns däri,
trots »nykterheta» och presten.
Och sist till ändan uppå kalaset
med botten opp, skall jag tömma glaset!
Gutår! Gutår!

J. Johansson i Noraskog.

Bihang till ett bref, 1875 års riksdag.

Ton: Sandals kanon.

Nu skulle jag något om riksdagen tala
men hvad är det värdt att så tiden förhala!
när tidningen säger dig hur det går till
och bäst vore kanske om jag tege still.

Men något jag likväl vill politisera
blott Du vill mitt opus ej visa för flera
ty jag börjar nu blifva gammal och grå
och borde slå sådant långt bort i en vrå.

Men skall jag nu tala allvar eller skämta
när väktaren börjar i tornet att klämta
utaf gammal ordning vid vissa klockslag
må Stockholm få bort detta här obehag!

I Onsdags när denna om tio påminte
så kan vi dock säga det var ej för intet
ty blandt herrarne sågs mång schantiler tös
skynda till riksdan som elden var lös.

Och fråga man hörde hvad är det för marche
jo riksdan i dag skall aflåta decharge
och derpå får höra så många som vill
men läktarne räcka ju långt ifrån till.

Nej långt före tio var det så fullproppat
att knappast det fanns någon luft uti luckan.
Och kammaren blef både packad och full
så det var omöjligt att ramla ikull.

Af kammaren första herr Kallenberg börja
ty han sig åtagit för utskottet sörja,
men kanske han tänkte? »Onödigt besvär»
ty store Herr Bergström han finnes ej der.

Men uti den andra der Key först fick ordet,
sen talmannen slagit sin klubba i bordet
och tänkte måhända »det här blir besatt»
här får jag väl sitta till tolf uti natt.

Ty Keyen han började att laborera
med talan om statsråd och dem kritisera
då såg vi Herr Bergström med stadiger vind
som skeppet i hamnen han seglade in.

Och när han sin plats hade hunnit intaga
och hela sin laddning i ordning fått laga,
så vred han sin skuta och något smålog
och talaren snedt uti ögonen såg.

Men när flera talare hunnit fortsätta
på sätt som jag dig till en del vill berätta,
så lyfte han ankar och ställde sig rak
och stod som en man och försvara sin sak.

Herr Andersson Ola uppteckningar hade
uti långa banor och hvarmed han sade:
Härmed vill jag visa helt enkelt och slätt
att utskottet handlat förståndigt och rätt.

Herr Dickson han ville statsråden försvara
och trodde för dem vore alls ingen fara
men väl för landtmännen med hvilka hans slogs
och sade dem: detta bär rakt upp till skogs.

Men nu Smålands Jösse dess segaste buse
som böljan mot stranden han började bruse
och ville oss visa med handling och ord
att Bergström som Jonas bort gå öfver bord.

Nu började Erikson Värner att köra
och ville utskottet alldeles nedgöra;
hans uppsyn var morsk fastän långtifrån ful
men munnen den gick som en käpp i ett hjul.

Och när sensmoralen han hunnit utföra,
så lät sig hans broder uppmärksamt åhöra;
ty redigt som vanligt han visade att
vårt folk hade rätt att bestämma sin skatt.

Med honom här flera den tanken ock hade
och till protocollet i ord denne lade
Danielsson naturligt var också med här
ty inom utskottet han ock haft besvär.

Och Posse som för sitt parti hafver stridit
men också derför af sitt motparti lidit
ville hålla i helgd våra grundlaga ord,
men dock ej såsom Jöns kasta folk öfver bord.

Nu led det framåt mot nio på qvällen
då Casperson började åter med smällen
att qvickhetens slunga mot utskottet slå,
liksom Kolmodin när han rätt börjar på.

Han raskade på och i liknelser tala
om utskottet som kommit ut på det hala
samt spelte komedja med en sjuker man
hvars resa ju gälde Amerikas land.

Nu Carl Anders Larsson sin stämma lät höra
och sade: komedja det var att uppföra
ett anslag hvartill icke funnes en slant
och således omöjligt betala kontant.

Motståndarna voro nog fosterlandsvänner,
fast de såsom han någon hunger ej känner
och allra minst efter ett slags Taburätt,
fast de hade klandrat regeringens sätt.

Men nu må Du tro det blef luft uti luckan
Herr Treffenberg gifver utskottet sin tuktan
från talarestolen i vresiger ton
och dundra långt värre än Sandals kanon.

Landtmannapartiet han ville nedgöra,
som ett sådant utskott sig vågat uppföra,
och i hvilket utskott det blott funnos två,
som värdiga voro att deruti gå.

Nu började kammaren riktigt att murra
likasom bien när de börjar surra.
Sven Nilsson, som dernäst var kommen till tal
han tuktade Curry som svensk general.

Och Ivar han ropte »Herr talman gif ordet!
för denne du bort slagit klubban i bordet
och kalla till ordning en sådan här man
som på sådant sätt sig här uppföra kan.»

Och Everöds Sven blef arger som besten
men ville blott säga Herr Curry för resten
att han, som var bildad och högan uppsatt
sig sjelf hade spelat ett rasande spratt.

John Larsson, som vanligen tiger som muren,
han trodde sig nu vara klippter och skuren:
han anhöll att Treffenbergs ord måtte få
för eftervärld obortjusterade stå.

Som nu Ola Jönsson ock giort protestering
och Sunnerbo Jösse emot vår regering
här finge utkastat sitt sista slagord
mot höfdings tillsättningar uti vår nord:

Så var diskotionen dock ändtligen slutat,
och väktaren hade sitt Elofva tutat
då ser vi Herr Bergström med stadiger blick
sig foga ur striden i ordning och skick.

Nu slutar jag också mitt opus för qvällen
och hoppas att trädet ej faller för smällen;
men kan väl måhända utaf denna tukt
framdeles ge bettre och ädlare frukt.

Carl Anders Larsson.

Afskedssexan på Grand hôtel den 16 maj 1878.

Snöpligt slut vi nu hafva fått uppå striden
men den visar dock hvem som önskar att friden
måtte herska de två fraktioner emellan,
ty nu kom just inteligensen i fällan.

Från regeringen spordes alls ingen vilja
eller lust, att emellan parterna skilja;
bäst man ansåg det var att låta dem träta
ty man tror sig då bäst få sanningen veta.

Förr det hördes man måste härordning hafva
ej på tiden man dermed vågade draga:
nu dock spordes ett annat ljud uti skälla
ty man äflades om att dödsdomen fälla.

Öfver härordning- liksom grundskatt-förslaget
detta ansåg man nu för alldeles galet;
rust- och rothållet måste nu konserveras
värnepligten i nya formen kasseras.

Skyll härföre ej mer landtmannapartiet:
detta har nu i tvenne år liksom biet
hvar sitt strå till den stora stacken framdragit
och dermed hela skulden från sig aftvagit.

Nu må rolerna hädanefter ombytas
ty »Försvarsvägran» hädanefter bör knytas
uppå Centerns och Första Kammarens fana,
dertill vi nu, med en munn, alla dem mana.

Ny härordning vi alldrig mera begära
hellre låta vi våra gubbar marchera,
exersera i trettio år ett och samma
för att sedan beväringshären bemanna.

Derför resa vi hemåt nöjda och glada,
löftet hafva vi, utan ringaste skada,
uppfylldt med en ovansklig heder och ära;
derför låta vi dem fortfara att skära

breda remmar ur folkets rygg som af vana
hittills brukats. Men hädanefter vi hafva
våra söner och drängar fria från slängar
och få använda dem på åkrar och ängar.

Vännen Key, som sig ställde främst uti brechen
blef beskjuten af hela Center-kartechen;
men han stod som en hjelte qvar och parera
hvarje hugg, som han fick af Bergström med flera.

Sjelfva Casperson hördes sväfva på målet
då han märkte hur mången slipade stålet
för att klyfva de qvicka fraserna sönder
då han skällde på både herrar och bönder.

För lektionen i politiken den höga
fick herr Treffenberg af eleverna föga
smicker eller beröm, ty landtmannen Ola
gaf husarhugg, som han lärt i folkhögskola.

Då vi nu skola afsked ta' från hvarandra
låt oss ingen ibland partiet se'n klandra.
Ty de få som ha röstat mot oss kanhända
göda skäl dertill haft fastän icke kända.

Låtom alltså partiet fast hålla samman
och ej splittras till Centerns fröjdfulla gamman.
Ty med tiden så måste inteligensen
stryka fot för den af oss följda tendensen.

Nu till slut vi hvarandra önska den lycka
att i hemmet med frid och glädje få trycka
slägt och vänner, som hvar för sig intressera
och som målet hvarför vi stridt atendera.

Nu vi säga farväl bå'd gamla och unga;
säkert hafva ni tröttnat höra mig sjunga,
men som detta helt säkert är sista gången
ville jag taga afsked helst uti sången.

Carl A. Larsson.

Å Alhambra d. 15 maj 1879.

Vänner, farbröder
från norr och söder,
månader fyra utkämpat vi har.
Till hemmet vända
och sina kända;
riksdagens minne står endast snart qvar.
Derför vid bålen,
tömmen nu skålen,
drufvan den ädla, så söt, stark och rar.

Skålen och klingen
och må nu ingen,
här underlåta att trycka sin vän,
äldre och yngre,
lätta ell' tyngre,
om hvarandra blandade stadsbor, landtmän.
Idealister,
protektionister,
som ock närvarande frihandlaren.

Arbetena våra,
många och svåra
blifvit bedömda på olika sätt.
Tidningar skrifvit,
att det ej blifvit
Mjölbybolaget beviljad den rätt
Uggla's påpekat;
landtmännen nekat,
skydda den affär, bolaget inledt.

Trädverkspatroner,
med tre millioner,
räddade anses få ännu en stund.
Må krisen lära
dem, som oss flera
bygga vår affär på säkrare grund,

ej oss skuldsätta.
lära oss rätta
konsten att sköta, förvalta vårt pund.

Skålen för »femman»
som kom i klämman,
femman af Enskilda bankernas slag;
nästa gång »tian»
kanske för lian
faller som gräset på skördenes dag.
Derföre klingen
och månne ingen
motse reformen med något misshag.

Kanske det svider
när tiden lider
att banker, enskilda sedlar ej få
mera utgifva,
affären drifva,
lappar utgifva båd' gröna och blå.
Vexlingsförskottet,
rågade måttet.
Riksdagen var allt frikostig ändå.

Lån-oprationen
propositionen
om millionerna tjugu och tre
tillönskas lycka,
ingen misstycka
att här ej skedt, som man önskat bort ske.
Kammaren första
oss öfverrösta
deröfver är just ej anledning le.

En hvar väl känner,
bland oss go' vänner
huru statsbristen är botad i år.
Riksdagens drängar
har pumpat pengar,
men äfven sparat — ja der, som det går.

Lönar ej knota,
cheferna hota:
»Beviljen», annars ministérn afgår.

Lindska motionen,
om produktionen
för statens behof af diverse slag,
blef diskuterad,
ej acepterad,
kammaren Andra fann icke behag
att öfvertaga
lappa och laga,
enskilda skrala och klena bolag.

Snart nog vår skara
hemåt får fara,
hvar och en fara hem till sitt land
derföre, vänner
en hvar ock känner
behofvet af att med glaset i hand
tacka hvarandra,
må ingen klandra
besluten, som blifvit fattad på »Grand».

Olof Larsson i Häste (Jämtland).

Vid middagen för Andra Kammarens Talman den 4 april 1881.

Vid festen för vår talman Olof Wijk
de fleste Riksdagsgubbar tydt sig hit
och bringa honom härmed hjertligt tack
för hvarje dag, han uppå stolen satt.

Ibland oss finnes ingen enda här,
som icke håller honom verkligt kär,
en gentleman han är till kropp och själ,
som önskar hvar och en ibland oss väl.

Då vi nu fylla glasen, ur den bål,
som framsatt är, och dricka mannens skål;
så önska vi dem lycka utan krus,
hvarenda en, som höra till hans hus!

Välsignelse må flöda öfver dem
i hufvudstaden och i deras hem!
Vi derpå tömma glasen rigtigt ut
och hoppas Riksda'n snart få lyckligt slut.

I norrlandsfrågan Posse gjorde slag:
minst tjugo röster tog han i ett tag.
Fast pansarbåten ner i djupet dök,
herr sjöministern lyckligtvis ej strök.

Civilministern stod sig allra bäst,
men Hammarskjöld fick snubbor af en prest,
som högst bland alla andra prester står
och aldrig nog med höga anslag får.

Finansministern sökte skaffa plats
åt Kungens hästar i ett fint palats.
Ett bankhus tänkte man på »Holmen» få —
men detta allt i putten måste gå

ty Rubenson och Liss blef icke sams
om hvad i stadens protokoller fanns;
till sist kom sjelfva rubelfonden fram
och fastebref, som ingen äkta fann.

Att »strecket» ej en smul fick flytta ned,
berodde uppå Öfverhusets sed
att stå emot hvar enda god reform,
tills den af sjelfva folket ta's med storm.

Bevillningstillägg centern icke vill
för nästa år, ett öre släppa till:
det anses bättre lefva uppå lån
och egna tillskott altså slippa från.

Herr Arfvedsons vivisektions-motion
vann Andra Kammarens opinion,
men Dickson ansåg detta var ett fel:
»att sila mygg och svälja en kamel».

Herr Casparsson, som gått på norra bron
och mött en flicka af Federation,
uppmärksam blifvit gjord på en martyr,
som blifvit hängd i träd utaf en fyr.

I diskussionen, ganska klippsk och fin,
försvaras döda språken af Ahlin;
och som han väntar sig att snart bli prost,
så önskar han få högre tull på ost.

Vi tacka nu, de herrar, som förgyllt
vår fest, och glasen dertill flitigt fyllt,
och alla dem, som skrifvit våra tal.
samt bida nu i höst de nya val.

Att alla icke komma hit igen
till nästa år, af Andra Kammar'ns män
vi känna nog; men främst vi önska hit
den ädle talemannen Olof Wijk.

C. A. Larsson.

1882.

En liten visa här vid vår bål
i hast jag önskar få tralla,
ock uti botten se'n denna skål
I tömma skolen få alla.
En gifven regel är på kalasen,
att man skall tala vid fyllda glasen . . .
Jag sjunger helst.

Den enkla fest som vi fira här,
allvarlig är till sin mening,

ty föremålet för festen är,
en grupp, som uti förening
med folkets vilja, står fast och trygger;
sitt hopp nationen på den ock bygger
för framtiden.

Den presenterar landtmannaparti't,
och är i kammarn det bästa;
i alla frågor vi vår tillit
till det beständigt ock fästa.
Det önskar sparsamhet, skönhetssinne
det äger; alla, vi ha i minne
Holmfrågan än.

Och pantsarbåten den gick i quaf,
(förslaget var värdt den lotten)
och 103:an dödsstöten gaf,
så att den for rakt till — — — botten;
man resonnera med så'na toner:
»använda bättre man kan millioner
i denna tid.»

Och rösträttsfrågan, som år från år,
beständigt kommer på bordet
och rappas, klappas så det förslår
fast a f s l a g alltid blir ordet.
Af hvilka? Våra byråkratister!
Då säga våra landtmannapartister:
»Nej, om igen.»

Ja, rösträttsfrågan hon skall till sist
sanction i kamrarne vinna;
herr Key han sade i fjol: »Helt visst
skall detta motstånd försvinna,
förmynderskapet arbetarn hatar!
och frågan kommer hur än vi pratar,
till lifs igen.»

Hon kom i år som en nordanvind,
och det i dubbel upplaga;

af Eriksson, dito A. P. Lind,
som djerfdes handsken upptaga,
men för motståndet, som Thor med hammarn
slog C. A. Larsson med o r d i kammarn
till Rubenson.

Stallfrågan också med kraft afslogs...
anslaget kröp uti putten,
ty stallet önskades rakt till — skogs
med hästar och hela tutten,
På »g ä r d e t» gäller allmänna tonen
för stallet, ty genom telefonen
kan fort fås bud.

Och långkatkesen den fick stå quar —
i n t e l l i g e n s e n rår för'et —
men äskandet för »det unga par'»
beviljar d e n nog på öret.
Må 103:an ge slag m o t saken,
vid myntanfall är hon alltid vaken
och kramar till.

Men chefen för denna makten — Säj!
Hvem är han? — Jo, kan I tänka —
der står han vänner! — hans namn är Key!
Vår hyllning vi honom skänka.
Han k r a f t i handling och m o d besitter;
med vilja för folkets sak, den spritter
hans hela kropp.

Nej, glasen vinka, jag sluta må...
jag tror I kännen dem alla,
de män som uppå vårt bästa stå,
ett l e f v e för dem låt skalla.
För 103:an nu glasen tömmen...
men må det blifva... jag ber ej glömmen
en bottenskål!

— *Er* —*

* Vem som tog denna signatur är mig obekant.

Bilaga II.

Emil Key's tal vid försvarsdebatten 1878.*

Herr Key: Jag har med stor uppmärksamhet åhört motsidans samtliga talare; och jag tror icke, att jag utelemnat någon, då jag här uppräknar: Friherre Leijonhufvud, Herrar Adlercreutz, P. A. Bergström, O. Toll, Dickson, A. Rundbäck, Hæggström och Strömberg.

Jag vill icke uppehålla mig vid några af desse talares mer eller mindre exakta fantasier öfver den kostnad, som indelningsverkets och grundskatternas afskrifning i sammanhang med den nya härordningen skulle medföra; ty derom torde lämpligaste tillfället vara att orda vid föredragningen af Särskilda Utskottets nästa betänkande N:o 2. Men jag tror, att jag icke förbisett något af de themata, hvarpå dessa föregående talare alla varierat, då jag antecknat att deras hufvudargument hafva rört dels denna Kammares majoritets tryck, för att icke säga förtryck, dels 1873 års kompromiss, dels frågan om lottning eller icke lottning, dels öfningstidens längd, dels den nya stammens sammansättning och dels slutligen öfvergångstiden från den gamla härordningen till den nya.

Jag skall be att få något vidröra hvart och ett af dessa argument. Men innan jag gör detta, torde det tillåtas mig att få kasta en blick tillbaka.

Tidpunkten, i hvilken vi befinna oss, det skede, i hvilket vi äro — dessa stora frågor må nu lösas eller icke lösas vid

* Se sid. 195, del III.

innevarande riksdag — denna tidpunkt är likväl en vändpunkt och skall sannolikt komma att visa sig såsom en sådan för mycket. Det är derför ett betydelsefullt ögonblick och en betydelsefull strid, som här eger rum. Jag tror också icke det kan vara olämpligt att skåda tillbaka på de flydda åren, innan man går vidare och söker att ställa ett horoskop för framtiden.

När detta landtmannaparti, denna Kammares majoritet, först bildades, fick man öfverallt, offentligt och enskildt, i pressen, vid riksdagen och i enskilda samtal, höra, att partiet vore en »humbug», att det egentligen icke funnes till, utan blott vore ett löst hopkommet röstningsparti med hufvudsakligt syfte att till egen fördel afgöra utskottstillsättningarne, och detta tal räckte ett par år. När förlidet år landtmannapartiet framlade sitt skrifvelseförslag, betviflades till höger och venster vår upprigtighet, det upprepades morgon, middag och qväll, dag och natt: »I viljen ingenting göra; I viljen blott skrifva, blott komma undan lösningen af försvarsfrågan. I ären allesammans nihilister.» När ett antal af landtmannapartiets medlemmar höll sina sammanträden här i Stockholm förliden höst och då gjorde sina förarbeten till motionerna, så påstod man tvärsäkert och upprepade ihärdigt: »Det blir icke någon enighet af ibland Er; I kunnen icke komma öfverens.» När vid riksdagens början motionerna skulle framläggas, hörde man från alla håll sägas: »De komma bestämdt icke att skrifva under; motionerna få icke någon kammarmajoritet, ty partiet i sin helhet kommer ej att underteckna dem, det är icke ärligt.» Då motionerna sedermera verkligen blifvit underskrifna och framlagda af de 102, sade man: »De komma icke att stå fast, de äro icke att lita på; när frågan förekommer i Kammaren, skola de helt visst rösta mot sina egna motioner.» Och nu, då tiden för afgörandet är inne, nu då man slutligen kommit under fund med och fruktar att vi verkligen haft fullt allvar med hvad vi sagt, att vi vidhålla hvad vi skrifvit och gjort, då talar man om, att »rättvisan trampas under fötterna» — såsom en talare, herr Dickson, nyss yttrade — och säger, att det icke är skäl att här i denna Kammare anföra några argument, de må vara huru goda och bevisande som helst, ty skäl, förnuftsslut, allt godt och sant man kan anföra verka icke

det ringaste på denna Kammares majoritet — den har redan fattat sitt beslut klagar Herr Axel Bergström, och kommer att med döfva öron gå till voteringsurnan.

Låtom oss, mine Herrar, då efter allt det myckna talet och förtalet tillse hvad landtmannapartiet under loppet af tolf år verkligen har gjort sig skyldigt till af det påbördade förtrycket.

Jag tillåter mig att först kasta en blick på tidningspressen.

Under den tid Lars Johan Hierta och Wilhelm Fredrik Dalman stodo i spetsen för Aftonbladet och Dagligt Allehanda, förmådde dessa tidningar leda den allmänna meningen, de voro ett uttryck af folkets tänkesätt och gingo främst vid alla reformers genomförande; men derför voro också dessa tidningar uppburna af opinionen i landet. Vill man nu veta hvad som i Riksdagen skall vinna framgång, så bör man tillse hvad dessa tidningar förkasta; och vill man veta hvad som icke kommer att gå vid riksdagen, så bör man se efter hvad dessa tidningar förorda. Jag vet mycket väl och erkänner med tacksamhet, att i vårt land äfven finnas många tidningar, som förstå sin kallelse och fatta sin tid, ära och heder åt dem! Icke blott här i hufvudstaden, utan äfven i landsorten t. ex. i Göteborg och annorstädes finnas dylika frisinnade, stora och små tidningar, men största delen af pressen har varit fiendtlig mot landtmannapartiet allt sedan dess första början. Jag förbigår emellertid alla dessa anklagelser, men vill dock, såsom ett bevis på till hvilken höjd förblindelsen gått, här anföra ett yttrande i Nya Dagligt Allehanda för den 7 sistlidne Mars, hemtadt ur Norrköpings Tidningar, och med gillande beledsagadt af först nämnda tidning: »Det är tur,» — säger tidningen — »att vår tryckfrihetslag är så kraftigt kringgärdad som den är, annars skulle pressen lätt nog kunna slås i black eller gisslas med skorpioner, i den händelse den icke med vederbörlig ifver talade för hvad den allerhögsta kammarmajoriteten vill och önskar.» Och detta, mine Herrar, säger man om detta landtmannaparti, för hvilket riksdagsprotokollen vittna att det städse förhindrat hvarje angrepp, öppet eller förtäckt, mot vår tryckfrihetslag. Detta säger man om landtmannapartiet, som icke vill gifva bort en prick af denna lag, äfven om det dermed kunde

köpa sig hela pressens bifall. Riksdagsprotokollen bära mer än tillräckligt vittne om, att detta landtmannaparti städse varit så frisinnadt i fråga om tryckfrihetslagen, att, äfven om det gälde motsatsen, eller att landtmannapartiet genom ändring af en enda paragraf i tryckfrihetslagen kunde hämma och förekomma allt det klander, som under många år utgjutits öfver partiet, skulle det icke ett ögonblick vilja begagna denna utväg. Jag frågar nu, har detta varit bevis på något majoritetsförtryck?

Jag ber derefter att få kasta en blick på våra universitet. Jag minnes lifligt, huru jag som skolpojke i Lund deltog i studenternas lefverop för dåvarande ledamoten i bondeståndet, Nils Månsson i Skumparp. Jag minnes ock, huru Talis Qvalis senare, i samma studentkrets och snart sagdt under mina ögon, diktade sin högstämda helsningssång till Hans Jansson. Det var en frisk fläkt, en frisinnad anda, som vid denna tid genomgick våra universitet och deras ungdom, så att ännu i dag, när gubben tänker derpå, känner han sig som yngling på nytt. Nu för tiden är flertalet ynglingar vid våra universitet unge gubbar, som förälska sig i Boströms reaktionära statslära, och fira minnesfester för tilldragelser, sådana som 1772 års statshvälfning, hvarigenom grundlades det envälde, som några år derefter infördes. Och, mine Herrar, om de akademiska lärarne äro lätt räknade, hvilka i någon mån yttrat sig vänligt mot landtmannapartiet, så äro deremot de öfrige lärarne, äldre eller yngre, som på vers och prosa hånat och klandrat samma parti, så mycket talrikare.

Hvad har då den Andra Kammarens majoritet syndat mot bildningens målsmän och hvarigenom har den förskyllat att af dessa så genomhäcklas? Kunnen I, mine Herrar, uppvisa någon tidpunkt i vår historia, under hvilken vetenskap och konst mera befrämjats än efter den nya representationens införande? Kunnen I visa någon enda kulturgren, som icke landtmannapartiet med frikostig hand understödt, någon tid då man beviljat mera af hvad som begärts till löneförhöjningar, pensioner och öfriga mångfaldiga anslag, som vi alla känna? Och har icke det jemförelsevis minsta antalet gemensamma voteringar gält just den 8:de hufvudtiteln? Jag vill tillägga, att under allt

detta hafva signalerna från universiteten icke förändrats; sinnesstämningen har alltjemt varit lika bitter mot denna Kammares majoritet. Men sägen mig, om I kunnen, att det af universiteten misskända landtmannapartiet gifvit dessa något enda bevis på böjelse till hämd och förtryck?

Man har vidare talat så mycket om, att detta landtmannaparti skulle vara afvogt och fiendtligt stämdt mot embets- och tjenstemännen, och desse hafva jemt och samt föregifvit sig vara företrädesvis hatade och förtryckta af denna Kammares flertal. Hvad har då landtmannapartiet i sjelfva verket gjort för att förtjena äfven en sådan beskyllning? Jag upprepar ännu en gång, att, liksom detta parti beviljat rikliga anslag för vetenskapens och konstens befrämjande, och icke någon tidpunkt kan framvisas, under hvilken medel för vår andeliga odling frikostigare lemnats, så hafva, om än landtmannapartiet icke alltid eller genast varit tillreds att bevilja de äskade anslagen, under det sista decenniet mer än under något föregående, nya löneregleringar, nya löneförhöjningar och storartade pensionsstater för embetsmännen kommit till stånd; och äfven i detta hänseende vågar jag påstå, att landtmannapartiet långt ifrån gjort sig förtjent af den fiendtlighet, som det städse fått röna från byråkratiens sida. Jag kan icke heller förklara detta blinda, ihärdiga missnöje på annat sätt, än att den rigtning, uti hvilken vår inre utveckling gått efter representationsförändringen, medfört en brusten illusion hos denna byråkrati, som till äfventyrs funnit sig besviken i sin förhoppning att få taga arf efter aristokratien.

Jag ber nu att få öfvergå till landtmannapartiets ställning till regeringen.

Gent emot landtmannapartiet har i de stora, nu föreliggande frågorna regeringen alltsedan sistlidne riksdag iakttagit en passiv och afvaktande ställning. Men jag vågar påstå, att det icke saknats uppmaningar från detta landtmannaparti till regeringen att sjelf taga initiativ i de stora frågorna och bespara landtmannapartiet omsorgen att göra det; ty det har visst icke varit någon särskild håg hos landtmannapartiet att gå regeringen i förväg genom att sjelft taga initiativ. Tvärtom visste vi, som tillhöra detta

parti, allt för väl att, när vi skulle göra hvad vi nu gjort, när ett förslag om en ny härordning kom ifrån oss, detta förslag blott derför skulle röna ett mycket större motstånd och hafva en mycket mindre utsigt att gå igenom än om ett alldeles dylikt förslag kommit från regeringen. Men oaktadt regeringen icke lyssnat till våra uppmaningar, och blott för det att den nuvarande ministèren visat sig neutral, och icke öppet fiendtlig såsom dess föregångare var emot landtmannapartiet, vågar jag påstå, att partiet med all den kraft, det kunnat, naturligtvis inom ramen af den sparsamhet och hushållsaktighet, som karakteriserar detsamma, hittills understödt regeringen. Hädanefter kommer kanske förhållandet att ställa sig något annorlunda; och hvad som är visst, det är, att landtmannapartiet aldrig skall glömma sitt program, der det i slutet af de samhällsreformer, det skrifvit på sin fana, har sagt: med regeringen för dessa reformer men icke med regeringen mot dem.

Jag kommer nu till denna Kammares minoritet.

Man har, mine Herrar, mycket klandrat oss, derför att vi, såsom man sagt, skulle vara så hänsynslösa vid utskottstillsättningen; men man har glömt, att Utskotten tillsättas af båda Kamrarna och att sålunda våra Utskotts sammansättning är en helt annan än i andra representativa församlingar. Under förutsättning af en konservativ majoritet i Första Kammaren, som tänker i hufvudsak lika med minoriteten i denna Kammare, blir minoriteten här till åsigterna alldeles tillräckligt representerad och det skulle väl vara det väsentliga? Jag vill icke tala om Konstitutions-Utskottet, icke om Lag- eller Bevillnings-Utskotten, ty i dessa hafva verkligen platser lemnats åt flere af minoritetens framstående, till åsigterna moderata män; jag vill blott nämna några ord om det, framför de öfriga, politiskt betydande Utskottet, om Stats-Utskottet. Hade vid 1873 års riksdag Stats-Utskottet bland sina ledamöter räknat flere, ja, kanske blott en enda medlem af denna Kammars minoritet, af våra skarpare motståndare, tror Herrarne, att 1873 års kompromiss då hade egt rum? jag tviflar derpå, men jag har icke hört att man någonstädes brukar sätta in sina motståndare för att motverka ens egna åsigter. Vi hafva

icke gjort det, det är sant, men Herrarne af minoriteten skulle icke heller göra det.

Nu har jag visserligen hört åtskilliga talare ogillande yttra sig om 1873 års kompromiss, och en talare, Herr Axel Bergström, gick så långt, att han med ädel harm afsvor all gemenskap med kompromissen och allt dess väsende. Han måste hafva gjort detta framsteg efter egen uppfattning såsom ledamot af minoriteten, ty i denna egenskap finner jag, att han hyser en annan åsigt om sagde kompromiss, än han gjorde när han var statsråd; såsom civilminister var han nemligen med om att framlägga 1875 års försvarsförslag, hvilket just förmenades vara utgånget från och stödja sig på 1873 års kompromiss.

Man må klandra denna kompromiss så mycket man behagar, hvad mig beträffar skall jag icke underlåta att just nu tala om den något mera, än som skett offentligt förut. Det var, mine Herrar, åtta ledamöter, och af dessa sju i Stats-Utskottet, hvilka först ingingo i kompromissen, fyra från hvardera Kammaren; en af de fyra från denna Kammare var jag. Alltså är jag äfven beredd att taga på mig allt det ansvar för denna kompromiss, som kan komma på min del; och jag gör det mycket lugnt, mine Herrar, ty då vi sett och deltagit i 1871 års lagtima och 1871 års urtima riksdag, och då vi hade bevittnat den agitation och den oro, det split och det missnöje som då rådde, det bellum omnium inter omnes som då egde rum, ställde sig frågan för oss, som önskade en lugn och en oafbruten utveckling af våra politiska förhållanden, något annorlunda än för dem, som nu ropa ack och ve öfver kompromissen.

Jag vill äfven särskildt för egen del redogöra för de bevekelsegrunder, som voro för mig bestämmande. Jag såg, huru förhållandena gestaltade sig allt mera brokigt i Danmark och jag sade till mig sjelf: jag vill icke vara med om att framkalla sådana förhållanden hos oss!

Historien, jag är derom öfvertygad, skall en gång säga, att tidsströmmen — som man dock icke kan hejda — visserligen flutit lugn både bortom och framom våra dagar, men att, om detta skett och skall ske, så är det

derför, att man icke fortgått, ej heller återgår till detta ihärdiga, hänsynslösa motstånd, der inga medgifvanden å någondera sidan eger rum. Man hade med ett fortsatt sådant kunnat befara, att denna tidsström slutligen gjort ett fall såsom Trollhättans. Denna tanke, jag vågar säga det, ligger kanske ännu icke utom tänkbarhetens gräns, men jag hoppas att historien skall säga, att kompromissen var den s l u s s, genom hvilken statsskeppet fördes lugnt och oafbrutet framåt.

Sedan jag nu gjort denna tillbakablick och, som jag tror, besvarat hvad här yttrats både om det förmenta majoritetstrycket och om kompromissen, skall jag nu bedja att få öfvergå till talet om l o t t n i n g e n.

Jag vill icke förneka — och jag väntar att under diskussionens gång blifva påmind derom — att jag med flere i 1875 års Särskilda Utskott afgifvit en reservation, deri jag sjelf varit med om att föreslå supplementarlottning. Ja, detta har jag gjort och jag har icke ångrat, att jag gjort äfven det. Men, mine Herrar, märken väl: denna reservation vann då icke understöd af någon enda, hvarken vän eller fiende, ingen ville då veta af den, och ingen ville bry sig om den; för mig har derföre uppgiften varit icke att envist vidhålla en gammal tanke, om hvars rigtighet jag dessutom blifvit allt mer tveksam, utan att söka komma till en annan garanti, hvarom man snarare skulle blifva ense. Vid förstnämnda tillfälle ifrågasatte jag, att supplementarlottning skulle inträda omedelbart efter sedan Riksdagen nekat Kongl. Maj:t anslag; nu deremot har i stället för denna supplementarlottning blifvit uppställd en garantilag, som låter Kongl. Maj:t inom sagde lags gränser men i öfrigt oinskränkt förfoga öfver ett förslagsanslag. Derigenom har Utskottet undvikit den stötesten, som vid förstnämnda tillfälle föranledde mitt förslag angående supplementarlottning. Mellan förhållandet då och nu med afseende å lottningen är således en stor skilnad, och jag kan mycket väl försvara, att jag under den förutsättning, jag nyss angaf, då kunde förorda supplementarlottning såsom en nödfallsåtgärd, och att jag nu deremot, till följd af beskaffenheten af det förslag som föreligger icke vill medgifva lottning. Men äfven andra skäl finnas derför.

Man talar så mycket om landtmannapartiets egennytta samt om rust- och rotehållareintresset. För oss skulle afskrifningen af grundskatterna och upphäfvandet af indelningsverket, påstår man, vara hufvudsak, försvarets betryggande blott en bisak eller ingenting betyda. Det skulle vara den omständigheten — förmenar man — att vi icke kunnat komma från en förstärkning af försvaret på samma gång vi vilja rycka till oss afskrifningens fördelar, som tvungit oss att göra vissa militära eftergifter. Nåväl — för min del förklarar jag, och vågar påstå, att i denna Kammare ingen bland landtmannapartiets medlemmar skall jäfva hvad jag nu kommer att säga, att, om lottningens införande göres till vilkor för att ernå den eftergift af 10 millioner årligen för jordbruket, hvarom fråga nu gäller, så svara vi Eder: behåll dessa millioner, behållen dem, vi vilja icke köpa dem till detta pris! Vi skola göra detta lika visst som vi, mot Er förmodan och beräkning på landtmannapartiets förmenta »snålhet», förlidet år nekade att taga emot 1½ million i eftergift för 30 dagars tillökning i beväringens öfningar och för indelningsverkets bibehållande.

För att återkomma till talet om garantier, så säger jag: man är omättlig, rent af omättlig på garantier. Först och främst fordrar man garanti för nummerstyrkan, vidare för lönerna vid armén och sedermera för något, hvarför man aldrig förut ifrågasatt garanti, nemligen för anslag till arméns öfning. Ej nog härmed: man fordrar ytterligare garantier för vissa delar af bevillningsförordningen. Hvarför icke med ens uttala, att för att ernå rättvisa i beskattning och ett verkligt försvar, så måste det svenska folket underkasta sig att helt och hållet afstå från sin sjelfbeskattningsrätt?

Vårt folk, som fordom offrat alla samlade krafter på krigiska värf och egnat allt för ringa del af dessa på fredligt arbete, har kanske just derför öfvergått till motsatsen, och ser numera ogerna hvarje kraftsplittring, som drager det från fredens förvärf till krigets yrke. Förut var det allt för mycket utåt vändt, med ryggen mot vårt eget land, nu kanske allt för oaflåtligt med ryggen vänd åt det öfriga Europa. Vårt folk ser det egna, ännu så ödsliga stora landet med dess så länge otillvaratagna, obegagnade tillgångar. Besittningarne på andra sidan Östersjön hafva gått

förlorade, men en mer än sextiårig fred har vunnits. Vårt folk vill nu blott arbeta och skaffa sig en härordning i ändamål att försvara detta fredliga arbete och vår ställning såsom ett fritt och sjelfständigt folk. Men det vill icke heller m e r a i militäriskt hänseende. Mine Herrar, vi vilja icke uppträda å-nyo i Europa med stormaktslystnader, men med allvar vilja vi deremot försvara vår sjelfständighet.

Hvilka hafva visat största lystnaden efter eröfringar, om icke regeringarne, vare sig de monarkiska eller oligarkiska? Och hvilka hafva visat största böjelse för freden, om icke folken, i den mån de i bildning och odling framskridit?

Hvem behöfver derföre de mesta garantierna? Jo — folket, ty det är f o l k e t ensamt, som skall bära krigets bördor. Folket behöfver snarare garantier mot en regering, som ständigt vexlar och förändras, än mot sig sjelft, som oföränderligt i årtusenden försvarat och bevarat sin sjelfständighet.

Tiderna förändras, mine Herrar! 80 § Regeringsformen åberopas nu såsom stöd för den åsigten, att man ej kan få nog med garantier. När denna paragraf i grundlagen tillkom, var afsigten icke att skapa garantier åt Kongl. Maj:t mot Riksdagen, utan garanti åt Riksdagen och svenska folket mot ett återupprepande af Gustaf IV Adolfs maktmissbruk. D e r f ö r kom 80 § in i Regeringsformen. Nu omvändes satsen och åberopas i motsatt rigtning.

Man har här, såsom en af dessa oundgängliga garantier, påyrkat lottning och vi hafva fått till oss utdeladt ett förslag derom af reservanter inom det Särskilda Utskottet från Första Kammaren. En talare beklagade, att vi uti detta tryckta tilläggsblad till betänkandet icke fått någon bestämd uppgift om den tid, under hvilken stammen skulle vara skyldig att i fredstid tjenstgöra. Der står nemligen endast 00 år. Jag vill försöka att gissa anledningen härtill. Utan att begå någon indiskretion, tror jag mig kunna nämna, att, under det samtlige Andra Kammarens utskottsledamöter voro fullt enige om i c k e l o t t n i n g, så voro deremot meningarne mycket mera föränderliga och olikartade bland Utskottets ledamöter från Första Kammaren. En ledamot af desse påyrkade, att med en tjenstetid af 6 år lottning skulle finnas

såsom ultima ratio. Jag behöfver ej tala om, huru barbariskt det skulle vara att utlotta en yngling till hans framtida lefnadsbana, ty med så lång tid har i sjelfva verket det blinda ödet, har slumpen bestämt öfver en allt för stor del af den utlottades lefnad. En annan del af Utskottets ledamöter från Första Kammaren yrkade visserligen på lottning, men med rätt till friköpning, under det ännu en annan del påyrkade jemväl lottning, men endast så till vida, att den, som drabbades af lotten, deraf icke skulle vara bunden till mera än ett års tjenstgöring, med rätt till friköpning äfven från denna. Hade sistnämnda åsigt gjort sig gällande utan det supplement, som var vidfogadt, nemligen friköpningen, då hade vi på en omväg blott erhållit en sämre upplaga af 1875 års förslag. Emellertid rönte samtlige dessa alternativ ett så starkt motstånd från oss af Andra Kammaren, att vi nu se en produkt deraf i det tilläggsblad, som blifvit utdeladt, och hvilket blad antagligen utgör en sammanjemkning i åsigter mellan Första Kammarens utskottsledamöter, en produkt, som består i bara nollor, och som icke vågar säga ut hvad med dem menas. För lång tid med lottning förutsätter friköpning, en mycket kort tid åter kräfver ett vidsträckt användande af lottningen, och ingendera delen har man velat röra vid.

Nu säger man, att det blir både orimligt svårt och orimligt dyrt att utan lottning kunna erhålla det erforderliga antalet stamsoldater efter Utskottets förslag. Den beräknade årskontingenten är dock icke mer än omkring 6,600 man, hvilken, om man fördelar den på Sveriges hela folkmängd 4,300,000 invånare, icke gör en man på hvarje 700:de person. 6,600 man äro dessutom icke mer än ungefär dubbla antalet af den nuvarande årliga afgången vid de indelte och värfvade regementena sammanlagdt. Jag skall emellertid för ett ögonblick acceptera, hvad förslagets motståndare sagt om omöjligheten att erhålla dessa 6,600 man på frivillighetens väg utan lottning. Men jag skall derjemte bedja att få göra Herrarne en fråga, och jag anhåller, att de af mina ärade motståndare, som efter mig begärt ordet, icke måtte underlåta att besvara densamma. Eftersom Herrarne anse det så omöjligt för staten, för det stora hela, att kunna bekosta och betala lön åt en stamsoldat, viljen I då hellre, att den bevärings-

skyldige ynglingen skall göra det? Ty om staten icke vill åtaga sig det, utan i stället utlottar denne yngling, hvad är det väl annat än att säga till denne: du, min gosse, skall genom d i n tjenstgöring, med år af d i t t lif betala hvad jag, s t a t e n, icke har råd till.

Vidare anhåller jag om svar på ännu en fråga: hvarföre har man icke, så länge hären upprätthålles af rote- och rusthållare ifrågasatt lottning för att hjelpa dem? Carl XI lofvade dock i sina knektekontrakt, att rust- och rotehållare egde rätt att taga lösdrifvare, hvar desse anträffades, för att upprätthålla rekryteringen. Men härmed är det slut för länge sedan, och väl är det. Ehuru nutidens högre anspråk på militärisk duglighet och deraf betingade längre öfningstid, underbefäls- och korpralsskolor m. m. göra det allt mera svårt för rust- och rotehållare att få folk till samma pris som för en mansålder sedan, ifrågasätter ingen annat, än att desse försvarsentreprenörer både skola och kunna hålla den svenska staten med dess stamtrupp. Denna börda, som Herr Dickson sade att jordegarne köpt med sin egendom, är icke fix, utan den är rörlig — den växer allt jemt. Rust- och rotehållare, d e hafva råd att hålla Sverige med försvar, men s t a t e n, det stora hela, har icke råd dertill.

Vidare har man klandrat stammens s a m m a n s ä t t n i n g. Det skulle blifva en lösdrifvarestam hafva Hrr Abraham Rundbäck med flere sagt, och detta derföre att den icke skulle få sig torp upplåtna. Märkvärdigt! Redan nu är minst 1/4 af vår indelta armé i saknad af torp. Kan man väl säga, att soldaterne vid Dalregementet, vid en stor del af Helsinge regemente och vid de skånska regementena äro att betrakta som lösdrifvare? Eller har det mött några större svårigheter att rekrytera vid dessa regementen? Jag tror det ej. Vid många andra regementen saknar ett stort antal af manskapet torp, och jag vet, att mångenstädes torpen, der sådana finnas utarrenderas af sina innehafvare; men äro de många soldater, som sålunda sakna torp, sämre än de som vid samma regementen ega torp? Och hvarför beteckna icke Herrarne desse indelte soldater utan torp såsom också lösdrifvare? Jag anhåller om svar på den frågan äfven.

Vidare har man sagt, att ö f v e r g å n g s t i d e n från den gamla till den nya härordningen skulle vara så oskäligt

lång. Det var gifvet, att, då förslaget kom från det förhatliga landtmannapartiet och den »snåla» majoriteten i Andra Kammaren, öfvergångstiden skulle sägas vara oskäligt lång. Men nu bär det sig icke bättre, än att äfven 1871 års Särskilda Utskott föreslog öfvergångstiden till 15 år och hvad mera är: Generalstaben har i sitt »underdåniga förslag till öfvergång»; som jag kan låna någon af mine Herrar motståndare, om han är i saknad deraf, yttrat följande:

»Då man sålunda antagit

1:a perioden till 2 år
2:a » » 2 »
3:e » » 2 »
4:e » » 3 »
5:e » » 1 » och
6:e » » 5 »

eller sammanlagdt 15 år, har detta endast varit för att beteckna den tidrymd, inom hvilken man ansett lämpligast, att öfvergången under vanliga fredliga förhållanden borde vara afslutad.» Alltså, mine Herrar, generalstaben har sjelf föreslagit de 15 åren och det är derifrån vi tagit och tillämpat dem så väl för stammen som beväringen.

Vid skrifvelsens framläggande förlidet år — den skrifvelse, som ligger till grund för motionen och Särskilda Utskottets utlåtande — tillät jag mig yttra: »låtom oss enas om detta stora fosterländska mål! Ty på denna väg kan det nås,» och jag tillade under fortgången af debatten: »Man skall i verkligheten förlora, när man från våra motståndares sida tror sig hafva vunnit, och vinna, när man anser sig hafva förlorat. Man har visserligen gått miste om det närvarande ögonblicket, men man har vunnit tid, genom en snabbare definitiv lösning af försvarsfrågan, så framt annars frågan om försvaret är hufvudsak.» För oss är det så, trots allt hvad hånfullt om oss blifvit skrifvet och sagdt; och allenast på Eder, på Första Kammaren och på Regeringen beror det nu, ty vi hafva sagt vårt ord och stå redo att med våra voteringssedlar infria det.

Jag vet icke, hvad framtiden kan komma att innebära. Under det fransk-tyska kriget — 1871 — framkallades bilder af Sveriges undergång om icke försvarsfrågan

då löstes, om icke regeringens förslag då antoges; äfven förlidet år hörde man fosterländskt bevingade ord om huru minuterna flydde, huru landets välfärd stod på spel, och att det berodde på oss landtmän, om Sverige skulle ega en framtid eller icke. I år tyckes det icke vara så angeläget, trots de engelskt-ryska vidtutseende stridigheterna, hvilka, om de utbrista i öppen fejd, äro oss bra mycket närmare; men det betyder föga, ty i år säger minoriteten här i Kammaren: nu kan man vänta, i år kan man uppskjuta. Men nog härom!

Jag vill icke klandra någon, en hvar må redogöra för sitt handlingssätt inför sitt eget samvete; låtom oss litet hvar i dessa ögonblick vädja till det. Jag slutar och jag beder blott: låtom oss glömma de oförrätter vi sagt och gjort hvarandra! Vi hafva alla felat, minoriteten som majoriteten. Låtom oss då förgäta, att vi äro delade i tvänne partier och blott komma ihåg att vi äro svenskar. Må vi alla lägga bort minnet och agget af utkämpade strider, gjorda eller lidna oförrätter, låtom oss glömma all söndrande politik, blott tänka på det gemensamma fosterlandet; så mången af våra fäder har dött derför, låtom oss i dessa dagar endast tänka på att lefva för detsamma!

Bilaga III.

(Se sid. 237, del III.)

Lantmannapartiets förslagslista till valen i första kammaren 1872.

Anderson, N. J., professor, Stockholm,
Andersson, Sv., landtbrukare, Moholm, Svenneby,
Andersson, Andreas, d:o, Carlstad, Mosserudstorp,
Assarsson, Christian, d:o, Tågarp, Rönneberga,
Borg, Otto, fabrikör, Lund,
Brolin, Sv., d:o, Skara, Istrum,
Burman, C., handlande, Östersund, Hammerdahl,
Burman, G. F., kapten, Sundsvall,
Carlsund, O. E., kapten, Stockholm,
De Geer, G. E., friherre, Leufsta,
Düben, v. H., friherre, Upsala, Elfgärde,
Dücker, Carl, grefve, Eslöf, Ellinge,
Ehrengranat, A., godsegare, Venersborg, Öfverby,
Eriksson, I. P., friherre, Rånnum, Sandgärde,
Ersson, Hans, landtbrukare, Mellångstuga,
Fahlén, I., handlande, Sollefteå, Tjell,
Fleetwood, Svante, friherre, Arvika, Sälbodabruk,
Fleetwood, V., friherre, Gamleby, Kasimirsborg,
Fogelin, C., landtbrukare, Hjo, Hinsegården,
Glas, Lars, konsul, Umeå,
Gyllensvahn, I. A., löjtnant, Uddevalla, Sund,
Hanström, G., bruksförvaltare, Skultuna,
Hallenborg, Carl, ryttmästare, Ystad, Svaneholm,
Hallin, O. P., fabriksidkare, Borås, Rydboholm,
Hamilton, Gilbert, grefve, Lidköping, Hjelmsäter,

Hammar, C., godsegare, Halmstad,
Hammarskjöld, K., löjtnant, Vimmerby, Väderum,
Hedlund, S. A., redaktör, Göteborg,
Hermelin, Axel, friherre, Traneryd, Boxholms Säby,
Hermelin, David, friherre, Eskilstuna, Åsby,
Hofsten, B., brukspatron, Degerfors, Vahlåsen,
Holm, Sven, grosshandlare, Sölfvesborg,
Indebetou, C. G., brukspatron, Forsa,
Jakobsson, P., direktör, Falun,
Jansson, Johannes, godsegare, Venersborg, Ellenö,
Johansson, Johannis, f. d. nämdeman, Jönköping, Rosendahla,
Jönsson, P., godsegare, Skara, Stora Bjurum,
Key, E., godsegare, Vestervik, Sundsholm,
Kjellerstedt, N. I., handlande, Gefle,
Kockum, Peter, godsegare, Malmö, Rosengård,
Koskull, I., friherre, Linköping, Svenneby,
Kræmer, v. Robert, major, Flen, Stenhammar,
Kurck, A., friherre, Vesterås, Tidön,
Larsson, Kristian, landtbrukare, Gräsby,
Lundin, Johan, godsegare, Karby,
Lundström, G., brukspatron, Arboga, Röforss,
Lyttkens, I., godsegare, Halmstad, Skedala,
Meurling, C., kapten, Västervik, Lyserum,
Meyer, Berndt, godsegare, Kristianstad, Marielund,
Millqvist, A., landtbrukare, Falköping, Svartarp,
Mörner, Ch., öfverste, Linköping, Harfvestad,
Nordstrand, I. N., kapten, Hernösand, Åbod,
Norlin, E. O., major, Upsala, Ekholmen,
D'Orchimont, F., godsegare, Venersborg, Lindås,
Ohlsson, Kristoffer, landtbrukare, Malmö, Eskilstorp,
Olsson, P., handlande, Helsingborg,
Palmstjerna, Hjalmar, friherre, Kristianstad,
Persson, Nils, landtbrukare, Lund, Hardeberga,
Petterson, I., fabrikör, Borås,
Pettersson, R., konsul, Carlskrona,
Philipson, C. D., grosshandlare, Norrköping,
Piper, C. E., grefve, Norrköping, Leufsta,
Posse, Knut, grefve, Vexiö, Bergqvara,
Posse, Arvid, grefve, Ystad, Charlottenlund,
Ramel, Otto, friherre, Öfvedskloster, Bjersjöladugård,

Ruuth, C., apothekare, Hedemora,
Rydin, I. Ö., handlande, Umeå,
Rylander, P. O., landtbrukare, Ulricehamn, Brostorp,
Schulzenheim, v. David, friherre, Köping, Vestlandaholm,
Schönbeck, H., kyrkoherde, Landskrona, Qvisttofta,
Silén, P. W., landtbrukare, Romfartuna, Munga,
Skjöldebrand, C., kammarherre, Hellekis,
Svanberg, C. T., fabrikör, Stockholm,
Sylvan, Th., lagman, Ystad, Bollerup,
Torell, O., godsegare, Borås, Hökerum,
Wallenius, byggmästare, Moholm,
Werner, I., arrendator, Stockholm, Svartsjö,
Wikström, Nils, grosshandlare, Sundsvall (bor i Stockholm),
Wöhler, H., godsegare, Visby, Klinte,
Åhlander, I. O., godsegare, Girista, Stora Bödby,
Åkerlund, P. A., fabrikör, Borås, Fristla.

En stor del av dessa blevo invalda redan 1872, andra inkommo senare i första eller andra kammaren. Att Emil Key står på listan berodde av avsikten att — ifall han ej blivit omvald i andra kammaren — insätta honom i den första.

Personregister.

Abelin, Charlotte Emerentia Caroline (Lotte), f. Zethelius, f. 1841, g. 1853 m. den följande, II 286.

Abelin, Gustaf Rudolph, 1819—1903, generalmajor, led. av I:a kammaren, krigsminister, II 295, 307, 324, 325, 327; III 78, 110, 113, 118, 153, 282, 340.

Absalon, f. omkr. 1128—1201, biskop i Roskilde, ärkebiskop i Lund, I 108, 191.

Acke, se Anderson, Johan Axel.

Adam, Jean Victor, 1801—1867, fransk målare, I 182.

Adèle, se Carlqvist.

Adelsvärd, Johan (Jan) Carl, 1776—1852, friherre, major, överstekammarjunkare, II 40.

Adlercreutz, Axel Gustaf, 1821—1880, jur. doktor, assessor, justitieråd, civilminister, justitiestatsminister, led. av II:a kammaren, landshövding, III 183.

Adlersparre, Axel, 1812—1879, friherre, kommendör, riksdagsman, g. m. 1. Heliodora Anckarsvärd, 2. Karin Sofie Leijonhufvud, II 322; III 89, 135, 250.

Adlersparre, Carolina Ottiliana, f. von Arbin, 1782—1871, g. 1842 m. landshövdingen Axel Adlersparre, 1763—1838, I 43.

Adlersparre, Georg, 1760—1835, friherre, greve, statsråd, generalmajor, landshövding i Skaraborgs län, II 197; III 69.

Adlersparre, Karl August, pseud. "Albano", 1810—1862, den förres son, greve, skald, I 175.

Adlersparre, Sophie Adolfina, 1808—1862, målarinna, I 43, 250, 262, 281; II 5, 322.

Adolf Fredrik, från 1751—1771, konung i Sverige, III 26.

Afzelius, Anders Johan, pseud. "Afze", 1817—1865, tullinspektor i Simrishamn, I 103, 219.

Afzelius, Arvid August, 1785—1871, präst, skald, hävdatecknare, I 31; II 25.

Agardh, Karl Adolf, 1785—1859, professor i botanik och ekonomi, biskop, II 192.

Agnes, Agnes Kylberg, se Raab.

Ahlman, Martin Erik, 1773—1844, teologie professor i Lund, I 117.

Ahnfelt, Oscar, 1814—1882, den följandes broder, gitarrspelare, andlig talare, II 58.

Ahnfelt, Paul Gabriel, 1803—1863, fil. doktor, författare, prost i Farhult i Skåne, II 96.

Aldén, Gustaf Alfred, f. 1852, fil. doktor, folkhögskoleföreståndare, publicist, II 41, 43; III 299, 300, 314, 373, 384.

Alexander, den store, 356—323 före Kristus, macedonisk konung, II 116.

Alfred, brukspatron Alfred, se de Maré, Alfred Bernhard.

Alin, Oscar Josef, 1846—1900, universitetslärare, hävdatecknare, professor i statskunskap, led. av I:a kammaren, III 345.

Almqvist, Carl Jonas Ludvig, 1793—1866, författare, skolman, I 55, 109, 111, 116, 119, 122, 141, 159, 160, 164, 165, 166, 260, 300, 340, 367; II 288, 291; III 24, 383.

Alströmer, Carl Jonas Oscar, 1811—1888, friherre, landshövding, led. av II:a och I:a kammaren, statsråd, III 195.

Améen, Georg Fredrik, 1811—1898, vitterhetsidkare, publicist, postdirektör, I 178, 179, 180, 284, 285; II 74, 75, 378; III 302, 303, 304.

Améen, Paul Vilhelm, 1804—1857, den förres broder, kaptenlöjtnant vid flottan, II 74, 75, 304.

Anckarström, Jakob Johan, Gustav III:s mördare, f. 1762, halshuggen 1792, I 351.

Anders, se Willman.

"Anders Petter", pseud. för Carl Bernhard Rydström.

Andersson, värdshusvärd i Lund på 1830-talet, I 120.

Andersson, Anders, 1822—1892, professor, skald, en av de aderton i Svenska akademien, I 103.

Anderson, Anna Elisabeth Amanda, f. Tigerhjelm, 1832—1906, g. 1857 m. professorn Nils Johan Anderson, II 288.

Andersson-Edenberg, Anders Albert, f. 1834, redaktör för "Medborgaren", II 83.

Andersson, Frans Albert, f. 1831, kammarråd, riksdagsman, expeditionschef i finansdepartemanget, generaldirektör, chef för statskontoret, III 22, 23, 113, 175.

Andersson, Jan (i Jönvik), 1819—1903, hemmansägare, riksdagsman, II 240, 244, 247; III 123, 206, 209, 322, 335, 336.

Andersson, Johan, 1820—1894, professor Anders Anderssons broder, biskop i Växjö, I 103; II 376.

Anderson, Johan Axel (Acke) Gustaf, f. 1859, målare, II 288.

Andersson, Jonas (i Häckenäs), 1810—1887, hemmansägare, riksdagsman, II 240, 244; III 76, 79, 123, 128, 129—133, 151, 209.

Anderson, Nils Johan, 1821—1880, professor i botanik, intendent vid riksmuseet, II 288, 289, 290, 291.

Andersson, Ola, i Burlöv (Nordanå), f. 1837, hemmansägare, riksdagsman, II 44, 243, 244; III 76, 79, 99, 109, 112, 123, 138—142, 144, 151, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 174, 177, 203, 213.

Andersson, Sven, f. 1846, bildhuggare, III 118, 189, 232.

Andersson, Åke i Mellanköpinge, 1817—1883, lantbrukare, riksdagsman, III 205, 207, 211.

Andræ, Per, ?—1817, kontrollör, häradsskrivare, II 51, 52.

Andreasson, Sven, i Tollered, 1824—1897, hemmansägare, riksdagsman, II 244; III 340.

Andrén, Josef, f. 1847, jur. kand., chef för firman G. H. Hegardt & C:o, vilken sedan övergick i familjen Andréns ägo, II 23.

Anger, läkare i Karlsbad, I 293.

Ankarcrona, Conrad Viktor, 1823—1912, kabinettskammarherre, överhovjägmästare, ståthållare på Stockholms slott, III 36.

Anker, Elisabet Sofia, 1804—1884, den följandes syster, hovfröken, g. 1831 m. friherre Gustaf Fredrik Åkerhielm, 1776—1853, III 24.

Anker, Sofia Adelaide Rosalie, 1806—1879, hovfröken, g. 1828 m. greve Johan Alexander Artemis Sparre 1800—1885, III 24.

Anna, se Willman.

Anna, se Posse, Anna Amalia.

Anna, barnjungfru hos Emil Key, I 377.

Anne-Beate, se Raab.

Anrep, Johan Gabriel, 1821—1907, genealog, I 6.

Arago, François Jean Dominique, 1786—1853, fransk astronom, matematiker, statsman, I 138.

Arago, Jacques Etienne, 1790—1855, den förres broder, fransk skriftställare och reseskildrare, I 147.

Arbin, Axel Fredrik von, 1773—1833, överstelöjtnant, militärbefälhavare på Gottland, I 43.

Arbin, Axel Melcher von, 1824—1909, den förres son, löjtnant, kammarherre, I 43, 69; III 386.

Arbin, Maria Fredrique Charlotte von, 1822—1900, den förres syster, g. 1847 m. ryttmästaren, sedermera postmästaren Adolf Fredrik Mannerskantz, 1817—1889, I 43, 69, 120.

Arbin, Maria Fredrique von, f. Falkenberg, 1806—1887, g. 1821 m. överstelöjtnant A. F. von Arbin, de föregåendes moder, I 42, 43.

Arfwidsson, Nils, 1802—1880, vitter författare, publicist, protokollsekreterare, I 175, 216, 217.

Ariosto, Lodovico, 1474—1533, italiensk skald, I 360.

Arnoldson, Karl Oskar, 1830—1881, operasångare, I 295.

Arnoldson, Klas Pontus, 1844—1916, f. järnvägsstationsinspektor, skriftställare, III 301, 302, 308.

Arrhenius, Johan Peter, 1811—1889, föreståndare för Ultuna lantbruksinstitut, professor, sekreterare i lantbruksakademien, botanist, II 20.

Arsenius, John Georg, 1818—1903, karikatyrmålare, hästmålare, överstelöjtnant, I 163, 180, 181, 182, 281, 297, 299.

Arsqvist = J. Arsenius.

Arvid, se Posse, Arvid Rutger Fredriksson.

Aschehoug, Torkel Halvorsen, 1822—1909, professor i lagkunskap vid Kristiania universitet, led. av Stortinget, författare, III 18.

Askelöf, Johan Kristoffer, 1787—1848, publicist, fil. magister, förste expeditionssekreterare i ecklesiastikexpeditionen, II 70, 148.

Asker, Gustaf Ferdinand, 1812—1897, assessor i Göta hovrätt, riksdagsman, landshövding i Gävleborgs län, II 258.

Assarsson, Kristen, i Rönneberga, 1831—1894, lantbrukare, riksdagsman, III 152.

Atmer, Adolph Georg Titus, 1838—1900, brukspatron, II 19.

Atterbom, Anna Greta, 1795—1883, g. 1812 m. kapellanen i Åsbo, Lars Mårten Forling, II 1, 59.

Atterbom, Ebba Fredrika, f. af Ekenstam, 1801—1854, g. 1826 m. professorn Per Daniel Amadeus Atterbom, II 60.

Atterbom, Per Daniel Amadeus, 1790—1855, skald, professor, I 84, 119, 187, 190, 191, 360; II 59, 148, 185, 220.

Aubèr, Daniel François Esprit, 1782—1871, fransk operakompositör, I 158.

Auerbach, Berthold, 1812—1882, tysk skriftställare, II 299.

August II, från 1697—1704 och 1709—1733 konung i Polen, I 266.

Augustinus, Aurelius, 354—430, kyrkofader, II 272.

Augustus, Cajus Octavius, 63 f. Kr.—14 e. Kr., kejsare i Rom, II 368.

Axel Fleetwood, se Sten Axel Viktor.

Bæckerström, Emerentia, f. Hoppenstedt, g. m. doktor Anders Bæckerström på Kölby, II 19, 180.

Bagge, Carl August, 1811—1852, fil. magister, bokhandlare, I 216, 217, 219, 231.

Bahr, Johan Fredrik, 1805—1875, kemist, adjunkt i Uppsala, I 240; II 201, 202.

Bakunin, Michael, rysk revolutionär, f. 1814, dömd till döden 1850, men benådad, I 61, 243.

Balzac, Honoré de, 1799—1850, fransk romanförfattare, I 281.

Barck, möjligen Nils Ludvig Ferdinand, 1820—1887, greve, underlöjtnant, I 103.

Barjatinska, furstinna, vars staty är ett av Thorvaldsens mästerverk, I 185.

Barnekow, Sigrid Margareta Gabriella Wilhelmina, 1834—1901, g. m. 1. greve Lage August Posse, 2. friherre Lave Gustaf Beck-Friis, II 3.

Baron Adam, se Raab, Adam Christian.

Baron Axel, se Raab, Axel Oskar.

Baron Fleetwood från Åsvik, se Fleetwood, Fredrik Vilhelm.

Bastiat, Frédéric, 1801—1850, fransk nationalekonom, II 264.

Beck-Friis, Corfitz Augustin, 1824—1897, greve, filosofie jubeldoktor, legationssekreterare, kabinettskammarherre, hedersledamot av lantbruksakademien, II 376.

Beck-Friis, Joachim Tavast, 1827—1888, den förres broder, greve, överstelöjtnant, hovmarskalk, led. av I:a och II:a kammaren, I 103; III 214.

Beck-Friis, Lave Gustaf, 1834—1904, friherre, kammarherre, svensk minister i Köpenhamn, II 3.

Beckman, Johan, boktryckare, I 231.

Beethoven, Ludvig van, 1770—1827, musiker, I 78.

Bellman, Karl Michael, 1740—1795, skald, I 117, 150, 203; III 24.

Benedictsson, Victoria Maria, f. Bruzelius, 1850—1888, g. 1871 m. postmästaren Christian Benedictsson i hans 2:a gifte, författarinna, pseud. Ernst Ahlgren, III 382.

Bengtsson, Carl Isak, i Össlöv, 1832—1888, riksdagsman, statsrevisor, III 123, 151.

Bengtsson, Pehr, framstående riksdagsman i bondeståndet, III 209.

Bennet, Lovisa Ulrika, 1799—1876, den följandes syssling, g. 1838 m. landshövdingen greve Fredrik Salomon Posse i hans 2:a gifte, II 2.

Bennet, Magdalena Charlotta, 1796—1835, den följandes dotter, g. 1818 m. landshövdingen greve Fredrik Salomon Posse i hans första gifte, II 2.

Bennet, Wilhelm Rutger, 1759—1815, friherre, major, II 2.

Berend, Marianne (Mary-Anne), Emilie Högqvists vän och reskamrat, blev gift med en tysk, Günther, I 291, 292, 298, 299, 304.

Berg, Carl Oskar, 1839—1903, grosshandlare, nykterhetspredikant, publicist, led. av I:a och II:a kammaren, generalkonsul, III 274.

Berg, Karl John, 1819—1905, justitieråd, statsråd, president i Svea hovrätt, III 29, 34, 183.

Berg, löjtnant, Emil Keys reskamrat på hans första utrikesresa, I 125.

Berg (sic) *Bergh*, Gustaf Fredrik, 1804—1868, med. doktor, kir. magister, reste med Stille och Stenkula till Polen 1831, I 167.

Bergfalk, Per Erik, 1798—1890, rättslärd, professor vid Uppsala universitet, I 216.

Berghman, Johan August, 1819—1895, kamrerare vid sjömilitiekontoret, II 2, 376.

Berg von Linde, Henrik Walter, 1752—1834, major, Sophie Keys morfar, II 1, 7.

Berg von Linde, Sophie, se Posse, Sophie Wilhelmina.

Bergman, Carl Abraham, 1800—1889, prost i Vinslöv, III 93.

Bergman, Carl Henrik, 1828—1909, fil. doktor, kungl. hovpredikant, II 103.

Bergman, Karl Vilhelm, 1820—1857, litteratör, bearbetade sin farbroders, överste B. v. Schinckels historiska anteckningar, II 124, 188.

Bergqvist, Bengt Jakobsson, 1785—1847, teologie professor i Lund, I 117.

Bergstedt, Carl Fredrik, 1817—1903, fil. doktor, språkforskare, publicist, II 90, 328; III 237.

Bergström, Johan Jakob, 1784—1841, häradshövding, II 339.

Bergström, Per Axel, 1823—1893, fil. doktor, assessor i Skånska hovrätten, riksdagsman, civilminister, justitieminister, landshövding i Örebro län, II 290, 291; III 29, 35, 61, 63, 97, 107, 115, 116, 117, 173, 174, 183, 200, 220, 330, 340.

Bergsöe, Adolf Fredrik, 1806—1854, dansk statistiker, I 187.

Bergsöe, Jörgen Wilhelm, 1835—1911, den förres son, dansk skald, författare, I 187.

Bergvall, Mårten C., 1782—1852, kyrkoherde i Ladugårdslands förs., Stockholm, I 160.

Bernadotte, Jean Baptist, se konung Karl XIV Johan, I 222, 358; III 4.

Bernard, pseud. för Carl Rydström.

Berzén (sic) *Bersén*, Per August, 1805—1848, pastorsadjunkt i Ryssby, komminister i Kråksmåla, I 32.

Beskow, Gustaf Emanuel, 1834—1899, pastor vid Blasieholmskyrkan, grundläggare av Beskowska privatläroverket, II 103.

Beyer, Anna, se Posse, Anna Amalia.

Beyer, Anton Hugo, f. 1836, den följandes brorson, musiklärare, II 3, 7.

Beyer, Jakob Wilhelm, 1796—1886, hovstallmästare, II 7, 234.

Biesèrt, Johan Christian Niclas, 1831—1913, riksdagsman, III 152.

Bildt, Didrik Anders Gillis, 1820—1894, friherre, landshövding, generalmajor, överståthållare i Stockholm, svensk-norsk minister i Berlin, riksmarskalk, generallöjtnant i armén, led. av I:a och II:a kammaren, statsminister, III 330.

Bille-Brahe, dansk jorddrott, I 222.

Billing, Axel Gottfrid Leonard, f. 1841, fil. och teol. doktor, professor, led. av I:a kammaren, biskop, III 345.

Bismarck, Otto Eduard Leopold, furst von B., 1815—1898, rikskansler i Tyskland, I 245; II 114, 290, 346, 355, 358, 366, 367; III 331, 343.

Bjursten, Anders Herman, 1825—1866, skald, läroboksförfattare, lektor, II 78.

Björck, Albert Vilhelm, 1812—1885, rådman, riksdagsman, berömd politiker, II 255; III 305.

Björlin, Gustaf, f. 1845, generalmajor, skriftställare, I 94; III 110, 165, 176, 189.

Björnson, Björnstjerne, 1832—1910, norsk skald, politiker, I 242; II 43; III 16, 17, 45, 373, 382, 383.

Björnstjerna, Oscar Magnus Fredrik, 1819—1906, greve, led. av I:a kammaren, generalmajor, utrikesminister, III 36, 181, 195, 242.

Blanche, August Teodor, 1811—1868, dramaturg, novellist, politiker, publicist, I 159, 160, 161, 176; II 238, 254, 286, 287; III 24.

Blicher, adjunkt vid Sorö skola, I 192.

Blicher, Steen Steensen, 1782—1848, dansk novellist, skald, I 194.

Blinde Hans, se Håkansson Hans.

Blommér, Nils Johan Olsson, 1816—1853, historie- och porträttmålare, I 180.

Boije, Johan Ludvig Johansson, 1768—1841, friherre, politiker, riksdagsman, skriftställare, II 225.

Bolander, Sophie, 1807—1869, författarinna, guvernant hos greve Carl Posse, I 317.

Bonaparte, Lucien, 1775—1840, prins av Canino, I 26.

Bonde, Knut Filip, 1815—1871, friherre, löjtnant, överstekammarjunkare, I 134.

Bonnier, Albert, 1820—1900, bokförläggare, boktryckare, I 107, 204; II 87.

Borg, Fredrik Teodor, 1824—1895, redaktör för Öresundsposten, led. av I:a och II:a kammaren, III 212, 224, 372, 373, 374.

Borg, Kristin, f. Jönsson, 1844, den förres hustru, III 372, 373.

Borgström, Ferdinand Ludvig, 1821—1846, student, II 377.

Boström, Erik Gustaf Bernhard, 1842—1907, den följandes brorson, brukspatron, riksdagsman, statsminister, III 76, 330.

Boström, Kristoffer Jakob, 1797—1866, professor i praktisk filosofi, II 201, 202; III 4.

Bourbonerna = Ludvig XVIII och Karl X konungar i Frankrike, I 44; II 262.

Brag, Ewald Heribert, 1820—1888, rådman i Göteborg, II 376.

Brag, Jonas, 1781—1857, astronom, professor i Lund, I 117.

Brahe, Tycho, 1546—1601, dansk astronom, III 371.

Brask, Hans, 1464—1538 eller 1530, biskop i Linköping, II 40; III 156.

Braun, Gustaf Henrik Filip von, 1813—1888, f. kapten, riksdagsman i I:a kammaren, III 123, 152.

Breda, Carl Fredrik von, 1759—1818, porträttmålare, professor vid konstakademien, III 347.

Bremer, Fredrika, 1801—1865, författarinna, I 177, 250, 251, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268; III 24.

Bring, Ebbe Gustaf, 1814—1884, professor, teol. doktor, biskop i Linköping, III 64.

Bring, Ebbe Samuel, 1785—1855, professor i filosofi och historia vid Lunds universitet, kyrkoherde i Bjärshög, I 117.

Brinkman, Karl Gustaf von, 1764—1847, skriftställare, envoyé vid utländska hov, kammarherre, led. av Svenska akademien, filosofie hedersdoktor, II 46.

Brithelli, Anders Magnus, 1776—1847, skeppsmäklare i Kalmar, I 44.

Brithelli, Andrew John Henry, 1817—1864, den förres son, kapten vid Smålands grenadjärer, I 44, 94, 95, 347.

Brithelli, Mary Anne, f. Bone, från England, ?—1839, g. m. skeppsmäklaren Anders Magnus Brithelli, den förres moder, I 44.

Brithelli, Marie Louise, den förras sondotter, död vid 2 års ålder, I 95.

Brithelli, Anne Beate, se Raab, Anne Beate Lovisa.

Britta, se Carlson, Britta Louise.

Broch, antagligen Teodor Kristian Anton, 1796—1863, norsk general, I 134.

Broomé, Johan Gustaf, 1824—1870, häradshövding, II 377.

Brukspatron Tillberg, se Tillberg, Johan.

Brunius, Carl Georg, 1792—1869, arkitekt, konsthistoriker, professor i grekiska, I 116.

Bruun, Christopher Arndt, 1839, norsk pedagog, kyrkoherde, I 87; II 103.

Bruun, Johan Magnus, 1847—1907, grosshandlare, II 8.

Brutus, Marcus Junius, den siste kämpen för Roms frihet, I 274; III 173, 245.

Burén, Carl Otto Vilhelm, 1814—1893, vice häradshövding, kammarrättsråd, president i kammarrätten, III 330.

Bürger, Gottfried August, 1747—1794, tysk folkskald, I 121.

Byron, Georg Noel Gordon, 1788—1824, engelsk skald, I 118, 143, 144.

Byström, Johan Niklas, 1783—1848, bildhuggare, I 297.

Bäckström, Per Johan Edvard, 1841—1886, skald, publicist, redaktör för Post- och Inrikes Tidningar, III 100, 101.

Bäckström, Per Olof, 1806—1892, den förres fader, historisk författare, amiralitetskammarråd, III 267.

Börjesson, Johan, 1790—1866, skald, hovpredikant, prost, teologie doktor, ledamot av Svenska akademien, I 156.

Börne Ludwig (egentl. Löb Baruch), 1786—1837, tysk skriftställare, II 299, III 52.

Cæsar, Gajus Julius, 99 (100)—44 f. Kr., romersk fältherre, konsul, diktator med imperators titel, II 118; III 245.

Calle på Gärdet, se Rydström.

Camille, se Harmens.

Campe, Joachim Heinrich af, 1746—1818, tysk pedagog och lexikograf, I 35.

Canaletto, Antonio Canale, kallad il Tonino, 1697—1768, venetiansk målare, II 350.

Canova, Antonio, 1757—1822, italiensk bildhuggare, I 400.

Caravaggio, se Michel Angelo.

Cardon, Johan Elias, 1802—1878, litograf, I 314.

Carit-Etlar, pseud. för J. K. K. Brosböll, I 194.

Carl, se Raab, Carl Adam.

Carl Henrik, se Posse, C. H.

Carl Johan, se Karl XIV Johan.

Carlén, Emelie, född Smith, 1807—1892, författarinna, g. m. 1. provinsialläkaren A. Flygare, 2. litteratören Johan Gabriel Carlén, I 180; II 313.

Carlén, Johan Gabriel, 1814—1875, jurist, vitterhetsidkare, publicist, I 101, 175, 180; II 313, 375, 376.

Carlén, Richard, 1821—1873, den förres broder, häradshövding, riksdagsman, II 313.

Carlén, Rosaura (Rosa) Katarina, f. Flygare, 1836—1883, g. 1856 m. den föregående, romanförfattarinna, II 313.

Carleson, Carl Otto Gustaf, 1833—1881, kapten, II 57.

Carleson, Edvard Henrik, 1820—1884, assessor i Svea hovrätt, justitieråd, statsminister, led. av 1:a kammaren, III 33.

Carlqvist, Adèle, Emilie Högqvists systerdotter, I 288.

Carlqvist, Emma, Emilie Högqvists systerdotter, I 288.

Carlson, Anna Linnea Aura, f. 1857, häradshövding K. P. Carlsons dotter, II 58.

Carlson, Britta Louise, 1854—1908, den förras syster, g. m. doktor Carl Olof Julius Janson, 1856—1914, II 58.

Carlson, Fredrik Ferdinand, 1811—1887, professor, hävdatecknare, ecklesiastikminister, I 144; II 192; III 9, 11, 12, 42, 109, 122, 145, 155, 156, 164, 180, 181, 195, 200, 280.

Carlson, Ingrid Barbara, f. 1852, häradshövding K. P. Carlsons dotter, g. m. den följande, II 58.

Carlson, Karl Gustaf, f. 1850, justitieråd, II 58.

Carlson, Karl Peter, 1814—1859, häradshövding, g. m. 1. Brita Lemchen 1814—1847, 2. Charlotte Lovisa Johanna Fägerskiöld, 1817—1859, I 5; II 58, 94.

Carlsund, Otto Edvard, 1809—1884, mekaniker, föreståndare för Motala mekaniska verkstad, II 267.

Caroline, se Fleetwood, Caroline Charlotte.

Caroline, se Key, Caroline Charlotte.

Caroline, se Raab, Caroline Charlotte, I 65.

Caroline, se Sparre, I 65; II 60.

Casparsson, Karl Edvard, 1827—1899, underlöjtnant, godsägare, riksdagsman, III 78, 340.

Cassandra, trojanske konungen Priamos dotter, av Apollon begåvad med siaregåvan, I 249.

Cavaignac, Louis Eugène, 1802—1857, krigsminister, fransk diktator, II 359.

Cavallius, se Hyltén-Cavallius.

Cavour, Camillo Benso di, 1810—1861, greve, italiensk statsman, II 352; III 222.

Cederbaum, Peter Christoffer (hette förut Bauman, adlad 1774 till Cederbaum), 1733—1795, bergsråd, g. 1768 m. Anna Maria Reincke, f. Waselius, ?—1795, I 310.

Cederflycht, Anna Hansdotter, 1684—1752, dotter till handlanden, brukspatronen Hans Andersson och h. h. Kristina Månsdotter, g. m. krigskommissarien Anders Nilsson, adlad 1719 till Cederflycht, ?—1747, I 75; II 36.

Cedergren, Erika (Erique) Wilhelmina, 1818—1893, guvernant hos friherre Adam Ch. Raab, I 320, 329, 345.

Cederskjöld (sic) Cederschiöld, Fredrik August, 1813—1883, medicine doktor, professor, II 61.

Cederschiöld, Fredrik Johan, 1774—1846, filosof, professor emeritus i Lund, I 118.

Cederschiöld, Johan Gustaf Christoffer, f. 1849, f. professor vid högskolan i Göteborg, I 401.

Cederschiöld, Lovisa Wilhelmina, f. Widegren, 1860, g. 1880 m. den föregående, I 104, 401.

Cervin, Carl Gustaf, 1815—1899, vice häradshövding, protokollssekreterare i K. M:ts kansli, finansman, bankir, III 349, 350.

Chambord, Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d'Artois, 1820—1883, hertig av Bordeaux, fransk tronpretendent, II 346, 365, 368.

Charlotte Posse, se Ramsay, Eva Charlotta Wilhelmina Henrietta.

Clairefeldt (sic) Clairfelt, antingen Mauritz Gabriel, 1821—1898, kapten vid Skånska infant.-reg:tet, eller dennes bror, Carl Eugène Mauritz, 1824—1879, v. häradshövding, fiskal vid hovrätten över Skåne och Blekinge, I 103.

Colani, Timothée, 1824—1888, fransk protestantisk teolog, II 95, 115, 289.

Colenso, John William, 1814—1883, engelsk biskop, II 114, 115.

Columbus, Kristofer, 1456—1506, Amerikas upptäckare, II 352.

Constance, se Hultin.

Cooper, James Fenimore, 1789—1851, amerikansk romanförfattare, I 37, 356.

Crœlius, notarie, svensk frivillig i dansk-tyska kriget 1848, I 225.

Cromwell, Oliver, 1599—1658, protektor i engelska republiken, I 17.

Cronhjelm, Henrietta Sophia, 1773—1848, g. 1796 m. kyrkoherden, kungl. hovpredikanten Israël Gustaf Wännman, I 359.

Cronhjort, Engel, 1701—1741, g. 1720 m. majoren vid S. skånska kavallerireg:tet Henrik Ulfvenklou, II 5.

Cronholm, Bernhard August, 1813—1871, fil. doktor, bokförläggare, redaktör, I 111.

Cronstedt, Carl Diedric, 1778—1826, friherre, kapten, kammarherre, g. 1801 m. Hedvig Margareta Fleetwood, 1777—1821, I 29.

Cronstedt, Hedvig Sophia (Hedda), 1830—1900, g. 1852 m. landshövdingen, fil. doktorn, en av de aderton i Svenska akademien, Gunnar Wennerberg, II 47.

Cronstedt, Henriette Christina, 1825—1894, den förras syster, g. 1849 m. brukspatronen Gustaf de Maré, II 47.

Crusenstolpe, Magnus Jakob, 1795—1865, författare, publicist, assessor i Svea hovrätt, I 108.

Cunctator = sölaren, binamn på romerske diktatorn Qvintus Fabius Maximus, död 203, II 367.

Custine, Astolphe, 1793—1857, markis, skriftställare, I 259.

Czartoryski, Adam Georg, 1770—1867, polsk furste, frihetskämpe, I 136.

Daae, Ludvig, 1829—1893, overretssagförer, led. av Stortinget, krigsminister, tullkassör i Kristiansand, III 18.

Dacke, Nils, ?—1543, ledare av bondeupproret i Sverige, I 176, 380.

Dalman, Vilhelm Fredrik Achates, 1801—1881, politisk skriftställare, publicist, riksdagsman, I 165, 166.

Danielsson, Anders, 1784—1839, riksdagsman i bondeståndet, I 110.

Danielsson, Anders Peter, i Dyestad, 1839—1897, hemmansägare, riksdagsman, II 243; III 123, 146, 147, 148, 151, 245, 331, 335, 337, 340, 342, 344.

Dante, Allighieri, 1265—1321, italiensk skald, statsman, II 352.

Dardel, Fritz Ludvig von, 1817—1901, överintendent, målare, karikatytecknare, I 286.

Darwin, Charles Robert, 1809—1882, engelsk naturforskare, II 290.

David, Felicien, 1810—1876, fransk tonsättare, II 299.

De Geer, Louis Gerhard, 1818—1896, friherre, excellens, justitiestatsminister, I 220; II 193, 201, 202, 203, 205, 234, 242, 250, 259, 273, 274, 275, 276, 278, 306, 317, 319; III 9, 10, 11, 12, 13, 37—40, 42, 61, 62, 63, 74, 79, 82, 87, 94, 97, 109, 110, 114, 115, 117, 118, 122, 154, 155, 156, 161, 181, 182, 194, 195, 199, 200, 215, 216, 217, 222, 224, 226, 227, 228, 233, 234, 238, 245, 246, 249, 310, 349.

Dejazet, Pauline Virginie, 1798—1875, fransk skådespelerska, I 139.

Delacroix, Ferdinand Victor Eugène, 1799—1863, fransk målare, I 349.

De la Gardie, Axel Jakob, 1819—1879, greve, överstekammarjunkare, I 125.

De la Gardie, Robert, 1823—1916, den förres halvbror, greve, landshövding, I 103, 104, 113, 114, 125; II 376; III 258.

De la Grange, Jean George, 1774—1844, friherre, generalmajor, landshövding i Kalmar, II 52.

De Laval, Patrik Jakob, 1728—1793, överstelöjtnant, II 160.

Demanders (sic) Dimanders "mellansort" namn på en tobaksblandning efter Peter Dimander, tobaksfabrikör i Stockholm på början av 1800-talet, och vilken var svärfar till ärkebiskop J. O. Wallin, I 325.

de Maré, Alfred Bernhard, 1831—1898, den följandes son, brukspatron, riksdagsman, II 47.

de Maré, Anders Baltzar, 1798—1882, brukspatron, II 46, 47, 309.

de Maré, Emil Baltzar Theodor, 1833—1863, den förres son, löjtnant vid Smålands husarer, II 47.

de Maré, Gustaf (Gösta), 1825—1882, den förres broder, brukspatron, riksdagsman, II 42, 47, 48, 49, 220, 237; III 199.

de Maré, Henriette, se Cronstedt.

de Maré, Johan Gustaf Samuel, 1820—1880, brukspatron Anders Baltzar de Marés broder, landshövding i Kopparbergs län, II 47.

Demosthenes, 384—322 f. Kr., ateniensisk fältherre, forntidens störste talare, II 118.

"Den tyske rikskansleren", se Bismarck.

Dengremont, Maurice, 1866—1893, violinist, III 221.

Dickson, Charles, 1814—1902, med. doktor, kommunalman, riksdagsman, III 77, 109, 111, 175, 200, 245, 265, 328.

Dickson, Oskar, 1823—1897, friherre, köpman, mecenat, III 237.

Disraëli, Benjamin, 1804—1881, earl of Beaconsfield, engelsk statsman, författare, II 299.

Donna Christina, Egypte, ?—?, prinsessa av Canino, dotter till Lucien Bonaparte, g. 1818 m. 1. greve Arvid Posse, 2. sir Charles Wyse, engelsk minister i Aten, 3. lord Dudley Stuart, från alla tre männen skilde hon sig, I 26.

Drakenberg, Carl Adolf Ludvig, 1822—1881, med. doktor, regementsläkare, I 102, 104.

Drangel, Margareta, hustru till kronofogde Jakob Key, I 21.

Drottningen = Drottning Sofia Wilhelmina Mariana Henrietta, 1836—1914, konung Oscar II:s gemål, I 361; III 274, 363.

Dudevant, Madame, se George Sand.

Dufva, Alfred Vilhelm, 1825—1883, jurist, riksdagsman, bankofullmäktig, III 151.

Duwall, Margareta Charlotta Katarina, 1821—1897, g. 1844 m. löjtnanten Samuel Georg Rosenmüller, II 135.

Düben, Gustaf (Gösta) Vilhelm Johan von, 1822—1892, friherre, professor vid Karolinska institutet, I 103, 104, 105, 106; II 377.

Dücker, Carl Fredrik (Fritz), 1822—1884, greve, löjtnant vid Skånska dragonreg:tet, Sophie Keys kusin, I 344, 345.

Dücker, Eva Ottiliana, född Berg von Linde, 1801—1875, den förres moder, g. 1820 m. ryttmästaren greve Carl Fredrik Dücker, 1787—1854, Sophie Keys moster, II 77.

Dücker, Johan Henrik Walter, 1820—1892, den förras son, greve, löjtnant vid Skånska husarregementet, avsked med ryttmästares r. h. o. v., III 360.

Döbeln, Katarina Dorotea von, 1820—1905, g. 1849 m. förste stadsläkaren Nils Gabriel Forling, 1814—1868, II 60.

Ebeling, Aurore Mathilda, 1827—1851, aktris, sångerska, I 157, 160.

Edenberg, se Andersson-Edenberg.

Ehrenborg, Anne-Beate, 1772—1825, g. 1796 m. landshövdingen Claës Jakob Raab i hans 2:a gifte, Adam Ch. Raabs moder, I 42.

Ehrenborg, Anne-Beate, 1813—1894, g. 1835 m. generallöjtnanten Johan af Kleen, 1801—1884, I 281.

Ehrenborg, Anna Fredrika, f. Carlqvist, 1794—1873, författarinna, g. 1811 m. justitieombudsmannen Casper Isaac Michaël Ehrenborg, 1788—1823, I 326.

Ehrenborg, Richard Michael, 1821—1887, de förras son, fil. doktor, brukspatron, I 326, 338.

Ehrenheim, Per Jakob von, f. 1823, jur. hedersdoktor, led. av I:a kammaren, statsråd, universitetskansler, en av de aderton i Svenska akademien, III 117, 119, 183, 340, 344.

Ehrenstrahl, David Klöcker, 1629—1698, historiemålare, II 25.

Ehrenströhle, Benedicta Catharina, 1763—1841, ogift, I 52.

Ehrenströhle, Helena Maria, 1760—1800, den förras syster, g. 1791 m. kanslirådet Jonas Carl Linnerhjelm, i hans 1:a gifte, I 52.

Ehrensvärd, Albert Carl August Lars, 1821—1901, greve, kammarherre, legationssekreterare, utrikesminister, landshövding, I 286; III 110.

Ehrensvärd, Carl August, 1745—1800, greve, överamiral, generalamiral, konstfilosof, tecknare, III 24, 184.

Eiriksen (Eiriksson), Magnus, 1806—1881, dansk (isländsk) teolog, II 115.

E. K. = Emil Key.

Ekelund, Jakob, 1790—1840, historisk läroboksförfattare, I 101.

Ekenstam, Thure Reinhold af, 1795—1848, kungl. hovpredikant, kommunister i Hannäs s:n, Linköpings stift, I 84.

Ekgren, Carl Erik, 1828—1908, publicist, kamrer i Hypotekskassan för Sveriges städer, III 219.

Ekman, Anna Augusta Josephina, f. von Schéele, 1826—1893, den följandes hustru, III 26,

Ekman, Carl Edvard, 1826—1903, brukspatron, riksdagsman, II 86; III 9, 16, 26, 109, 110, 158, 183, 215, 216, 308.

Ekmarck, fru, se Martin, Dorotea.

Ekmarck, Ida Johanna Mathilda, f. Borlind, 1843, g. 1864 m. intendenten i överintendentsämbetet Fredrik August Ekmarck, 1826—1899, I 52.

Ekmarck, Jon Ulrich, 1794—1830, docent, skriftställare, I 52.

Ekmarck, Lars August, 1785—1869, den förres broder, förste expeditionssekreterare, författare, redaktör för tidskriften "Läsning för folket", I 52, 153, 154, 155, 178, 179, 261, 371, 394.

Ekstedt, stortjuv, II 375.

Elertz, Christina Louisa, se Key.

Elsler, Fanny, 1811—1884, dansös, I 127, 140.

"Emelie J.", reskamrat till Emilie Högqvist, I 291.

Emil, se Key.

Emil, se Fleetwood, Emil Viktor.

Emil Keys måg, se Petterson, Per Herman.

Emilie, se Högqvist.

Emma, se Carlqvist.

"Emmarne", se Ulfsparre, Carl Axel.

Empedokles, grekisk filosof, 450 f. Kr., I 155.

Emporagius, Erik, 1606—1674, biskop i Strängnäs, I 280.

En kyrkofader, se Augustinus.

En nämndeman i Gladhammar, se Jansson, Anders.

Eneroth, Per Emanuel Olof, 1825—1881, vitterhetsidkare, pomolog, fil. doktor, föreståndare för svenska trädgårdsföreningens skola och trädgård, II 11.

Engelbrekt, Engelbrektsson, —1436, frihetshjälte, III 305.

Engeström, troligen Lars Stanislaus Edmund von, 1819—1871, friherre, kammarherre, I 290.

Engeström, Lars Stanislaus Bonaventura von, 1829—, den förres halvbror, greve, polsk godsägare, II 66.

Engström, Fredrika, f. Hultvall, g. m. teol. doktorn Sven Engström, II 19.

Engström, Jon Erik, 1794—1870, bataljonsläkare, författare, utgivare av tidningen Barometern, I 46, 47, 240, 397; II 65, 66, 67, 68, 69.

Engström, Sven, 1757—1826, teol. doktor, kungl. hovpredikant, kyrkoherde, II 19.

Ennes, Charlotta Lætetia, 1791—1866, överhovmästarinna, g. 1811 m. greve Anders Fredrik Skjöldebrand, i hans 2:a gifte, III 347.

Ericson, Carl Vilhelm, 1840—, den följandes broder, friherre, ordonnansofficer hos Karl XV, riksdagsman, generallöjtnant, III 26, 76, 123, 135, 150, 169, 196, 197.

Ericson, John Filip, 1834—1895, friherre, kapten, riksdagsman, landshövding, II 83, 86, 238; III 9, 24, 25, 26.

Ericson, Nils Werner, 1838—1900, den förres broder, friherre, kapten, riksdagsman, II 2,

Ericsson, John, 1803—1889, den förres farbroder, kapten, mekaniker, uppfinnare, II 292.

Erigena, Johannes Scotus, 833—880, engelsk filosof, skolastikens föregångare, munk, II 108.

Erik, se Posse, Carl Erik Ludvig Walter.

Erik XIII av Pommern, från 1388—1439 konung i Norge, från 1396—1439 konung i Sverige och Danmark, II 39.

Erik XIV, från 1560—1563 konung i Sverige, I 156, 157.

Eriksson, Gustaf, f. 1835, järnarbetare, riksdagsman för Stockholms stad från 1878—1881, husägare, III 214.

Erique, se Cedergren.

"Ernst Ahlgren", se Benedictsson.

Ersson, Erik, (i Vallsta), 1811—1872, riksdagsman, II 238, 239, 247.

Esselde, se Leijonhufvud, Karin Sofi.

Essendrop, Bernhard Ludvig, 1812—1891, stortingsman, president, stiftsprost i Trondhjem, III 18, 19.

Estelle, Armande, bokhållare hos friherre Adam Ch. Raab, I 32.

Eugen, Napoleon Nicolaus, Sveriges arvfurste, hertig av Närke, f. 1865, III 4.

Eugène G., en av Emilie Högqvists bekanta, I 288, 291.

Eugénie Charlotta E. Augusta Amalia Albertina, 1830—1889, svensk-norsk prinsessa, III 108.

Eva, se Fryxell, Eva Andréetta.

Fahlcrantz, Kristian Erik, 1790—1866, biskop, skriftställare, I 353.

Falkenberg, Fredrique, se Arbin.

Falkenberg, Melcher, 1776—1865, friherre, ryttmästare, g. 1802 m. Christina Maria Petronella Raab, 1785—1809, I 42.

Farbror Arvid, se Posse, Arvid Rutger.

Farfar, Emil Keys, se Key, Carl Fredrik.

Farmor, Emil Keys, se Key, Beata Maria.

Farmor Lautier, se Key, Beata Maria.

Farup, William, 1824—1893, brukspatron, riksdagsman, III 76, 105, 112.

Faxe, Vilhelm, 1767—1854, biskop i Lunds stift, I 114, 117.

Fia, barnjungfru hos friherre Adam Ch. Raab, I 30, 31, 32, 37, 377.

Fiesole, fra Angelico da, 1387—1455, italiensk målare, I 368.

Fjellstedt, Nils Peter, 1802—1881, missionär, predikant, författare, I 173; II 58, 93.

Fleetwood, Beate Jacqueline Louise Victorine, f. 1853, den följandes brorsdotter, g. 1877 m. överstelöjtnanten Hans Adolf von Koch, III 185.

Fleetwood, Carl Fredrik, 1802—1866, den följandes farbroder, friherre, kammarherre, major, Emil Keys morbror, I 16, 29, 48, 65, 66, 67; II 57, 60, 375.

Fleetwood, Carolina Charlotta, se Key.

Fleetwood, Emil Victor, 1832—1909, friherre, ryttmästare, kammarherre, Emil Keys kusin, g. m. 1. Hedvig Charlotta Mathilda Key, 1834—1887, 2. Sofia Carolina Ottilia Angelika Törnsten, i hennes 2:a gifte, f. 1850, II 57.

Fleetwood, Fredrik Vilhelm, 1773—1835, friherre, löjtnant, Emil Keys morfader, I 6, 16, 26; II 61.

Fleetwood, Louisa Kristina, se Key.

Fleetwood, Margareta Louise, 1799—1862, dotter till löjtnanten Fredrik Vilhelm Fleetwood och h. h. Louisa Kristina Key, g. 1829 m. överstelöjtnanten Sten Erik Geete, Emil Keys moster, I 16, 26, 67, 68.

Fleetwood, Maria Victorine, 1834—1904, den följandes syster, g. 1859 m. kaptenen Carl Otto Gustaf Carleson, 1833—1881, II 57.

Fleetwood, Sir Georg, 1603—1667, friherre 1654, generallöjtnant, krigsråd, I 17.

Fleetwood, Sten Axel Victor, 1842—1884, den följandes son, friherre, löjtnant vid Kalmar regemente, Emil Keys kusin, g. 1867 m. 1. Lovisa Sophia Carolina Fleetwood, 1847—1872, 2. Louise Pauline Marianne Ulrika Mörner, 1850—1912, II 21, 57.

Fleetwood, Victor, 1804—1879, friherre, ryttmästare, överstelöjtnant vid Smålands husarer, g. 1829 m. 1. Anna Charlotta Strömbom, 1809—1847, 2. Beata Christina Jacquelina von Post, 1817—1903, Emil Keys morbror, I 16, 68; II 57, 58; III 185.

Fleischer, Hans Kirkgaard, 1803—1884, norsk general, hovchef hos Oscar II, III 19.

Flensburg, Wilhelm, 1819—1897, teol. o. fil. doktor, biskop, prokansler för Lunds universitet, II 377.

Florman, Arvid Henrik, 1761—1840, professor i anatomi och kirurgi vid Lunds universitet, I 115.

Forling, Lars Mårten, 1784—1831, den följandes fader, komminister i Rinna, Linköpings stift, g. 1813 m. Anna Margareta Atterbom, skaldens syster, II 59.

Forling, Nils Gabriel, 1814—1862, medicine doktor, förste stadsläkare i Västervik, II 47, 59, 60, 73.

Forssell, Hans Ludvig, 1843—1901, fil. doktor, skriftställare, docent i historia, riksdagsman, finansminister, III 113, 115, 118, 122, 181, 200, 216, 221, 234, 245, 260, 262, 265, 280, 285, 286.

Fosser, Niklas, 1835—1915, godsägare, ledamot av I:a kammaren, III 76, 209.

Fourier, François Marie Charles, 1772—1837, handelsman, socialist, I 138.

Franklin, Benjamin, 1706—1790, amerikansk statsman, skriftställare, I 400.

Franzén, Frans Michael, 1772—1847, biskop, skald, I 28.

Fredricson, Jan Fredrik i Eklunda, 1816—1882, riksdagsman, II 247.

Fredrik, se Posse, Fredrik Salomon Albrecht Mauritz.

Fredrik II, den store, från 1740—1786 konung i Preussen, II 139, 185.

Fredrik Vilhelm IV, från 1840—1861 konung i Preussen, I 208.

Fredrik VII, från 1848—1863 konung i Danmark, I 60, 85, 217, 229, 233; II 130.

Fredrika Wilhelmina, Gustav IV Adolfs gemål, från 1797—1809 drottning i Sverige, I 359.

Frick, Anders Håkan, 1794—1877, borgmästare, II 339.

Friherrinnan Adlersparre, se Leijonhufvud, Karin Sofie.
Friherrinnan Engel, se Linnerhjelm, Engel Maria.
Friherrinnan Ericson, se Schwerin, Wendela Wilhelmina von.
Friherrinnan Raab, se Key, Marie Louise, II 32.
Friherrinnan Raab, se Fleetwood, Caroline, II 375.
Friherrinnan Therèse, se Raab, Claes Gustaf Fredrik.
Fru Tillberg, se Persdotter, Maria Margareta.
Fryxell, Anders, 1795—1881, professor, historieskrivare, I 101; II 88, 97, 108; III 108, 117, 120, 242, 267, 268.
Fryxell, Eva Andréetta, f. 1829, den förres dotter och handsekreterare, III 120, 268.
Fryxell, Olof, 1806—1900, den förras farbror, teol. doktor, vitterhetsidkare, kyrkoherde i Ör, III 267.
Fröberg, Magnus Gudmundsson, 1774—1842, inspektor, handlande, ekonomie direktör, Norrgårds uppfostringsanstalts donator, II 337, 338.
Fröst, Per Axel, 1802—1853, kyrkoherde, sångare, I 124.
Fundin, Vilhelmina Christina, 1819—1910, skådespelerska, sångerska, I 157, 180.
Fürst, Astley, 1825—1875, fil. doktor, kapten vid Kalmar regemente, I 104; II 377.
Fürst, Carl Absalon, 1822—1855, den förres broder, bataljonsläkare vid flottan, I 102, 103, 104, 105, 115, 136, 307, 308, 309, 344, 345, 402, 403, 404; II 377.
Fürst, Carl Johan, 1791—1855, de förras fader, överfältläkare vid flottan, I 102.
Fürst, Magnus, 1823—1853, med. lic., koleraläkare i Karlskrona, II 2, 376.
Gall, Frans Joseph, 1758—1828, tysk läkare, frenologiens grundläggare, I 255.
Gambetta, Léon Michel, 1838—1882, fransk advokat, inrikesminister, president i deputeradekammaren, utrikesminister, konseljpresident, II 367.
"Gamle Fritz", se Fredrik II.
"Gamle greven", se Posse, Carl Otto.
Garcia, Manuel, 1805—1879, sånglärare, professor vid konservatoriet i Paris, I 109, 171.
Garibaldi, Giuseppe, 1807—1882, italiensk nationalhjälte, II 172; III 24.
Geethe (sic) Geete, Carl Magnus Fredrik Erland, 1830—1906, kungl. sekreterare, sekreterare i Södra Kalmar läns hushållningssällskap, I 68; II 76.
Geete, Sten Erik, 1783—1858, den förres fader, överstelöjtnant, I 26.
Gefion, Nord. myt. en av Åsynjorna, I 156.
Geijer, Johanna Ulrika Agnes, 1824—1885, den följandes dotter, g. 1847 m. greven, landshövdingen Adolf Ludvig Hamilton, I 326.
Geijer, Erik Gustaf, 1783—1847, professor, skald, historieskrivare, I 31, 108, 154, 155, 207, 260, 262, 360; II 87, 148, 178, 185, 350; III 4, 53, 259.

Gelhaar, Fredrika Mathilda, f. Ficker, 1814—1889, operasångerska, I 157, 158.

General S., II 136.

George Sand, pseud. för Amantine Lucile Aurore Dudevant, f. Dupin, 1804—1876, fransk författarinna, I 138, 177, 246, 249, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 265, 266, 267, 268; III 383.

Georges Weymer, Marguerite, 1786—1867, fransk skådespelerska, I 140.

Gjörwell, Birgitta Lovisa (Brite-Louise), 1768—1806, g. 1791 m. krigskommissarien Carl Gustaf Almqvist, 1768—1846, I 55.

Gjörwell, Gustafva Eleonora (Stava), 1769—1840, den förras syster, g. m. grosshandlaren Johan Niclas Lindahl, I 55.

Gjörwell, Karl Kristoffer, 1731—1811, de förras fader, publicist, amanuens, vice bibliotekarie vid k. biblioteket, I 54.

Gobineau, Joseph Arthur de, 1816—1882, greve, fransk skriftställare, fransk minister i Stockholm, III 111.

Goethe, Johann Wolfgang, 1749—1832, skald, I 119, 129, 360.

Goldschmidt, Meyer Aaron, 1819—1887, dansk författare, professor, II 299.

Goodwin, Mary Wolstoncraft, 1759—1797, författarinna, I 13.

Grafström, Frans Hugo, 1830—1895, kommissionslantmätare, major, II 31.

Grandville, Jean Ignace Isidore Gerard, 1803—1847, fransk karikatyrtecknare, litograf, I 182.

Granschoug, Johan Fredrik, 1755—1839, lagman, II 61.

Grevinnan Skjöldebrand, se Ennes, Charlotta Lætitia.

Grevinnan Skjöldebrand, se Posse, Hildegard Ingeborg.

Gregorius VII, 1020—1085, romersk påve, II 116.

Grill, Louise Johanna Charlotta, 1841—1908, g. 1869 m. friherren, generalmajoren Claes Fredrik Hugo Raab, I 88, 92, 93.

Grip, Bo Jonsson, ?—1386, riksdrots, I 23; II 39.

Gripenskköld, Juliana Theresia, f. Lautièr, 1797—1872, g. 1823 m. majoren Gustaf Adolf Gripenskköld, 1792—1862, I 64, 65.

Gripenstedt, Johan August, 1813—1874, friherre, riksdagsman, finansminister, g. 1842 m. Eva Sofia Charlotta Anckarsvärd, 1819—1887, II 171, 203, 234, 255, 259, 260, 262, 263, 296; III 46, 229.

Grisi, Giuditta = Charlotta, 1805—1840, dansös, I 140.

Grisi, Giulia = Julia, 1811—1869, skådespelerska, sångerska, I 139.

Grundtvig, Nikolai Frederik Severin, 1783—1872, dansk präst, historiker, skald, biskop, II 103.

Gubben Jan, se Andersson, Jan.

Guido Reni, 1575—1642, italiensk målare, I 266.

Gumælius, Carl Arvid, 1833—1908, publicist, telegrafkommissarie, riksdagsman, III 237.

Gurko, Josef Vladimirovitj, 1828—1901, rysk general, generalguvernör, generalfältmarskalk, III 214.

Gustav I Vasa, från 1523—1560 Sveriges konung, I 380; II 207; III 8, 65.

Gustav II Adolf, från 1611—1632 Sveriges konung, I 2, 3, 17, 40, 111; II 185, 221; III 388.

Gustav III, från 1771—1792 Sveriges konung, I 32, 44, 121, 149, 150, 152, 351; II 160, 199; III 62.

Gustav IV Adolf, från 1796—1809 Sveriges konung, II 125, 185, 379; III 62.

Gustafsson, Karl Petter, 1831—1905, v. pastor i Västrum, kontraktsprost, II 269.

Günther, Julius, 1818—1904, operasångare, sånglärare, I 180, 289, 290.

Güntherberg, en Karl XII:s drabant, I 355.

Gyldenstolpe, Ulric Vilhelm, 1808—1863, greve, kammarherre, överstelöjtnant, överceremonimästare vid Oscar I:s hov, I 304; II 250.

Gyllengahm, Christina Lovisa, 1784—1861, fröken, f. lärarinna för grevinnan Sophie Posse, II 6.

Gyllengranat, Hans Vilhelm, 1749—1803, friherre, överste för Svea artilleri, II 160.

Gödecke, Peter August, 1840—1890, fil. doktor, skriftställare, huvudredaktör för tidningen Aftonbladet, rektor vid folkskoleseminariet i Växjö, III 115, 116, 186.

Gösta, se de Maré, Gustaf.

Gösta, se Posse, Gustaf Mauritz.

Götrek, Per, 1798—1876, bokhandlare, privatlärare, handboksförfattare, II 376.

Hadorph, Mina, hushållerska hos friherre Adam Ch. Raab, I 32.

Hæggström, Ivar, bokförläggare i Stockholm, II 340.

Haglund, Frans Johan, 1822—?, aktör, sångare, I 157, 290.

Hahn-Hahn, Ida, f. von Hahn, 1805—1880, tysk författarinna, I 294.

Halévy, Jacques François Elie Fromenthal, 1799—1862, fransk tonsättare, II 299.

Hallbäck, Hans Henrik, 1838—1885, litteraturhistoriker, vitterhetsidkare, publicist, redaktör för tidningen Fosterlandet, III 101.

Hallman, Carl Israel, 1732—1800, skald, I 150.

Hammarsköld, Pehr (Peder) Michelsson, ?—1635, överste, ståthållare på Kalmar och Borgholm, II 37.

Hamilton, Henning Ludvig Hugo, 1814—1886, greve, statsman, universitetskansler, ecklesiastikminister, II 283, 284; III 109, 155, 172, 182, 183, 199, 274, 280.

Hamilton, Hugo Adolf, 1802—1871, friherre, fil. doktor, kammarherre, ledamot av Riksdagens I:a kammare, I 58.

Hamilton, Hugo Johan, 1832—1903, friherre, fideikommissarie, ledamot av I:a kammaren, III 123, 152, 175, 182.

Hamilton, Louise Sofia, f. 1838, g. 1. m. bruksägaren Bengt Johan v. Hofsten, 2. m. med. doktorn Anton Kristen Nyström, III 372.

Hanna Posse, se Posse, Johanna Aurora Katarina.

Hans, se Hazelius.

Hansson, Anders, i Solberga, f. 1839, riksdagsman, II 244.

Hansten, Aasta, 1824—1908, fröken, III 381.

Harmens, Camille Sophia, 1829—1890, g. 1850 m. ministern, friherre Fredric Prebend Bille-Brahe i Danmark, I 321, 323, 332, 340.

Hartmansdorff, Jakob August von, 1792—1856, president i kammarrätten, riksdagsman, II 191.

Haugland, Bård Matssøn, 1835—1896, norsk politiker, lanthandlande, stortingsman, statsråd, III 18.

Havton, Erik, ?—1854, informator hos friherre J. V. Fleetwood, rådman i Västervik, I 6.

Hazelius, Artur Immanuel, 1833—1901, nordiska museets grundläggare. I 84; III 112, 117, 210.

Hazelius, troligen Gustaf Anton, 1801—1833, löjtnant vid Värmlands fältjägarkår, I 156.

Hazelius, Hans, 1827—1866, den följandes son, kapten, militär skriftställare, I 84, 86, 87.

Hazelius, Johan August, 1797—1871, generalmajor, publicist, I 60.

Hedda, se Cronstedt, Hedvig Sophia.

Hedda, se Key, Hedda Agnes Ida.

Hedda, se Posse, Hedvig Sophia Elisabeth.

Hedenberg, Oscar Georg, 1819—1881, löjtnant, godsägare, riksdagsman, II 237.

Hedengren, Olof Gabriel, 1812—1870, agronom, riksdagsman, bruks-patron, II 237, 247.

Hederstjerna, Catharina Charlotta, 1810—1843, g. 1830 m. assessorn i Bergskollegium greve Erik Ulrik Posse, II 2.

Hederstierna, Fredrik Ludvig Salomon, 1828—1900, kapten i armén, led. av I:a och II:a kammaren, statsråd och chef för civildepartemanget, landshövding i Västerås, III 254.

Hederstjerna, Johanna Wilhelmina, 1801—1878, den föregåendes syster, g. 1824 m. landshövdingen greve Knut Axel Posse, II 2.

Hederstjerna, Salomon Walter, 1817—1897, vice häradshövding, Sophie Keys kusin, I 347.

Hedin, Sven Adolf, 1834—1905, skriftställare, politiker, riksdagsman, I 61; II 42, 232, 233; III 24, 25, 76, 112, 118, 119, 198, 219, 340.

Hedin, Sven Anders, f. 1865, Asia-farare, författare, fil. doktor i Halle, II 293.

Hedlund, Sven Adolf, 1821—1900, publicist, riksdagsman, I 175, 204, 216, 269, 394, 397, 398, 399; II 33, 34, 64, 73, 202, 203, 235, 260, 269, 290, 326, 354; III 18, 66, 97, 98, 100, 121, 122, 135, 143, 145, 151, 154, 155, 163, 167, 179, 181, 182, 184, 194, 195, 200, 202, 203, 212, 223, 224, 225 235, 237, 241, 258, 261, 268, 269, 272, 282, 302, 304, 320, 346.

Hedrén, skolmästare i Ryssby församling, Kalmar län, I 32.

Heftye, Thomas Johannesen, 1822—1886, norsk konsul, bankman, nationalekonom, III 19, 20.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1770—1831, tysk filosof, I 105, 133, 307.

Heiberg, Johanne Louise, f. Pætges, 1812—1890, dansk skådespelerska, g. m. författaren Johan Ludvig Heiberg, 1791—1860, I 185.

Heine, Heinrich, 1799—1856, tysk skald, II 299.

Hellenstjerna, Johanna, 1783—1828, fröken, I 40.

Hellstenius, Johan (John) August Constantin, 1834—1888, förste aktuarie vid statist. centralbyrån, III 302.

"Hennes nåd", se Bæckerström.

Henri V, se Chambord, II 368.

Henriette, se Posse, Axelina Henrika.

Henkepé, f. major, postmästare i Kalmar, I 54.

Herslow, Carl Christian Peter, f. 1836, fil. doktor, lektor, redaktör, riksdagsman, III 76.

Hertz, Henrik, 1798—1870, dansk skald, II 299.

Herwegh, Georg, 1817—1875, tysk skald, I 133; III 370.

Hessle, Bengt Volter, 1796—1881, fiskal i Göta hovrätt, häradshövding, riksdagsman, II 258.

Hierta, Lars Johan, 1801—1872, publicist, riksdagsman, I 116, 125, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 260, 297, 398; II 64 66, 87, 148, 193, 253, 269, 279; III 232, 332.

Hjalmar, se Högqvist.

Hjelm, Carl Erik, 1826—?, folkskollärare, riksdagsman, II 323.

Hjorth, Anton David Svendsen, 1830—1891, norsk militärpolitiker, överstelöjtnant, stortingsman, avskedad fr. krigstjänsten utan ansökan 1875, III 18.

Hjortsberg, Lars, 1772—1843, skådespelare, I 159; II 69.

Hjärne, Rudolf, 1815—1884, skriftställare, föreståndare för Norrköpings lyceum, I 217.

Hochschild, Carl Fredrik Lotarius, 1831—1898, friherre, kammarherre, led. av I:a kammaren, minister, III 67, 81, 248.

Hogarth, William, 1697—1764, engelsk tecknare, målare, I 182.

Holberg, Ludvig, 1684—1754, dansk-norsk hävdatecknare, komediförfattare, I 186.

Holmer, Fridolf, 1817—1893, med. doktor, lasarettsläkare i Kristianstad, II 376.

Holmbergsson, Johan, 1764—1842, professor i juridik i Lund, rättslärd, I 116.

Holmqvist, Peter Abraham Fredrik, f. 1847, generallöjtnant, I 71.

Horn, Baltzar Philip, 1736—1788, greve, överstelöjtnant vid amiralitetet, II 304.

Horn, Baltzar Filip Salomon, 1799—1860, greve, kammarherre, chef i Karlskrona tullkammardistrikt, g. 1823 m. Anna Ulrica Maria Elisabeth Rosenblad, 1804—1867, dotter av generaladjutanten Nils Rosenblad och hans 2:a fru Eva Elisabeth Ehrenborg, Adam Christian Raabs moster, I 28.

Hr S. A. H:s, se Hedlund, Sven Adolf.

Hostrup, Jens Kristian, 1818—1892, dansk skald, präst, II 222.

Hugo, se Raab, Claes Fredrik Hugo.

Hugo, Victor Marie, 1802—1885, fransk skald, I 119.

Hultenheim, Johan Fredrik, 1802—1869, ryttmästare, II 233.

Hultin, Carl Magnus, 1789—1883, kapten, I 313, 326, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 361, 362, 371, 377, 380, 388; II 11, 378, 379.

Hultin, Emelie Sofia Constance, f. Wännman, 1803—1883, den förres hustru, författarinna, I 325, 335, 358—361, 363, 365, 367, 368, 369, 388; II 11.

Hultin, fru, se Hultin, Emelie Sofia Constance.

Hultin, kapten, se Hultin, Carl Magnus.

Hultin, Louise Antonia Ulrika, de föregåendes dotter, f. 1849, g. 1877 m. kassören Carl Christian Pettersson, 1847—1900, II 33.

Hultin, Måns Henrik, 1830—1869, den förras broder, humoristisk författare, pseud. "Måns Månsson", I 355.

Huss, Magnus, 1807—1890, professor vid Karolinska institutet, generaldirektör över hospitalen i riket, I 372.

Hwasser, Israel, 1790—1860, skriftställare, med. professor, II 59.

Hübendick, Betty Wilhelmina, 1823—1902, målarinna, g. 1849 m. bataljonsläkaren Carl Absalon Fürst, I 307, 308, 309, 346.

Hyacinthe, Charles Loyson, f. 1827, karmelitermunk, pater, II 371.

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, 1818—1889, fornforskare, vitterhetsidkare, I 31, 156, 176, 183, 216, 217, 229, 231, 239, 240.

Håkansson, Hans, lekmannapredikant, II 96, 103.

Häradshövding Carlson, se Carlson, Karl Peter.

Häradshövding Key från Vindö, se Key, Fredrik.

Häradsskrivare A., se Andræ.

Högqvist, Hjalmar, den följandes son, ?—1874, I 289, 292.

Högqvist, Sofia Emilie, 1812—1846, skådespelerska, I 159, 177, 283, 306, 341, 347, 348; III 359.

Högqvist, Tekla, den förras dotter, f. 1833, gift med en tysk, Stauffort, I 287.

Hörberg, Per, 1746—1816, målare, I 178.

Hörnfeldt, Per Olof, 1830—1890, hemmansägare, riksdagsman, II 241, 244; III 76, 123, 148, 149, 150, 151.

Ida, Ida Koskull, se Raab, Ida Cecilia Margareta.

Ifvarsson, Carl, 1818—1889, hemmansägare, riksdagsman, statsrevisor, bankofullmäktig, II 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 247, 249, 255, 258, 273, 307, 320; III 9, 11, 12, 38, 61, 63, 74, 79, 80, 81, 107, 110, 113, 116, 117, 122, 136—138, 144, 151, 167, 171, 173, 178, 180, 200, 201, 203, 207, 208, 209, 215, 216, 225, 231, 232, 233, 242, 243, 246, 248, 275, 276, 288, 307, 311, 320, 323, 331, 333, 335, 336, 341, 342, 345.

Ignatiev, Nikolaj Pavlovitj, 1832—1908, rysk general, inrikesminister, III 214.

Ignell, Nils, 1806—1864, kommunister i Katarina församling i Stockholm, II 103, 113, 114.

Ignell, Sigrid Florentina, född Lindmark, 1819—1893, den förres hustru, II 114.

Indebetou, Carl Gustaf, 1801—1893, brukspatron, riksdagsman, II 237, 247.

Informatorn, se Witt, Otto Manderup.
Ingeborg, se Posse, Hildegard Ingeborg.
Ingeborg Skjöldebrand, se Posse, Hildegard Ingeborg.
Ingemann, Bernhard Severin, 1789—1862, dansk skald, romanförfattare, I 37, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 196, 225, 307.
Ingemann, fru, den förres hustru, I 189, 192.
Ingrid, se Carlson, Ingrid Barbara.
Ivar, se Key, Ivar Emil Mac.
Jaabæk, Sören Pedersen, 1814—1894, norsk politiker, stortingsman, III 18.
Jansson, Anders, 1810—1892, hemmansägare, häradsdomare, II 204.
Jansson, Hans, 1792—1854, riksdagsman i bondeståndet, dess talman vid 1844 och 1847 års riksdagar, I 110.
Jean Paul, pseud. för Johann Paul Friedrich Richter, 1763—1825, tysk skald, romanförfattare, I 119, 146.
Jegerhjelm, Carl Gabriel, 1798—1888, kapten, I 347.
Johan, se Tillberg.
Johansson, Carl, i Hansjö, 1831—1886, riksdagsman, statsrevisor, III 123, 151.
Johansson, Johannes, kallad Johan, i Noraskog, 1840—1905, riksdagsman, författare, II 240, 334.
Johansson, Johan Erik, i Forneby, 1825—1889, lantbrukare, riksdagsman, III 79, 123, 151, 300.
Johnsson, Johannes, i Fröstorp, Tibro, 1823—1909, lantbrukare, riksdagsman, III 159.
Johnson, Samuel, i Vetlanda, 1820—1902, lantbrukare, riksdagsman, III 80, 123, 151.
Jonasson, Jonas, i Gullaboås, 1817—1895, hemmansägare, riksdagsman, III 12.
Jolin, Johan Christoffer, pseud. Jo. Jo., 1818—1884, dramatisk författare, aktör, novellist, I 169, 170, 171, 176, 313; II 287; III 93.
Jonsson, byggmästare, husägare, Emil Key köpte av honom Sundsholms gård, II 40; III 332.
Jonsson, Gustaf, i Skeppnetorp, 1822—1899, lantbrukare, riksdagsman, III 76, 80, 206.
Josefine Maximiliana Eugenia Napoleona, 1807—1876, drottning av Sverige och Norge, I 152; III 6, 108, 277, 363.
Josephson, Jakob Axel, 1818—1880, fil. magister, tonsättare, director musices, organist vid domkyrkan i Uppsala, tit. professor, III 231.
Juhlin-Dannfelt, Carl, 1823—1904, agronom, intendent vid lantbruksakademiens experimentalfält, generalkonsul, II 20, 347.
Julianus Apostata, 331—363, romersk kejsare, I 258.
Jönsson, Carl Aron, i Torsholm, 1831—1899, hemmansägare, riksdagsman, II 244; III 151.
Jönsson, Lars (Lasse), i Sandby, 1834—1897, lantbrukare, lanttingsman, riksdagsman, III 144.
Jönsson, Ola, i Kungshult, 1826—1904, hemmansägare, riksdagsman, II 241; III 75, 188, 320.

Jönsson, Petter, i Träslända, 1791—1859, hemmansägare, riksdagsman, II 243; III 325.

Kæding, hovskräddare i Stockholm, I 53.

Kalle Wallin, en lustspelsfigur, stockholmsnamn på Karl XV, I 91.

Kalling, Carl Gustaf, 1828—1901 (?), greve, löjtnant, fideikommissarie, III 237.

Kallstenius, Carl Albert Victor, 1823—1898, godsägare, riksdagsman, II 237, 247, 248.

Kallstenius, Gottfrid Samuel Nicolaus, f. 1861, landskapsmålare, II 32.

Kapten på Kallernäs, se Hultin, Carl Magnus.

Karl, hertig, se Karl XIII, I 150.

Karl, se Karl XV.

Karl Gustav, prins = Karl XII, II 25.

Karl I, från 1625—1649 Englands och Skottlands konung, I 3, 4; III 4.

Karl IX, från 1604—1611 konung i Sverige, II 37.

Karl X, från 1824—1830 konung i Frankrike, I 44.

Karl X Gustav, från 1654—1660 konung i Sverige, I 108.

Karl XI, från 1660—1697 konung i Sverige, I 310; II 25, 111, 180, 279; III 8.

Karl XII, från 1697—1718 konung i Sverige, I 23, 55, 111, 238, 355; II 88, 89, 125, 133, 286; III 235.

Karl XIII, från 1809—1818 konung i Sverige, I 55, 153.

Karl XIV Johan, från 1818—1844 Sveriges och Norges konung, I 32, 41, 135, 153, 169, 213, 222, 358, 400; II 125, 126, 173, 197; III 69, 70, 249.

Karl XV, från 1859—1872 Sveriges och Norges konung, I 85, 91, 221, 243; II 199, 250, 274, 278; III 1, 2, 3, 5, 6, 7, 117, 242.

Karr, Alphonse, 1808—1890, fransk skriftställare, I 300.

Kellgren, Johan Henrik, 1751—1795, skald, I 149; II 118, 139, 165.

Kexell, Olof, 1748—1796, författare i den Bellmanska stilen, I 150.

Key, Beata Maria, f. Sundevall, 1778—1858, g. 1798 m. 1. kungl. livdrabanten Carl Fredrik Key, 2. generalkonsuln Jean Baptiste Lautièr, Emil Keys farmor, I 11, 14, 15, 16, 19, 20, 29, 63—67; II 172.

Key, Carl Adam Emil, f. $^{22}/_{3}$ 1852, sjöman, Emil Keys son, död utrikes, I 371; III 355.

Key, Carl Fredrik, 1773—1817, livdrabant, Emil Keys farfar, I 8, 11, 12, 13, 16, 64.

Key, Carl Fredrik Edvin Emil, f. $^{7}/_{10}$ 1822, † $^{31}/_{12}$ 1892.*

Key, Carl Johan, 1795—1875, kapten vid Kalmar regemente, Emil Keys förmyndare, I 65, 277.

Key, Carl Lage Einar, f. $^{4}/_{7}$ 1855—1914, bosatt i Australien, Emil Keys son, I 372; III 355.

* Såsom bokens huvudperson har utg. ansett hänvisning till särskilda sidor överflödig.

Key, Carolina Charlotta, f. Fleetwood, $^{24}/_{7}$ 1800, † $^{13}/_{2}$ 1837, g. 1. $^{22}/_{11}$ 1821 m. löjtnanten Emil Key, 2. $^{19}/_{9}$ 1826 m. kammarherren, friherre Adam Christian Raab, Emil Keys moder, I 16, 19, 20, 26—30, 42, 47; II 375.

Key, Christina Louisa, f. Elertz, 1744—1819, g. m. 1. ryttmästaren J. A. Nordenflycht, 2. häradshövdingen Fredrik Key, I 7, 11, 22.

Key, Ellen Carolina Sophia, f. $^{11}/_{12}$ 1849, skriftställarinna, Emil Keys dotter.*

Key, Emil, f. $^{21}/_{2}$ 1799, † $^{11}/_{12}$ 1824, löjtnant vid Smålands husarregemente, Emil Keys fader, I 14, 15, 16, 19, 20.

Key, Ernst Axel Henrik, 1832—1901, professor vid Karolinska institutet, I 88, 93; II 288, 291; III 112, 284.

Key, Fredrik, ?—1687, löjtnant, I 5.

Key, Fredrik, 1720—1793, den förres son, häradshövding, I 6, 7, 8; II 61.

Key, Gustav, teaterdirektör, I 8.

Key, Hedvig Ada Louisa Maria, f. $^{1}/_{4}$ 1851, g. 1888 m. fängelsedirektören Per Herman Petterson, f. 1844, Emil Keys dotter, I 371; III 356, 357, 358, 359, 362, 370, 379, 380.

Key, Hedda Agnes Ida, f. $^{11}/_{8}$ 1856, g. 1892 m. arkitekten Yngve Sigurd Isidor Rasmussen, f. 1860, Emil Keys dotter, I 372; III 359, 379, 386.

Key, Ivar Emil Mac, f. $^{8}/_{3}$ 1889, reservlöjtnant vid Smålands husarer, Emil Keys sonson, I titelbladet; III 386.

Key, Jakob, 1686—1735, löjtnant Fredrik Keys son, kronofogde, I 5, 21.

Key (Mackay), James, överstelöjtnant, I 4, 21.

Key, Johan, möjligen densamme som föregående, I 4, 5.

Key, Johan, 1718—1789, den följandes son, häradshövding, godsägare, I 6.

Key, Jörgen, arrendator under godset Hvedholm på Fyen, I 222.

Key, Karl Georg Viggo, f. 1875, kapten, I 4.

Key, Louisa Kristina, 1774—1847, häradshövding Fredrik Keys och h. h. Kristina Lovisa Elertz dotter, g. 1798 m. löjtnanten, friherre Fredrik Wilhelm Fleetwood, Emil Keys mormor, I 8, 16, 63, 65, 67, 68.

Key, Mac Otto Washington, f. $^{9}/_{6}$ 1853, agronom, godsägare, Emil Keys son, I 372; III 348, 380.

Key, Marie Louise, f. $^{29}/_{10}$ 1823, Emil Keys syster, g. 1842 m. friherre Carl Adam Raab, I 20, 23, 52, 63, 66, 69, 70—77, 97, 200, 276, 316, 326, 329, 330, 339, 345; II 10; III 386.

Key, Selma Charlotta, f. Godenius, 1843—1916, g. 1863 m. professorn Ernst Axel Henrik Key, III 112.

Key, Sophie Ottiliana, f. Posse, dotter av greve Carl Otto Posse och h. h. Sophie Wilhelmina Berg von Linde, $^{3}/_{8}$ 1824, † $^{7}/_{9}$ 1884, g. $^{2}/_{3}$ 1849 m. godsägaren Carl Fredrik Edvin Emil Key, I 315, 316, 317, 318—344, 350, 367, 372, 373, 374, 394, 399, 402; II 2, 3,

* Såsom bokens utgivarinna har jag ansett hänvisning till vissa sidor överflödig.

4, 12, 15, 18, 23, 29, 30, 60, 61, 73, 76, 282, 283, 293; III 3, 95, 105, 107, 112, 119, 120, 170, 178, 186, 210, 211, 222, 302, 303, 309, 352, 353, 355, 358, 360, 361, 363, 366.

Kielland, Alexander Lange, 1849—1906, norsk författare, borgmästare i Stavanger, III 381.

Kierkegaard, Sören Aabye, 1813—1855, dansk religionsfilosof, II 103.

Kindmark, Filip, 1819—1877, komminister i Gladhammar, II 28, 96.

Kjellberg, Axel August, bokförläggare, 1877 redaktör för Svenska Medborgaren, III 155, 216.

Kjellerström (sic) Kjelleström, Sven, 1808—1859, komminister, kyrkoherde i Ryssby, I 46.

Klinckowström, Rudolf Mauritz, 1816—1902, friherre, överste, ledamot av I:a kammaren, III 158, 209, 210, 301.

Klingspor, Carl August, 1812—1891, löjtnant, lärare vid institutet för dövstumma i Hjorted, II 37.

Knut, se Posse, Knut Victor.

Koch, Hans Adolf von, 1846—1892, överadjutant och major vid generalstaben, överstelöjtnant i armén, chef för krigshögskolan, g. 1877 m. Beate Jacqueline Louise Viktorine Fleetwood, f. 1853, III 185, 189.

Koch, Nils Samuel von, 1801—1881, justitiekansler, riksdagsman, I 161.

Koch, Richert Vogt von, 1838—1913, överstelöjtnant vid Livgardet till häst, författare, III 4, 237.

Kolmodin, Gustaf, 1823—1893, riksdagsman, bankdirektör, II 242, 252, 253, 290, 291; III 335, 380.

Konungens trontal, se Oscar I.

Koskull, Anders Magnus, 1831—1883, friherre, kammarherre, I 78; III 111.

Koskull, Ivar Otto Herman, 1817—1899, friherre, premiärlöjtnant vid flottan, riksdagsman, II 237; III 134, 209, 237.

Krœmer, Anders Robert von, 1825—1903, den följandes son, friherre, vitterhetsidkare, major i armén, riksdagsman, I 220—225; II 203, 287; III 2, 106, 113, 118, 152, 185, 242, 258.

Krœmer, Robert Fredrik von, 1791—1880, friherre, landshövding i Uppsala län, I 220.

Kristian IV, från 1588—1648 Danmarks och Norges konung, I 2.

Kristian IX, från 1863—1906 Danmarks konung, III 115.

Kron-Calle = kronprins Carl, se Karl XV.

Kronprinsen = Oscar Gustaf Adolf, f. 1858, från 1907 Sveriges konung, III 278.

Kronprinsessan Victoria = Sofia Maria Victoria, f. 1862, förmäld 1881 med Sveriges kronprins Oscar Gustaf Adolf, från 1907 Sveriges drottning, III 277, 278.

Krusenstjerna, Anna Hermina von, 1827—1915, g. 1877 m. löjtnanten Philip Krusenstjerna, I 345.

Krusenstjerna, Lovisa (Lucie) Charlotta von, 1823—1875, ogift, I 321, 323, 345.

Kullberg, Anders af, 1771—1851, biskop i Kalmar stift, I 40.

Kullberg, Aurora Johanna af, 1818—1858, den förres dotter, g. 1854 m. pastorn vid reformerta församlingen i Stockholm, Jean Pierre Philippe Trottet, I 278.

Kullberg, Carl Anders af, 1813—1857, den förras broder, kammarjunkare, vitter författare, I 40, 122.

Kulneff, Jakob Petrovitj, 1763—1812, rysk general, I 359.

Kung Gösta = Gustav I Wasa.

Kylberg, Hjalmar, 1824—1885, agronom, föreståndare för Ultuna lantbruksinstitut, föreståndare för åkerbrukskolonien Hall, Emil Keys svåger, I 80, 81, 82, 403.

Kylberg, Lars Vilhelm, 1798—1865, den förres fader, f. kapten, ivrig främjare av folkundervisning, I 50; II 10, 20.

Kylberg, Regina, 1843—1913, den förres dotter, målarinna, g. 1887 m. kyrkoherden Josef Bobeck, I 81.

Königsmarck, Amalia Wilhelmina von, 1663—1740, den följandes syster, grevinna, g. 1689 m. generallöjtnanten greve Carl Gustaf Lewenhaupt, 1662—1703, I 23, 24.

Königsmarck, Maria Aurora von, f. omkring 1668—1728, grevinna, konung August av Polens mätress, I 23, 24, 266; III 235.

Körner, Karl Theodor, 1791—1813, tysk skald, I 295.

Lablache, Luigi, 1794—1858, fransk-italiensk operasångare, I 139.

Laboulaye, Edouard René Lefebvre de, 1811—1883, fransk skriftställare, rättslärd, liberal politiker, professor, II 359.

Labytysky, orkesteranförare, I 294.

Lage, se Posse, Lage August.

Lagerbjelke, Antoinetta Christina, 1829—1900, f. hovfröken hos prinsessan Eugenie, g. 1858 m. kabinettskammarherren Erling Ribbing, 1831—1893, I 173.

Lagerbjelke, Axel, 1824—1849, friherre, löjtnant vid Svea livgarde, frivillig officer i dansk tjänst under Schleswig-Holsteinska kriget, kallades "Sune", I 222.

Lagerbjelke, Ebba Augusta Henrietta, f. Ribbing, 1839—1882, den föregåendes svägerska, g. 1859 m. landshövdingen greve Gustaf Lagerbjelke, 1817—1895, I 173.

Lagerbring, Sven, 1707—1787, historieskrivare, professor, III 54.

Lagerfelt, Israel Per Otto Wilhelm, 1825—1890, friherre, löjtnant, godsägare, riksdagsman, III 76, 112.

Lagerstråle, Henrik Gerhard, 1814—1887, häradshövding, civilminister, justitieråd, led. av I:a kammaren, vice talman, III 195.

Lamartine, Alphonse Marie Louise, 1790—1869, fransk skald, författare, I 138, 259.

La Mennais, Hugues Félicité Robert de, 1782—1854, fransk teolog, filosof, socialpolitisk författare, I 138, 259; II 98, 371.

Landshövdingen, se Nerman.

Landshövding von Otters döttrar, se von Otter, Agneta.

von Otter, Chatarina Charlotta.

von Otter, Elisabeth Wilhelmina.

von Otter, Maria Lovisa.

Lantara, Simon Mathurin, 1729—1778, fransk målare, II 104.

Laokoon, präst vid den trojanske Apollons helgedom, I 236.

Lars, se Forling.

Larsson, Carl Anders, i Maspelösa, 1819—1884, hemmansägare, riksdagsman, II 241, 334; III 17, 19, 76, 79, 116, 123, 133—135, 151, 171, 177, 196, 200, 203, 209, 310.

Larsson, Liss Olof, 1838—1896, riksdagsman, fullmäktig i riksbanken, II 240, 242, 243, 244, 252; III 79, 80, 123, 142, 143, 151, 160, 162, 164, 169, 248, 249, 313, 331, 335, 337, 340, 341, 342, 343, 345.

Larsson, Nils, i Tullus, 1822—1896, hemmansägare, riksdagsman, II 242, 255; III 17, 79, 80, 81, 107, 113, 116, 144, 151, 166, 167, 169, 178, 201, 206, 209, 211, 237, 336.

Larsson, Simeon Marcus, 1825—1864, målare, I 349; II 13.

Lasalle, Ferdinand, 1825—1864, den tyska socialdemokratiens grundläggare, I 243.

Lasse-Maja, stortjuv, I 66, 67; II 375.

Lautièr, Beata Maria, se Key.

Lautièr, Jean Baptiste, ?—1843, den förras man, italiensk generalkonsul, I 64.

Lavater, Johann Kaspar, 1741—1801, schweizisk fysionomist, författare, kyrkoherde i Zürich, I 255.

Lavergne, Louis Gabriel Leonce Guilhaud de, 1809—1880, fransk skriftställare, senator, professor vid lantbruksinstitutet i Paris, II 165.

Lecomte, Marguerite, I 257.

Ledokowsky (sic) Ledochowsky, Miecislaw, 1822—1889, greve, kardinal, ärkebiskop av Posen-Grusen, II 290.

Lehmann, Peter Martin Orla, 1810—1870, dansk statsman, minister, I 242.

Leijonhufvud, Broder Abraham, 1823—1911, friherre, generalmajor, statsråd, chef för sjöförsvarsdepartementet, ledamot av II:a kammaren, generallöjtnant, led. av I:a kammaren, III 183.

Leijonhufvud, Karin Sofie, 1823—1895, g. 1869 m. kommendören Axel Adlersparre, författarinna, pseud. "Esselde", I 45, 75; II 322; III 250.

Leijonhufvud, Kerstin, 1793—1877, fröken, I 45.

Lelia, huvudpersonen i George Sands bok med samma namn, I 255, 256, 257.

Lemaitre, Frederick, 1800—1876, fransk skådespelare, I 139.

Lenngren, Anna Maria, f. Malmstedt, 1754 (1755)—1817, författarinna, III 24.

Leopold I, från 1831—1865 konung i Belgien, III 55.

Leuhusen, Amalia Aurore Adelaide, f. Valerius, 1828, g. 1858 m. chefen för Västra lotsdistriktet, friherre Axel Reinhold Leuhusen, 1817—1886, målarinna, sånglärarinna, led. av Musikaliska akademien, I 281.

Lewenhaupt, Adelaide, se Sparre, Adelaide H. A. D. I. N. A.

Lewenhaupt, Amalia, se Königsmarck, Amalia Wilhelmina.

Lewenhaupt, Carolina Sophia Amalia Aurora, 1782—1851, hovfröken, statsfru, g. 1810 m. kabinettskammarherren, generalmajoren, friherre Sixten David Sparre, I 23, 24.

Lewenhaupt, Charles August, 1812—1897, greve, kammarherre, g. m. 1. Cecila Agnes Fredrika Emerentia Kristina Margareta Beatrix Sparre, 1818—1849, 2. Adelaide Hortense Angelique Dorotea Isabella Nancy Anna Sparre, den förstas syster, II 59.

Lewenhaupt, Charles Emil, 1691—1743, greve, general, fältmarskalk, halshuggen 1743, I 24.

Lewenhaupt, Charles Emil, till Vinäs, 1721—1796, greve, en av rikets herrar, generalmajor, lantmarskalk, II 61.

Lewenhaupt, Charles Emil, till Vinäs och Nygård, 1750—1811, den förres son, greve, kammarherre, II 61.

Lewenhaupt, Lovisa Sophia Wilhelmina, f. Bergenstråhle, 1823—1885, g. 1844 m. överhovjägmästaren greve Claes Magnus Lewenhaupt, 1816—1882, II 59.

Levertin, Oscar Ivar, 1862—1906, skald, skriftställare, I 54.

Lidner, Bengt, 1757—1793, skald, I 121, 150; III 24.

Lilja, Nils, 1808—1870, författare av botaniska och teologiska skrifter, klockare i Billinge, Lunds stift, I 103.

Liljefors, Bruno, f. 1860, djurmålare, I 75.

Liljehorn, Ebba Gustafviana, 1761—1794, den följandes dotter, g. 1784 m. landshövdingen, friherre Claes Jakob Raab, I 42.

Liljehorn, Pehr, 1729—1798, lantmarskalk, konteramiral, I 42.

Liljencrantz, Johan, 1835—1870, friherre, ordonnansofficer, kammarherre, riksdagsman, II 238, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 275, 283; III 3.

Liljencrantz, Wilhelm Samuel Magnus, 1828—1909, den förres broder, greve, fideikommissarie, III 3.

Liljenstolpe, Axel Vilhelm, 1815—1897, ryttmästare vid Smålands husarregemente, II 58, 59; III 191.

Liljewalch, Petter Olof, 1807—1877, livmedikus, I 134.

Limnell, Fredrika Katarina, f. Forssberg, 1816—1892, g. m. 1. rektorn Per Erik Svedbom, 1811—1857, 2. byråchefen Karl Limnell, 1825—1882, I 281.

Lind, Jenny, 1820—1887, sångerska, skådespelerska, I 171—175, 177, 263; II 69.

Lindbeck (sic) Lindbäck, Johan Christoffer, 1759—1828, brukspredikant, prost, möjligen hovpredikants titel, II 19.

Lindblad, Adolf Fredrik, 1801—1878, tonsättare, I 84.

Lindblad, Otto Jonas, 1809—1864, tonsättare, grundläggare av Lunds studentsångförening, I 109, 110, 114.

Lindeberg, Anders, 1789—1849, författare, publicist, I 101; II 375, 376.

Lindeblad, Assar, 1800—1848, skald, kyrkoherde i Öved, kontraktsprost, I 101, 108.

Lindegren, Amalia, 1814—1891, genre- och porträttmålarinna, III 191.

Lindfors, Anders Otto, 1781—1841, filolog, professor i romersk vältalighet vid Lunds universitet, I 117.

Lindholm, Kristina Charlotta, f. 1835, skollärarinna vid centralfängelset å Norrmalm och Stockholms länsfängelse, II 30.

Lindsköld, Erik, 1634—1690, greve, hovkansler, president, riksråd, II 25.

Lindström, Karl Adam, 1816—1885, fil. doktor, publicist, redaktör av Nya Dagligt Allehanda, II 355.

Lindvall, Abraham, 1796—1878, kyrkoherde, kontraktsprost, I 32, 35.

Ling, Per Henrik, 1776—1839, skald, svenska gymnastikens skapare, I 100.

Linné, Carl von, 1707—1778, botaniker, naturforskare, med. professor i Uppsala, I 56, 357.

Linnea, se Carlson, Anna Linnea Aura.

Linnerhjelm, Engel Maria, 1792—1856, g. 1839 m. kammarherren, friherre Adam Christian Raab i hans 2:a gifte, I 52—56, 339.

Linnerhjelm, Helena Maria (Lene-Marie), 1793—1867, den förras syster, stiftsfröken, I 52, 54, 55.

Linnerhjelm, Jonas Carl, 1758—1829, de förras fader, landskapsmålare, kansliråd, riksheraldiker, I 50, 52, 54, 55.

Liss, se Larsson, Liss Olof.

Lithner, Pehr, 1825—1878, kyrkoherde i Härnösands stift, hovpredikant, riksdagsman, II 237, 239, 254.

Liven, stortjuv, II 375.

Livijn, Klas Johan, 1781—1844, romanförfattare, politiker, publicist, II 148.

Ljunggren, Gustaf Håkan Jordan, 1823—1905, professor i estetik, litteratur och konsthistoria, en av de aderton i Svenska akademien, III 111.

Ljunggren, Sigge, 1832—1911, löjtnant, riksdagsman, III 76.

Lotta, se Weiss, Charlotta.

Lotten, se Posse, Agneta Charlotta Maria.

Lucie, se Krusenstjerna, Lovisa Charlotta.

Ludvig I, från 1825—1848 konung i Bayern, I 145, 146.

Ludvig XII, från 1498—1515 konung i Frankrike, III 54.

Ludvig XIV, från 1643—1774 Frankrikes konung, II 362, 365.

Ludvig XVI, från 1774—1792 konung i Frankrike, III 4.

Ludvig XVIII, från 1795—1824 konung i Frankrike, I 44.

Ludvig Philip, från 1830—1848 konung i Frankrike, I 133, 134, 135, 136, 138; II 67.

Lundberg (sic) Lundbergh, Bernhard Adam Fredrik, 1823—1877, operasångare, musiklärare, I 157.

Lundberg, Dan Vincent, 1816—1891, livmedikus, I 134.

Lundgren, Egron Sellif, 1815—1875, målare, I 180.

Luther, Martin, 1483—1546, teol. doktor, reformator, II 192.

Lybeck, Johan Gustaf, 1826—1884, telegrafkommissarie, II 74.

Lybecker, Adolph Fredric, 1753—1807, friherre, fänrik vid Kalmar regemente, I 11.

Lysander, Albert Teodor, 1822—1890, litteraturhistoriker, professor i romersk vältalighet och poesi vid Lunds universitet, II 288.

Lyttkens, Ivar, 1823—1899, godsägare i Hallands län, riksdagsman, II 240, 242.

Lönngren, mamsell, lärarinna för friherre Adam Ch. Raabs barn, I 52.

Löwenhjelm, Carl Axel, 1772—1861, den följandes son, greve, diplomat, överstelöjtnant, I 150, 151, 152, 153.

Löwenhjelm, Christina Augusta, f. von Fersen, 1754—1846, en av de tre gracerna, statsfru hos drottning Sophia Magdalena, g. 1770 m. ministern, greve Fredrik Adolph Löwenhjelm, 1743—1810, I 149, 150.

Löwenhjelm, Gustaf Carl Fredrik, 1771—1856, den förras son, greve, diplomat, excellens, minister i Paris, I 134, 150, 151, 152; II 377, 378; III 67.

Löwenskiold, Otto Joachim, 1811—1882, höjesteretsassessor, norsk politiker, led. av stortinget, III 17, 18.

Mac, se Key, Mac O. W.

Macaulay, Thomas Babington, lord, 1800—1859, engelsk historieskrivare, II 161, 300.

Mackay, Anna, Isak Mackays dotter, I 4.

Mackay, Donald, adlad 1628, se Reay, I 1, 2, 3, 4; III 388.

Mackay, Isak, brukspatron, arrendator av Hargs bruk, I 4.

Mackay, Johan, militärbefälhavare, I 4, 5.

Mackay, Rudolf, I 4.

Mac Mahon, Marie Edme Patrice Maurice de, hertig av Magenta, 1808—1893, fältherre, general, franska republikens president, II 367, 368.

Mœchel, Gustaf Karl, 1826—1887, grosshandlare, konsul, riksdagsman, III 109.

Magnusson, Florentina = Helga de la Brache, I 161.

Maistre, Xavier de, 1763—1852, greve, skriftställare, generalmajor i rysk tjänst, I 147.

Måkarna Hultins yngsta dotter, se Hultin, Louise Antonia Ulrika.

Makarna Posse, se Posse, Carl Otto och Sophie Wilhelmina.

Malibran, Marie Felicità, f. Garcia, 1808—1836, fransk sångerska, I 132.

Mallmin, Erik Johan, f. 1840, godsägare, led. av I:a och II:a kammaren, III 151.

Malm, indelt soldat under Sundsholms gård, II 136.

Malm, värdshusvärd i Lund på 1830-talet, I 120.

Malmsten, Per Henrik, 1811—1883, professor vid Karolinska institutet, I 293.

Mamsell Fredrika, se Bremer.

Mandelgren, Nils Månsson, 1813—1899, tecknare, konsthistoriker, kulturforskare, I 175.

Manin, Daniele, 1804—1857, italiensk patriot, venetianska republikens diktator, från 1848—1849 språklärare, litteratör i Paris, II 352.

Mankell, Julius, 1828—1897, kapten, krigshistoriker, politiker, publicist, II 84; III 110, 152, 157, 158, 160, 164, 165, 170, 180, 237,

Mannerskantz, Anna Charlotta, f. von Arbin, syster till överstelöjtnant A. F. von Arbin, 1777—1849, g. 1803 m. major Carl Mannerskantz på Värnanäs, 1747—1817, I 43.

Mannerskantz, Carl Axel, 1809—1888, kapten, riksdagsman, g. 1847 m. Augusta Carolina Ulrika Ankarsvärd, 1821—1905, II 171, 233, 234, 235, 242, 258; III 175, 177, 184.

Margareta Valdemarsdotter, 1353—1412, svensk-norsk-dansk regerande drottning, I 236.

Marianne, se Berend.

Marie, husjungfru på Sundsholms gård, II 16.

Marie Louise, se Key.

Marie-Louise, se Brithelli, I 95.

Maria Stuart, från 1558—1568 Skottlands drottning, I 159.

Mario, operasångare i Paris på 1840-talet, I 139.

Marskalken av Sachsen, se Moritz.

Martensen, Hans Lassen, 1808—1884, dansk teolog, teol. professor, biskop över Sjællands stift, II 95, 103; III 59, 60.

Martin, Christina Dorothea, 1798—1881, den följandes dotter, g. m. förste expeditionssekreteraren L. A. Ekmarck, I 52.

Martin, Johan Fredrik, 1755—1816, hovgravör, kopparstickare, I 52.

Marung, vikingahövding, I 310.

Marx, Karl, 1818—1883, författare, tysk socialistisk agitator, I 243.

Masséna, André, 1758—1817, hertig av Rivoli, furste av Essling, marskalk av Frankrike, II 299.

Mathilde, prinsessa, 1820—?, brorsdotter till Napoleon I, g. 1841 m. furst Anatolij Demmidov, 1812—1870, rysk mecenat, författare, I 151.

Medin, Anders, 1803—1870, lantbrukare, riksdagsman, II 247.

Meijerberg, Karl Jonas, 1816—1903, skolman, folkskoleinspektör, III 255.

Mellin, Gustaf Henrik, 1803—1876, vitter författare, pastorsadjunkt i Stockholm, 1851 kyrkoherde i Norra Vrams pastorat i Lunds stift, I 240.

Mendelssohn-Bartholdy, Jakob Ludvig Felix, 1809—1847, den följandes sonson, tysk kompositör, musiker, I 172; II 299.

Mendelssohn, Moses, 1729—1786, tysk skriftställare, filosof, II 299.

Mengel, Paul Fritz, 1810—1889, f. godsägare, publicist, II 254.

Merck, Ernst, bankir i Hamburg, II 160.

Meyer, Filip Joel, 1826—1861, bokförläggare i Stockholm, II 252.

Meyerbeer, Giacomo (egentl. Jakob Liebmann Beer), 1791—1864, tysk tonsättare, II 299.

Meza, Kristian Julius de, 1792—1865, dansk general, II 299.

Michel Angelo, Buonarotti Caravaggio, 1475—1564, målare, bildhuggare, I 265, 266.

Miguel, Dom Maria Evarist, 1802—1866, Johan VI:s son, troninkräktare i Portugal, I 36.

Mirabeau, Gabriel Honoré Riquetti, 1749—1791, greve, markis, författare, statsman, revolutionär, I 119; II 119.

Miss Mac Lea, troligen lärarinna för Emilie Högqvists barn, I 288.

Monrad, Ditlev Gothard, 1811—1887, dansk statsman, biskop, I 242.

Montan, Erik Vilhelm, 1838—1909, historiker, publicist, docent vid Uppsala universitet, huvudredaktör för Stockholms Dagblad, III 109.

Montesquieu, Charles de Secondat, 1689—1755, baron, fransk filosof, historiker, rättslärare, III 230.

Montgomery-Cederhielm, Eugenia Valeria Adelaide Camilla Maria, 1824—1895, g. 1859 m. greve Wilhelm Samuel Magnus Liljencrantz, III 3.

Morbror Carl, se Fleetwood, Carl Fredrik.

Morbror Gösta, se Posse, Gustaf Mauritz.

Moreno, Don José y Landabury, 1800—1862, spansk envoyé i Stockholm, III 111.

Moretti, antagligen Felice, italiensk operakompositör, sånglärare, I 286.

Morfar, Emil Keys, se Fleetwood, Fredrik Vilhelm.

Morfar, se Posse, Carl Otto.

Moritz, 1696—1750, son av konung August II i Polen och hans mätress Aurora Königsmarck, greve, marskalk av Frankrike och Sachsen, I 266.

Mor Maja, 90-årig torpargumma, under Sundsholms gård, I 310.

Mormor, se Fleetwood, Louisa Kristina.

Mormor, se Posse, Sophia Wilhelmina.

Moore, Thomas, 1779—1852, engelsk skald, I 105.

M. P., se Pontin.

Moscheles, Felix, en son av tyske musikern Ignatz Moscheles, 1794—1870, I 172.

Moster Ebba, se Atterbom, Ebba Fredrika.

Muhammed, 570—632, arabisk religionsstiftare, II 117.

Munck af Rosenschöld, Eberhard Zacharias, 1775—1838, medicine professor i Lund, I 115, 118; II 136.

Munck af Rosenschöld, Otto Gabriel, 1817—1898, hovrättsnotarie, I 109.

Murén, Per, 1805—1888, affärsman i Gävle, riksdagsman i borgarståndet och II:a kammaren, II 235.

Murillo, Bartolomé Estebán, 1617—1682, spansk målare, I 146.

Murray, Emma Sofia, 1829—1891, den följandes syster, g. 1852 m. hovmarskalken Carl Christopher Ribbing, I 92.

Murray, Jeanette Charlotta, 1834—1899, den följandes brorsdotter, g. 1855 m. löjtnanten, sedermera brukspatronen Per Erland Lagerhjelm, I 92.

Murray, Johanna Helena Sophia, 1793—1870, g. 1816 m. brukspatronen Claes Abraham Grill, I 92.

Måns, se Hultin, Carl Magnus.

Måns Månsson, se Hultin, Måns Henrik.

Månsson, Ivar, i Trä, 1845—1911, lantbrukare, t. f. domänintendent, riksdagsman, II 244; III 136, 151.

Månsson, Lars, i Tranemåla, 1827—1904, hemmansägare, riksdagsman, II 240.

Möllenborg, guldsmed i Stockholm, I 308.

Mörner, Carl Gustaf Hjalmar, 1794—1837, greve, genre- och batalj-målare, I 181.

Napoleon I, Louis Bonaparte, från 1804—1814 Frankrikes kejsare, död 1821, I 35, 36, 41, 69, 132, 133, 134, 316, 397; II 59, 113, 116, 119, 126, 155, 177, 358, 362, 368.

Napoleon III, från 1852—1870 Frankrikes kejsare, II 161, 295, 355, 359, 362, 365, 368.

Narbonne, Louis, greve de, 1755—1813, statsman, krigsminister, II 177.

Nathorst, Hjalmar Otto, 1821—1899, agronom, professor, föreståndare vid Alnarps lantbruksinstitut, hed. led. av lantbruksakademien, II 20.

Nerman, Claes Ulrik, 1792—1852, landshövding i Kalmar län från 1840, I 346, 347.

Nerman, Gustaf Magnus, 1827—1913, major vid väg- och vattenbygg-nadskåren, I 60.

Neruda, Vilhelmina, 1838—1911, violinist, g. 1. 1864 m. hovkapell-mästaren Ludvig Norman, 2. 1887 m. musikern Charles Hallé, III 96.

Netherwood, Adam Fredrik, 1771—1803, brigadchef, förste adjutant hos general Rochambeau, I 69, 70.

Nicander, Karl August, 1799—1839, fil. magister, skald, I 37; II 148; III 24.

Nilsson, Jonas Petter, i Käggla, 1829—1902, hemmansägare, riksdags-man, II 220; III 309.

Nilsson, Per, i Äspö, 1816—1879, hemmansägare, riksdagsman, II 239, 240, 247; III 76, 207.

Nilsson, Sofi, f. Anderson, 1846, lärarinna vid Stockholms folkskolor från 1862—1896, g. m. överläraren Sven Nilsson, III 128.

Nilsson, Sven, 1787—1883, professor i zoologi vid Lunds universitet, I 116.

Nilsson, Sven, i Everöd, 1831—1891, hemmansägare, riksdagsman, II:a kammarens vice talman, II 44, 243; III 19, 76, 79, 99, 112, 123, 142, 144, 151, 157—160, 161, 162, 164, 245.

Nilsson, Sven, i Österslöv, 1813—1877, hemmansägare, riksdagsman, II 241, 314, 315; III 151.

Nilsson, Sven, f. 1844, f. d. överlärare vid Stockholms folkskolor, III 128.

Nonnen, Edvard, 1804—1862, föreståndare för Degebergs lantbruks-institut, I 50; II 10.

Nordanå, se Andersson Ola, III 177.

Nordenanckar, Sophie Louise, se Palme.

Nordenberg, Bengt, 1822—1902, genremålare, led. av Konstakademien, II 240.

Nordenfalk, Johan, 1830—1901, den följandes son, friherre, fil. doktor, led. av I:a och II:a kammaren, III 210, 214.

Nordenfalk, Johan, 1796—1846, friherre, justitiestatsminister, en av rikets herrar, II 204.

Nordenfalk, Maria, f. Risellschöld, 1809—1886, g. 1828 m. den föregående, II 61, 205.

Nordenfalk, Otto Vilhelm Klas Johan, 1840—1903, de förras son, kapten vid Andra livgrenadjärregementet, major, II 379.

Nordenflycht, Johan Adolf, 1737—1768, ryttmästare, I 7.

Nordenskiöld, Karl Ludvig von, 1809—1888, preussiskt Amtsgerichtsrath, II 342.

Nordenskiöld, Nils Adolf Erik, 1832—1901, friherre, fil. doktor, professor, ledare av arktiska expeditionen till Spetsbergen, riksdagsman, III 241, 284.

Nordenstjerna, Lovisa Charlotta (Lotten), 1833—1916, g. 1871 m. greve Carl-Henrik Posse, II 3.

Nordenström, Anna Maria, 1806—1886, g. 1823 m. brukspatronen Anders Baltzar de Maré, II 46.

Nordström, Gustaf, 1767—1843, kammarrättsråd, II 52.

Nordström, Johan Jakob, 1802—1874, skriftställare, politiker, riksarkivarie, II 192.

Norrby, Carl Julius, f. 1836, f. teologie professor vid Uppsala universitet, I 161; II 103.

Norling, Thure Carl, 1824—1906, godsägare, II 377.

Norstedt, Karl, 1797—1862, boktryckare, chef för firman P. A. Norstedt & Söner, I 283.

Notarien X = Emil Key, I 273.

Nybom, Johan, 1815—1889, lyrisk skald, I 175.

Nyström, Anton Christen, f. 1842, med. doktor, skriftställare, Stockholms arbetarinstituts grundläggare, III 285, 286, 311.

O'Connel, Daniel, 1775—1847, irländsk folkledare, I 36.

Odencrantz, Thor August, 1782—1829, hovrättsråd i Göta hovrätt, författare, I 5.

Oftedal, Lars, 1838—1900, norsk präst, politiker, kyrkoherde i Stavanger, avsked därifrån 1891, II 103.

Ohlin, Anna, f. Améen, 1848, dotter av kaptenlöjtnanten Paul Vilhelm Améen och h. h. Caroline Pereswetoff-Morath, g. 1885 m. jägmästaren Per Ohlin, 1826—1899, II 75.

Olivecrona, Emilie Eliza Rosalie, f. 1858, den följandes dotter, målarinna, III 117.

Olivecrona, Samuel Rudolf Detlof Knut, 1817—1905, professor i lagfarenhet, justitieråd, II 278, 338.

Olsson, Ola Boson, i Maglehult, 1824—1907, hemmansägare, riksdagsman, II 44, 243, 244; III 19, 76, 100, 203, 342.

Olson, Pehr, riksdagsman, bondeståndets talman under Karl XI:s regering, II 25, 30.

Onkel Adam, se Wetterbergh, C. A.

Orvar Odd, se Sturzen-Becker, O. P.

Oscar I, från 1844—1859 Sveriges och Norges konung, I 43, 114, 213, 218, 220, 227, 233; II 66, 127, 173, 199, 250, 278.

Oscar II, från 1872—1907 Sveriges konung, från 1872—1905 Norges konung, I 88, 361, 402; II 244; III 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 16, 17, 29, 117, 186, 200, 234, 235, 242, 277.

Oscar, se Oscar II.

Ossian, Fingals son, Gaelisk bard under 3:e århundradet, I 1.

Otter, Agneta von, 1771—1803, g. 1788 m. översten, friherre Joachim Staël von Holstein, II 2.

Otter, Carl Gustaf von, 1827—1899, friherre, vice amiral, statsråd, chef för sjöförsvarsdepartementet, III 109, 112, 113, 181, 188, 254.

Otter, Chatarina Charlotta von, 1764—1833, den följandes syster, g. 1784 m. presidenten, greve Arvid Erik Posse, Carl Otto Posses moder, II 1.

Otter, Elisabeth Wilhelmina von, 1767—1849, den följandes syster, g. 1792 m. majoren, friherre Wilhelm Rutger Bennet, II 2.

Otter, Maria Lovisa von, 1766—1822, den följandes dotter, g. 1788 m. majoren Henric Walter Berg von Linde, Sophie Keys mormor, II 1.

Otter, Salomon von, 1733—1781, friherre, häradshövding, jur. doktor, landshövding i Hallands län, Carl Otto Posses morfar, II 1.

Oxenstierna, Axel Gustafsson, 1583—1654, greve, rikskansler, III 6.

Palin, Amalia, 1801—1887, den följandes svägerska, g. 1824 m. spanske envoyén Don José Moreno y Landabury, 1800—1862, III 111.

Palin, Aurora Charlotta Magnina, f. Koskull, 1837—1909, g. 1858 m. den följande, III 111, 222.

Palin, Robert, 1813—1874, kapten, III 111.

Palm, Esaias Laurentius, 1820—1895, läroverksadjunkt, sparbankskamrerare, II 376.

Palmær, Henrik Bernhard, 1801—1854, adjunkt i kemi vid Karolinska institutet, satiriker, publicist, författare, I 109, 110, 175.

Palme, Christian Adolph, 1811—1889, landssekreterare i Kalmar län, lagman, I 315.

Palme, Johan Henrik, f. 1841, den förres son, bankman, direktör i Stockholms intecknings-garanti-aktiebolag, I 315.

Palme, Sophie Louise, f. Nordenanckar, 1821—1850, g. 1840 m. lagmannen Christian Adolf Palme, den förres moder, I 315.

Palmstjerna, Carl Otto, 1790—1878, friherre, överste, landshövding, minister, I 152.

Papke, fänrik, boende i Kalmar på 1820-talet, I 44, 45.

Pechlin, Karl Fredrik, friherre von Löwenbach, 1720—1796, partiman, generalmajor, II 51, 52.

Peel, Sir Robert, 1788—1850, engelsk statsman, premiärminister, II 165.

Pehrsson, Jöns, i Kråkeryd, 1825—1882, hemmansägare, riksdagsman, II 283; III 63, 144, 151, 174, 194.

Pehrson, Pehr, i Törneryd, f. 1845, lantbrukare, riksdagsman, II 244.

Pelham, huvudpersonen i Bulwers roman med samma namn, I 217.

Persdotter, Maria Margareta, 1803—1879, g. 1825 m. bruksägaren Johan Tillberg, II 53.

Persson, Anders, i Mörarp, 1835—1917, hemmansägare, riksdagsman, II 243, 244; III 100.

Persson, Jan, torpare hos general Pechlin, II 52.

"Peter Simpel", huvudperson i en bok av Frederick Marryat, I 105.

Petterson, Per Herman, f. 1844, f. fängelsedirektör, III 95, 379.

Pettersson, möjligen Per Johan Vilhelm, 1814—?, aktör under åren 1838—1854, I 289.

Petrarca, Fransesco, 1304—1374, italiensk skald, lärd, I 360.

Petré, Knut Casimir, 1831—1889, bruksägare, riksdagsman, II 290.

Phister, Joachim Ludvig, 1807—1896, dansk skådespelare, I 186.

Pilman, Elisabeth Henriksdotter, ?—1736, g. 1677 m. löjtnanten Fredrik Key, I 5.

Piper, Carl Claës, 1770—1850, greve, generalmajor, en av rikets herrar, I 220.

Piper, Charles Emile Adolf Gustaf, 1818—1902, greve, kammarherre, legationssekreterare, I 151; III 237.

Piper, Claes Gustaf Fritz, 1807—1897, greve, ryttmästare, kabinettskammarherre, led. av I:a kammaren, III 237.

Piper, Erik Carl Alfred, 1834—1910, greve, kabinettskammarherre, led. av I:a och II:a kammaren, överhovstallmästare, III 214.

Platen, Baltzar Bogislaus von, 1766—1829, greve, Göta kanals grundläggare, excellens, riksståthållare i Norge, I 318; II 2, 32, 127; III 69.

Platen, Juliana Louise von, 1806—1893, den förres dotter, g. 1825 m. excellensen, greve Arvid Mauritz Posse, I 318; II 2; III 222.

Plato, 429—348 (347) f. Kr., en av det gamla Greklands ypperste tänkare, II 107.

Ploug, Parmo Karl, 1813—1894, dansk skald, vältalare, politiker, I 242.

Pontin, Magnus Erik Konstans af, 1819—1852, tidningsman, författare, kammarherre, I 217, 218.

Posse, Anna Amalia, 1833—1903, g. 1867 m. sångläraren Anton Hugo Beyer, Sophie Keys syster, I 317, 325; II 3.

Posse, Anne Charlotte, f. von Essen, 1828—1900, g. 1852 m. greve Gustaf Mauritz Posse, II 316.

Posse, Agneta Charlotta (Lotten) Maria, f. tvilling, 1814—1866, g. 1853 m. majoren, friherre Eberhard Mathias Rosenblad, Sophie Keys syster, I 317, 325, 399, 400; II 3.

Posse, Arvid, 1782—?, greve, kammarherre, I 26.

Posse, Arvid, se Posse, Arvid Rutger Fredriksson.

Posse, Arvid Erik, 1753—1825, greve, president i Göta hovrätt, fick landshövdingefullmakt, en av rikets herrar, Sophie Keys farfar, II 1.

Posse, Arvid Mauritz, 1792—1850, greve, riksmarskalk, justitieminister, Carl Otto Posses broder, I 317; II 2, 204.

Posse, Arvid Rutger Fredriksson, 1820—1901, den förres brorson, greve, riksdagsman, statsminister, president i kammarrätten, II 2, 83, 86, 203, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 245, 246, 248, 255, 258, 273, 310, 315, 316, 317, 318, 319, 320; III 9, 16, 35—40, 42, 43, 44, 45, 74, 106, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 118, 166, 171, 172, 173, 174, 184, 189, 190, 191, 194, 198, 204, 222, 224, 246, 247, 248, 254, 257, 259—262, 264, 265, 266, 271, 272, 274—278, 280, 281, 285, 286, 291, 294, 300, 304, 308, 310, 311, 336, 340, 349, 350.

Posse, Axelina Henrika (Henriette) Eleonora, f. tvilling, 1814—1878, ogift, Sophie Keys syster, I 317; II 3, 336; III 66, 190.

Posse, Carl, se Posse, Carl Otto.

Posse, Carl Erik Ludvig Walter, 1813—1868, greve, sekreterare i krigshovrätten, Sophie Keys bror, I 316, 320, 325; II 3, 7.

Posse, Carl Henrik, 1826—1901, greve, godsägare, Sophie Keys broder, II 3, 7, 8, 375.

Posse, Carl Otto, 1787—1867, greve, major, godsägare, Sophie Keys fader, I 50, 240, 314, 316; II 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 66, 67, 68, 204, 337, 339; III 347.

Posse, Charlotte, se Ramsay, Eva Charlotta Wilhelmina Henrietta.

Posse, Erik Ulrik, 1788—1851, greve, kammarherre, assessor i Bergskollegium, Carl Otto Posses broder, I 325; II 1.

Posse, Fredrik, 1727—1794, greve, general, en av rikets herrar, Carl Otto Posses farfar, II 1.

Posse, Fredrik Arvidsson, 1851—1897, Arvid Rutger Posses son, greve, järnvägsingenjör, III 109, 271.

Posse, Fredrik Salomon Albrekt Mauritz, 1820—1895, greve, ryttmästare, hovstallmästare, chef för Ottenby stuteri, Sophie Keys broder, I 329; II 3, 8; III 3.

Posse, Fredrik Salomon, 1785—1853, greve, landshövding i Malmöhus län, Carl Otto Posses broder, II 2.

Posse, Gustaf Mauritz (Gösta), 1822—1888, den förres son, greve, fil. doktor, kanslist i civildepartementet, godsägare, riksdagsman, I 103, 104, 105, 314, 315, 345, 346; II 2, 83, 84, 203, 290, 315, 316, 318, 321, 376; III 10, 11, 42, 43, 45, 72, 78, 79, 80, 81, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 116—119, 122, 123, 143, 151, 158, 164, 171, 175, 176, 177, 179, 182, 184, 189, 190, 191, 194, 199, 215, 220, 221, 222, 223, 225, 234, 239, 242, 247, 258, 259, 264, 266, 268—274, 283, 314, 326, 333, 335, 349, 350, 374, 375.

Posse, Gösta, se Posse, Gustaf Mauritz.

Posse, Hedvig (Hedda) Sophia Elisabeth, 1823—1855, ogift, Sophie Keys syster, I 318, 320, 321, 336, 372; II 3.

Posse, Hildegard Ingeborg, 1828—1914, g. 1858 m. majoren, ståthållaren på Stockholms slott greve August Fredrik Skjöldebrand, Sophie Keys syster, I 317, 325; II 3, 286; III 276.

Posse, Johanna (Hanna) Aurora Katarina, f. 1858, g. 1889 m. kyrkoherden Jonas Magnus Natanael Wieselgren, f. 1852, III 95.

Posse, Knut Axel, 1796—1856, greve, landshövding i Kristianstad, Carl Otto Posses broder, II 1.

Posse, Knut Lage, 1821—1898, greve, ryttmästare, major i armén, Sophie Keys kusin, I 344.

Posse, Knut Victor, 1819—1851, greve, t. f. auditör vid Livgardet till häst, Sophie Keys broder, I 372; II 3.

Posse, Lage August, 1822—1878, greve, löjtnant, godsägare, Sophie Keys broder, II 3, 8.

Posse, Sophie Ottiliana, se Key.

Posse, Sophie Wilhelmina, f. Berg von Linde, 1792—1871, g. 1813 m. majoren greve Carl Otto Posse, Sophie Keys moder, I 49, 316, 325, 340, 346; II 1, 6, 7, 336.

Posthumus, pseud. för Johan Karl Hellberg, 1815—1877, publicist, I 160.

Pothowsky, greve, minister i Stockholm under Emilie Högqvists tid, I 296.

Pratté, Anton Edvard, 1799—1875, harpspelare, kompositör, I 363.

Preussiske konungen, se Fredrik Vilhelm IV.

Prins Oscar, hertig av Östergötland, se Oscar II.

Prüme, François Hubert, 1816—1849, belgisk violinvirtuos, professor vid konservatoriet i Liège, I 296.

Pythia, Apollons orakelförkunnande prästinna i Delfi, I 249.

Quiding, Johan Anders (Janne) Johansson, 1819—1876, fil. doktor, konsistorienotarie, II 376.

Quiding, Johan Elof, 1818—1892, seminarierektor i Lund, kyrkoherde i Billeberga, prost, I 102, 104, 105; II 376.

Quiding, Nils Alfred, 1822—1872, den förres broder, med. doktor, stadsläkare i Malmö, I 102, 104; II 377.

Qvam, Ole Anton, 1834—1904, norsk politiker, lagman, justitieminister, statsminister, chef för statsrådsavdelningen i Stockholm, III 18.

Raab, Adam Christian, 1801—1872, friherre, kammarherre, godsägare, Emil Keys styvfader, I 28, 29, 30, 41, 42, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 69, 80, 123, 240, 277, 285, 314, 402; II 65, 66, 67, 68, 172, 201, 234, 259, 285, 336.

Raab, Agnes Ingeborg Eva Gunilla, 1830—1873, den förres dotter, g. 1855 m. agronomen Hjalmar Kylberg, Emil Keys halvsyster, I 43, 77, 80, 81, 392, 403; II 336.

Raab, Anne Beate Lovisa Carolina, 1827—1886, den förras syster, g. 1846 m. kaptenen John Andrew Brithelli, Emil Keys halvsyster, I 42, 77, 78, 94, 95, 96, 97; III 374.

Raab, Axel Oskar, 1817—1853, den följandes broder, friherre, underlöjtnant, g. 1846 m. grevinnan Alexandra Maria Augusta Charlotta Löwenhjelm, 1817—1850, I 150, 327.

Raab, Carl Adam Jakob, 1815—1902, friherre, kammarherre, godsägare, riksdagsman, Emil Keys svåger, I 66, 69, 70, 71, 150, 169, 200, 313, 319, 323, 330, 331, 335, 337, 339, 402; II 32, 57, 201, 282, 293; III 349.

Raab, Carl Axel Ossian, f. 1855, den förres son, friherre, kammarjunkare, I 71.

Raab, Claes Fredrik Hugo, 1831—1881, friherre, överste, chef för generalstaben, generalmajor i armén, Emil Keys halvbror, I 43, 77, 83—93, 95, 124, 367; II 201, 378, 379; III 105, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 150, 165, 170, 184, 185, 186, 214, 258, 262, 275, 276, 277, 281—284, 322, 323, 349.

Raab, Claes Gustaf Fredrik, 1814—1889, Carl Adam Raabs broder, friherre, underlöjtnant vid Smålands husarer, g. 1841 m. Sophie Carolina Therese Forsbeck, 1818—1868, I 335, 337.

Raab, Claes Jakob, 1747—1804, friherre, landshövding i Blekinge, Adam Christian Raabs fader, I 42.

Raab, Cecilia Carolina Maria, 1852—1910, Carl Adam Raabs dotter med Marie Louise Key, g. 1876 m. generalen Peter Abraham Fredrik Holmqvist, I 71.

Raab, Ida Cecilia Margareta, 1833—1865, g. 1854 m. kammarherren, friherre Anders Magnus Koskull, Emil Keys halvsyster, I 43, 77, 78, 79, 124, 320, 372.

Raab, Karl Gustaf, 1809—1858, friherre, kapten, g. 1848 m. Hedvig Fredrika Clementine Modin, 1823—1905, I 325.

Raab, Marie Louise, se Key.

Rachel-Felix, 1820—1858, fransk skådespelerska, I 139; II 69.

Rafaël Santi, 1483—1520, italiensk målare, I 147, 255; II 347.

Ramsay, Eva Charlotta Vilhelmina Henrietta, 1830—1916, g. 1855 m. hovstallmästaren, greve Fredrik Salomon Albrecht Mauritz Posse, II 3, 5.

Ramsay, Henrietta Charlotta Ottonie, 1837—1915, g. 1865 m. bruks-patronen Alfred Bernhard de Maré, II 47.

Rappe, troligen Axel Ludvig, 1800—1875, friherre, överstelöjtnant, landshövding i Kristianstads län, I 347.

Rasmussen, Yngve Sigurd Isidor, f. 1860, arkitekt, III 386.

Reay, lord = Donald Mackay, ?—1649, chef för Mackayska regementet under Gustav II Adolf, I 1, 2, 5, 7.

Reimers, I 288, 291.

Reincke, Fredrika Amalia, 1754—1826, fru Louise Keys, f. Elertz, systerdotter, g. m. fänriken friherre Adolf Fredrik Lybecker, I 11.

Renan, Joseph Ernest, 1823—1892, fransk skriftställare, professor i österländska språk vid Collége de France i Paris, II 95.

Renholm, Johan Gottfrid, 1834—1908, publicist, författare, III 321.

Retzius, Magnus Gustaf, f. 1842, med. doktor, professor i histologi vid Karolinska institutet, Aftonbladets f. d. huvudredaktör, III 237.

Reuterdahl, Henrik, 1795—1870, kyrkohistoriker, professor, ecklesiastikminister, biskop i Lund, ärkebiskop, III 10.

Richard, se Ehrenborg.

Richert, Johan Gabriel, 1784—1864, rättslärd, häradshövding, ledamot av lagkommittén och lagberedningen, I 260; II 278; III 58.

Richter, Ole, 1829—1888, advokat, stortingsman, generalkonsul i London, norsk statsminister i Stockholm, III 18, 19, 20.

Ridderstad, Carl Fredrik, 1807—1886, romanförfattare, skald, tidningsman, I 161, 175; III 133, 134, 317.

Ringqvist, Charlotte, guvernant för greve Carl Otto Posses barn, I 317.

Risellschöld, Maria, se Nordenfalk, Maria.

Risellschöld, Olof, 1725—1795, häradshövding, lagman, II 61.

Ristori, Adelaide, 1821—1906, italiensk skådespelerska, g. 1847 m. markisen del Grillo, I 159.

Rit, troligen Ritter, Henry, 1816—1853, genremålare, studerade i Hamburg och Düsseldorf, I 288.

Robbia della, Luca, omkring 1400—1482, italiensk reliefkonstnär, I 369.

Rodhe, Edvard Herman, f. 1845, biskop i Göteborgs stift, led. av I:a kammaren, III 330.

Roerich, Henry Jacques Moise, f. 1837, pastor vid franska ref. kyrkan i Stockholm fr. 1863—1867, II 97.

Rohan de, fransk prins, en av Emilie Högqvists bekanta, I 295.

Rollin, Charles, 1661—1741, fransk pedagogisk och historisk författare, I 35.

Roos, Adolf Vilhelm, 1824—1895, generalpostdirektör, led. av I:a kammaren, III 369.

Rosenblad, Carl, f. 1854, friherre, överste, kommendant, I 400; II 5.

Rosenblad, Charlotte (Lotten), se Posse, Agneta Charlotta Maria.

Rosenblad, Eberhard Mathias, 1800—1883, friherre, major, Sophie Keys svåger, I 399, 400, 401; II 3.

Rosenblad, Mathias, 1758—1847, den förres farbroder, friherre, greve, justitiestatsminister, en av rikets herrar, I 399, 400.

Rosenmüller, Samuel Georg, 1818—1894, löjtnant, II 135. (Rosenmüller, av misstag uppförd såsom dansk, var av svensk börd.)

Rosensvärd, Johan Henrik, 1816—1890, kabinettskammarherre, generalmajor, landshövding, led. av I:a kammaren, statsråd, chef för lantförsvarsdepartementet, III 145, 154, 156, 174, 180, 181, 195.

Rossander, Carl Jakob, 1828—1901, ögonläkare, kir. professor vid Karolinska institutet, III 237.

Rossander, Jenny, 1837—1887, den förres syster, lärarinna, g. 1879 m. baron Tschudi, III 129.

Rossini, Gioacchino Antonio, 1792—1868, italiensk tonsättare, I 289.

Roth, gårdsskräddare, torpare under Sundsholms gård, II 15.

Rothlieb, antagligen Anna Sophia, 1750—1824, den följandes dotter, ogift, II 15.

Rothlieb, Axel, 1697—1778, assessor, II 15.

Rousseau, Jean Jacques, 1712—1778, författare, filosof, I 13, 14, 360; III 253.

Rubens, Peter Paul, 1577—1640, flamsk målare, I 132, 349.

Rubenson, Moritz, 1834—1906, fil. doktor, kommunal tjänsteman, riksdagsman, III 47, 75, 76, 112.

Ruberg, B., 1817—1889, rådman, länsnotarie, I 109.

Rudenschöld, Christina Maria, 1832—1905, den följandes dotter, g. 1854 m. redaktören Sven Adolf Hedlund, I 399.

Rudenschöld, Torsten, 1798—1859, greve, pedagog, författare av sociala och pedagogiska skrifter, I 50, 399.

Rudin, Erik Georg Waldemar Napoleon, f. 1833, teologie doktor, hovpredikant, f. professor vid Uppsala universitet, I 52, 97; II 103.

Rudin, Louise Elisabeth, född König, 1800—1880, den förres moder, g. 1831 m. löjtnanten vid Hälsinge regemente Erik Waldemar Rudin, 1797—1860, I 52.

Rundbäck, Abraham, 1827—1893, lektor i matematik i Växjö, riksdagsman, folkskoleinspektör, II 240; III 80, 191, 306, 307, 343.

Rundbäck, Jöns, 1830—1895, den förres broder, klockare, riksdagsman, II 240, 247, 252; III 80, 81, 306, 331, 340, 342, 343.

Runeberg, Fredrika Charlotta, född Tengström, 1807—1879, g. m. skalden Johan Ludvig Runeberg, skriftställarinna, I 354.

Runeberg, Johan Ludvig, 1804—1877, skald, I 48, 354, 364; III 319.

Runeberg, Walter Magnus, f. 1838, de förras son, finsk bildhuggare, I 354.

Rundgren, Claes Herman, 1819—1906, teol. doktor, riksdagsman, biskop i Karlstad, III 224, 250, 251, 252, 267.

Rundqvist, Nils Magnus, 1772—?, kommendörkapten vid flottan, g. 1811 m. Maria Juliana Ulfvenklou, 1792—1836, I 56.

R. v. K., se Kræmer, Robert.

Rückert, Friedrich, 1788—1866, tysk skald, professor i orientaliska språk i Erlangen, I 119, 264.

Rydberg, Abraham Viktor, 1828—1895, skald, kulturhistoriker, religionsfilosof, I 390; II 95, 289, 290, 327, 354; III 3, 98, 99, 100, 184, 201, 237.

Rydin, Herman Ludvig, 1822—1904, statsrättslig skriftställare, riksdagsman, jur. professor, III 118.

Ryding, Knut Axel, 1831—1897, chef för generalstaben, krigsminister, general, II 379; III 294, 300.

Rydström, Ada Sigrid, f. 1856, den följandes dotter, författarinna, I 75; II 45.

Rydström, Carl Bernhard, 1819—1895, vitterhetsidkare, godsägare, I 169, 170; II 7, 42, 45, 46, 48, 73, 74, 76, 78, 80, 82, 114, 194, 233, 234, 288; III 365, 368.

Rääf, Leonard Fredrik, 1786—1872, fil. hedersdoktor, kammarjunkare, III 344.

Röök, Lars Jakob von, 1778—1867, konstnär, memoarförfattare, hovintendent, I 177.

Saint-Pierre, Jacques Henri Bernhardin, 1737—1814, fransk skriftställare, I 300.

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, 1760—1825, greve, fransk filosof, grundläggare av en socialistisk lära, den s. k. S:t Simonismen, I 138.

Samuel, statare, fåraherde, vedhuggare på Sundsholms gård, II 15, 16.

Samsung, vikingahövding, I 310.

Sandeau, Leonard Sylvain Jules, 1811—1883, fransk skriftställare, I 257.

Sandels, Ulrik Fabian, 1812—1898, greve, kabinettskammarherre, överste, generalmajor, I 295.

Saxo Grammaticus, omkring 1140—1206, dansk historieskrivare, prost i Roskilde, I 108.

Schade, Marie Katharina, f. 1/1 1860, g. 1888 m. Mac Otto Washington Key, III 380.

Schagerström, Augusta Charlotta Antoinette, 1819—1892, g. 1846 m. stadsläkaren Otto Manderup Witt, 1812—1875, I 123.

Schéele, Knut Henning Gezelius von, f. 1838, fil. och teol. doktor, professor, biskop i Visby stift, III 330.

Schewen, Johan Jakob von, 1775—1854, f. ryttmästare, I 166.

Schiller, Johann Christoph Friedrich, 1759—1805, tysk skald, I 360; II 98.

Schinkel, Berndt von, förut Bergman, 1794—1882, överste, historisk samlare, I 56; II 124, 188, 197.

Schlegel, August Wilhelm von, 1767—1845, tysk kritiker, skald, professor, I 307.

Schlyter, Karl Johan, 1795—1888, rättslärd, lagutgivare, professor i laghistoria, I 116.

Schmiterlöw, Frans Fredrik, 1824—1862 (kapten), f. löjtnant vid Kalmar regemente, I 179.

Schröder-Devrient, Wilhelmine, 1804—1860, tysk operasångerska, I 146.

Schröder, Johan Henrik, 1791—1857, bibliotekarie, professor i arkeologi och litteraturhistoria vid Uppsala universitet, I 226.

Schulzenheim, David Teodor, 1820—1896, friherre, riksdagsman, II 237; III 237.

Schück, Martin, 1819—1872, fil. doktor, pedagog, skriftställare, lexikograf, I 217.

Schwartz, Johan Jørgen, 1824—1898, skeppsredare, stortingsman, handelspolitiker, III 18, 19.

Schweder, Carl Erik, 1822—1885, läroverksadjunkt, I 102, 103, 104, 107, 136; II 376.

Schwerin, Karl Johan Gustaf Adolphe Julius (Jules) von, 1810—1880, friherre, ryttmästare, riksdagsman, II 282.

Schwerin, Martina von, född Törngren, 1788—1875, den förres moder, g. 1804 m. hovstallmästaren friherre Verner Gottlob von Schwerin, II 282.

Schwerin, Vendela Wilhelmina von, 1812—1893, g. 1833 m. friherre Nils Ericson, 1802—1870, III 25.

Schönbeck, Henrik Olof, 1810—1896, kyrkoherde i Kvistofta, riksdagsman i prästeståndet och I:a kammaren, III 329, 346.

Scott, Sir Walter, 1771—1832, engelsk romanförfattare, I 37.

Sebastiani de la Porta, François Horace Bastien, 1775—1851, greve, fransk marskalk, marin- och utrikesminister, II 377, 378.

Selmer, Kristian August, 1816—1889, byfogde, statsminister, generalauditör, III 20.

Sergel, Johan Tobias, 1740—1814, bildhuggare, I 266.

Shakespeare, William, 1564—1616, engelsk dramatisk skald, II 101; III 321.

Silfversparre, troligen Karl Volmar, 1824—1882, student i Lund 1839, kanslist, protokollssekreterare i nedre justitierevisionsexpeditionen, I 347.

Silfverstolpe, Magdalena (Malla), f. Montgomery, 1782—1861, g. 1807 m. översten David Gudmund Silfverstolpe, 1769—1819, I 52, 92, 326; II 60; III 347.

Siljeström, Per Adam, 1815—1892, pedagog, politiker, rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm, folkskoleinspektör, I 217; II 237, 254, 269.

Sivers, Henrik Jakob, 1709—1758, lärd, teol. doktor, kontraktsprost i Linköpings stift, II 38.

Sjöberg, Erik, pseud. Vitalis, 1794—1828, skald, fil. magister, II 148; III 24.

Sjöberg, Frans Teodor Vilhelm, 1818—1890, utg. av Folkets röst, I 397; II 66.

Sjödén, Nils Adolf, 1843—1893, harpvirtuos, I 363.

Sjöstjerna, Beata Ulrica, 1746—1840, dotter av kommendörkaptenen Göran Adlersten Sjöstjerna och h. h. Lovisa Anna Cronhaven, sällskapsdam hos friherrinnan Anne Beate Raab, I 44.

Sjöström, rådman i Lund på 1830—40-talet, I 104.

Sjöö (sic) Sjö, Johan August, f. 1839, lantbrukare, riksdagsman, III 101.

Skeel, Ingeborg, en medlem av den gamla danska adelsslägten Skeel, I 195.

Skiöldebrand (sic) Skjöldebrand, Anders Fredrik, 1757—1834, friherre och greve, vitter författare, generallöjtnant, överståthållare, statsråd, en av rikets herrar, III 347.

Skjöldebrand, August Fredrik, 1812—1889, den förres son, greve, ståthållare på Stockholms slott, Sophie Keys svåger, I 163; II 3, 286; III 276, 347, 348, 349, 350.

Skjöldebrand, Ingeborg, se Posse, Hildegard Ingeborg.

Skjöldebrand, Knut Erik, 1807—1874, friherre, kammarherre, landshövding i Kalmar län, III 348.

Skrzynecki, Jan Boncza, 1786—1860, polsk fältherre, I 218.

Slottskastellanen, i Stoltzenfels, I 129.

Snoilsky, Carl Johan Gustaf, 1841—1903, greve, fil. doktor, skald, kansliråd, överbibliotekarie, III 324.

Snoilsky, troligen Sophia Albertina, 1822—1847, g. 1843 m. landshövdingen greve Gustaf Lagerbjelke, 1817—1895, I 173.

Sohlman, Per August Ferdinand, 1824—1874, fil. doktor, publicist, I 217, 241; II 233.

Sokrates, 469—399 f. Kr., en av Greklands störste tänkare, II 107.

Solange, mademoiselle, George Sands dotter, I 254.

Sommelius, Gustaf Lorenz, f. 1811, skald, löjtnant, gick 1848 såsom frivillig ut i danska kriget där han stupade samma år, I 219.

Sondén, Per Adolf, 1792—1837, litteraturhistoriker, vitterhetsidkare, II 148.

Sophie, se Key, Sophie Ottiliana.

Soult, Nicolas Jean de Dieu, 1769—1851, hertig av Dalmatien, fransk marskalk, krigsminister, I 151, 152; II 377, 378.

Sparre, Adelaide Hortense Angelique Dorotea Isabella Nancy Anna, 1820—1899, den följandes syster, g. 1851 m. kammarherren, greve Charles August Lewenhaupt i hans 2:a gifte, II 59, 60.

Sparre, Carolina Sophia Aurora Charlotta Amalia Mathilda Alexandra, 1815—1874, Sixten David Sparres dotter, g. 1843 m. kammarherren, majoren, friherre Carl Fredrik Fleetwood, I 65; II 60.

Sparre, Catharina Eleonora Fredrika Märta, 1832—1912, g. 1851 m. fil. doktorn, bruksägaren Richard Michaël Ehrenborg, 1821—1888, I 326.

Sparre, Erik Josias, 1816—1886, greve, assessor i Svea hovrätt, landshövding i Älvsborgs län, led. av I:a kammaren, III 17, 18, 19, 251.

Sparre, Gustaf Adolf Vive, 1802—1886, greve, jur. doktor, justitiestatsminister, president i kammarkollegium, riksmarskalk, led. av I:a kammaren, III 260.

Sparre, Johan, 1616—1655, kammarherre, son av Bengt Göransson Sparre och h. h. Kerstin Åkesdotter Bååt, g. m. Emerentia Stake, 1626—1676, I 309, 310.

Sparre, Nils Gustaf Alexander, 1834—1914, greve, kammarherre, riksdagsman, II 242; III 24, 26, 113, 123, 152, 153, 158, 171, 176, 184, 242, 258, 260, 264, 272, 283, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 350.

Sparre, Pehr Georg, 1790—1871, greve, vitter författare, överste vid sjöartilleriet, I 156.

Sparre, Sixten David, 1787—1843, friherre, generalmajor, I 23, 24, 26.

Spinoza, Baruch (Benedict), 1632—1677, nederländsk filosof, II 108, 299.

Staaff, Per, 1819—1883, häradshövding, II 235.

Stackelberg, Berndt Oskar, 1824—1888, friherre, kaptenlöjtnant vid flottan, led. av II:a kammaren, konteramiral, författare, pseud. Olof Stig, III 307.

Stackelberg, Reinhold Adolf Louis, 1822—1871, greve, underlöjtnant, II 40.

Staël von Holstein, Anne Louise Germaine, f. Necker, 1766—1817, fransk författarinna, g. 1786 m. ambassadören, ministern, friherre Erik Magnus Staël von Holstein, 1749—1802, I 143, 360.

Staël von Holstein, Joachim, 1759—1836, friherre, överste, brigadchef, II 2.

Stagnelius, Erik Johan, 1793—1823, skald, I 38, 39, 40; II 76, 148; III 24.

Stagnelius, Hedvig Kristina, f. Bergstedt, 1760—?, den förres moder, g. m. biskopen Magnus Stagnelius, 1746—1829, I 40.

Stang, Frederik, 1808—1884, höjesteretsadvokat, stortingsman, statsminister, III 19, 20, 257.

Steen, Jan, 1626—1679, holländsk målare, I 349.

Steen, Johannes Vilhelm Christian, 1827—1906, norsk statsman, rektor, stortingsman, statsminister, III 18.

Steffan, hertig, I 296.

Stenbock, Erik Gustafsson, 15 ? —1599, friherre, riksråd, ståthållare, II 83.

Stenkula, Zacharias Fredrik Agathon, 1803—1867, bataljonsläkare, med. doktor, kir. magister, I 167.

Stephens, George, 1813—1895, arkeolog, filolog, författare, I 31, 176, 230.

Steyern von (sic) Vult von Steijern, Nils Henrik, 1839—1899, fil. o. jur. doktor, statsråd o. chef för justitiedepartementet, president, III 254.

Stiernblad, Julius (Jules) Edvard, 1813—1886, ryttmästare, led. av riksdagens I:a kammare, III 9, 73, 110.

Stille, Sven Jonas, 1805—1839, med. doktor, kir. magister, t. f. bataljonsläkare, reseskildrare, utgav "Anteckningar under en resa till och ifrån Warschau vid slutet av polska frihetskriget", I 167, 168.

Stjernspetz (sic) Stiernspetz, Per Arvid Henrik, f. 1834, överadjutant och major vid generalstaben, led. av II:a kammaren, III 242.

Stockholms förste semitiske representant, se Rubenson, III 46.

Strandberg, Carl Vilhelm August, 1818—1877, publicist, skald, pseud. Talis Qvalis, I 107, 109, 110, 111, 112, 114, 242; II 76, 91; III 111.

Strandberg, Olof, 1816—1882, den förres broder, operasångare, I 109, 113, 157, 176.

Strandberg, Paul Reinhold, 1831—1903, kanslisekreterare i civildepartementet, utgivare av Post- och Inrikes Tidningar, II 91.

Strauss, Johann, 1825—1899, kompositör, orkesteranförare, I 294.

Strindberg, Johan August, 1849—1912, författare, II 255; III 383.

Strindlund, Nils, 1792—1872, hemmansägare, bondeståndets talman, berömd politiker, III 209.

Stråle, Gustaf Holdo, 1826—1896, vice notarie i Svea hovrätt, riksdagsman, disponent vid Rörstrands porslinsfabrik, I 178; II 235; III 113, 171.

Sture, Malin, 1539—?, dotter av greve Svante Stensson Sture och h. h. Märta Leijonhufvud, g. 1574 m. Erik Gustafsson Stenbock, II 83.

Sturzen-Becker, Oskar Patrik, 1811—1869, skald, tidningsman, pseud. Orvar Odd, I 109, 160, 175, 242, 372; II 133, 134, 135.

Styvfar, Emil Keys, se Raab, Adam Christian.

Sully, Maximilien de Béthune, 1559—1641, hertig, fransk statsman, marskalk av Frankrike, III 59.

Sundberg, Anton Niklas, 1818—1900, ärkebiskop, II 98, 239, 241, 258, 270, 290, 292, 323; III 6, 24, 43, 172, 194, 274.

Sundevall, Beata Maria, 1770—1858, g. m. 1. livdrabanten Carl Fredrik Key, 2. generalkonsuln Jean Baptiste Lautièr, I 11, 14, 15, 16, 19, 20, 29, 63—67.

Surre, se Lagerbjelke, Axel.

Svahn, Frans Oscar Birger, 1833—1908, vitterhetsidkare, läroboksförfattare, lektor, III 237.

Svedbom, V. (sic) Per Erik, 1811—1857, pedagog, rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm, publicist, redaktör av Aftonbladet, I 58, 216; II 193.

Svensén, Karl Johan, 1823—1883, hemmansägare, riksdagsman, III 109.

Svensson, ryttmästare, ägare av Virums gård, styvfar till Anna Charlotta Strömbom, g. m. friherren Victor Fleetwood, I 27, 68.

Sverdrup, Johan, 1816—1892, norsk statsman, advokat, stortingsman, president, statsminister, III 17, 18, 19, 20, 257.

Svärfar, Emil Keys, se Posse, Carl Otto.

Sydow, Anna Eleonora Charlotta von, 1838—1910, den följandes dotter, g. 1861 m. bankdirektören André Oscar Wallenberg i hans 2:a gifte, I 51.

Sydow, Johan Gustaf von, 1784—1850, konteramiral, g. m. 1. Anna Catharina Wiggman, 1806—1833, 2. Eleonora Juliana Wiggman, 1801—1868, I 51.

Sätherberg, Karl Herman, 1812—1897, läkare, skald, I 113, 175, 176.

Södermark, Olof Johan, 1790—1848, porträttmålare, kapten vid ingenjörkåren, I 180.

Talis Qvalis, pseud. för Carl Vilhelm August Strandberg.

Talma, François Joseph, 1763—1826, fransk tragisk skådespelare, II 69.

Tammelin, Filip Otto Waldemar, 1839—1915, vitterlekare, revisor i kammarrätten, I 217.

Taube, Frans Fredrik Ferdinand, 1814—1842, siden- och lärftskramhandlare i Stockholm, II 133.

Tegnér, Esaias, 1782—1846, skald, biskop, I 37, 110, 116, 117, 177, 205, 314, 360; II 127, 148, 185; III 245.

Tekla, se Högqvist.

Teresia (Therese) Amalia Carolina Josefina Antoinetta, 1836—1914, änkehertiginna av Dalarne, III 108.

Tersmeden, Vilhelm Fredrik, 1802—1879, friherre, ryttmästare, ledamot av riksdagens 1:a kammare, I 58.

Tessin, Nikodemus d. ä., 1615—1681, arkitekt, I 237.

Themptander, Oskar Robert, 1844—1897, byråchef i generaltullstyrelsen, finansminister, statsminister, landshövding, led. av I:a och II:a kammaren, III 340, 342, 343, 346.

Thiers, Louis Adolphe, 1797—1877, fransk statsman, skriftställare, - franska republikens president, I 138; II 358, 366, 367, 368.

Thomander, Johan Henrik, 1798—1865, teol. professor, översättare, biskop i Lund, I 115, 116, 118, 216, 399; II 98, 103, 192; III 28.

Thomasson, Per, 1818—1883, författare, redaktör av Svenska Medborgaren, II 316; III 216.

Thorild, Thomas, 1759—1808, filosof, skald, I 13; III 24.

Thorwaldsen, Bertel, 1770—1844, dansk bildhuggare, I 145, 185, 348, 372; III 334.

Thott, Otto, 1823—1891, greve, ryttmästare, kabinettskammarherre hos Karl XV, I 103.

Thyselius, Carl Johan, 1811—1891, justitieråd, ecklesiastikminister, landshövding, president i kammarkollegium, civilminister, statsminister, III 181, 195, 340, 350.

Tieck, Johann Ludwig, 1773—1853, tysk skald, kritiker, I 187.

Tilas, Daniel, 1712—1772, friherre, genealog, bergsvetenskapsman, kammarherre, riksheraldiker, I 8.

Tillberg, fru, se Persdotter, Maria Margareta.

Tillberg, Jonas (Johan) Jakob, 1798—1878, länsman, brukspatron, II 22, 31, 49—53, 55, 56; III 211.

Toll, Carl Florus, 1820—1896, friherre, major, ledamot av krigsbefälet, riksdagsman, III 75.

Tomas, ?—1443, skald, biskop i Strängnäs, III 51.

Torén, Carl Axel, 1813—1904, teol. professor, domprost i Uppsala, III 274.

Torgny, lagman i Tiundaland på slutet av 10:e och början av 11:e århundradet, I 236; III 51.

Torsslow, Olof Ulrik, 1801—1881, skådespelare, I 139, 159.

Toutin, Charlotte Maria, 1772—1859, dotter av en grosshandlare Charles Toutin, av fransk börd, och h. h. Catharina Maria Bäck, av holländsk börd, g. 1790 m. excellensen, greve Mathias Rosenblad, I 400.

Treffenberg, Nils Curry Engelbrekt, 1825—1897, fil. doktor, landssekreterare, riksdagsman, landshövding, II 290, 291; III 34, 38, 123, 184, 198, 345.

Troilius, Carl Oscar, 1813—1899, bergmästare, generaldirektör och chef i järnvägstrafikstyrelsen, led. av I:a kammaren, III 19.

Trolle, Thure Arvidsson, ?—1520, riksråd, I 309.

Tullberg, Hampus Kristoffer, 1796—1876, filolog, kyrkoherde, prost i Lunds stift, I 117.

Törnfelt, Anders, 1803—1879, kommunister i Gryt, riksdagsman, III 18, 19.

Uddman, Karl Johan, 1821—1878, sångare, skådespelare, I 157.

Ugglas, Curt Gustaf af, 1820—1895, häradshövding, statsrevisor, led. av I:a kammaren, landshövding, finansminister, III 177, 189, 190, 200, *221*, *222*, 280, 285, 286.

Ugglas, Pehr Gustaf af, 1784—1853, greve, överste, statsråd, en av rikets herrar, I *220*.

Uhland, Johann Ludwig, 1787—1862, tysk skald, professor i tysk litteratur, I 187.

Ulfsparre, Carl Axel, 1784—1863, friherre, kapten, g. 1818 m. Anna Barbara Nordenstjerna, 1785—1868, den följandes föräldrar = "Emmarne", I *323*.

Ulfsparre, Gustaf Johan Tomie, 1819—1907, friherre, kammarherre, riksdagsman, g. 1859 m. Sophie Christina Maria Fredrika Hultenheim, 1832—?, I *323*, 335, 336, 340, 345, 347.

Ulfsparre, Sophie Fredrika Ulrika, 1781—1864, den förres faster, g. 1814 m. ryttmästaren, kammarherren, friherre Gustaf Adolph Raab, 1786—1841, Carl Adam Raabs föräldrar, I 69, 70.

Ulfvenklou, Abraham Henric, 1793—1823, den följandes son, löjtnant, dog av ett vådaskott, I 56.

Ulfvenklou, Henric Gustaf, 1756—1819, kapten, bekant såsom andebesvärjare på 1870-talet, g. 1791 m. Eva Helena Ehrenstråle, 1767—1812, I 55, 56.

Ulfvenklou, Henrik, 1696—1773, major vid S. skånska kavallerireg:tet, II 5.

Ulrika Eleonora, Karl XI:s gemål, från 1680—1693 Sveriges drottning, II 25.

Ursula, den heliga, enligt legenden dotter till den kristne brittiske konungen Deonotus, II 84.

Wærn, Carl Fredrik, 1819—1899, fil. doktor, led. av I:a kammaren, finansminister, president i kommerskollegium, I 58; III 35, 183.

Wahlberg, Herman Alfred Leonard, 1834—1906, landskapsmålare, II 13.

Waldenström, Paul Peter, f. 1838, fil. och teol. doktor, frireligiös predikant, II 103, 105.

Walin, Daniel Rudolf, 1820—1868, lyrisk skådespelare, premiärsångare vid Operan i Stockholm, I 157.

Wall, Axel Rudolf Mauritz, 1826—1893, publicist, II 84, 86, 321; III 185, *224*, *232*, *237*.

Wallenberg, André Oskar, 1816—1886, politiker, publicist, bankdirektör, led. av I:a kammaren, I 51; III *232*, *323*.

Wallin, Johan Olof, 1779—1839, skald, ärkebiskop, I 48, 270; II 93, 103; III 386.

Wallmark, Peter Adam, 1777—1858, publicist, vitterhetsidkare, bibliotekarie, II 70.

Warburg, Carl Johan, f. 1852, litteraturhistoriker, professor vid Göteborgs högskola, bibliotekarie vid Göteborgs museum, II 86; III 3, 100.

Washington, George, 1732—1799, Nordamerikas förenta staters förste president, I 111.

Watelet, Louis Etienne, 1780—1866, fransk målare, I 256, 257.

Wedel-Jarlsberg, Johan Caspar Herman, 1779—1840, greve, amtman, finansminister, riksståthållare, III 69.

Weidenhielm, Erik Oskar, 1816—1884, överstelöjtnant vid Kalmar regemente, generalmajor i armén, krigsminister, II 324, 327; III 116, 145, 154, 157.

Weiss, Charlotta, guvernant för Emilie Högqvists barn, I 290, 291, 301, 302, 303, 304.

Wennberg, Charlotta (Lotten) Christina, 1815—1864, fröken, filantrop, I 268, 269.

Wennerberg, Gunnar, 1817—1901, skald, tonsättare, ecklesiastikminister, landshövding, II 42, 47, 293; III 29, 34, 35, 41, 97, 116, 183, 199.

Werner, August, f. 1846, kyrkoherde i Gladhammar och Västrum, III 365.

Werner, Friedrich Ludwig Zacharias, 1768—1823, tysk dramatiker, skald, I 144.

Westbom, mamsell, aktris, I 289.

Westin, Erik, 1845—1913, lantbrukare i Hamrånge, riksdagsman, II 244.

Westin, Fredrik, 1782—1862, historie- och porträttmålare, I 400.

Wetterbergh, Carl Anton, 1804—1889, författare, fältläkare, pseud. Onkel Adam, I 166, 167, 168, 169, 178, 260, 365; II 75, 76, 78, 113; III 24.

Wetterbergh, Julius Alexis, 1816—1872, den förres broder, målare, II 113.

Whitlock, Anna, f. 1852, skolföreståndarinna, II 293; III 238, 239, 258, 267.

Wickenberg, Per Gabriel, 1812—1846, målare, I 177, 349.

Widegren, Carl Erland Eberhard, 1825—1896, den följandes bror, förvaltare på Västerstad, I 401.

Widegren, Mathias Elof Wilhelm, 1822—1905, magister, lärare vid katedralskolan i Lund, fil. jubeldoktor, I 103, 104, 400, 401; II 376.

Wieselgren, Harald Ossian, 1835—1906, bibliotekarie, biograf, publicist, den följandes broder, I 17, 93; II 83, 340; III 95, 237, 284, 302.

Wieselgren, Jonas Magnus Natanael, f. 1852, den följandes farbroder, kyrkoherde, III 95.

Wieselgren, Oscar Harald, f. 1886, den följandes son, fil. doktor, bibliotekarie, III 95, 315.

Wieselgren, Pehr Sigfrid, 1843—1910, den följandes son, fil. doktor, riksdagsman, författare, generaldirektör i fångvårdsstyrelsen, III 94, 95, 96, 315, 316, 340.

Wieselgren, Peter (Per), 1800—1877, nykterhetsförkämpe, litteratur- och kulturhistoriker, domprost i Göteborg, I 115, 173, 401; II 93, 94, 103; III 95.

Wijk, Olof, 1833—1901, affärsman, riksdagsman, II:a kammarens talman, II 258; III 174, 267.

Wijkander, Anders Laurentius Teodor, 1821—1885, generalmajor, generalbefälhavare, ledamot av I:a kammaren, III 175, 189.

Viktor Emanuel II, från 1849—1878 konung i Italien, III 55.

Wilhelm, furste av Oranien, 1533—1584, ståthållare i Nederländerna, I 111.

Wilhelm I, från 1861—1871 konung i Preussen, från 1871—1888 kejsare, II 346.

Willebrand, troligen Carl Gustaf Victor, 1814—1886, finsk friherre, löjtnant vid Kronprinsens husarregemente, sedan Husarregementet konung Karl XV, ryttmästare, major, I 286.

Willers, Carl Johan Frans, 1832—1913, komminister i Västervik, I 103; III 387.

Willman, Anders Per Johan, 1834—1898, operasångare, intendent, direktör för de kungl. teatrarna, I 277.

Willman, Anna Olivia, 1826—1898, den förres syster, sånglärarinna, pianospelerska, I 275, 277.

Willman, Ulrika Kristina, f. Lindblad, den förras moder, inspektorsdotter från Edshult, g. m. musikdirektören Olof Willman, 1780—1844, I 275, 276, 277.

Wimmerstedt, mamsell, E. J. Stagnelii släkting, I 39, 40.

Winge, Mårten Eskil, 1825—1896, historiemålare, professor vid Konstakademien, III 221.

Wingård, Karl Fredrik af, 1781—1851, fil. magister, teol. doktor, biskop i Göteborgs stift, ärkebiskop, III 10.

Winther, Rasmus Villads Christian Ferdinand, 1796—1876, dansk skald, I 111.

Wirsén, Carl David af, 1842—1912, fil. doktor, skald, Svenska akademiens ständige sekreterare, III 101.

Vitalis, se Sjöberg, Erik.

Witt, Holger Anders, 1818—1889, den följandes broder, kontraktsprost, kyrkoherde i Hälsingborg, II 376.

Witt, Otto Manderup, 1812—1875, stadsläkare i Karlshamn, I 37, 43, 50, 99, 101, 123, 124, 404; II 377.

Witt, Otto, f. 1875, den förres sonson, författare, I 123.

Witt, Peter Sonnberg, 1776—1849, prost, amiralitetspastor, I 99.

Wolcke (sic) Wolke, B. Ch., 1820—1889, lantbrukare i Anderslöv, I 109.

Wollmar, Julia Augusta von, f. Kjellberg, 1849, g. 1885 m. Carl Henrik Georg von Vollmar, tysk riksdagsman, III 239.

Voltaire, François Marie Arouet, 1694—1778, fransk skriftställare, I 143.

Wrangel, Anna Kristina Gustafva (Ava), 1815—1848, g. 1845 m. kaptenen Janne af Geijerstam, II 59.

Wrangel, Hedvig Ulrika, 1821—1912, g. 1847 m. kammarherren Göran Fredrik af Klinteberg, 1796—1867, I 120.

Wrangel, Ulrika Eleonora, 1731—1795, "nattgrevinnan", g. 1752 m. generalen, greve Fredrik Posse, Carl Otto Posses farmor, II 1.

Wrede, möjligen Oskar Casimir, 1826—1889, major vid Kalmar regemente, överstelöjtnant, I 347.

Wång, I 286.

Wännman, Constance, se Hultin, Emelie Sophia Constance.

Wännman, Israël Gustaf, 1762—1821, kyrkoherde, kungl. hovpredikant, I 359; II 11.

Young, Christiane, 1813—1866, g. 1862 m. kammarherren, friherre Adam Christian Raab, i hans 3:e gifte, I 56.

Zander, Eleonora Juliana, f. Wiggman, 1801—1868, g. 1823 m. 1. lektor Josua Zander, 2. konteramiralen Johan Gustaf von Sydow, I 48, 51.

Zander, Josua, 1788—1835, lektor, I 48, 51.

Zander, änkefru, se Zander, Eleonora Juliana.

Åbergh, Hedvig Sofia Magdalena, f. Essén, 1836—1908, g. 1863 m. den följande, II 339.

Åbergh, Johan Oscar, 1838—1892, föreståndare för Norregårds uppfostringsanstalt, kyrkoherde i Snöstorp, II 339.

"Åhlinarne", se följande.

Åhlin, Augusta Lovisa Wilhelmina (Mina), 1835—1914, den följandes syster, skolföreståndarinna, III 347.

Åhlin, Karin Dorothea Wilhelmina, 1830—1899, skolföreståndarinna, III 347.

Åkerhielm, Johan Gustaf Nils Samuel, 1833—1900, friherre, legationssekreterare, riksdagsman, finansminister, II 258; III 22, 23, 24, 25, 26, 33, 44, 46, 107, 109, 111, 116, 172, 173, 200, 222, 318.

Ägaren av Vanstad, se Rothlieb, Axel.

Ödmann, Erik Samuel, 1786—1845, teol. doktor, kontraktsprost i Uppsala stift, III 259.

Öhlenschläger, Adam Gottlob, 1779—1850, dansk skald, I 177, 205.

Östergren, Karl Ludvig, 1842—1881, fil. doktor, skald, pseud. Fjalar, III 101.

INNEHÅLL.

1. Riksdagen 1873 1
2. Riksdagen 1874 15
3. Riksdagen 1875 27
4. Demokrati, aristokrati och autokrati 48
5. Riksdagen 1876 61
6. Riksdagen 1877 72
7. Inblickar i riksdagen 1877, genom brev till Sophie Key 105
8. Lantmannapartiets s. k. »förriksdag» 1877 121
9. Riksdagen 1878 169
10. Riksdagen 1879 214
11. Riksdagen 1880 240
12. Riksdagen 1881 264
13. Riksdagen 1882 288
14. Riksdagen 1883 306
15. Efter riksdagstiden 325
16. Det sista livsskedet 347

Efterskrift 389

Bilaga I: Festsånger från några av de riksdagar Emil Key bevistade 392

Bilaga II: Emil Key's tal vid försvarsdebatten 1878 411

Bilaga III: Lantmannapartiets förslagslista till valen i första kammaren 1872 425

Personregister 429

80 12. 17.

83 02. 02.

83 03. 16.

83 04 13

83 05. 18.

83. 09. 07.

83 10. 12.

86 11. 06

87.05.06

88 -11- 25

90 -06- 15

90. 08. 29.

90 -10 31

91

-61 -90- 1991

1991 -11- 25

91. 09. 04

1992 -04- 29

1992 -11- 28

1992 -12- 28

1992 -08- 26.

1993 -02- 02

1993 -03- 16

1993 -04- 10

1993 -05- 18

94. 06. 17

94. 08. 03

94. 08. 25

94. 09. 21

941013

95. 11 09.

06. 04. 27

Mag. 934

91. 04. 15.

035 96 71 3001 3D 0801 00 02 02

Lz Key KEY Minnen av och om Emil Key 3 /17